

A Német Szövetségi Köztársaság története

A Német Szövetségi Köztársaság története

A KÖTET SZERZŐI:

**KALMÁR ÁRPÁD, MANN MIKLÓS,
PÁRDÁNYI MIKLÓS, SALAMON KONRÁD**

SZERKESZTETTE:

MANN MIKLÓS

ISBN 963 09 2732 2

**© KALMÁR ÁRPÁD, MANN MIKLÓS, PÁRDÁNYI MIKLÓS,
SALAMON KONRÁD**

(4080)

A Német Szövetségi Köztársaság kiemelkedően fontos szerepet tölt be a háború utáni Európa politikai, gazdasági életében. Ez az ország, amely Nyugat-Európa legerősebb gazdaságával rendelkezik, egyúttal Magyarország legfontosabb tőkés gazdasági partnere. Hazánk számára az NSZK mindenekelőtt a fejlett technika és technológia legfőbb szállítója; a szövetségi köztársaságba irányuló exportunk főleg fogyasztási cikkekből, mezőgazdasági termékekből áll. A vállalatok közötti kooperációs kapcsolatok igen gyümölcsözőek mindkét ország számára.

E kapcsolatok már a hidegháború idején kialakultak; hivatalossá azonban csak 1963 novemberében, a kereskedelmi képviselők megnyitására szóló megállapodással váltak. Ezt követte 1971-ben a diplomáciai kapcsolatok felvétele; 1974-ben a hosszú lejáratú gazdasági, ipari és műszaki együttműködési megállapodás, majd 1977-ben a kulturális együttműködést tartalmazó egyezmény megkötése. Ugyanebben az évben Kádár János első bonni látogatása alkalmával hangsúlyozta, hogy „... a Magyar Népköztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság viszonya rendezett, s lehetőséget látunk rá, hogy kétoldalú kapcsolatainkat állami, politikai és gazdasági szinten, de a tudomány, a kultúra, a turizmus területén és más vonatkozásban is továbbfejlesszük. A Magyar Népköztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság jó példával szolgálhat a különböző társadalmi berendezkedésű és más-más szövetségi rendszerhez, gazdasági integrációhoz tartozó országok békés egymás mellett élésére. Ezzel a két ország hozzájárulhat a nemzetközi légkör javításához, az enyhülés fejlesztéséhez.”

Az 1977-es Kádár-Schmidt-találkozót az évek során több felső szintű találkozó követte Bonnban, illetve Budapesten. Folytatódtak a politikai eszmecserék, a politikai és társadalmi szervezetek képviselői kapcsolatot teremtettek egymással, s így az élet szinte minden területére kiterjedő és mélységében is jelentős kapcsolatrendszer alakult ki a két állam között.

Az elmondottak is indokolják a Német Szövetségi Köztársaság – a világháború utáni európai történelemben oly fontos szerepet

betöltő állam – történetének hazai feldolgozását. Ennek ellenére a magyar nyelvű szakirodalomból hiányzik a szövetségi köztársaság történetének korszerű, marxista megközelítése. Rendelkezésre áll ugyan a német történelem tanulmányozásához a legilletékesebb szerzők – Tokody Gyula és Niederhauser Emil – által írt kitűnő „Németország története”. Ennek befejező fejezete foglalkozik a Német Szövetségi Köztársasággal, de a szerzők csak az 1950-es évek történetének vázolására vállalkozhattak. A korábban megjelent, s az NSZK történetével, vagy egyes korszakaival foglalkozó publikációk között nem találunk nagyobb lélegzetű, tudományos igényű feldolgozást. Az is hátráltatta feltehetően a komolyabb művek elkészültét, hogy a háború utáni időszakban és az ötvenes években a jelentős ideológiai különbségek, a hidegháború hatására túlságosan is gyanakodva figyeltük az NSZK-t; a vélt vagy valódi ellentétek mögött felsejlettek a fasizmus rémtettei. Talán ez az előítélet is bénította az objektív történetírói megközelítés kialakulását.

Az ELTE Tanárképző Főiskolai Karának történelem tanszéke vállalkozott az NSZK történetének tudományos-népszerű feldolgozására. A megközelítés elsősorban politikatörténeti, de megfelelő súlyt kapnak alapvető gazdasági társadalmi problémák is.

A munka alapját a gazdag német kortörténeti szakirodalom képezte; a legfrissebb, legmodernebb alkotások feldolgozására törekedtünk. A rendelkezésünkre álló német szakirodalom mellett természetesen hasznosítottuk a korábbi, vagy az egyes részkérdésekkel foglalkozó hazai publikációkat is. Különösen nagy segítséget nyújtottak számunkra a Német Szövetségi Köztársaságban működő újságírók – Tatár Imre, Vámos Imre, Réti Ervin, Kanyó András, Lipovecz Iván – munkái. Nagy haszonnal forgattuk a modern feldolgozások között a Tudományos szocializmus füzetek sorozatában megjelent írásokat, valamint a nyugat-európai kereszténydemokrata, szociáldemokrata pártokkal foglalkozó kitűnő, korszerű tanulmányokat. Itt mondunk köszönetet e munkák szerzőinek – Farkas Lászlónak, Gazdag Ferencnek, Gergely Jenőnek, Héthársi Magdolnának, Kiss J. Lászlónak, Lipkovics Károlynak, Péner Imrének, Schiffer Péternek, Szabó Lászlónak –, akik fontos problémakörök marxista elemzésével megfelelő módon orientálták e kötet szerzőit. Ugyancsak e helyen mondunk köszönetet a kötet lektorainak jóindulatú észrevételeikért, tanácsaikért, akik munkájukkal hozzájárultak e könyv megjelenéséhez.

A szerzők

A Két Németország

Kialakulása

Miután 1945. május 8-án a hitleri Németország hadseregének vezetői Berlin-Karlhorstban aláírták a feltétel nélküli megadásról szóló iratot, Európában véget ért a háború. A hitleri rendszer összeomlott. Felbomlott mindenféle rend, nem volt közlekedés és távközlés. A fontosabb városok romokban heverték. Köln lakossága a háború előtt 730 000 volt, a háború után a pincékben és a romos házakban csak 40 000-en laktak. Az esztelen háború a német néptől körülbelül 7 millió halottat követelt.

A szövetséges csapatok által felszabadított koncentrációs táborok borzalmait akkor kerültek napvilágra. Menekült németek, kibombázottak, munkaszolgálatosok, hadifoglyok és a felszabadított koncentrációs táborok lakói – mintegy 25 millió ember – kereste családját és készült hazatérni. Köztük mintegy 4,5–5 millió nem német.

A Hitler és a német monopolizációs körök által kirobbantott háború megsemmisítette a német nemzeti vagyont mintegy 1/3-át (1936-hoz viszonyítva). Elpusztult a termelési eszközök 1/5-e, a közlekedési eszközök 2/5-re és a lakótér 15%-a. A német háborús gazdaság összeomlásával nem jöttek többé a megszállt országokból az élelmiszer-szállítmányok, akadozott a lakosság ellátása. A háború alatt felhalmozódott hatalmas pénzfelesleg feketepiac kialakulásához és gyorsuló inflációhoz vezetett. Járványok fenyegették a lakosságot.

Fokozta a nehézségeket, hogy elsősorban a lengyel igazgatás alá került területekről, de Csehszlovákiából is menekülők és kitelepítettek tömegei özönlöttek a megmaradt Németországba. Júliustól októberig a főváros 59 táborában 1,3 millió menekültet számoltak össze.

A szövetségesek a háború befejezéséig egységesek voltak abban, hogy Németország haderejét és hadiiparát megsemmisítsék, a náci vezetőket pedig háborús bűnösökként bíróság elé állítsák. Teljes volt az egyetértés közöttük a meghódított területek visszaadásáról, az osztrák, a csehszlovák és a lengyel szuverenitás visszaállításáról.

Vitáik középpontjában az a kérdés állott, hogy Németországot egységként, vagy különálló államokra felosztva kezeljék. Különböző tervek, elgondolások születtek tehát Németország jövőjéről,

köztük amerikai elképzelések, amelyek valamilyen formában az 1870 előtti állapotokat akarták visszahozni. Az 1941. decemberi moszkvai szovjet–angol külügyminiszeri értekezleten például szóba került a Rajna-vidék és Bajorország leválasztása Németországról, valamint Kelet-Poroszország Lengyelországhoz csatolása. Bajorország önálló állam lett volna, a Rajna-vidéknek pedig vagy önálló-nak, vagy a győztes hatalmak protektorátusává kellett volna válnia.

Németország területi felépítésének első legfelsőbb szintű megvitatására 1943. november–decemberben a teheráni konferencián került sor, Churchill, Rooseveltt és Sztálin között. Rooseveltt egy néhány hónappal korábban kidolgozott tervet javasolt tárgyalási alapként, amely Németország öt részre való felosztását tartalmazta:

1. egy kicsi és gyenge Poroszországra,
2. Hannover és az észak-nyugati részre,
3. Szászország és a Lipcse körüli részre,
4. Bajorország és Baden-Württembergre,
5. Hessen-Darmstadt, Hessen-Kassel és a dél-rajnai területre.

Megegyezés akkor még nem jött létre, a tárgyalások folytatódtak.

Az amerikai pénzügyminiszer, Henry Morgenthau javaslatai a második quebeci konferencia elé kerültek (1944. szeptember), ahol Rooseveltt és Churchill Németország vegyi-, fém- és elektromos iparának leépítését és a Ruhr- és Saar-vidék nemzetközi ellenőrzési tervét azzal indokolta, hogy Németországnak eddigi történelmi szerepe miatt ezután elsősorban mezőgazdasági jellegű országnak kell lennie.

Hat héttel később azonban az amerikai elnök már elzárkózott ettől az elgondolástól, és valamennyi korábbi tervét irreálisnak nevezte. „Nem vagyok híve annak, hogy terveket készítsünk egy olyan országra, amelyet még nem is szálltunk meg.”

A három kormányfő 1945 februárjában Jaltában újra találkozott, és kijelentette: „A közös megegyezéssel létrehozott terv szerint a három hatalom hadereje Németország egy-egy övezetét szállja meg. A terv tartalmazza egy berlini székhelyű, központi bizottság létrehozását a koordinált közigazgatásra, ellenőrzésre, mely a három nagyhatalom főparancsnokaiból áll.” Elhatározták továbbá, hogy felszólítják Franciaországot, vegyen át egy megszállási övezetet és negyedik tagként vegyen részt az ellenőrző bizottságban. „Töretlen akaratumk, hogy szétzúzzuk a német militariz-

must és gondoskodjunk arról, hogy Németország soha többé ne legyen abban a helyzetben, hogy a világbékét veszélyeztesse... Nem célunk, hogy megsemmisítsük a német népet, de csak ha felszámolták a nemzeti szocializmust és militarizmust, akkor lesz a németeknek reménye méltó életre és helyre a népek közösségében.”

A Szovjetunió álláspontját Sztálin fogalmazta meg egy nappal a kapituláció után, majd 9-én: „A Szovjetunió megünnepli a győzelmet, de nem készül arra, hogy Németországot feldarabolja vagy megsemmisítse.”

A győztes hatalmak között kezdettől fogva voltak különbségek a Németországban követendő politikát illetően, amelyek a gyakorlatban már az első pillanattól kezdve megmutatkoztak. A háború befejezését követő hónapokban azonban alapjában véve az együttműködésre való törekvés volt a jellemző.

Hivatkozva a jaltai és más megállapodásokra, 1945. június 5-én a Szovjetunió, Anglia, az Egyesült Államok és Franciaország kormányai közös deklarációban szabályozták Németország jogi helyzetét. A legfelsőbb hatalmat a Berlinben felállított Szövetséges Ellenőrző Tanács vette át, amely az egyes hatalmak katonai főparancsnokaiból állott. Németország területét négy övezetre osztották fel.

A szovjet zóna Kelet-Németországban Mecklenburg, Brandenburg, Thuringia, Szászország és Sachsen-Anhalt tartományokból állott, 17 millió lakossal. Schleswig-Holstein, Alsó-Szászország és Észak-Rajna-Vesztfália 23 millió lakossal angol irányítás alá került. Hessen, Bajorország és Baden-Württemberg 17 millió lakossal amerikai, s végül Pfalz, Dél-Württemberg és a Saar-vidék 6 millió lakossal francia megszállás alá került. Berlint szintén négy szektorra osztották fel.

Poroszország nem szerepelt a megszállt területek között, bár a Szövetséges Ellenőrző Tanács hivatalosan csak 1947. februárban szüntette meg. Területe lényegében szovjet és lengyel igazgatás alá került, a megmaradt részeket pedig a többi német államhoz csatolták. Így juttatták kifejezésre Poroszország történelmi szerepének elítélését.

Mivel a megszállási övezetek tervezett határai nem estek egybe a háború utáni frontok helyzetével, vagyis a szövetséges csapatok 1945. májusi állásaival, a brit és amerikai csapatoknak vissza kellett vonulniuk Mecklenburg, Thuringia és Szászország egyes részeiből,

amelyek a szovjet zónába kerültek. Julius elején a szovjet csapatok bevonultak Schwerin, Halle, Lipcse, Weimar és Erfurt városokba, a három nyugati hatalom Berlin nyugati szektorait vette át.

Németország helyzetét a potsdami konferencia volt hivatva véglegesen rendezni. Bár sok vitás kérdés adódott a részt vevő hatalmak között, a konferencia alapjában véve az egyetértés jegyében zajlott le. Céljuk – Jaltához hasonlóan – a gyökeres változtatás volt: gazdasági, társadalmi, politikai és ideológiai vonatkozásban. A fasizmus és a német militarizmus felszámolásával biztosítani akarták Európa békéjét, tehát azt, hogy Németország soha ne fenyegethesse ismét a világ békéjét. A fasizmus társadalmi-gazdasági alapjának felszámolását a német gazdaság decentralizálásával és a monopolszervezetek felosztatásával akarták elérni. Ugyanakkor leszögezték: „Németország a megszállás időszakában egységes egésznek tekintendő. Ebből a célból közösen kialakított politikát kell folytatni.” A megszálló hatalmak elismerték a német nép jogát az egységes, demokratikus és békeszerető államra. Igaz, úgy döntöttek, hogy „egyelőre nem alakul semmiféle német központi kormány”. Létre kell hozni néhány fontos német központi igazgatási osztályt, amelyek élén államtitkárok állnak (a pénzügy, a szállítás, a közlekedés, a külkereskedelem és az ipar területén). A szövetséges ellenőrző tanács tagjai ebben a szellemben utasították a megszállási zóna katonai főparancsnokait.

A potsdami konferencián megállapították, hogy a szövetséges hadseregek megszállva tartják egész Németországot, és a német népnek bűnhődnie kell azokért a szörnyű bűntettekért, amelyeket azoknak a vezetése alatt követett el, „akiknek a sikerek idején nyíltan helyeselt és vakon engedelmeskedett”.

Ebben a szellemben tisztázta a konferencia a jóvátétel kérdését is. Összegéről (20 milliárd dollár) már Jaltában döntöttek, ugyanitt azt is elhatározták, hogy ennek az összegnek a fele a Szovjetunió-nak, mint a fasizmustól legtöbbet szenvedett országnak jusson. (A ténylegesen okozott kár ennek sokszorososa, hivatalos számítások szerint 128 milliárd dollárt tett ki csak a Szovjetunióban.) A csehszlovák és a lengyel kormány igényét a szovjet zónából kell kielégíteni, a többi a nyugati zónákból, illetve a külföldi német érdekeltségekből. A Szovjetuniót ezenkívül megillette a nyugati német területről jóvátételre kivonható érték 10%-a térítésmentesen, 15%-a pedig áruszállítások fejében.

A potsdami konferencia elrendelte a csehszlovákiai és magyarországi német lakosság kitelepítését, ezzel büntetve meg őket a második világháború előtt és alatt betöltött szerepükért. „A három kormány elismeri, hogy a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosságot, vagy annak egy részét át kell telepíteni Németországba. Egyetértenek abban, hogy mindenfajta áttelepítésnek, amelyekre ténylegesen sor kerül, szervezeten és humánus módon kell végbemennie.”

Németország keleti határát a végleges rendezésig az Odera-Neisse-vonalban állapították meg. „A három kormányfő megerősítette azt a véleményét, hogy Lengyelország nyugati határainak végleges meghatározását a békekonferenciáig el kell halasztani. A három kormányfő megegyezett abban, hogy Lengyelország nyugati határainak végleges meghatározásáig azok az egykori német területek, amelyek a Balti-tengertől, Swinemündétől valamivel nyugatabbra kezdődő és innen az Odera folyó mentén a nyugati Neisse folyó beömléséig, majd a nyugati Neisse mentén a csehszlovák határig húzódó vonaltól keletre fekszenek, beleértve Kelet-Poroszországnak azt a részét, amely nem került a berlini konferencia döntése alapján a Szovjetunió igazgatása alá, és beleértve Danzig egykori szabad város területét is, a lengyel állam igazgatása alá helyezendők, és így nem tekintendők a németországi szovjet megszállási övezet részének.”

Lengyelország keleti határát az 1919-es Curson-vonal alapján húzták meg, némi módosítással Lengyelország javára. A Szovjetunió Kelet-Poroszországból megkapta Königsberget (Kalinyin-grád) és környékét.

Az 1943. januári angol-amerikai casablancai értekezleten elfogadott határozat értelmében, amely a náci háborús bűnösök felelősségrevonását tartalmazta, a potsdami konferencia döntött a Nemzetközi Katonai Törvényszék felállításáról, amelynek feladata lett a háborús főbűnösök ügyének tárgyalása. A náciizmus egyik eszmei központjában, Nürnbergben 1945 novemberében kezdődött a per és tíz hónapig tartott. A bíróság döntése értelmében tizenkét háborús főbűnöst halálra, hetet életfogytiglani vagy sokévi börtönre ítélték. A halálraítéltek között volt Göring, a fasiszta birodalom második embere, Ribbentropp külügyminiszter, Rosenberg, a nácik főideológusa, Kaltenbrunner, a Gestapo vezetője, Frank, Lengyelország kormányzója, Frick belügyminiszter, Keitel és Jodl

tábornokok. Emellett számos fasiszta szervezetnek, így a Nemzetiszocialista Pártnak, a Gestapónak, az SS-nek és a Biztonsági Szolgálatnak a háborús bűnösségét is kimondták. Bár voltak az ítéletnek fogyatékosai, a pernek mégis nagy történelmi-politikai jelentősége volt, mert nemcsak a nácizmust, hanem a mögötte álló imperialista társadalmi rendszert is leleplezte.

A nürnbergi per időtartama alatt fokozatosan megbomlott a nagyhatalmak egysége a német kérdésben. Ez elsősorban a potsdami egyezmény értelmezésében jelentkezett, hatásában pedig abban az eltérő fejlődésben, amely a szovjet, illetve a nyugati övezetek gazdasági, társadalmi és politikai rendszerében végbement.

A szovjet övezetben az antifasiszta erőkből új demokratikus közigazgatás körvonalai kezdtek kibontakozni 1945 májusában és júniusában. Működni kezdett a Német Kommunista Párt (Deutsche Kommunistische Partei – DKP), a Német Szociáldemokrata Párt (Sozialdemokratische Partei Deutschlands – SPD) és még több más demokratikus párt, melyek között a Kereszténydemokrata Unió (Christlich-demokratische Union – CDU) és a Német Liberális-Demokrata Párt (Liberal-Demokratische Partei Deutschlands – LDPD) volt a legjelentősebb. Megalakultak a szakszervezetek is.

Nagyszabású földreformot hajtottak végre Kelet-Németországban, a junker birtokosoknak több mint 2 millió hektár földjét osztották fel.

1946. április 21-én és 22-én a két munkáspárt egyesülésével Berlinben létrejött a Német Szocialista Egységpárt (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands – SED), amelynek élén a kommunista Wilhelm Pieck és a szociáldemokrata Otto Grotewohl állt.

A szovjet megszálló hatóságok a potsdami szerződés értelmében 1945 októberében lefoglalták a náci szervezetek és háborús bűnösök vagyonát, és ezt 1946-ban átadták a német tartományi hatóságoknak. Ugyanekkor például Szászországban népszavazás döntött (80%-os igenlő válasszal) a volt náci aktivisták üzemének elkobzásáról. Ezek az üzemek szintén népi tulajdonba kerültek. A korábbi porosz iskolarendszer helyett új iskolarendszert vezettek be.

Az antifasiszta demokratikus rendszer 1946 őszére megszilárdult Kelet-Németországban. Ezt jól mutatták a községi, járási és a tartományi választások eredményei. Ezeken a választásokon a demokratikus blokk pártjai indultak (tehát a Német Szocialista Egységpárt mellett a CDU és a Német Liberális-Demokrata Párt),

és a szavazatoknak mintegy 50%-át a Német Szocialista Egységpárt kapta meg. Berlinben ugyanekkor a nyugati zóna szociáldemokrata pártja szerezte meg a szavazatok 49%-át (ez még Kelet-Berlinben is 43%-ot jelentett) és a Német Szocialista Egységpárt közel 30%-kal csak a második helyet foglalta el, egész Berlinben pedig a CDU után a harmadik helyet.

Bár a háború befejezésekor Németország nyugati részének városai is javarészt romokban heverték, a közlekedés és kereskedelem itt is megbénult, az újjáépítés feltételei mégis jobbak voltak, mint a szovjet övezetben. A háborús pusztítás ugyanis a lakónegyedeket és az üzemi épületeket érintette elsősorban, de úgy, hogy ez nem csökkentette jelentősen az ipar termelő berendezéseit. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy Németország nyugati területe jóval iparosodottabb volt; itt volt a német ipar nagyobbik és jelentősebbik része (például a Ruhr-vidék).

Ez a nagy ipari kapacitás és a belső szükségletek képezhatték volna a termelés gyors felfuttatásának alapját, de ezekben az években dekonjunktúra volt, s az ipari termelés egyelőre csak lassan növekedett.

A lassúbb gazdasági talpraállás nem választható el a politikai élet kibontakozásának elhúzódtásától, és az ehhez kapcsolódó gazdasági-társadalmi-politikai bizonytalanságtól. Itt is feloszlatták a fasiszta szervezeteket és intézményeket; itt is kinyilvánították a társadalmi élet náciitlanítását. A politikai élet kibontakozását a szövetségesek azonban lefékeztek, mivel időt akartak hagyni arra, hogy magukhoz térjenek az általuk megfelelőnek tartott politikai erők. Az egyes zónák között e tekintetben is voltak különbségek. Az amerikaiak főleg a konzervatív egyházi és az 1933 előtt szereplő polgári körökben, az angolok pedig a szociáldemokrata és szak-szervezeti vezetők között keresték politikai partnereiket. Pártalapítási engedélyt először az amerikai övezetben adtak ki 1945 augusztusában, s ezt követték az angol és francia övezetek. Az övezeteket átfogó szervezkedésre csak 1946 végére volt lehetőség.

A leghamarabb a kommunista párt kezdte meg szervezkedését. Ideiglenes vezetőséget hozott létre számos helyen, és a párt központi bizottságának júniusi berlini felhívása szellemében igyekezett kapcsolódni az egységes Németország gondolatához. A kommunisták eleinte, különösen a Ruhr-vidék üzemeiben, igen jelentős befolyást szereztek, több helyen megelőzték a szociáldemokratákat.

A kommunistákhoz hasonlóan a szociáldemokraták is az egységes Németország gondolatából indultak ki, és Berlint tekintették központnak. Berlinben a munkásegység megvalósítására irányuló törekvést figyelhattunk meg. A nyugati övezetek szociáldemokrata pártszervezeteiben viszont a munkásegység gondolatával szembe forduló befolyás erősödött. E törekvések vezetője a tekintélyes antifasiszta politikus, Kurt Schumacher lett, aki 1918-tól volt tagja a szociáldemokrata pártnak, és 1933–1944 között koncentrációs táborban volt. Programja polgári demokratikus követeléseken alapult, de sokban megegyezett a kommunista párt célkitűzéseivel. (A legfontosabb iparágak és a közlekedés állami tulajdonba vétele, tervgazdálkodás, mélyreható agrárreform). Politikai nézetei azonban megakadályozták abban, hogy a kommunistákkal szövetségre lépjen. Elvetette a társadalmi fejlődés szocialista útját, a potsdami szerződést, a jóvátételt és az új német határokat. Ezek a nézetek formálódtak programmá a nyugati övezetek szociáldemokrata szervezeteiben. A szociáldemokrata párt övezeti funkcionáriusainak konferenciája 1945. október elején Hannoverben ezek alapján fogadta el a párt programját.

Ez azonban akkor még nem jelentette azt, hogy a munkásegység megvalósítására irányuló törekvések kudarcot vallottak, hiszen több nyugati zónabeli szociáldemokrata szervezetben is az egységes párt megvalósítása mellett szálltak síkra. Badenben még közös választmányt is létrehoztak a kommunistákkal, az egész tartomány pártszerveinek egyesítésével. Az 1946. májusi hannoveri szociáldemokrata pártkongresszus azonban – a Schumacher által javasolt program szellemében – határozatilag megtiltotta a párt tagjainak az egyesülést. 1946 végére sikerült az SPD-n belül az egységtörekvéseket felszámolni.

Nem kétséges, hogy a szociáldemokraták belső egységének hiánya elősegítette, hogy az 1960-as évek közepéig nem a Német Szociáldemokrata Párt (SPD), hanem a másik politikai főerő, a kereszténydemokrata Unió (CDU) lett a vezető párt. A liberális polgári erőket tömörítő Szabaddemokrata Párt (Freie Demokratische Partei – FDP) már csak a harmadik politikai erő lehetett.

Érdekes jelenség az is, hogy a régi konzervatív irányzatok, sőt az 1933 előtt erős Centrum Párt sem tudtak komolyabb befolyásra szert tenni.

A német nagytőke, a katolikus klérus, sőt részben az evangélikus

egyház is, a Hitler-ellenes összeesküvés vezetőjének, Karl Goederlnek szellemi örökségét vállaló antifasiszta és antikommunista Kereszténydemokrata Unió, illetve bajor testvérpártja, a Keresztényszociális Unió (Christlich-Soziale Union – CSU) mögött sorakozott fel. A párt nemcsak vallásos, hanem kezdetben merész szociális és nacionalista jelszavakkal lépett fel. Legjelentősebb vezető politikusa hamarosan Konrad Adenauer, az egykori kölni főpolgármester lett, akit szoros szálak fűztek a német nagytőke mellett az amerikai Morgan és Rockefeller családhoz is. Az első időkben a párt hangadói azonban olyan, a keresztény szakszervezeti mozgalmából kikerülő politikusok voltak (Karl Arnold, Johannes Albers), akik komolyan vették a demokratikus politikai rendszer megteremtését, az agrár-reformot, valamint a monopoltőke hatalmának megtörését.

Az amerikai övezetben 1946 januárjában, másutt 1946 őszén községi, városi és járási választásokat tartottak. Ezt követték 1946 végén és 1947 tavaszán a tartományi választások. A tartományok többségében a CDU győzött, a szociáldemokraták három tartományban és két városban kerültek első helyre. A kommunista párt a későbbi évekhez képest viszonylag erős volt, képviselői négy tartományban átmenetileg a kormányzatba, két nagyvárosban pedig a magisztrátusba is bekerültek. A tartományokban egyébként koalíciós kormányok jöttek létre, legtöbb helyen kereszténydemokrata vezetéssel. Jellemző, hogy az államapparátus – a szociáldemokraták jelenléte ellenére – a polgári erők ellenőrzése alá került, a kommunisták pedig rövidesen kiszorultak a kormányokból.

A nyugati hatalmak politikája alapjában véve a polgári rendet védte, mélyebb társadalmi átalakulásra nem kerülhetett sor a nyugati zónákban. Néhány ismert náci barát ipari vezető (Krupp, Flick, Thyssen) átmenetileg ugyan börtönbe került, de a monopóliumokat lényegében nem érintette még az úgynevezett dekartellizálás sem, amelynek keretében a legnagyobb vállalatokat kisebb egységekre osztották fel. Irányításuk így is a legnagyobb ipari hatalmasságok kezébe került, és így minden fennmaradt, amire később az ellentétes irányú folyamatok ráépültek. Az amerikai befolyás növekedését részben elősegítette a nagy monopolszervezetek felosztása is, különösen pedig az, hogy a későbbi NSZK gazdasága 1948-tól a Marshall-terv és más segélyakciók keretében több milliárd dollár támogatásban részesült.

A kezdetben igen erős monopóliumellenes közfelfogásból bizonyos eredmények származtak. A Szövetséges Ellenőrző Tanács – részben a kelet-németországi változások hatására – 1946 tavaszán törvényt fogadott el az üzemi tanácsok rendszeréről. Ez a nyugati zónákban biztosította a dolgozók beleszólási jogát fontos kérdésekbe. Észak-Rajna-Vesztfáliában 1946 őszén a próbaszavazásokon elsőprő többséggel a nagy szénbányák kisajátítása mellett döntöttek. Ekkor még a szociáldemokrata párt is azonnali feladatnak tartotta a legnagyobb üzemek köztulajdonba vételét. Ez a javaslat szerepelt az 1946-os hannoveri szociáldemokrata kongresszus programjában is. Így foglalt állást a kommunista és a szociáldemokrata párt mellett még a CDU is két másik tartományban. A szövetségesek azonban megtiltották e határozatok végrehajtását.

Hasonló sorsra jutott az agrárreform is a nyugati területeken. Bár a potsdami szerződések értelmében rendeleteket fogadtak el az 500 hektáron felüli birtokok elkobzásáról és kötelező eladásáról, ezeket valójában nem hajtották végre. Míg keleten több mint 2 millió hektár földet osztottak szét, addig itt alig 150 000-et.

1946–1947 fordulóján az eddig kibontakozott fejlődés részben a nyugati hatalmak politikája és a hidegháború kibontakozása miatt, részben pedig bizonyos belső társadalmi és politikai fejlődési okok következtében elakadt. Miután 1946 tavaszán Churchill Fultonban meghirdette a hidegháború jelszavát, az Egyesült Államok nyilvánosan is szembefordult az alig egy éve aláírt potsdami szerződés elveivel. Byrnes amerikai külügyminiszter 1946. szeptember 6-án Stuttgartban tartott beszédében már Potsdam részbeni revíziójáért lépett fel, és elvetette a demokratikus Németország koncepcióját csakúgy, mint Németország keleti határainak érvényességét.

Bár az egyes megszálló hatalmak saját zónájukban mindenkor érdekeinek megfelelően alakították politikájukat, az Egyesült Államok zónapolitikája – a nyugati szövetségi rendszeren belüli súlyának megfelelően – sok tekintetben meghatározta a másik két nyugati zónában zajló folyamatokat, s így döntő befolyást gyakorolt az elkülönült nyugatnémet állam koncepciójának megvalósulására.

Az amerikai politikában már a háború befejezése előtt is voltak olyan törekvések, amelyek fontosnak tartották, hogy az Egyesült Államok németországi tevékenységében a társadalmi-gazdasági viszonyok konzervatív restaurációjára és a baloldal társadalmi reformtörekvéseinek elhárítására törekedjék. E törekvésekkel össz-

hangban felerősödött az a tendencia, amely mind fokozottabban támogatta a polgári-konzervatív erőket, és így elősegítette Németország nyugati zónáinak külön nyugati állammá szerveződését. Már 1946 februárjától folytak az amerikai és angol zóna német politikusainak tanácskozásai, amelyek előkészítették az angolszász zónák egyesítését. 1946. december 2-án Anglia és az Egyesült Államok az általuk megszállt tartományokat, a későbbi Nyugat-Németország nagy részét, *Bizónia* néven egyesítették.

Bizónia hivatalosan az egyesített övezetek gazdasági ügyeinek intézésére jött létre, bár mindenki számára világos lehetett, hogy a közös gazdasági intézkedéseket hamarosan megfelelő politikai lépések követik majd. Az egyesített zónában egyelőre nem voltak demokratikus képviseleti intézmények. A zóna német politikusai és az egyes tartományok szervei azonban folyamatosan követelték a képviseleti intézmény, vagyis a legitimációs bázis létrehozását. Ez a törekvés vezetett 1947-ben a Gazdasági Tanács felállítására.

Franciaország egy ideig nem követte szövetségeseit. Politikája inkább Németország gyengítésére irányult. Így például igyekezett a Saar-vidéket gazdaságilag Franciaországhoz közelíteni, s így elszakítani a többi német területtől.

A nyugati hatalmak törekvései ellen egész Németországban tiltakozó mozgalom bontakozott ki. A szocialista egységpárt 1946 őszi alkotmányterve egységes demokratikus népköztársaság megteremtését javasolta. Ez a gondolat akkor nem tűnt megvalósíthatatlannak, hiszen az ország két fele közötti különbségek még nem voltak túlságosan nagyok. Ezt bizonyítja, hogy 1946 végén a szociáldemokrata párt is megfogalmazta alkotmánytervezetét, amelyben hasonlóképpen egységes és demokratikus Németországról volt szó. Németországban széles körben úgynevezett népkongresszusi mozgalom bontakozott ki. Ez pártállásra való tekintet nélkül igyekezett tömöríteni a németeket, és a német békeszerződésért, valamint az egységes demokratikus Németország megteremtéséért szállt síkra. Az ország mindkét felében milliók támogatták ezt a mozgalmat.

A szovjet kormány a Külügyminiszterek Tanácsának moszkvai konferenciáján 1947. március-áprilisban javasolta a német békeszerződés megkötését. Ebben a tervezetben egy demokratikus Németország és egy össznémet kormány gondolata szerepelt. A legfontosabb kérdésekben azonban nem jött létre megegyezés, és

hasonlóképpen kudarccal végződött a Külügyminiszterek Tanácsának 1947. decemberi londoni ülése is.

Mindez azzal magyarázható, hogy a nyugati hatalmak álláspontja megkeményedett. Nyilvánvaló lett számukra, hogy a kelet-németországi fejlődés és a szovjet kormányzat eltökéltsége miatt nem terjeszthetik ki befolyásukat egész Németországra. Elhatározták, hogy megteremtik a külön, nyugati befolyás alatt álló nyugatnémet államot.

Miután a londoni konferencia nem járt sikerrel, Anglia és Amerika meggyorsította intézkedéseit Bizónia külön német állammá való kiépítésére. A Gazdasági Tanácsot, amelyet 1947 júniusában eredetileg a két övezet gazdasági ügyeinek összehangolására hoztak létre, parlamentté alakították át. 1948 tavaszára a két övezetre kiterjedő hatáskörű legfelsőbb bíróságot, egy jegybank funkcióját betöltő tartományi szövetségi bankot, közigazgatási tanácsot és más közös intézményeket hoztak létre. E folyamattal párhuzamosan gyakorlatilag megbénult a négyhatalmi Szövetségi Tanács munkája Berlinben.

1948 júniusában nyilvánosságra kerültek az ún. londoni ajánlások, amelyeket a három nyugati nagyhatalom és a Benelux-államok értekezletén fogadtak el. Ennek lényege az, hogy külön nyugatnémet államot kell létrehozni a Ruhr-vidék nemzetközi ellenőrzése mellett.

Ekkorra már Franciaország is feladta ellenállását, és a francia politika Amerika-barát irányzata megerősödésének hatására hozzájárult a három övezet egyesítéséhez. Így került sor 1948. augusztus 1-én a három nyugati megszállási övezet összevonására, vagyis *Trizónia* létrehozására.

Németország kettészakadási folyamatában döntő esemény volt az 1948. június 20-án végrehajtott külön pénzreform, amely az országot gazdaságilag megosztotta.

Mivel a nyugati hatalmak a potsdami szerződés szerint a vasúti, közúti és légi közlekedés révén kapcsolatban voltak Berlin nyugati övezeteivel, és az új valutát itt is bevezették, ezért a szovjet hatóságok a közlekedés korlátozásával igyekeztek megakadályozni az értéktelenné vált régi márka tömeges beözönlését. A blokádra Anglia és Amerika légihíd-akcióval válaszolt, és több mint egy éven át – 1948 júniusától 1949 szeptember végéig – repülőgépeken szállították az árut Berlinbe, bár a szovjet parancsnokság kész volt

a legfontosabb élelmiszerekkel és árucikkkel a város ellátását biztosítani. A hidegháború időszakában Berlin is két részre szakadt: megszerveződött Nyugat-Berlin, saját városi magisztrátusával. A berlini blokád hozzájárult a hidegháborús feszültség fokozódásához, és az antikommunista szovjetellenes propaganda révén megkönnyítette a különálló nyugatnémet állam megteremtését.

1948. július 1-én a nyugati hatalmak katonai kormányzói átadták a nyugatnémet tartományoknak azokat az irányelveket, amelyek a különálló nyugatnémet állam alkotmányának kidolgozására vonatkoztak. Ennek értelmében 1948. szeptember 1-én Bonnban Parlamenti Tanácsot hoztak létre a nyugati övezetek pártjainak képviselőiből az alkotmány kidolgozására. A tanács elnökévé Konrad Adenauert választották meg.

Az alkotmány elfogadása előtt – 1949 áprilisában – az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország nyilvánosságra hozta az úgynevezett megszállási statútumot, valamint döntött a Ruhr-vidéket ellenőrző Nemzetközi Hatóság felállításáról. A megszállási statútum biztosította a nyugati hatalmak és szövetségeseik befolyását a nyugatnémet államra. A Ruhr-vidék ellenőrzése gazdaságilag ugyanezt a célt szolgálta. Mindez kettős feladatot töltött be: egyfelől meg akarta nyugtatni Nyugat-Európa demokratikus közvéleményét, másfelől tényleges biztosítékot is jelentett az új német állam ellenőrzésére.

Mindezek után elfogadták az úgynevezett Alaptörvényt, a bonni alkotmányt. Ezt a Parlamenti Tanácsban 53 szavazattal 12 ellenében a CDU és az SPD támogatásával, és a kommunisták ellen-szavazatával fogadták el 1949. május 8-án. Az Alaptörvény célja – az 1919-es weimari alkotmányhoz hasonlóan – az volt, hogy a tőkés termelési rend alapján konszolidálja *Nyugat-Németországot*. Elismerte a polgári demokratikus szabadságjogokat, biztosította a munkásosztály szociális vívmányait, kellő garanciákat azonban ezek védelmére nem nyújtott.

Az alkotmány értelmében Nyugat-Németország tíz tartományból álló szövetségi köztársasággá alakult. A tartományoknak külön parlamentjük és kormányuk van, de egész Nyugat-Németország legfelső törvényhozási szerve a Szövetségi Parlament (Bundestag) és a Szövetségi Tanács (Bundesrat). A Bundestag képviselőit általános választójog alapján négyévenként választják. A választójog alsó határa a 21. életév, férfiaknak és nőknek egyaránt. A Bundes-

rat tagjait a tartományi kormányok delegálják. A szövetségi kancellárt és kormányát a parlament választja meg. A szövetségi köztársaság elnökét, az államfőt a két ház tagjaiból és a tartományi gyűlések küldötteiből álló Szövetségi Gyűlés választja meg öt évre. Hatásköre lényegesen kisebb lett, mint amilyen a weimari alkotmány értelmében a birodalmi elnöknek volt.

AZ Adenauer-

Korszak

A NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG MEGALAKULÁSA

A nyugati külügyminiszterek 1949. június 20-án Párizsban közzétették a Németország általuk megszállt zónáiban létrehozandó Szövetséges Főbiztosság alapokmányát. A főbiztosok átvették a katonai főparancsnokok hatáskörét, és elősegítették az Alaptörvény alapján 1949. augusztus 14-ére kiírt választások lebonyolítását.

Az eltávolodást a potsdami elvektől elsősorban az a körülmény magyarázta, hogy igyekeztek a nyugatnémet államot és gazdaságát a nyugati tömbbe bevonni. Dulles, a későbbi amerikai külügyminiszter megfogalmazása szerint: „Egy újjáéledt (Nyugat-) Németország hatalmas előnyt is jelenthet a Nyugat számára. Ha bevonja Kelet-Németországot a maga szférájába, a Nyugat előnyös stratégiai pozícióhoz jut Közép-Európában, amelynek révén aláaknázhatja a szovjet kommunizmus katonai és politikai pozícióit Lengyelországban, Csehszlovákiában, Magyarországon és más szomszédos országokban. Így az újjáélesztett nacionalista Németország sokat kínálhat a Nyugatnak – megfelelő áron.”

VÁLASZTÁSOK 1949 NYARÁN

Az 1949. május 8-án elfogadott Alaptörvény alapján került sor a választások megtartására. Célja a külön nyugatnémet parlament létrehozása volt. A választási jogrend kialakításában a weimari köztársaság tapasztalatai, hagyományai játszottak szerepet.

A választásokat heves küzdelem előzte meg. A két legnagyobb párt, a CDU és az SPD hevesen támadta egymást gazdasági és politikai kérdésekben. További két tucat párt és csoportosulás versenyzett mellettük a szavazatokért.

A megoldatlan gazdasági-politikai problémák jelentős mértékben befolyásolták a választók nagy tömegeinek döntését. A nyár végén a 13,6 millió alkalmazott mellett még mindig 1,3 millió a munkanélküliek száma. Bár már 215 000 új lakás épült, a lakáshiány súlyos gondot jelentett. Folyamatban volt az áttelepültek beilleszkedése is. A kereskedelmi mérleg még passzív volt, hiszen a 4,13 milliárd márka értékű kivitellel szemben a behozatal 7,85

milliárd márka értékű volt. Az ipari termelés még nem érte el az 1936. évi szintet.

A CDU/CSU választási programként az úgynevezett Düsseldorf-i Irányelveket fogadta el, amelyben gazdaságpolitikai, agrárpolitikai, szociálpolitikai és lakásépítési programjukat foglalták össze. Az SPD-vel szemben, amely a nagyipar, az energiagazdálkodás, a bankok és biztosítótársaságok államosításának jelszavával lépett fel, valamint földreformot, a nemzeti jövedelem igazságos elosztását, az árak és bérek rögzítését hirdette, az uniópártok ebben a dokumentumban a szociális piacgazdaság mellett foglaltak állást, és élesen elutasították a tervgazdálkodást.

A heves viták ellenére a választás 1949. augusztus 14-én nyugodtan zajlott le. A szavazati joggal rendelkezők 78,5%-a vett részt a választásokon. A lakosság augusztus 16-án szerzett tudomást a választás eredményeiről. A Kereszténydemokrata és a Keresztényszociális Unió a szavazatok 31%-át és 139 parlamenti helyet szerzett, a Német Szociáldemokrata Párt pedig 29,2%-ot, amely 131 parlamenti helyet jelentett. Harmadik helyre a Szabaddemokrata Párt került 11,9%-kal és 52 képviselővel. Két kisebb párt képviselői jutottak be még a szövetségi parlamentbe. A Bundestag ülésein nem teljes szavazati joggal részt vettek a berlini parlamenti képviselők is, akiket a nyugat-berlini városi küldöttgyűlés választott.

KORMÁNYALAKÍTÁS

A CDU/CSU-nak, mint a legerősebb pártnak jutott a kormányalakítás feladata. Az volt a kérdés, hogy a győztes párt a szociáldemokratákkal alakít-e majd nagykoalíciót, vagy megelégszik a nem szocialista pártokkal alakítandó kiskoalícióval.

A Németország előtt álló feladatok sokaságára való tekintettel sokan a nagykoalíció, az összpárti kormány mellett szálltak síkra. A nagykoalíció CDU-beli támogatóinak motívumai többfélék voltak. Tartománypolitikai érdekek, gazdaságpolitikai megfontolások, személyes ambíciók, valamint a több helyen is jól működő tartományi koalíciós kormányok miatt vetődött fel a nagykoalíciós szövetségi kormány megalakításának ötlete. Gazdaságpolitikai megfontolásból elsősorban a CDU balszárnya támogatta a szociáldemokratákkal való együttműködést. Fő képviselőjük Karl Arnold,

Észak-Rajna-Vesztfália miniszterelnöke volt, aki maga szeretett volna a bonni nagykoalíció kancellári posztjára kerülni.

A választások után Adenauer, a CDU vezetője tartózkodott a nyilatkozatoktól, de sor került két olyan megbeszélésre, amelyeken megalapozták a kiskoalíciót. Adenauer augusztus 20-án Frankfurtban találkozott Hans Ehard bajor miniszterelnökkel, s több bajor politikussal. A megbeszéléseken megjelent Ludwig Erhard is. Ezen a tanácskozáson megállapodtak néhány vezető pozíció betöltéséről. Itt dőlt el, hogy Theodor Heuss (FDP) lesz az NSZK elnöke, Erich Köhler (CDU), a Gazdasági Tanács eddigi elnöke a Bundestag elnöke, Ludwig Erhard pedig megkapja a gazdasági miniszteri tisztséget. Ez a megbeszélés azért is bizonyult különösen fontosnak, mivel Bajorország, amely elutasította az Alaptörvény megszavazását, kivált a nagykoalíciót támogatók táborából.

Augusztus 21-én került sor a híres rhöndorfi megbeszélésre Adenauer házában, amelyre meghívták a CDU/CSU azon vezetőit, politikusait és tartományi kormányfőit, akikre a jövőben kancellár elsősorban számított, s akikben nem látott potenciális vetélytársat. Ezen a megbeszélésen Adenauer keresztülvitte, hogy a CDU/CSU az FDP-vel és a Német Párttal (Deutsche Partei – DP) lépjen szövetségre.

„Mint házigazda, elsőnek emelkedtem szólásra, és kijelentettem, hogy helytelennek tartanám a koalíciót az SPD-vel...

Megmagyaráztam: a választások kimenetele egyértelműen megmutatta, hogy a német nép nagy többsége semmit sem akar tudni a szocializmus bármiféle árnyalatáról... Ha összeszámolom a szociáldemokraták és kommunisták szavazatait, mindössze 8 millió választó tett hitet a szocialista gazdasági forma mellett, viszont 13 millióan szavaztak a szociális piacgazdaságra... Véleményem szerint tehát... a választás logikus következménye, hogy a kormányalakítás kérdésében is folytatnunk kell a Frankfurtban megkezdett utat. A CDU/CSU nem ért el abszolút többséget... Meggyőződésem szerint koalíciós partnerként az FDP – amellyel a CDU/CSU már a Frankfurti Gazdasági Tanácsban is együttműködött – és a Deutsche Partei vehető figyelembe” – írta Adenauer emlékirataiban e konferenciáról, amelyet még halála előtt néhány hónappal is politikai pályafutása egyik legfontosabb eseményének nevezett.

Az összejövetel ezután határozott Heuss professzor szövetségi

elnökké történő választásáról, és ekkor – Adenauer emlékiratai szerint – a következőképpen döntöttek a kancellár személyéről: „Nagyon meglepődtem, amikor a jelenlevők egyike szavamba vágva kijelentette: engem javasol szövetségi kancellárnak. Végigtekintettem a jelenlevők arcán, és arra gondoltam, ha mindenki ezen a véleményen van, akkor vállalom. Beszéltem orvosommal, Martini professzorral, hogy átvehetem-e ezt a fontos tisztséget az én koromban – legfeljebb egy esztendőre. Martininek nem voltak különösebb aggályai. Úgy vélte, hogy két évig is betölthetem a kancellári posztot. Ezzel az ügy el volt intézve.” Ezt írta Adenauer emlékirataiban e tanácskozásról, amely után, 73 éves korában, elvállalta a kancellári posztot.

Adenauer politikai pályafutása során többször élt hasonló megoldással, amikor is saját villájában, kedélyes vendégeskedés közben beszélgetett barátaival politikai, gazdasági kérdésekről s ilyenkor döntöttek fontos ügyekben.

Ilyen előzmények után ült össze 1949. szeptember 7-én az első Bundestag 402 tagja. A képviselők arra törekedtek, hogy a parlamenti hagyományok örökségét folytassák. Viszont csak kevesen rendelkeztek közülük parlamenti tapasztalatokkal. Sokuknak náci múltjuk volt, a képviselők közül ugyanis 53-an tagjai voltak a náci pártnak, a felsőház 111 tagja pedig hivatalnokként, diplomataként, ügyvédként, vagy a háborús gazdaságban szolgált a náci rezsimet. Ezzel szemben igen kevésre tehető azon képviselők száma, akik a weimari köztársaság valamely demokratikus pártjában tevékenykedtek, hiszen a Hitler előtti Reichstag és Landtag küldöttei közül 195 nem élte túl a fasiszta rendszert, több mint 100 képviselő pedig emigrált, akik közül sokan nem is tértek vissza.

A parlament alakuló ülését 1949. szeptember 7-én délután nyitotta meg a legidősebb küldött, a 74 éves Paul Löbe – aki korábban a Reichstag elnöke volt –, a Harmadik Birodalom áldozataira és a második világháború halottaira való emlékezéssel. Ezután a küldöttek Erich Köhlert (CDU) a parlament elnökévé választották.

Ugyanezen a napon ült össze a Bundesrat, és megválasztotta Észak-Rajna-Vesztfália miniszterelnökét, Karl Arnoldot a Tanács elnökévé.

Szeptember 12-én a Bundestag a második választási fordulóban Theodor Heuss professzort, a Szabaddemokrata Párt elnökét abszolút többséggel megválasztotta a Német Szövetségi Köztársaság

elnökévé. Személyében nagy tekintélyű tudós és a német liberalizmus egyik méltó alakja került az új állam élére. Heuss közgazdaságtant tanult, újságíró, majd a berlini Német Politikai Főiskola professzora lett. A huszas években képviselő a Reichstagban. A hitleri birodalom idején visszavonultan élt.

A szövetségi elnök javaslatára 1949. szeptember 15-én a Bundestag Konrad Adenauert az alkotmányjogilag elképzelhető legkisebb többséggel, saját szavazatával kancellárrá választotta.

A koalíciós pártok néhány küldötte nem jelent meg a választáson, és valószínűleg néhány FDP- és CSU-küldött sem szavazott Adenauerre. A szavazás során a 402-ből 186 képviselő szavazott ellene, illetve tartózkodott. Az Alaptörvény értelmében azonban a harmadik választási fordulóban elegendő lett volna számára a szavazatok többsége. A Bajor Párt képviselői már a második fordulóban – a korábbi megállapodás értelmében – Adenauer kancellárságára szavaztak volna. Tehát Adenauer megválasztására még akkor is sor kerül, ha az első fordulóban nem éri el a plusz egy szavazattal az alkotmányjogilag szükséges abszolút többséget.

A német történetírásban van olyan irányzat is, amely szerint „kezdetben volt Adenauer”, vagyis az első szövetségi kancellár volt az a történelmi személyiség, aki az újrakezdés történelmi szituációjában meglevő lehetőségeket nagy biztonsággal felismerte és kihasználta. Adenauer nyitott utat olyan politikai fejlődésnek, amely a szövetségi köztársaságot rövid idő leforgása alatt hozzásegítette politikai és alkotmányjogi álláspontjának világos kialakításához.

Természetesen szó sincs arról – szemben a nyugatnémet történetírás és publicisztika ezen teóriájával, – hogy ő formálta volna a világháború utáni időszakot. Adenauer megismerője volt e kornak, az amerikai és a német monopolizmus gazdasági és politikai összehangolásának a reprezentánsa.

Ki is volt ez a politikus, akit 73 éves korában kancellárrá választottak, tizennégy éven keresztül megtartotta tisztségét, s a korszakot meghatározó egyéniség lett belőle. Korszaka annyi ideig tartott, mint a Weimari Köztársaság, és hosszabb ideig volt hatalmon, mint Hitler! 73 évesen lett kancellár és 87 éves korában mondott le a kancellári címről.

Annak ellenére, hogy korához képest nagy energiával vett részt a választási harcban – gyűléseken szerepelt, beszédekkel mondott,

tízezer kilométereket autózott az akkor még meglehetősen rossz utakon –, mégis kevesen ismerték koncepcióját és addigi tevékenységét.

Adenauer 1876-ban született Kölnben. A szerény körülmények között élő családnak a gyerekek iskoláztatása igen komoly gondot jelentett. Mégis lehetővé tették, hogy Konrad jogot tanuljon Freiburgban, Bonnban majd Berlinben. Ezután két évig gyakornokként dolgozott a kölni ügyészségen, majd a katolikus Centrum Párt egyik vezetőjének ügyvédbojtárja lett. 1904-ben kötött házassága révén befolyásos kölni családokkal került kapcsolatba. 1906-tól vett részt a város politikai életében: ekkor Köln város tanácsnokává választották. 1909-ben már első tanácsos, s a pénzügyekkel foglalkozik. 1917-től Köln főpolgármestere. A következő évtizedben nagy energiával fáradozott városa érdekében: igyekezett Kölnt modern ipari nagyvárossá fejleszteni. Ebben az időszakban nagy építkezésekre került sor: házak, parkok, sportlétesítmények, utak létesültek, s az egyetem alapítói között is találkozhatunk nevével. Második házassága révén rokoni kapcsolatba került befolyásos amerikai üzletemberekkel, de ő maga is számos német nagyvállalat felügyelőbizottsági tagja. A náci időszakig tehát kitűnő várospolitikus, jó tisztviselő, amilyenből a Weimari Köztársaságban rajta kívül még sok akadt. Nem maradt távol az országos politikától sem; 1920-tól a porosz államtanács elnöke volt, s többször szóba került a neve kancellárjelöltként is.

A náci hatalomátvétel után eltávolították hivatalából. Ezután rhöndorfi villájában élt, és rózsatermesztéssel foglalkozott. Így nem kompromittálódott, és sikeresen túlélte a Harmadik Birodalmat. Bár a Hitler elleni merénylet után 1944 augusztusában letartóztatták, de novemberben katonatiszt fia közbenjárására kiszabadult a Gestapo fogságából. 1945-ben az amerikaiak visszahelyezték a 69 éves politikust kölni polgármesteri tisztségébe, majd a Kereszténydemokrata Unió egyik vezető politikusaként tevékenykedett. 1948 szeptemberében a Parlamenti Tanács elnökévé választották, s itt alkalma nyílt szellemi frissességének, taktikai mozgékonyságának bebizonyítására. Ekkor már sokan tudták, hogy Adenauer a CDU legjobb politikusa, aki a nyugatnémet politikusok között a legmegfelelőbb személyiség a polgári tábor széthúzó elemeinek összetartására. Úgyes taktikázási képességével, a politikai hatalom-

hoz való biztos érzékével tekintélyt szerzett magának. Adenauer önfejű, de tapasztalt politikus volt, aki nagy önuralommal rendelkezett és szűkszavú megjegyzéseivel a dolgok lényegére tudott tapintani. Találónan „öreg rókának” nevezték a ravasz, tapasztalt politikust. Kiegyensúlyozottsága, tekintélyt és bizalmat ébresztő kora Adenauert sok német számára apafigurává is tette: olyan embernek tekintették, akire bizalommal támaszkodhatott mindenki összes gondjával, bajával. S ekkor Németországban igen sokan küszködtek gondokkal, hiszen milliókra rúgott az özvegyek, hajléktalanok, munkanélküliek száma, akik támaszt, megértést és segítséget kerestek.

ADENAUER ELSŐ KORMÁNYA

Az új kormány 1949. szeptember 20-án jött létre koalíciós alapon. Ez a dátum egyúttal a Német Szövetségi Köztársaság megalakulásának időpontja.

A kiskoalíció erőviszonyai értelmében a CDU/CSU kapta a kancellári poszton kívül a belügyminiszteri, a pénzügyminiszteri, valamint további öt miniszteri tisztséget. A CDU balszárnyát csak ketten képviselték. Jakob Kaiser érdemel elsősorban említést, aki a Weimari Köztársaság idején a Keresztény Szakszervezetek irányításában töltött be fontos szerepet; személye Adenauer számára értékes volt, mert a kormányhoz kötötte a kereszténydemokrata munkavállalókat. Érdekes volt a kormány erős bajor színezete: a tizennégy tag közül hat Bajorországból származott. Adenauer ezen taktikai lépésének fontos, integráló hatása volt, hiszen Bajorország volt az egyetlen olyan szövetségi tartomány, amelynek tartományi parlamentje elutasította az alaptörvényt. A kormányalakítás gyenge pontjának bizonyult az, hogy kevés evangélikus vallású politikus kapott miniszteri tárcát. Kilenc katolikkal szemben csak öt evangélikus volt, pedig akkor a lakosság 51,2%-a protestáns vallású volt.

Az FDP-nek jutott – a szövetségi elnöki tisztségen kívül – az alkancellári poszt, valamint az igazságügyi és a lakásépítési minisztériumi tárca. Ez pedig azt jelentette, hogy a keresztény pártok az igazságügyi minisztérium kivételével valamennyi kulkstárcát megkapták. A CDU/CSU túlsúlyát még az is növelte, hogy a külügyek és a meglepően hamar előtérbe kerülő katonai kérdések

1955-ig ugyancsak a kancellár hatáskörébe tartoztak. Így Adenauer kulcspozícióba került és a tartományi miniszterelnökök háttérbe szorításával hamarosan a kancellár vált az NSZK döntő tényezőjévé. Adenauer első kormánya esetében ez a tendencia azonban csak csíráiban jelentkezett, a kabinet még jelentős súllyal bírt a kancellárral szemben, és az egyes miniszterek teljes mértékben felelősek voltak tárcájukért. Ekkor még heves viták voltak az egyes kérdésekben, s a kancellár nem hozhatott egyedül döntéseket.

Ebben az időben kezdett kialakulni a Szövetségi Kancellári Hivatal, amelyet Hans Globke – aki a náci birodalmi belügyminisztériumban igencsak kompromittálta magát – magasan kvalifikált tisztviselőkből épített ki a kancellár számára.

Érdekes megfigyelni, hogy Adenauer – hasonlóan későbbi kormányaihoz – már az első kabinetben is igyekezett mellőzni vetélytársait, az erős politikai figurákat. Azokat a minisztereket kedvelte, akik nem törekedtek nyilvános politikai szereplésre. Legsorgalmasabb minisztere Fritz Schaffer volt (CDU), aki főleg a pénz stabilizálására törekedett. A kormány legfontosabb figurája Ludwig Erhard gazdasági miniszter volt, a szabad piacgazdaság teoretikusa, a nyugatnémet gazdaságpolitika központi figurája, aki egyúttal az újjáépítés megtestesítője is volt. A német újrafelemelkedést Adenauer és Erhard személyével hozták összefüggésbe: többek szerint az Adenauer-korszak Erhard-korszak is volt!

Az ellenzék legfőbb szószólója a legnagyobb ellenzéki párt, a szociáldemokraták parlamenti frakciójának elnöke, Kurt Schumacher volt. Ő is még a Weimari Köztársaság idején kezdte meg politikai pályafutását. A náci hatalomátvétel után koncentrációs táborba került a többi szociáldemokrata vezetővel együtt.

Schumachert elkésérítette a választáson elszenvedett veresége, amely pedig nem volt meglepő, hiszen ellentmondásos programja megzavarta a választókat. Egyszerre akarta visszaszorítani a szovjet hatalmat, megszerezni a nyugattól való függetlenséget és megvalósítani a német nemzeti állam újraegyesítését. Elutasította a belső osztályharcot, de azt követelte, hogy az egész német nép a szocializmus mellett foglaljon állást. Elutasította a piacgazdaságot, s helyette a kulcsiparágak szocializálását, a tervgazdaságot támogatta. Ő is elvetette a nagykoalíció gondolatát, mivel nem akart részt venni egy „provizorikus polgárállam” kormányában. Megítélése szerint a polgári pártok rövid időn belül képtelennek bizonyulnak

az újjáépítés, illetve az állami szuverenitás problémáinak megoldására, s akkor következik majd el a szocialisták kormányzásának ideje.

Az első német parlament vitáinak középpontjában a gazdasági és szociális problémák, vagyis a háború következményeinek megoldása szerepelt. Ez a feladat olyan sokrétűnek bizonyult, hogy végrehajtását az első törvényhozási időszak csak elindítani tudta. Az állami szuverenitás korlátozása következtében a külpolitikai próbálkozások csak kezdeményezések lehettek, illetve egyes külföldi indíttatások reagálásaira korlátozódhattak.

Ennek az átfogó feladatkomplexumnak a megoldására vállalkozott a CDU/CSU, amikor a kisebb polgári pártokkal – a szabaddemokratákkal és a Német Párttal – lépett koalícióra, vagyis azokkal, amelyeknek programja ugyancsak a tőkés társadalmi, gazdasági rend restaurálására irányult. Ezzel Németország kettészakadásának folyamata – a hidegháborús NATO-politika részeként – befejezetté vált.

A nyugatnémet állam fővárosa Bonn, a Rajna menti egyetemi városka lett. Az államszövetség székhelyéről november elején a parlament titkos szavazással döntött: a többség a szociáldemokraták által javasolt Frankfurttal szemben 200–176 arányban Bonn mellett szavazott.

BEL- ÉS KÜLPOLITIKAI KONCEPCIÓK; AZ ÚJ ÁLLAM ELSŐ LÉPÉSEI

1949. szeptember 20-án tehát létrejött a nyugatnémet állam. A potsdami egyezmények megszegésével a német nagytőkések – akiknek gazdasági-politikai hatalmuk változatlanul megmaradt – és a velük szövetkezett megszálló hatalmak politikája Németország kettészakadásához vezetett.

A monopoltőke elsősorban a CDU/CSU szövetség révén gyakorolta hatalmát. Ezt megkönnyítette, hogy az adenaueri időszakban végig ez a két párt volt kormányon. A monopolista szövetségek, az államgépezet és a kormánypártok közötti összefonódás az állammonopolista kapitalizmus egységes politikai uralmi rendszerének kiépítéséhez vezetett. Fontos szerepet töltött be ebben a folyamatban a Szövetségi Kancellári Hivatal, amely fokozatosan a politikai végrehajtó hatalom központjává vált.

Adenauer kormánynyilatkozatában meghatározta a fiatal állam előtt álló feladatokat. A legfontosabb intézkedéseket a következőkben jelölték meg: a tartományok és övezetek törvényeinek egyesítése, kitelepítettek egyenletes széttelepítése a szövetségi állam egész területén. A további feladatokról is beszélt: az állami és magán lakásépítés támogatásáról, a háborús károsultak és árvák ellátásáról, a nácitlanításról, a hadifoglyok hazahozataláról, a munkavállalók és a munkaadók közötti jogi kapcsolatok újjáalakításáról, a szociális partnerek önrendelkezésének szellemében. A megszálló jogviszonyt a kancellár nem tekintette ideálisnak, de hangsúlyozta, hogy ez előrelépés a megelőző időszakhoz képest. Most már az egyenjogúság fokozatos visszaszerzése a kormány célja: „... az egyetlen út... az, amely a Szövetséges Főbizottsággal egyetértésben lépésről lépésre növeli jogainkat és hatáskörünket”. Vagyis meg kell kísérelnünk, hogy „... szabadságjogainkat és illetékességünket egymás után és egyre jobban kibővíthessük. Számunkra nem kétséges, hogy származásunk és meggyőződésünk szerint a nyugat-európai világhoz tartozunk” – szögezte le a kancellár.

A kabinet bemutatását követően hamarosan heves viták színterévé vált a szövetségi parlament. Schumacher, az ellenzék vezetője megkérdőjelezte a szociálpolitikai ígéretek realitását, s teljes joggal hiányolta, hogy a kancellár nem emlékezett meg a náciizmus áldozatairól. Azt is kifogásolta, hogy Adenauer beszédében nem foglalkozott súlyuknak megfelelően a munkásokkal és a szakszervezetekkel.

1949. október 7-én – válaszul a nyugatiak egyoldalú intézkedésére – megalakult a Német Demokratikus Köztársaság. A Népi Kamara október 12-én megerősítette hivatalában az Otto Grotewohl által alapított kormányt. Wilhelm Piecket már az előző napon köztársasági elnökké választották. Ezzel Németország történetében – a Bajor Tanácsköztársaság után – újból létrejöhetett a munkások és parasztok képviselői által irányított, nem kapitalista jellegű állam.

Németország kettészakadása súlyos gazdasági következményekkel is járt: a közös történelmi múlt folyamán kialakult egységes gazdasági szerkezet szétesett, s ez aránytalan gazdasági helyzetet okozva akadályozta mind a nyugati, mind a keleti országrészben meglevő kapacitások kihasználását.

Nyugat-Németország – mivel a Ruhr-vidék és a Rajna-vidék

ipari centrumaira támaszkodhatott – továbbra is igen erős ipari hatalom maradt. A sűrűbben lakott országrészek szintén az NSZK területéhez tartoztak. A szén, a kokszt, a nyersvas, a hengereltáru, valamint a nyersacél több mint 90%-át ott bányászták ki és állították elő. Ezt az ipari bázist a háborús károk sem érintették olyan nagy mértékben, vagyis Nyugat-Németország örökölte a német nehézipar nagyobb részét, amely döntő szerepet játszott a gazdasági fellendülés kibontakozásában.

A politikai következményei is igen súlyosak voltak annak a nyugati politikának, amely végül is Németország kettészakadásához vezetett. Mégis, az NSZK kormánya nem volt hajlandó tudomásul venni e politika következményét, az NDK megalakulását. Adenauer tendenciózus megfogalmazása szerint: „A keleti zóna kormánya nem a keleti zóna lakóinak akarátát képviseli... A szövetségi köztársaságnak ... minden erejével arra kell törekednie, hogy a keleti zóna lakóinak legalább szellemi és morális támogatást nyújtson... legalábbis addig, míg Németország két részének újraegyesítésére sor nem kerül.”

A Német Szövetségi Köztársaság, az új állam megalapítását nem kísérte olyan örömujjongás, amilyen egy ilyen esemény alapján elvárható lett volna. Túlságosan nagy terhet jelentett a múlt, és lépten-nyomon új és súlyos gondok vetődtek fel. Mégis, a pénzreform óta Nyugat-Németországban világosan megjelentek a gazdasági fellendülés jelei. Az árukínálat növekedett, az árak kezdtek stabilizálódni. Az ipari termelés emelkedésével a márkát külföldön is jegyezni kezdték. A fellendülést azonban gátolták a megszálló hatalmak rendelkezései. Folytatták a gyárak leszerelését, a munkanélküliek száma nem csökkent, sőt az év végére megközelítette a másfél milliót. (Igaz, ebben szerepe volt az áttelepítésnek is.) A megszálló hatalmak rendelkezései korlátozták az acéltermelést, s más iparágak termelését. A szenet és az acélt a Nemzetközi Ruhr-Hatóság osztotta el, s az exportkényszer miatt nem lehetett kielégíteni a belföldi igényeket.

Ezek az adatok is jelzik az új állam szuverenitásának erősen korlátozott jellegét. A nyugati hatalmak továbbra is megtartottak egy sor fontos jogot, így többek között az NSZK külügyei szabályozásának, vagy az alkotmány megváltoztatásának hozzájárulási jogát stb. A megszállási státútum 1949. szeptember 21-i felfüggesztése

ellenére a főbiztosoknak korlátlan vétőjoguk volt. Az angol font első leértékelésekor 1949 végén például kikényszerítették a nyugat-német márka devalválását, pedig ezt a lépést az Adenauer-kormány úgy értékelte, hogy az „igazságtalan lenne a német gazdaság érdekei szempontjából”.

A demokratikus gondolkodásmód kialakulásának is számos akadálya volt – utalhatunk a náci szellemben felnőtt nemzedékre, a hidegháborús időszak antikommunizmusára –, s ezek korlátozták a lakosság politikai érdeklődését, és leszűkítették a szakszervezetek hatáskörét. A hidegháború azonban egyfajta kibékülést is lehetővé tett a közelmúlttal. Az Egyesült Államok megváltozott németországi politikája következtében sok egykori náci büntetés nélkül maradt, sőt új lehetőséget kapott a közéleti szereplésre.

A nyugatnémet állam létrehozása után megelénkült azonban a gazdaság, ami az amerikai politika irányváltozásának volt első-sorban köszönhető. Megnőtt a meglevő ipari kapacitások kihasználása, kedvezően alakult a termelés és a kereslet viszonya. Ez – párosulva az amerikai tőkebehatolással – felébresztette a tőke beruházó kedvét.

1949. november 22-én Adenauer és a nyugati főmegbízottak aláírták a petersbergi egyezményt, s így Nyugat-Németországot felvették az Európa Tanácsba. Az NSZK engedélyt kapott arra, hogy külföldi államokkal konzuli kapcsolatot létesítsen, s megállapodtak, hogy támogatják az NSZK részvételét minden olyan nemzetközi szervezetben, „amelyekben a német szakértelem és együttműködés hozzájárulhat az általános jóléthez”. Feloldották a tengeri hajók építésének megszorításait, s a Ruhr-vidéken beszüntették több ipari üzem leszerelését. Az NSZK kötelezte magát, hogy belép a Nemzetközi Ruhr-Hatóságba. Arról is intézkedtek, hogy az NSZK kössön az amerikai kormánnyal kétoldalú egyezményt a Marshall-segély folyósításáról.

A Bundestagban a petersbergi egyezmény újabb konfliktushoz vezetett a kormány és az ellenzék között, s tovább mélyítette gazdaságpolitikai és külpolitikai ellentéteiket. A szociáldemokraták elutasították az egyezményt, mert szerintük túl nagy árat kell fizetni a pillanatnyi előnyökért. Az Adenauer vezette kormánypárt viszont az engedmények politikáját képviselte, mert így akartak minél előbb beépülni a nyugati államok szervezetébe. A vitában Schumacher ezért a szövetségesek kancellárjának nevezte egyszer Adenauert.

A petersbergi egyezményben volt ugyan néhány reményt keltő kiindulási pont, de a törvényhozás és a kormány mozgásszabadsága még mindig erősen korlátozott maradt. Mégis, ennek alapján írhatta alá Adenauer a szövetségi köztársaság első nemzetközi szerződését: az 1949. december 15-én kötött megállapodás értelmében az NSZK-t és Nyugat-Berlint bevonták a Marshall-terv által támogatottak körébe.

Ha megvizsgáljuk az 1949-ben megalakult bonni állam bel- és külpolitikai célkitűzéseit, akkor a következőket kell megállapítanunk. Az új állam politikája megfelelt keletkezése körülményeinek és céljának: kezdetben főként a katonai vereség következményeinek felszámolására törekedett. A bonni állam vezetői úgy látták, hogy e céljukat az Egyesült Államokhoz való csatlakozás útján érhetik el. Az amerikai imperializmus külpolitikájának kiszolgálását összekapcsolva a német monopoltőke igényeivel, az adenaueri kormányzat arra törekedett, hogy uralmát egész Németország területére kiterjessze. Ezzel függött össze, hogy az NSZK kormánya saját magát tartotta az 1937-es német határok közötti területen élő valamennyi német lakos kizárólagos képviselőjének, s meghirdették a „kizárólagos képviselet” elvét. Adenauer 1949. október 21-i kormánynyilatkozatában, két héttel az NDK megalakulása után, kijelentette: „Csak az NSZK jogosult arra, hogy a német nép nevében beszéljen. A német egység eléréséig az NSZK a német nép egyedüli törvényes állami szervezete.” Ezzel a teljesen jogtalan, a kizárólagos képviseletre támasztott igényével az NSZK tehát azonnal megkérdőjelezte az Európában kialakult helyzetet. A bonni állam külpolitikai alapkonceptiója tehát az NDK megszüntetésével függött össze: „Még ha a négy nagyhatalom meg is állapodna Németország sorsát illetően, mi csak akkor fogadhatnánk el ezt a megállapítást, ha ez magával hozná a zónahatártól keletre élő honfitársaink számára a szabadság visszaszerzését” – hangsúlyozták e gondolatot több alkalommal is.

A kormány belpolitikájának középpontjában a szociális piacgazdaság folytatására és a német gazdaság teljesítőképességének növelésére irányuló törekvések álltak. A belső béke alapfeltételeként a lakásépítés gyorsítását és a munkanélküliség megszüntetését határozták el. A lakásépítést, az újjáépítést azonban – megítélésük sze-

rint – csak úgy lehetett eredményesen megvalósítani, ha külföldi tőke áramlik a szövetségi köztársaságba.

Az NSZK létének e kezdeti szakaszában a „külpolitika” tulajdonképpen csak Adenauer és a főbiztosok – a nyugati hatalmak képviselői – közötti tárgyalásokat jelentette, csak erre korlátozódott. Német külügyminisztérium, diplomáciai szolgálat még nem működött, az NSZK csak korlátozott szuverenitással rendelkezett. A célkitűzések között így a döntési szabadság visszanyerése, az újraegyesítés elérése, s az európai integrációs folyamatba való bekapcsolódás igénye szerepelt.

E lehetőségek vizsgálatakor Adenauer igyekezett meggátolni, hogy a megszálló szövetséges hatalmak csak saját érdekeik szerint cselekedhessenek, vagy együttesen lépjenek fel a német érdekekkel szemben. Mivel megítélése szerint ekkor a német egyesítésért való küzdelmet a hatalmi viszonyok, a hidegháborús helyzet lehetetlenné tették, ezért számára csak az a lehetőség maradt, hogy nyugati szomszédait és az Egyesült Államokat meggyőzze az NSZK politikai megbízhatóságáról, békeakaratáról. Ezáltal kívánta Adenauer a Nyugat bizalmát elnyerni, s fokozatosan, lépésenként visszaszerezni az elvesztett politikai cselekvési szabadságot.

Az ellenzék és a lakosság egy jelentős részének e kérdésekben más véleménye volt, s Adenauernek ezt a belső ellenállást is figyelembe kellett vennie külpolitikai koncepciója megvalósítása során.

A nyugat felé nyitást döntően elősegítette a Marshall-terv, amely jelentősen hozzájárult a háborús károk következtében súlyos helyzetbe került nyugatnémet gazdaság helyreállításához. Így került sor az NSZK-nak, mint egyenjogú tagnak, a belépésére az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezetbe (OEEC). Ennek a szervezetnek az volt a legfőbb célja, hogy a Marshall-terv keretében kidolgozza és lebonyolítsa az egységes nyugat-európai újjáépítési programot.

A FELLENDÜLÉS ÉVEI

Az ötvenes évek első felében az NSZK fokozatosan a nyugati világ partnerévé vált. Ez a folyamat a nyugat-európai gazdasági integrációval függ össze, de láthatók e kör politikai és katonapolitikai összefüggései is. Ugyanekkor bontakozott ki egyre erőteljeseb-

ben az úgynevezett német gazdasági csoda is, amelynek következtében a legyőzött Németország gazdasági ereje, társadalmi jóléte hamarosan megelőzte több győztes állam színvonalát.

1949. május 5-én tíz európai ország külügyminisztere aláírta Londonban az Európa-tanács jogszabályait. Hamarosan további országok is csatlakoztak az egyezményhez; megkezdődtek az Európai Parlament ülései. A petersbergi egyezmény szellemének megfelelően 1950 tavaszán az Európa-tanács felszólította az NSZK-t, hogy csatlakozzék az egyezményhez. A nyár folyamán, a Bundestag hozzájárulása után a Német Szövetségi Köztársaság is tagja lett az Európai Parlamentnek.

Még mielőtt az Európa-tanács létrehozása körüli tárgyalások sikerre vezettek, az NSZK már képviseltette magát az OEEC szervezetében, amelyben a Marshall-tervben érintett államok tömörültek. Ezzel kapcsolatos az a gazdasági együttműködésről kötött szerződés, amely az Egyesült Államok és a Német Szövetségi Köztársaság között még 1949-ben létre jött. Az NSZK küldöttsége ennek megfelelően már részt vett a szervezet 1949. októberi párizsi tanácskozásán.

Az OEEC bizonyos fokig kedvezően befolyásolta az európai közös piac kialakítását, és az államközi kereskedelmi liberalizálásával elősegítette a gazdasági termelékenység növelését. Ez az egyesülés azonban csak egy korlátozott program érdekében jött létre, a meghatározott idő elteltével túlhaladottá vált az európai országok számára.

Európa az ötvenes évek elején sokat jelentett a politikai élet résztvevői számára. E földrészen a győzteseket és a legyőzötteket egyaránt érintették a háború következményei. Az egyes nemzeteknél a gazdasági problémákkal szoros összefüggésben kezdett kibontakozni a közös Európa-tudat. E gondolatkör természetesen jócskán tartalmazott politikai töltést és szándékot. Éppen Adenauer volt az a politikus, aki Németországnak az európai közösségbe való beléptetését tekintette az egyetlen esélynek arra, hogy az ország számára jólétet és teljes szuverenitást lehessen biztosítani; s ő volt az, aki úgy vélekedett, hogy a többi európai ország számára pedig éppen az európai közösségbe integrált Nyugat-Németország jelentheti a veszélytudat megszüntetését és a megnyugvást. Adenauer magától értetődőnek tartotta, hogy sokan aggódnak az újjáéledő Nyugat-Németország láttán –, nem is beszélve az újraegyesí-

tés utáni Németországról. Adenauer már korábban is egyetértett az „Egyesült Európa” létrehozásának elgondolásával, mivel ebben esélyt látott a megszállt Nyugat-Németország szuverenitásának növelésére, sőt hosszú távon ezen eszmétől várta a politikai egyenjogúság elérését az NSZK számára.

A RUHR- SZABÁLYZATTÓL A MONTÁNUNIÓIG

Adenauer koncepciójának gyakorlati megvalósítását pontosan tükrözi magatartása a Ruhr-szabályzattal kapcsolatban. E szabályzatban még az NSZK megalakulása előtt, 1949. április 22-én állapodtak meg a nyugati szövetségesek. A Ruhr-vidék nemzetközi felügyeletének bírálatában valamennyi német párt egyetértett, azt állított annexionak minősítették, akárcsak azt az eljárást, amelyet Franciaország folytatott a Saar-vidéken. Ezt az ipari körzetet Franciaország már 1945-ben különleges közigazgatási egységként, vagyis francia protektorátusként kezelte. Ellentétben Schumacher merev politikájával, Adenauer már a petersbergi egyezményben hozzájárult ahhoz, hogy az NSZK belépjen a nemzetközi Ruhr-hatóságba. A kancellár rugalmas politikával, tárgyalásokkal kívánta elérni az NSZK beilleszkedését a nyugat-európai államok gazdasági együttműködésébe. Adenauer előzékeny ajánlatokat tartalmazó politikája hamarosan kifizetődött, s éppen a kooperációra korábban legkevésbé hajlamos francia kormány fogadta rokonszenvvel a kancellár közeledési szándékát. Az ellenzéki támadásokkal nem törődve Adenauer következetesen folytatta ezt a politikát. 1949. november 3-i nyilatkozatában időszerűtlennek nevezte az „örökölt ellenségeskedés” politikáját, s mint mondta „...elhatároztam, hogy a német-francia viszonyt politikám sarkalatos pontjává teszem. Egy szövetségi kancellárnak egyszerre jó németnek és jó európainak kell lennie.”

Ilyen előzmények után érthető, hogy a Német Szövetségi Köztársaság felelős államférfiai kedvező fogadtatásban részesítették az 1950-ben elhangzott francia kezdeményezéseket. Ezek sorában az első úgynevezett Schuman-terv volt.

Robert Schuman francia külügyminiszter 1950. május 9-én nyilatkozatában többek között hangsúlyozta: „... Az európai nemzetek tömörülése megköveteli, hogy a Franciaország és a Németország közötti évszázados ellentét megszűnjék... A francia

kormány azt javasolja, hogy rendeljék a teljes francia-német szén- és acéltermelést egy közös felső hatóság alá, egy olyan szervezet keretében, amely nyitva áll más európai országok előtt is... Az így létrehozott termelési összefogás biztosítja, hogy Franciaország és Németország között nemcsak elképzelhetetlen lesz a háború, hanem gazdaságilag lehetetlenné is válik.”

A javaslat elhangzásakor Franciaország kedvezőbb helyzetben volt mint Németország; kohászati ipara több acélt gyártott. A francia politikusokat az a szempont is befolyásolta, hogy a nemzetek feletti szabályozás bizonyos mértékig tompítaná a Saar-vidék okozta ellentéteket.

Adenauer kancellár örömmel üdvözölte a francia kormány nyilatkozatát, és kiemelte, hogy végre konkrét javaslat hangzott el. Mint korábban láttuk, az adenaueri koncepciónak megfelelt akár a gazdasági áldozatvállalás is, csakhogy az NSZK az erősödő Nyugat-Európa keretébe kerülhessen, csakhogy megvalósulhasson az egyenjogúság és sor kerülhessen a szuverenitás visszaszerzésére.

Egy héttel később a szövetségi kormány is hozzájárult a Schuman-tervhez. Bár az erőteljesen nacionalista hangvételű SPD elutasította e tervet, mert az – Schumacher véleménye szerint – veszélyeztette Németország újraegyesítését. Ugyanakkor a német gazdasági élet több vezető személyisége is vitatta a Schuman-tervet, mert félték a francia versenytől. Adenauer azonban nem törődött az ellenvetésekkel.

Hamarosan Olaszország és a Benelux-államok is jelezték az Európai Szén- és Acélközösséggel kapcsolatos együttműködési szándékukat. A nyugati szövetség tagjai közül az Egyesült Államok támogatta a francia elgondolást. A brit kormány üdvözölte ugyan Schuman javaslatát, de nem tudta elszánni magát a közösségben való részvételre: a szigetország különleges földrajzi helyzete és a brit birodalom tagországhoz való kötődései lehetetlenné tették számára az együttműködést a kontinentális országokkal. Ezek után már 1950 májusában megkezdődött a hat államból álló közösség kereteinek felvázolása.

A Schuman-terv megvalósítása gyorsan haladt előre. Június 20-án találkozott Párizsban a hat ország képviselője a szerződés-tervezet előkészítése érdekében. A végleges szerződés szövegét a külügyminiszterek 1951. április 18-án aláírták. A nemzeti parlamentek ratifikálása után 1952. július 25-én a szerződés életbe

lépett. Az európai integrációs törekvések történetében először fordult elő, hogy a nemzeti kormányok jogokat adtak át egy nemzetközi testületnek. Ez az államok feletti együttműködés egyúttal a német-francia viszony új kezdetét is jelentette.

A Montánuniót 50 évre kötötték. A szerződés értelmében a szén- és acélipar termékeivel való kereskedelem korlátozásait eltörölték. A szén- és acélipar továbbra is alapvetően a nemzeti kormányok fennhatósága alá tartozott, de az árképzést, a befektetéseket, a termelést és részben a külkereskedelmet is az európai közösség ellenőrizhette. 1952. augusztus 10-én – amikor a Marshall-terv lejárt – kezdte meg működését Luxemburgban az Európai Szén- és Acélközösség, a Montánunió központi végrehajtó hatalmát képviselő Főhatóság, amelynek első elnöke az a francia Jean Monet lett, aki egyik kezdeményezője is volt a szervezetnek.

A Német Szövetségi Köztársaság számára a Montánunióban való részvételnek az adott különös jelentőséget, hogy hétévi korlátozás után végre szabadabbá vált az út ipari potenciálja teljes kibontakoztatása előtt. A Ruhr-jogszabály és a német acéltermelést érintő valamennyi korlátozás ezzel hatályát veszítette. Pusztán a Saar-vidék Franciaország által gyakorolt képvisellete adott okot kisebb konfliktusra.

A hat európai ország részintegrációja nemcsak mint az európai államok együttműködésének kezdete volt jelentős, hanem azért is, mert fordulópontot jelentett a német-francia kapcsolatok történetében. A Montánunió jelentőségét végül az a körülmény határozza meg, hogy ez a szervezet lesz az elődje az 1957-ben megalakuló Európai Közös Piacnak, amely már – kihasználva a korábban szerzett tapasztalatokat – magasabb fokon integrálja a nyugat-európai államok gazdasági erőit.

A francia gazdasági számításokat nem igazolta a fejlődés. A nyugatnémet nehézipar hamarosan túlhaladta a francia termelést, sőt növekedése is gyorsabb üteműnek bizonyult. A németek számára a Montánunió viszont a gazdasági egyenjogúságot jelentette. Bekövetkezhetett a német nagyipar ujjaszervezése.

Ha a kölcsönös előnyöket nézzük, az integráció mindkét félnek hasznot hajtott. A francia tőke előtt kitérült a Ruhr-vidék, míg az NSZK számára megnyílt a koncentrált nagyipari szervezés lehetősége, sőt lehetőségük adódott a francia gyarmatbirodalom piacaira való behatolásra is.

A nyugatnémet kőszéntermelés 1952 és 1958 között közel tíz millió tonnával emelkedett, ugyanakkor a többi országé – Franciaország kivételével – csökkent. Nyersvastermelésben is uralkodó pozíciót foglalt el az NSZK; részesedése megközelítette az 50%-ot.

A Montánunió igen jelentős szerepet töltött be a német monopóliumok megerősödési folyamatában, hiszen lehetőségük nyílt a legmodernebb műszaki eljárások alkalmazására, a termelés kibővítésére, és jelentős beruházások eszközzésére. Mindezek azt eredményezték, hogy Nyugat-Németország a hatvanas évek elejére a világ harmadik legnagyobb vas- és acéltermelő országa lett. A német konszernnek hatalma erősödött, s hamarosan tíz konszern tartotta kezében – a potsdami határozat megszegésével – a nyugatnémet vas- és acéltermelés nagy részét. Közülük is kiemelkedett a Thyssen, Krupp és Hüttenmann konszernek részesedése.

A német gazdaság bevonása az integrációs tervekbe megfelelt az ötvenes évek elején meghatározó nyugati politikai törekvéseknek is. Egyrészt bebizonyosodott, hogy a német nyersanyagforrások és a feldolgozó ipar – összefüggésben a koreai és indokínai háborúkkal – nélkülözhetetlen az összeurópai gazdaság számára. Másrészt a gazdasági érdekezésség előkészítette az utat a közös politikai együttműködéshez is.

A Montánunió azonban még csak a kezdetét jelentette az európai integrációs törekvéseknek. Az NSZK kilátásai, hogy a nyugat-európai országok egyenjogú partnerévé válhat, évről évre erősödtek.

AZ EURÓPAI VÉDELMI KÖZÖSSÉG ÉS A BONNI SZERZŐDÉS

A nemzetközi szervezetekben való egyenjogú képviselet belső előfeltétele az életkörülmények stabilizálása volt. Az ötvenes évek elején Nyugat-Németországban intenzív építőmunka folyt, amelynek kedvező gazdasági, szociális és politikai hatásai voltak. Ennek megfelelően a nyugati hatalmak készen mutatkoztak a megszállási jogviszony felülvizsgálatára, s arra, hogy az NSZK-nak egyre fontosabb – a szuverenitással összefüggő – jogokat, jogköröket adjanak. Az igazsághoz tartozik, hogy a nyugati hatalmak és az NSZK viszonyának erőteljesebb javulása szorosan összefüggött a koreai háborúval és a hidegháború kibontakozásával.

Ebben a légkörben, 1950. szeptember 12–18. között New York-

ban került sor a nyugati külügyminiszterek konferenciájára, ahol felülvizsgálták a német helyzetet. Kijelentették, hogy Németország egyesüléséig „az NSZK kormányát, mint az egyetlen szabadon és jogilag létrehozott német kormányt” olyan testületnek tekintik, amely illetékes arra, hogy „nemzetközi ügyekben mint a német nép képviselője képviselje Németországot”. Kilátásba helyezték, hogy formálisan is megszüntetik a hadiállapotot Németországgal. Ezzel megkezdődött mindazon jogi akadályok felszámolása, amelyek megnehezítették az NSZK bevonását az atlanti szövetségbe. Ugyanekkor gondoskodtak a német gazdaság bekapcsolásának lehetőségéről is a nyugati hadigazdálkodásba: megállapodtak „az ipar betiltott ágairól szóló egyezmény felülvizsgálatában”. Ez azt jelentette, hogy elvetették a korábbi amerikai politikát. A külügyminiszterek végül kilátásba helyezték, hogy megvizsgálják „Németország részvételét az egyesült fegyveres erőkben” és az „európai közösségben”.

Szoros összefüggés figyelhető meg tehát a külügyminiszteri értekezlet határozatai és a német katonai erők bekapcsolásának szándéka között. A német fegyverkezés problémája komoly vitákat is eredményezett: Franciaország erőteljes fenntartásait hangoztatta. Így elhatározták a megszálló csapatok létszámának felemelését, de ugyanakkor azt is sürgették, hogy németek is vegyenek részt – az állítólagos szovjet fenyegetésre való tekintettel – az Európa védelmét biztosító nemzetközi hadseregben. A német nemzeti haderő felállítását azonban még nem tartották kívánatosnak.

E kérdés részbeni előzménye a német részről történt felajánlkozásban keresendő. Adenauer ugyan korábban többször is a nyugatnémet haderő felállítása ellen nyilatkozott, de már 1949 telén kijelentette: „Mégis, ha a szövetségesek arra kérnek bennünket, hogy vegyünk részt Európa védelmében, én az önálló Wehrmacht helyett a német katonai erőknek az európai fegyveres erőkön belüli megszervezését javasolnám”.

A Nato-szerződés aláírásakor a nyugati hatalmak általánosságban megállapodtak abban, hogy az NSZK-t később bevonják a katonai szövetségi rendszerbe. 1950 nyarán, a koreai háború kirobbantása után felvetették az európai haderő megszervezését, és így ismét előtérbe került a német fegyverkezés ügye. 1950. augusztus 29-én Adenauer – miniszterei tudta nélkül – memorandumot juttatott el az amerikaiakhoz, amelyben javasolta a német

felfegyverkezés engedélyezését és a német egységek bevonását a nemzetközi hadseregbe. E memorandumra reagáltak tehát a külügyminiszeri értekezlet résztvevői.

Az ugyanekkor ülésező NATO Tanács ezek után úgy határozott: Nyugat-Németországot „képesse kell tenni arra, hogy hozzájárulhasson a nyugat-európai védelem megszervezéséhez”.

A politikusoknak és a katonáknak azonban tekintettel kellett lenniük arra a körülményre, hogy mindössze öt év telt el a második világháború befejezése óta. Nyugat-Európa lakossága még nem felejtette el, hogy mennyit szenvedett az előző német fegyverkezés következményeitől! Így Pleven francia miniszterelnök 1950. október 24-én a Schuman-terv folytatásaként az Európa politikai intézményeihez kapcsolt Európa Hadsereg létrehozását javasolta, amelyben német katonák is szolgálnának, de csak zászlóaljakra szervezve és elszigetelten elosztva az európai egységek között.

A Pleven-tervvel kapcsolatos bonni nyilatkozatok az Európa Hadsereg gondolatával egyetértettek, de kifogásolták a „kisebb német harci csapatok” gondolatát, s egyenlő jogokat követeltek. Ugyanezt a véleményt fejtette ki Adenauer kancellár is az 1951 januárjában Petersbergben kezdődött tárgyalásokon. E megbeszélések végül is a megszállási jogszabály első revíziójához vezettek.

Az 1951. március 6-án aláírt egyezmény alapján az NSZK jogot kapott saját külügyminisztérium felállítására, s diplomáciai hálózatának kiépítésére. A nyugatnémet kormány a megszálló hatalmak előzetes hozzájárulása nélkül is köthetett ezután nemzetközi szerződéseket, s a belpolitika területén is nagyobb önállóságot kapott. A külügyminiszter posztját Adenauer kancellár vette át; első államtitkára Walter Hallstein lett.

A német szuverenitás helyreállítása terén Adenauernek tehát sikerült bizonyos újabb eredményeket elérnie, de a megszálló hatalmak továbbra is fenntartották azt a jogukat, hogy „szükség esetén” Németországban a teljes vagy részleges hatalmat „magukra vállalják”. A bonni kormány cseréje elismerte a háború előtti német adósságokat, s kötelezte magát, hogy évi 600 millió márkát – később évi 750 millió márkát – fizetve törleszti a 14,3 milliárd márkás adósságot. Az úgynevezett adósság értekezleteken az a Hermann Abs vezette az NSZK küldöttségét, aki a háború alatt egyike volt a Hitlert támogató jelentősebb pénzembereknek, s akit tevékenységéért börtönbüntetésre is ítélték. De Abs, Adenauer bizal-

masaként, már 1950-ben részt vett a Schuman-tervről folytatott megbeszéléseken, s azokon a fontos tárgyalásokon is kulcsszerepet töltött be.

Pár héttel később feloldottak több, a német ipar fejlődését korlátozó intézkedést. Engedélyezték kereskedelmi hajók építését, alumínium, gumi, benzin, vegyianyagok, szerszámgépek stb. előállítását vagy az ediginél nagyobb volumenű termelését. Ugyanebben az évben befejeződött az ipari üzemek leszerelése is. Mindezen intézkedések újabb ösztönzést adtak a gazdasági fellendüléshez.

1951-ben tovább folytatódtak a három nyugati nagyhatalom tárgyalásai a bonni kormánnyal a megszállási jogszabály megváltoztatásáról és az NSZK részvételéről az európai védelmi közösségben. Nyilvánvaló volt, hogy a szövetségi köztársaság belépése e szervezetbe csak akkor történhet meg, ha a szövetségesek előbb revideálják németországi politikájukat. Ezért az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormányai 1951. július 9-én hivatalos nyilatkozatot tettek közzé a „Németországgal való hadiállapot megszüntetéséről”. A Washingtonban, 1951. szeptember 10–14. között megtartott külügyminiszteri értekezlet a német kérdés és a „nyugati védelem” összefüggéseivel foglalkozva hangsúlyozta, hogy Németország belép „... az európai kontinentális szövetségbe, amely az atlanti közösségnek... összetevő része”. Ugyanakkor arra is rámutattak, hogy a német csatlakozás összeegyeztethetetlen „...a megszállási jogszabály fenntartásával és az NSZK belügyeibe való beavatkozási jog további fenntartásával”. E tárgyalássorozat november 22-én Párizsban folytatódott, ahol már Adenauert is bevonták a megbeszélésekbe. Acheson, Eden, Schuman és Adenauer megálapodtak a négy kormány közötti szerződés tervezetében, amely „...döntő lépés lesz a három nyugati hatalom és a szövetségi kormány azon közös célja felé, hogy a szövetségi köztársaságot az egyenlőség alapján egy olyan európai közösségbe integrálják, amely beletartozik a kialakuló atlanti közösségbe”.

A NATO Tanácsa 1952. februári lisszaboni ülésén újból megtárgyalta az NSZK bekapcsolását a nyugati katonai szövetségi rendszerbe. A szerződés tervezete már módosította Plevén indítványát, s a korábbi francia elképzelésekkel szemben önálló német parancsnokságról és 12 000–15 000-es német katonai csoportok kialakításáról szólt. A végleges szöveget, az Európai Védelmi

Közösség Szerződését az érintett tagállamok – Franciaország, a Benelux-államok, a Német Szövetségi Köztársaság és Olaszország – külügyminiszterei 1952. május 27-én írták alá Párizsban. A szerződés – amely 12 német hadosztály, vagyis 250 000 fős létszámról intézkedett – törvényesítette a német újrafelfegyverzést, s elvileg megoldotta az NSZK és a nyugati hatalmak katonai együttműködésének kérdését.

Az Európai Védelmi Közösség egyezményével összefüggésben módosították a nyugati megszálló hatalmak és az NSZK kapcsolatát. Ezt tartalmazza az úgynevezett bonni szerződés, amelyet a négy nagyhatalom képviselői – Acheson amerikai, Eden angol, Schuman francia külügyminiszternek és Adenauer kancellár – egy nappal az EVK szerződés előtt, 1952. május 26-án Bonnban aláírtak.

E szerződés jelentős előrelépést jelentett a fiatal állam számára, hiszen a megszállási jogszabályt feloldva, feloszlatta a Szövetséges Főbiztosságot, s biztosította az NSZK „bel- és külügyeit érintő teljes hatalmát”. Ennek ellenére a német szuverenitást csak korlátozott mértékben állították helyre. Az egyezmény alapján ugyanis a megszálló csapatok további 50 esztendeig az NSZK területén maradhattak.

Ez a szerződés tehát tovább mélyítette Németország megosztottságát. A fegyverkezésre, a hidegháborúra alapozott adenaueri koncepció a teljes szuverenitást azonban akkor még nem tudta elérni. Mivel a németországi szerződés összefüggött az Európai Védelmi Közösség Szerződéssel, így életbe lépésének alapfeltétele az volt, hogy az egyes tagországok parlamentjei a szerződést ratifikálják. De ez a NATO alá rendelt közösség soha nem jött létre a nyugat-európai tagországoknak – elsősorban Franciaországnak – a német fegyverkezéssel kapcsolatos aggodalmai miatt.

Az 1952-es évben az NSZK további eredményeket ért el egyes részterületeken. Így a Montánunió 1952. július 25-i életbelépésével beszüntette működését a Nemzetközi Ruhr-Hatóság. A megváltozott helyzetre jellemző volt, hogy Nagy-Britannia visszaadta az NSZK-nak Helgoland sziget közigazgatási felügyeletét.

1952-ben tehát úgy tűnt, hogy a remilitarizálással összefüggő nyugatnémet politika jelentős eredményeket képes elérni a szuverenitás visszaszerzésében. Németország újraegyesítésének kérdését azonban ez az adenaueri koncepció egyáltalán nem vitte előre.

A német kérdés rendezésének voltak azonban más lehetőségei is. Ezek a Német Demokratikus Köztársaság és a Szovjetunió kezdeményezései, javaslatai voltak, amelyek kitűnő alapot biztosítottak volna Németország újraegyesítésének demokratikus megoldására.

Így például 1951 novemberében Wilhelm Pieck levélben fordult Theodor Heusshoz, az NSZK elnökéhez – korábbi leveleit Adenauer elutasította, vagy válasz nélkül hagyta –, és figyelmeztette az atlanti tömbhöz való csatlakozás veszélyeire. Egyúttal össznémet tanácskozást javasolt, amely kidolgozná a békés egyesítés tervét, s ezzel meggyorsíthatná a békeszerződés megkötését.

Igen nagy fontosságúnak bizonyult a Szovjetuniónak a nyugati hatalmakhoz intézett 1952. március 10-i jegyzéke, amelyben konkrét javaslatot tett a Németországgal kötendő békeszerződésre. Ez tekinthető tulajdonképpen az utolsó kísérletnek a német remilitarizálás és az atlanti tömbhöz való csatlakozás megakadályozására.

A szovjet jegyzék rendellenes állapotnak tekintette, hogy hét évvel a háború befejezése után sem jött még létre német békeszerződés. Ezért békeszerződést javasolt egy megválasztandó össznémet kormánnyal. Az egységes államként újjá szervezendő Németország területét a békekötés után egy évvel minden megszálló erő elhagyná, majd felszámolnák az ország területén levő idegen katonai támaszpontokat. A tervezet előíranyozta Németország semleges állammá tételét: az ország csak saját védelméhez elegendő hadfelszerelést gyárthat és csak ennek megfelelő fegyveres erővel rendelkezhet. A szovjet jegyzék javasolta továbbá a demokráciaellenes és békeellenes szervezetek betiltását, illetve minden demokratikus párt és szervezet szabad működésének engedélyezését. Fontos pontja volt végül a javaslatnak az az elgondolás, hogy az új Németország nem léphet be semmilyen – a Hitler-ellenes koalícióban részt vett államok bármelyike ellen irányuló – szövetségbe.

Adenauer kancellár elzárkózott a szovjet javaslat érdemi megvitatása elől: pusztán taktikai lépésnek minősítette, amellyel a Szovjetunió félbeszakítaní kívánja az Európai Védelmi Közösséggel kapcsolatos tárgyalásokat. „Oroszországnak látnia kell, hogy ebben a kérdésben már nincs mit tenni” – jelentette ki március 23-án Párizsban.

A nyugati álláspontot az 1952. március 25-i válasz tartalmazza. A jegyzék a rendezés előfeltételeként a népszavazást jelölte meg, amelynek alapján létrejöhetne az össznémet kormány. A nyugati hatalmak ugyanakkor elvetették a Szovjetunió azon javaslatát, amely megtiltotta volna Németország részvételét katonai szövetségekben.

Ezután több jegyzék követte egymást. A nyugati hatalmak ekkor még az össznémet választások ellen foglaltak állást: ENSZ-bizottság felállítását javasolták, amely megvizsgálná az NDK-ban megtartandó szabad választások lebonyolításának lehetőségét. A Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság elfogadhatatlannak tartotta ezt a diszkriminációs eljárást, és így a Szovjetunió 1952. március 10-i javaslatának sorsa az évekig húzódó vita során megpecsételődött.

1952-ben tehát komoly lehetőség adódott Németország újraegyesítésére, de a bonni kormány nem használta fel az alkalmat. Pedig a választások – éppen a nagyobb lakosságszám következtében – a nyugati rész fölényét eredményezte volna. Adenauer kormánya mégis elutasította a kínálgató lehetőséget, mivel nem kívánták az ország semleges fejlődését. Tévesen értékelték a nemzetközi helyzetet, az erőviszonyokat. Az NDK belső fejlődésében és gazdasági helyzetében jelentkező gondokat felnagyítva, az újraegyesítés helyett a keleti területek „felszabadításáról” kezdtek beszélni. A Német Szövetségi Köztársaság vezető köreinek az NDK „beolvasztásával” kapcsolatos terveit alátámasztották azok az értesülések, amelyeket a Német Demokratikus Köztársaság belső nehézségeiről kaptak. A fiatal német népi állam a kezdet nehézségeivel küzdött, s ezek az 1953. június 17-i zavargásokhoz vezettek. Az ipari fejlődés aránytalansága, a mezőgazdasági termelés átszervezésének gondjai és az adminisztratív módszerek gazdasági nehézségekre vezettek. Az életszínvonal csökkenése elégedetlenséget okozott. Mindez alátámaszthatta a bonni illúziókat.

A Német Szövetségi Köztársaság vezetőinek elgondolása az volt, hogy – együttműködve nyugati partnereivel és újrafelfegyverezve az országot – nagyobb létszámú lakossága segítségével és gazdasági túlerejével egyszerűen beolvasztja a „Zónát” – ahogy Bonnban nevezték az NDK-t –, s olyan liberális-demokratikus államot hozna létre, amely az NSZK-hoz hasonló berendezkedésű lenne, és amely beépülne az európai közösségbe. A tömegkommu-

nikációs eszközök propagandahadjáratának következtében különféle vágyak, ábrándok éltek az emberek fejében. A nyugatnémet lakosság nem tekintette önálló, életképes államnak az NDK-t, s remélték, hogy a nyugati államok erőfőlnye segítségével a keleti területeket előbb vagy utóbb egyesíteni fogják az NSZK-val. Vagyis az „elvesztett területek” visszakerülnek, és a két állam az NSZK vezetésével egyesül!

Mindezek arra vezettek, hogy a Német Szövetségi Köztársaság vezető körei úgy ítélték meg a bonni szerződést és az Európai Védelmi Közösség egyezményét, hogy ezek a szuverenitást hangsúlyozó lépések – összefüggésben az újrafelfegyverkezés lehetőségével – kedvezőbb módot nyújtanak az ország fejlődésére, mint a Szovjetunió jegyzéke. Az újraegyesítésre tehát komoly lehetőség adódott, ahogy ezt évek múlva Gustav Heinemann, az NSZK későbbi elnöke is vallotta. Véleménye szerint a bonni kormány ellenállásán mulott, hogy kihasználatlanul hagyták ezt a lehetőséget. Adenauer feltehetően túlságosan is bízott a nyugati szövetségesek katonai erejében. Remélte, hogy a Szovjetuniót visszavonulásra lehet bírni, és akkor – az 1952. márciusi jegyzék elfogadásával járó kompromisszum elfogadása nélkül – kiterjesztheti uralmát a keleti országrészre is. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy Adenauer elutasította a szovjet javaslatot, amelyről pedig mértéktartó nyugatnémet személyiségek is mint „elmulasztott nagy lehetőségről” beszéltek.

Az ötvenes évek elején az NSZK még diplomáciailag elszigetelt helyzetben volt. Az első főkonzulátust 1950 májusában avatták fel Londonban. Az ENSZ alapokmánya értelmében a kettéosztott országok külön-külön nem válhattak a világszervezet tagjaivá. Közel volt még a második világháború, és az antifasiszta koalíció németellenes szerződése is éreztették hatásukat. Mégis, az NSZK egy évtized alatt kitört ebből a hátrányos pozícióból, s az Adenauer-korszak végére már kilencven országban működött nyugatnémet követség vagy diplomáciai misszió.

Adenauer olyan politikus kortársakra talált Európában, akikkel sok vonatkozásban közös elveket vallottak. Így Schuman francia külügyminiszterre – aki Elzászban született és Bonnban folytatta tanulmányait –, valamint de Gasperi-re, az olasz Kereszténydemokrata Párt vezetőjére, aki még a Monarchiában nevelkedett. Ők

hármán nagy befolyást gyakoroltak gazdasági és később katonai téren is az ötvenes évek Nyugat-Európájára. Schumacher így vélekedett erről: „Ez az Európa a kapitalizmus, a klerikalizmus, a konzervativizmus és a kartellek melegágya.”

Tény, hogy az ötvenes évek elején az adenaueri diplomácia jelentős sikereket ért el: a kancellár politikáját az idő és az elért eredmények igazolni látszottak. Szerződése az Egyesült Államokkal a Marshall-segély folyósításáról, majd az NSZK felvétele az Európa-Tanácsba, a Montánunió létrehozása, a Nemzetközi Ruhr-Hatóság megszüntetése, a Megszállási statútumnak a tervezettnél korábbi felülvizsgálata és enyhítése – mindezek jelentős mértékben elősegítették a kancellár és politikája népszerűségét. Ha mindezt a gazdaság oldaláról vizsgáljuk, akkor csak a Marshall-segély és az egyéb NSZK-ba irányuló segélyszállítmányok értékét 4,5 milliárd dollárra lehet becsülni. Ezt kiegészítette az NSZK területén állomásozó amerikai katonaság bevásárlásaiból származó devizabevétel. Ugyanakkor az is tény, hogy az NSZK az ötvenes évek elején fegyverkezésre alig költött, s ez a nem elhanyagolható tényező is jelentősen hozzájárult a gazdasági jólét kibontakozásához, az életszínvonal emelkedéséhez, ami a választók tudatában szintén Adenauer sikeres külpolitikájával fonódott össze.

E korszak külpolitikájának egyik jellegzetes motívuma volt a nyugatnémet-izraeli kapcsolatok kiépülése. 1951 őszén a bonni kormány nyilatkozatban kötelezte magát, hogy igyekszik jóvátenni azokat az anyagi károkat, amelyeket a nemzetiszocialista barbárság okozott a zsidó népnek. 1952-ben a luxemburgi egyezményben 3,5 milliárd márka jóvátétel kifizetésében állapodott meg az NSZK és Izrael állam. E gesztussal a bonni kormány igyekezett elhatárolni magát a harmadik birodalomtól, az antiszemitizmustól, s megpróbált még inkább bekerülni az Izrael-barát nyugati államok körébe.

Adenauer külpolitikai sikereit e korszakban amerikai látogatása tetőzte be. 1953 áprilisában az új amerikai vezetés – Eisenhower elnök, Dulles külügyminiszter – nagy pompával fogadta a német kancellárt. 1953. április 8-án Adenauer megkoszorúzta az arlingtoni temetőben a világháború amerikai hőseinek emlékművét. Adenauer emlékiratában így írt erről: „Egy amerikai katonazenekar a német nemzeti himnuszt játszotta... Hosszú és nehéz volt az út az 1945-ös teljes összeomlástól addig a pillanatig, amikor

1953-ban a német nemzeti himnusz felcsendült az Egyesült Államok hőseinek temetőjében.”

Ez a látogatás a felemelkedés korának külpolitikai záróakkordja, s egy új korszak – a világháború még nyitott kérdéseinek a hidegháborús lezárása – nyitányának is tekinthető.

KONSZOLIDÁCIÓ ÉS A „GAZDASÁGI CSODA”

A fellendülés éveiben a Német Szövetségi Köztársaság belpolitikáját a konszolidálódás folyamata jellemezte.

Először a területi kérdéseket rendezték, mivel a megszállási időszakban a tartományi határok kijelölésénél nem vették kellően figyelembe a történelmi vagy gazdasági szempontokat. Így például Baden és Württemberg tartományt a francia megszállási övezet kialakításakor három részre osztották. Az 1951. december 9-én lebonyolított népszavazás a tartomány egyesítését határozta el. 1952-től tehát az eredeti tizenegy helyett már csak kilenc szövetségi tartományból állt a Német Szövetségi Köztársaság.

A tartományi parlamentekben a vezető szerepet – akárcsak a Bundestagban – a nagy pártok a CDU/CSU és SPD valamint az FDP foglalta el. Mellettük az egyes tartományokban más pártok – például a Centrum Párt, a Bajor Párt, a Német Párt, a Német Kommunista Párt stb. – is szerepet játszottak. Az 1950-es Schleswig-Holstein tartományi választáson az áttelepítettek Elűzöttek- és Jogfosztottak Blokkja néven új pártként (Block der Heimatvertriebenen und Entrechteten – BHE) léptek fel és a szavazatok 23%-át szerezték meg. A párt hamarosan állami szinten is megszerveződött, és rövidesen számottevő erőként jelentkezett a politikai színpadon.

A szövetségi kormány 1951-ben alkotmányellenesnek minősítette a Német Kommunista Pártot, valamint az újnáci Szocialista Birodalmi Pártot és további tizenhárom szervezetet.

Az első német parlament széles körű törvényhozó munkát fejtett ki. A lakásínség csökkentése érdekében 1950. március 28-án szavazták meg a lakásépítési törvényt, amely az elkövetkezendő hat évben 1,8 millió olcsó lakás építésének állami finanszírozását tartalmazta. 1950. október 19-én szavazta meg a Bundestag az ellátási törvényt, amely a háborús károsultak és árvák számára 3,2 milliárd márka évi nyugdíjat és ingyenes orvosi ellátást álla-

pított meg. A munkavállalók és munkaadók közötti viszony fontos szabályozását jelentette az 1951. április 10-én megszavazott törvény a munkavállalók beleszólási jogáról a vasgyártásban és a bányászatban. Még átfogóbb volt az 1952. július 19-i törvény, amely szerint az üzemi és felügyeleti tanács tagjainak egyharmadát választott munkavállalókkal kellett betölteni. Az üzemi munkásság ezáltal beleszólási jogot nyert a szociális, személyi és gazdasági ügyekbe. Hosszas vita után 1952. május 16-án szavazta meg a Bundestag az általános teherkiegyenlítésről szóló törvényt, amely a háborús kárt szenvedett lakosság számára vagyoni hozzájárulást – kölcsönöket, nyugdíjakat, eltartási segélyeket, kártalanításokat, lakássegélyt stb. – biztosított.

Fontos, nem könnyen megoldható feladatot jelentett az áttelepítettek problémája. 1952-ig hozzávetőlegesen 1,9 millióra tehető a szovjet övezetből bevándoroltak száma, s egyes források szerint minimum 8,3 millióra a keleti területekről áttelepítettek száma, akik részben még ekkor is táborokban, szükséglakásokban laktak. Munkahelyeket kellett tehát létrehozni és lakásokat építeni. A kormány áttelepítési akciókat szervezett, hogy tehermentesítse a leginkább érintett tartományokat. A fogságból hazatérő katonák is segítségre szorultak. A hazatérők számára a Bundestag 1950-ben törvényt szavazott meg, amely a volt hadifoglyoknak pénzt, ruha- és egyéb azonnali segélyt biztosított.

Az NSZK konszolidálódását fennállásának első éveiben világosan jelzi a gazdasági fejlődés. Az ötvenes évek elején meglepően gyors fellendülés következett be. A munkanélküliek száma állandóan csökkent, a fogyasztási cikkek iránti kereslet növekedett; emelkedni kezdett a lakosság életszínvonala.

Heuss és Adenauer első beszédei a lakosságot a megtett útra és a sürgető feladatokra figyelmeztették. 1949 karácsonyán a német rádióadók a szövetségi kancellár üzenetét sugározták: „Ezt a karácsonyt sokan közülünk családjuk körében ünnepelhetik; mondjunk köszönetet azért, hogy utunk, ha lassan is, de fölfelé vezet. Sokaknak közülünk... újra van otthonuk. Legtöbbünknek van munkánk és kenyerünk. Ha négy, vagy akár csak két évre visszatekintünk, akkor válik világossá, hogy milyen nagy változások történtek azóta. Biztos, hogy nincs még minden úgy, ahogyan szeretnénk... Ha visszagondolunk és felidézzük a minket sújtó

katasztrófát, és azt, hogy milyen is volt a helyzet nálunk néhány évvel ezelőtt, akkor láthatjuk, hogy sok mindent elértünk.”

Valóban, az ötvenes évek elején Adenauer jogosan mondhatta: „...sok mindent elértünk”. Példátlanul gyors gazdasági fejlődés bontakozott ki, a nagyipar ujjaszerveződött, a kereskedelem fellendült, s széles néprétegek életszínvonala emelkedett jelentősen. Ez az úgynevezett „gazdasági csoda” korszaka, amely megalapozta Adenauer és gazdasági minisztere, Ludwig Erhard népszerűségét. Ennek a gazdasági fellendülésnek igazi haszonélvezője a nyugat-német nagypolgárság volt, amely végre egyedüli birtokosa lett a hatalomnak, amelyen már nem kellett megosztotnia a junkerekkel, a földbirtokos arisztokráciával. Ennek a győztes, a hatalom birtoklását élvező nagypolgárságnak vált ügyes, taktikus képviselőjévé Adenauer, aki jól értett ahhoz, hogy polgári nyugalmat és jólétet biztosítson a német nép számára. Mint tekintélyes öreg, aki magára vállalta a nagy gondokat, betartotta a parlamenti demokrácia szabályait, megnyugtatta Nyugat-Németország lakosságát és garantálta a nagypolgárság számára a hatalmat.

A háború utáni Németország gazdasága számára a döntő fordulat 1948. június 21-én a pénzreformmal kezdődött. A vesztes háború, az infláció, az áruhiány következtében a gazdaság kritikus helyzetben volt. A termelést korlátozó intézkedések, a jótételi szállítások és az üzemleszerelések nehezítették a kibontakozást és akadályozták a gazdaság ujjaépítését. Ezért a szövetségi köztársaság vezető politikusai tárgyalásaikon arra törekedtek, hogy fokozatosan feloldják a termelést korlátozó intézkedéseket. A gazdasági felemelkedés másik előfeltétele pedig a pénzügyi szanálás volt.

A gazdaság megszervezéséről a pártok eltérők nézeteket vallottak. Az SPD 1946 májusában a „termelési eszközök és a fogyasztási javak gyarapítására..., a szocialista gazdaság létrehozására törekedett”. A CDU 1947. augusztusi ahlén programja szerint: „...a gazdaság tervezésére és irányítására hosszú ideig és jelentékeny mértékben szükség lesz”. Az FDP liberális koncepciót támogatott, hangsúlyozva „a szabad kezdeményezés” fontosságát. Az SPD és a szakszervezetek szocializálást követeltek. A CDU programjában is szerepelt a „bányászat és a vasgyártó nagyipar” társadalmi tulajdonba vétele. Az FDP ezzel szemben „...a magántulajdont az egészséges gazdaság fontos alapjának” tekintette.

A brit és amerikai kettős övezet Gazdasági Tanácsának igazgató-

jává 1948 márciusában Ludwig Erhardot, a szociális piacgazdaság elméletének képviselőjét választották meg. Ezt a teóriát fogadták el programként az 1949. évi választások győztes pártjai, a CDU/CSU és az FDP. Gazdaságpolitikájának lényegét egy évtizeddel később Erhard így foglalta össze: „Olyan gazdasági szerkezet megvalósítására törekszem, amely népünk mind szélesebb rétegeit vezetheti a jóléthez... Eme jólét elérésének és biztosításának legígéretesebb eszköze a verseny. Csak a verseny vezethet oda, hogy a gazdasági haladás mindenkinek a javára váljék, és fogyasztói funkcióit mindenki betölthesse..., a jólét úgy fokozható legjobban, ha minden dolgozó embernek a gyarapodó termelés arányában állandóan emelkedő bért juttatunk... E gazdaságpolitika kezdetén a hangsúly a gazdaság expanzióján volt, hogy az árukínálatot egyáltalán fokozhassuk, és így a versenynek is folyamatosan ösztönzést adhassunk.” A régi liberális gazdaságpolitika tehát szabad piacgazdasággá alakult át, amely a gazdasági expanzió érdekében iparkodott növelni a vásárlóerőt, s ezáltal egyre szélesebb rétegeket bevonni a fogyasztásba. A pénzreform után ezt a gazdaságpolitikát valósította meg Erhard a gyakorlatban, miközben – elsősorban az SPD részéről – nagy ellenállással kellett megküzdenie.

A célul kitűzött általános jólétről azonban hosszú ideig nem lehetett beszélni, sőt már 1948 második felében megkezdődött az árak emelkedése, amely kizárta a kisebb jövedelemmel rendelkező rétegeket a fogyasztási szabadság köréből. Erhard ezt a folyamatot úgy próbálta ellensúlyozni, hogy támogatta az olcsó áruk előállítására és kínálatára létrehozott programokat. Ugyanakkor 1949 márciusa és 1950 márciusa között jelentősen megnőtt (közel 2 millióra) a munkanélküliség, a közvéleményben nőtt az ingerültség. Az élelmiszer-ellátás akadozott, érezhetővé vált a keleti, mezőgazdasági jellegű területek hiánya. Az áttelepülések következtében a lakosság száma is emelkedett. Az áruk iránti belföldi kereslet tökehiány miatt csökkent. A munkavállalók bére igen alacsony volt, sokan – idősek, árvák, háborús károsultak – állami támogatásból éltek. Erhard, Adenauer és a kormánypártok azonban hittek abban, hogy gazdaságpolitikájuk hosszabb távon beigazolódik, s ezért energikusan kitartottak a piacgazdaság irányvonala mellett. A döntő pillanatban szerencsájük volt: 1951-től kezdett körvonalazódni az a folyamat, amelyek a történetírás „gazdasági csodának” nevezett el.

A meglepően gyors gazdasági fejlődésnek számos oka volt. Első helyen kell megemlítenünk azt a tényt, hogy a termelési berendezések a háború alatt csak részben pusztultak el. Fontos szempont az is, hogy az elpusztult termelő egységek újraépítéskor modern eszközök és gépek beállításával a megváltozott technikai fejlődéshez lehetett alkalmazkodni, s ez magas fokú, racionális termelést tett lehetővé. A „gazdasági csoda” másik lényeges eleme a Marshall-segély, amelynek keretében az NSZK élelmiszert, nyersanyagokat és iparcikkeket kapott az Egyesült Államoktól. A segély jelentőségét jól érzékeltetik Erhard egykori szavai: „Olyan hatalmas nyersanyagszállítmányok érkeznek, hogy iparunknak e tekintetben nem lesznek gondjai... Hiszem, hogy a piaczgazdaság működési feltételei most rendkívül kedvezőek.” Tekintettel a komoly profit-lehetőségekre, megindult a külföldi, elsősorban az amerikai tőke-beáramlás. A relative alacsony munkabérek, a dollár magas árfolyama következtében az ipari beruházások lényegesen magasabb nyereséget biztosítottak az amerikai tőkének, mint amit a hazai piacon elérhetett. Így szinte valamennyi termelési ágban amerikai cégeket találhatunk. Majd egy évtized leforgása alatt mintegy 300 amerikai érdekeltségű iparvállalat és kereskedelmi cég jött létre. Megemlíthetjük még a pénz- és adóreform hatását, amely kedvezett a vállalkozói rétegnek, mivel üzleti befektetéseiket, üzemük felújításának és növelésének költségeit leírhatták az adóalapból. Ez is ösztönözte a vállalkozói kedvet.

A gazdasági fejlődést elemző szerzők egyetértettek abban, hogy a munkaerő-kínálatnak is jelentős szerepe volt a „gazdasági csoda” előidézésében. Az áttelepülések következtében elegendő munkaerő állt rendelkezésre, s ez lehetőséget biztosított a bérek relatíve alacsony színvonalon tartására. Előmozdította a gazdasági fellendülést Németország kettéosztásának aránytalansága is, mivel a nagyipar a nyugati országrészben maradt. Ezen a területen található a Ruhr-vidék, a Rajna-vidék és Vesztfália ipari központjai, a Saar-vidék bányái. Vagyis az NSZK rendelkezésére állt a nyersanyag, munkaerő, a közlekedési hálózat és a piac is. Nem szabad persze elfeledkeznünk a német munkások közismert szakértelméről, fegyelméről és nagy munkateljesítményeiről sem, amely szintén hozzájárult a gazdasági fejlődéshez. Az a körülmény is kedvezett, hogy a Német Szövetségi Köztársaságnak nem volt hadserege, így a nemzeti jövedelmet nem terhelték meg a katonai kiadások.

Annál inkább elősegítette viszont a „gazdasági csoda” kibontakozását a koreai háború! A távol-keleti háború hatására fellendült a nyugatnémet külkereskedelem, a német ipart elhalmozták megrendelésekkel, megindult a hadianyag-szállítás és a termelési eszközök exportja. Az élelmiszerek iránti háborús kereslet fokozódása a mezőgazdasági termelés felfutását is előidézte. Megnőtt a kereslet az NSZK ipari termékei iránt: az 1949. évi 6 milliárd márka kivitel 1955-re 36 milliárd márkára emelkedett. Egyre több és több munkahely létesült, így néhány év alatt a munkanélküliek számaránya alapvetően megváltozott. A német áruk minősége és a márka stabilitása az NSZK-t világszerte elismert és tekintélyes kereskedelmi partnerré tette.

Erhard gazdaságpolitikája, a szociális piacgazdaság tulajdonképpen a monopoltőke hatalmának helyreállításához vezetett. Igaz, hogy a szociális piacgazdaság rendszere jómódot teremtett a lakosság széles rétegei számára, mégis olyan módon valósította meg a gazdaság helyreállítását, hogy a tőkés állam támogatásával a monopóliumok kezébe került a gazdasági-politikai uralom. A monopoltőke fokozatos koncentrálódását, az állammonopolista tendenciák erősödését figyelhetjük meg tehát az ötvenes évek elején.

Az NSZK belpolitikai életében e korszakban más problémák is feszültséget okoztak.

Az új állam megalapítása után Heuss köztársasági elnök javaslatot tett új himnusz alkotására, mivel a „Németország, Németország mindenek felett...” kezdetű „Deutschlandlied” a császárság, majd a harmadik birodalom idején meglehetősen kompromittálódott. A javaslatot hosszas vita követte, majd a „Deutschlandlied” megmaradt nyugatnémet himnusznak, de kompromisszumként csak a harmadik versszakát énekelték. Később, 1965-ben bejelentették, hogy az első versszak ismét az állami himnusz része, pedig sorai más országok területéhez tartozó folyók nevét idézik.

Komoly gondot jelentett az áttelepítettek problémája. A volt keleti területekről körülbelül kilencmillió németet – közülük sokan már a visszavonuló német seregekkel együtt elmenekültek – áttelepítettek Nyugat-Németország területére a potsdami határozat értelmében – ők „elüldözötteknek” tekintették magukat, helyzetük kezdetben valóban nagyon rossz volt. Utazás közben sokan e pusztultak, letelepítésük vontatottan haladt, s a munkanélküliség

elsősorban őket sújtotta. Helyzetük 1950 után, a gazdasági felemelkedés és a teherkiegyenlítési törvény alapján kezdett javulni, s fokozatosan beolvadtak a nyugatnémet társadalomba. A kezdeti időszakban azonban bajtársi szövetségeik követelték vissza a leghevesebben az „elvesztett területeket”. Pártjuk a szélsőjobboldalon foglalt helyet, s az áttelepült milliók szavazatait az országos nagy pártok igyekeztek megszerezni.

FEGYVERKEZÉS – NÉLKÜLÜNK

A korszak legnagyobb belpolitikai feszültségét a fegyverkezés problémája okozta.

Utaltunk már arra, hogy a hidegháború és az Egyesült Államok kommunistaellenessége következtében az ipari potenciállal és a keleti háborús tapasztalatokkal rendelkező Nyugat-Németország a nyugati hatalmak számára megfelelő partnerré vált. Ez a politika egybevágott Adenauer és a német nagypolgárság törekvéseivel, amely az egyenjogúságot és a szuverenitást igyekezett elérni. Ugyanakkor az adenaueri koncepciót bizonyos mértékig elfogadta a legnagyobb ellenzéki erő is: Schumacher sem ismerte el az Odera–Neisse vonalat, s területi követelései következtében lényegében egyetértett a fegyverkezéssel.

Adenauer a háború utáni években több alkalommal is a fegyverkezés ellen, a semlegesség érdekében nyilatkozott: 1949 végén mégis elképzelhetőnek tartotta „a német katonai erők megszervezését az európai fegyveres erőkön belül”. 1950. augusztusi memorandumában is ugyanezt a gondolatot fejtette ki.

Adenauer a koreai háború kitörése után úgy vélte, hogy adott a helyzet a nyugatnémet állam bevonására a nyugati katonai szövetségbe. Ezt fontos lépésnek tartotta azokon a tárgyalásokon, amelyeket a nyugati hatalmakkal folytatott a Német Szövetségi Köztársaság politikai-gazdasági szuverenitásának fokozatos helyreállításáról.

A kancellár a kormány és a parlament tudta nélkül juttatta el emlékiratát az amerikai főbiztoshoz. Ez a lépés válságot robbantott ki a kormányban és saját pártjában is. Heinemann belügyminiszter lemondott tisztségéről és kilépett a CDU-ból. A protestánsok hevesen támadni kezdték a kancellárt, mert politikáját a német újraegyesítés szempontjából elhibázottnak tekintették. A fegyverkezés

ellen széles körű, „Nélkülünk” elnevezésű mozgalom bontakozott ki. Adenauer emlékirataiban bevallotta: „A német hozzájárulás a véderőhöz a szövetségi köztársaságban kimondottan népszerűtlen volt. A német nép magatartása nagy gondot okozott nekem”.

Valóban, a nép széles rétegei csatlakoztak a mozgalomhoz. 1950 őszén a bányászszakszervezet tiltakozott a fegyverkezés ellen. Martin Niemöller lelkész is népszavazást követelt. 1951 januárjában az essen békekongresszus, márciusban a kommunista párt müncheni kongresszusa követelt népszavazást a fegyverkezésről és a békeszerződés megkötéséről. A tiltakozó gyűlések és tömegdemonstrációk ellenére a kormány nem engedélyezte a népszavazást. Sőt, megkezdődtek az előkészületek a hadsereg felállítására. 1950 októberében létrehozták a „Blank-hivatalt” Theodor Blank kereszténydemokrata politikus vezetésével – ez lett a bonni védelmi minisztérium elődje.

A viták folytatódtak az Európai Védelmi Közösség szerződésének ratifikációs eljárása során is. Adenauer a vitában hangsúlyozta a két szerződés közötti összefüggést: az EVK-szerződés nélkül a nyugati hatalmak nem oldják fel a megszállási jogszabályokat. „...röviden összefoglalva arról van szó, hogy az NSZK csatlakozzék-e a Nyugathoz vagy sem, hogy biztosítsa-e magának a NATO védelmét...” E szerződéseknek még az az előnye, hangoztatta a kancellár, hogy rádöbbsenti a Szovjetuniót politikájának megváltoztatására „...és éppen emiatt lesznek jobbak az újraegyesítés kilátásai”.

A szerződések ellenzői éppen ezt az elgondolást cáfolták. Carlo Schmidt, az SPD külpolitikai szakértője óvott attól, hogy „... az NSZK-t olyan megbonthatatlan politikai és hatalmi rendszerhez csatolják, amelyről a Szovjetunió – melynek beleegyezése nélkül az egységes Németország létrehozásának előfeltétele nem teremthető meg –, azt tartja, hogy ellene irányul”. Az ellenzék ezért azt javasolta, hogy „... olyan formában kötődjenek a Nyugathoz, amelyet a Kelet nem tart fenyegetőnek”.

A szövetségi kormány azonban a két szerződést megszavazta.

JOBBRATOLÓDÁS

Az adenaueri politika a német pártrendszer központosítását, egyszerűsödését és stabilizálását eredményezte. A sikerek következtében a CDU/CSU vált – a liberálisok kivételével – a szétszórt pol-

gári választók gyűjtőmedencéjévé. A CDU csak a hatalom megragadása után szerveződött országos párttá. Erről az 1950. május 11-i konferenciájukon döntöttek. Az első uniókongresszust 1950. október 20–22-én rendezték meg. A szövetségi párt elnökévé Adenauert választották. A pártot az ipari körök és a katolikus papság erőteljesen támogatta. Érdekes, hogy a CDU tagságának szociális összetétele igen vegyes képet mutatott. A tagok száma nagyon csekély volt, mintegy 200 000–300 000, ami azért feltűnő, hiszen a választásokon több millióan szavaztak a CDU-ra. A CDU igen szoros kapcsolatot épített ki a monopoltőkés körökkel, s koncepciója kialakításában tekintettel volt azok érdekeire. E párt mögé tömörültek az ötvenes évek elején a szocialista- és kommunistaellenes erők azzal a céllal, hogy stabilizálják a helyzetet, megőrizték Adenauer uralmát és a kormánytöbbséget.

A legerősebb parlamenten kívüli csoportosulás – 5 milliós tagságával – az 1949 októberében alakult Német Szakszervezetek Szövetsége volt. A szövetség alapján békülékeny politikát folytatott, s a választásokon az SPD-t támogatta. Érdekképviselési tevékenysége főleg a kollektív szerződések rendszerére korlátozódott. A szakszervezetek, az SPD az 1952-es üzemi alkotmánytörvényben vereséget szenvedtek: a beleszólási jogok csak a szociális ügyekre korlátozódtak. A felügyelő tanácsokban a munkavállalók képviselői csak a helyek egyharmadát foglalhatták el. A munkásmozgalom viszonylagos gyengesége visszahatott az SPD-re is, amely élesen támadta az adenaueri politikát, de eredményesebb alternatívát nem tudott nyújtani, s bár sok szavazatot kapott, a hatalmat nem tudta megragadni.

A szovjetellenes légkörben egyre erőteljesebben támadták a kommunista pártot. Betiltották az összejárásokat és a pártsajtót, bírósági perekre került sor. Az üldözés következtében a kommunista párt tömegbefolyása csökkent. Gyengítette a párt helyzetét a gazdasági fellendülés is, amely a nyugatnémet munkásosztály jólétét eredményezte, és az NDK-ból áttelepültek beszámolóit, valamint a tömegkommunikációs eszközök propaganda-hadjárata. A kormány 1951-ben alkotmányellenesnek minősítette a kommunista pártot és több baloldali szervezetet. A kommunista vezetőket perbe fogták, elítélték. A közhivatalokból is elbocsátották a kommunistákat.

Sokkal kevesebb hátrány érte a volt nácikat. Arra hivatkozva,

hogy jó szakemberek, visszatérhettek a közigazgatásba, a bírói karba, s egyéb közszolgálati funkciókba. A kimondottan neonáci szervezeteket, pártokat természetesen alkotmányellenesnek minősítette és betiltotta a bonni kormányzat. A gazdasági fellendülés talaján amúgy sem volt élettere a náci szervezeteknek. Fokozatosan felmorzsolódtak, s akárcsak az áttelepültek pártja, az adenaueri koalíció mögé sorakoztak, és a választások alkalmával szilárd támaszai lettek a kereszténydemokrata uralomnak.

Az első Bundestag fontos feladata lett a szociális és társadalompolitikai fejlődés megalapozása. Törvényeket hoztak a háborús károsultak ellátására, a volt hadifoglyok kártalanítása, valamint az áttelepítettek megsegítésére. Rendezték a nemzeti szocialista rendszerben politikai, vallási vagy faji okokból üldözött csoportok fizikai és anyagi kárainak jóvátételét. Számos törvény foglalkozott a munkaadók és munkavállalók közötti viszonyral, a tőkés érdekek figyelembevételével. A munkások a belszőlási jogért harcolva az 1952. évi üzemi alkotmánytörvényben elérték ugyan bizonyos jogokat, de az üzemi tanács tagjainak csak egyharmada került ki a munkavállalók képviselőiből.

A lakáskérdés éveken át a legsúlyosabb problémák egyike volt. Az első lakásépítési törvény 1950-ben 1,8 millió szociális lakás építését írta elő. 1953 óta évente legalább 500 000 lakás épült fel. Az ötvenes évek első felének eredményeit tükrözi, hogy 1956-ban a második lakásépítési törvény már a családi házak építését támogatta.

Ugyanebben az időszakban újra épültek az iskolák, színházak és múzeumok. Új tankönyvek készültek, és újraindult a kulturális és szellemi élet is. A szórakozást a színházak, a mozi, a labdarúgás jelentette. A rádiók száma az 1949. évi 7,5 millióról 1955-re már 12,8 millióra emelkedett. A napilapok mintegy 25 millió példányban keltek el. 1953-ban 12 000 televízió volt az NSZK-ban.

Egy 1949-ben készült közvélemény-kutatásból tudjuk, hogy a köztársaság lakosságának több mint fele már „kielégítőnek” ítélte az életét. Csaknem minden tizedik ember „nyomasztónak”, 1 %-a pedig „elviselhetetlennek” érezte, viszont 8 %-a már „boldognak” találta életét. Az ötvenes évek elején a lakosság egyre inkább jó módú lett.

Egy visszaemlékezés szerint: „... az első időszakot a lázas evés

korszakának nevezhetjük: újra felfedezték a tejszínhabos süteményt. Azután az öltözködési hullám következett. Ezt követően pedig a németek utazni kezdtek... eljutottak Karintiába és a Lago Maggiorehoz. A márka erős volt, minden zavaró körülményt ki lehetett küszöbölni.”

A felemelkedés éveiben tehát egyre inkább emelkedett a Német Szövetségi Köztársaság lakosságának jóléte. Adenauer kancellárságának első négy évében világosan kirajzolódott választóinak szociális bázisa: vállalkozók, iparosok, értelmiségiek, munkások és az egyházak egyaránt az Adenauer–Erhard névvel fémjelzett CDU/CSU-ban látták a konszolidáció biztos zálogát. Így nem csoda, hogy az 1953. évi parlamenti választások Adenauer pártja további megerősödését eredményezték.

Az 1953. őszén megtartott második országos választáson a CDU/CSU a szavazatok 45,2%-át szerezte meg, s közben szavazóinak számát több mint öt millióval növelte. Az SPD ismét a második helyre szorult, a szavazatoknak mindössze 28,8%-át nyerte el. A kommunista párt szavazatainak száma – a propaganda hatására – több mint a felével csökkent, mindössze 2,2% lett, s a párt így kiszorult a Bundestagból. A választásokat követően – bár továbbra is fennmaradt az 1949-ben létrejött kormánykoalíció – az uniópártok győzelme megerősítette a jobbratolódás folyamatát.

A HÁBORÚ UTÁNI IDŐSZAK LEZÁRÁSA

Az 1953. szeptemberi választások eredménye a polgári köztársaság konszolidálódását jelezte. Befejeződött az új állam kialakulásának kicsit labilis, de érdekes korszaka. Hiszen 1952-ig nem volt biztos, beválik-e Erhard szociális piacgazdasági koncepciója. 1953-ig a nyugati szerződések is bizonytalanok voltak. A választások azokat igazolták, akik az Adenauer-kormányban láttak garanciát Nyugat-Németország polgári fejlődésére.

ADENAUER MÁSODIK KORMÁNYA

1953. október 9-én Konrad Adenauert a parlamenti küldöttek nagy többségével újra szövetségi kancellárrá választották. A választásokon győztes CDU a kancellár eszközévé vált: nem egy CDU-

állam időszaka kezdődött el, ahogy azt akkor sokan képzelték, hanem teljes mértékben kibontakozott az Adenauer-éra, az úgynevezett kancellárdemokrácia korszaka.

A szuverenitással összefüggő külpolitikai eredmények és a gazdasági sikerek láttán a CDU küldöttek és általában a nyugatnémet polgárság Adenauert olyan politikusnak tekintette, akit támogatni kell, hogy megalkothassa művét, a teljes szuverenitást élvező államot. Adenauer, a kitűnő taktikus pedig kihasználva ezt a támogatási készséget, a győztes CDU-t saját politikája eszközévé változtatta. A kancellár ezt követően gyakorlatilag egyedül határozta meg kormánya politikáját, mindenekelőtt külpolitikáját. Ez az időszak a tekintélyelven alapuló kancellárdemokrácia kialakulásának kora. A sajátosan alakuló nyugatnémet hatalmi-politikai viszonyok közepette meghatározóvá vált a szövetségi kancellár egyszemélyi vezetése, miközben az alaptörvény által meghatározott állam intézményei egyre kevésbé funkcionáltak demokratikusan.

A kancellár arra törekedett, hogy olyan politikusokkal vegye körül magát, akik közül messze kimagaslott, akik nem képviseltek vele szemben önálló véleményt. A tárgyalásokon létrejött a CDU/CSU, FDP, DP és a BHE koalíciója, tehát az öt parlamenti frakció közül az – SPD kivételével – négy a kormányt támogatta. Ezáltal a kormány – amelyben a liberálisokkal szemben a konzervatívok túlsúlyba kerültek – kétharmados többség birtokába jutott. Az előző kormányból Erhard és Schäffer továbbra is megtartották pozícióikat. Az új miniszterek közül kiemelkedtek Gerhard Schröder, a konzervatív beállítottságú belügyminiszter, Franz Josef Strauss, a bajor CSU-politikus és Heinrich Lübke, aki addig Észak-Rajna-Vesztfalia mezőgazdasági minisztere volt. Adenauer saját sikereként könyvelték el, hogy sikerült bevonnia kormánykoalíciójába a választásokon jelentős eredményt elérő „Elüldözöttek és Jogfosztottak Pártjának” képviselőit is. Így lett a kormány tagja a náci múlttal rendelkező Theodor Oberländer is. Érdekes, hogy miniszteri kinevezése ellen akkor még a liberális párt sem tiltakozott. Adenauer a polgári tábor különböző irányzatait – a katolikusokat, az evangélikusokat, a bajorokat és a szociáldemokratákat, a tőkéseket, a parasztokat és az áttelepülteket – oly módon tudta közös nevezőre hozni, hogy növelte a miniszteri tárcák számát, s az új kabinetben az eddigi 13 helyett most 18 miniszter foglalt helyet.

Ezzel az új kormányval kezdett hozzá Adenauer a háború utáni

időszak lezárásához. Világosan látta, hogy a lakosság nyugalmat, külső és belső békét, a gazdasági élet válságmentes javulását kívánja. Ennek a fejlődésnek egyik fontos előfeltétele a külpolitikai biztonság, hiszen az egészséges gazdasági és szociálpolitikai viszonyok szoros kapcsolatban vannak a szuverén államisággal. Így nem véletlen, hogy a következő évek problémái is elsősorban a helyes külpolitikai irány megválasztásával függtek össze. De mindez a kancellár pozíciójának megerősítéséhez is jelentősen hozzájárult. Az a bizalom ugyanis, amelyet Adenauer külföldön élvezett, visszahatott belpolitikai presztízsére is, és Adenauer igyekezett ezt kihasználni a következő évek – a szuverenitás szempontjából döntő fontosságú – szerződéseinek belpolitikai vitáin.

A PÁRIZSI EGYEZMÉNYEK

Adenauert választási sikere után elsősorban az angolszász hatalmak képviselői, Churchill és Dulles üdvözölték. Az NSZK-t olyan országnak tekintették, amely visszatért a világ nagyhatalmai közé. Az NSZK pozícióit három tényező erősítette: gyors gazdasági fellendülése, politikai stabilitása és – Franciaország gyengesége. Miközben az NSZK-t exportsikerei az Európai Fizetési Unió legnagyobb hitelezőjévé tették, addig Franciaországnak erős deficitje volt. Az indokínai háború miatt gazdasági gondokkal küszködő országnak belpolitikai problémái is voltak. Adenauer lényegesen biztosabb helyzetbe került, hiszen maga mögött érezhette Eisenhower és Dullest. A kancellár mindenesetre jelezte az amerikai politikusoknak, hogy pozícióját az Európai Védelmi Közösség szerződésének elhúzódó ratifikálása alááshatja. Mivel a francia politikában a kancellár nem bízott, ezért azt próbálta elérni, hogy legalább a bonni szerződést léptessék hatályba, ami szuverén állammá teszi az NSZK-t. 1953 után azonban az enyhülési politika első megnyilatkozásai is napvilágot láttak, s az NSZK külpolitikájának a Kelet és Nyugat közötti, meginduló kapcsolatokhoz is alkalmazkodnia kellett.

Adenauer aggodalmai Franciaországgal és az Európai Védelmi Közösség szerződésének ratifikálásával jogosnak bizonyultak. A francia közvéleményt az indokínai vereség és a gazdasági problémák meglehetősen nyugtalanították, s ebben a helyzetben a német felfegyverzés népszerűtlen tervnek tűnt szemükben. Így a francia

nemzetgyűlés 1954. augusztus 30-án elutasította a szerződés ratifikációját.

Az Európai Védelmi Közösség tervének kudarca után az angol és az amerikai diplomácia új nyugat-európai közösség létrehozására irányuló terveket készített elő. Hiszen Dulles már 1954. augusztus 31-én úgy nyilatkozott, hogy „Németországot nem lehet a végtelenségig semlegességre kárhozatni.” Eden, brit külügyminiszter felvetette az NSZK NATO-ba való bekapcsolásának gondolatát – „különféle biztonsági intézkedések érvényesítésével”. Ezzel az elgondolással Adenauer is rögtön egyetértett. „A német kormány kész arra, hogy önként korlátozza fegyveres erőit... ez az ajánlat elfogadhatóvá teszi a NATO-megoldást a franciák számára.” Ez az elgondolás annyiban volt más és elfogadhatóbb, hogy egyrészt Anglia is bekapcsolódott, másrészt a német erők ellenőrizhetőbbekké váltak.

Eden kezdeményezésére 1954. szeptember 28-án Londonban összeült a kilenchtalmai értekezlet, hét nyugat-európai ország, valamint az Egyesült Államok és Kanada részvételével. A konferencián határozat született az NSZK szuverenitása helyreállításának szándékáról: „Franciaország, az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok kormánya kijelenti, hogy azt a politikát követik, amely szerint a szövetségi köztársaság megszállását, amint csak lehetséges, megszüntetik, a megszállási státútumot feloldják és a Szövetséges Legfelső Bizottságot megszüntetik.” A konferencia jegyzőkönyve a német katonai erőnek a nyugati szövetségi rendszerbe való bevonásával foglalkozva leszögezte: „A konferencián részt vevő azon hatalmak, melyek a NATO-nak is tagjai, megállapodtak, hogy az Észak-atlanti Tanács legközelebbi miniszteri ülésén ajánlják, hogy a Német Szövetségi Köztársaságot haladéktalanul szólítsák fel, legyen a szervezet tagja.” A Német Szövetségi Köztársaság nyilatkozatában „egyetért azzal, hogy politikáját az Egyesült Nemzetek Szervezetének alapokmánya elveinek megfelelően folytassa... a Német Szövetségi Köztársaság kijelenti, hogy tartózkodik minden olyan akciótól, amely nem fér össze a két szerződés szigorúan védelmi jellegével. Különösen kötelezettséget vállal a Német Szövetségi Köztársaság arra, hogy sohasem folyamosodik erőszakhoz Németország egyesítésére vagy a Német Szövetségi Köztársaság jelenlegi határainak megváltoztatására, és hogy békés eszközökkel kíván megoldani minden olyan vitát, amely a szövetségi köztársaság és más államok között támadna.”

Ugyanakkor egyetértően tudomásul vették a szövetségi kancellár kijelentését, amely szerint, ellentétben a többi európai országgal „...a szövetségi köztársaság kötelezi magát, hogy területén nem gyárt semmiféle atomfegyvert, vegyi fegyvert vagy biológiai fegyvert...”

A londoni kilenchatalmi konferencián tehát sikerült megoldást találni az NSZK-nak a nyugati katonai rendszerbe való bevonására, s ezzel korrigálni a francia nemzetgyűlésnek az Európai Védelmi Közösség szerződést elutasító határozatát. A Szovjetunió ezután már hiába hívta fel a nyugati nagyhatalmak figyelmét arra, hogy a londoni határozatok veszélyeztetik az európai béke ügyét: 1954. október 23-án – a potsdami megállapodásokkal végleg szakítva – aláírták az úgynevezett párizsi egyezményeket. Az egyezmény az NSZK számára döntő fontosságú volt, hiszen kimondta, hogy az Egyesült Államok és Franciaország „...a Német Szövetségi Köztársaságban megszünteti a megszálló rendszert, feloldja a megszállási statútumot, és megszünteti a szövetségi köztársaságban működő Legfelsőbb Szövetségi Bizottságot és az országos főbiztosi szolgálati állást. A szövetségi köztársaság ennek következtében belső és külső ügyeiben a szuverén állam teljes hatalmával rendelkezik”. A szuverenitás deklarálása lehetővé tette az NSZK számára, hogy csatlakozzon a brüsszeli szerződésből változtatásokkal létrehozott Nyugat-európai Unióhoz. Az új közösség tagjai meg egyeztek az Európai Védelmi Közösség tagállamaival, és most már Nagy-Britannia is belépett a tagok közé. Ezzel Franciaország elérte a partnerek körének általa biztonságosnak ítélt kibővítését. A bonni kormány viszont jogot kapott egy 500 000 főnyi hadsereg létrehozására. Ezzel nyert igazán értelmet az NSZK számára a párizsi szerződés, hiszen a szuverenitás visszaszerzése és a hadsereg felállítása mellett – következetes szovjetellenes politikájával – sikerült megosztania a Hitler-ellenes koalíciót, és szövetségre lépnie a nyugati nagyhatalmakkal. Az NSZK viszont kénytelen volt hozzájárulni ahhoz, hogy a három nagyhatalom megtartsa az eddig gyakorolt „...jogokat és felelősséget Berlin és Németország, mint egész vonatkozásában, beleértve Németország újraegyesítését és egy békeszerződésen alapuló szabályozást”. Vagyis a külföldi megszálló csapatok – igaz, államközi egyezmények által meghatározott módon – továbbra is az NSZK-ban állomásozhattak. Ezt a körülményt a nyugatnémet történetírás úgy próbálja szépíteni, hogy a

külföldi haderők jelenléte már nem a megszállási jogi motívumokból következik, hanem azt a nemzetközi helyzet indokolja.

További belpolitikai gondot jelentett a párizsi egyezmények ratifikálása szempontjából a Saar-kérdés is, amelyet az Adenauer által aláírt szerződés látszólag a francia monopolizáció számára oldott meg kedvezően, midőn a Saar-vidék európai statust kapott a Nyugat-európai Unió keretében. Ez a megoldás azonban igen rövid életűnek bizonyult az 1955. októberi népszavazás elutasító határozata következtében.

A Bundestag 1954–1955 folyamán több alkalommal tárgyalta a párizsi egyezményeket. Adenauer hangsúlyozta az egyezmények fontosságát, és elfogadásukat feltétlenül szükségesnek tartotta a német szuverenitás, sőt a német újraegyesítés szempontjából is. A szociáldemokratáknak azonban az volt a véleményük, hogy az NSZK NATO-tagsága megnehezíti Németország újraegyesítését. Ollenhauer, az SPD elnöke ezért az egyezmények vitájának elhalasztását javasolta, de indítványát a kormánytöbbség elvetette. A Bundestag 1955 márciusában fogadta el a párizsi egyezményeket. A törvény az NSZK elnökének aláírásával 1955. március 27-én lépett hatályba. Ezzel Adenauer és pártja külpolitikai koncepciója sikert aratott ugyan, de egyben szertefoszlott a német újraegyesítés lehetősége demokratikus alapokon.

A párizsi egyezmények elfogadása után elhárult a Német Szövetségi Köztársaság NATO-tagsága előtti akadály. 1955. május 5-én az Adenauer kancellár által képviselt Német Szövetségi Köztársaságot ünnepélyes külsőségek közepette NATO-taggá minősítették. Ezzel a lépéssel befejeződött az imperializmus erőinek katonai szervezetbe tömörítése, s arra kényszerítette a Szovjetuniót, a szocializmus erőit, hogy megtegyék a szükséges védőintézkedéseket, s létrehozzák a Varsói Szerződést.

A NATO-tagsággal összefüggő remilitarizálás ezután erőteljesebben bontakozott ki az NSZK-ban. Az Adenauer kormányzat az ötvenes évek elején már megtette az első lépéseket az új német hadsereg felállítására. Ezen intézkedések közé tartozott az úgynevezett Blank-hivatal létrehozása, a határőrség felállítása és a hadiipar újjászervezése. A párizsi egyezmények értelmében 1955-ben létrejött a Bundeswehr, a nyugatnémet hadsereg. Az irányításban sajnos azok a tábornokok is helyet kaptak, akik a hitleri hadseregben is magasabb rangú tisztek voltak. Tekintettel a nyugati államok lakos-

ságának, sőt vezető politikusainak aggodalmaira, a német fegyverkezést különböző rendelkezések korlátozták. Így meghatározták a hadihajók és a tengeralattjárók méreteit; a Bundeswehr nem rendelkezhetett rakéta-, illetve nukleáris fegyverzettel. Megváltoztak a külsőségek is: az egyenruha színe, csizma helyett bakancs stb.

A fegyverkezés mindazonáltal nem indult meg intenzív módon. Az NSZK 1958-ban nemzeti termékének csak 2,7%-át költötte e célra, miközben Nagy-Britannia 6,7%-ot fordított fegyverkezésre. Ennek ellenére a fegyverkezés ellen nagy méretű tiltakozó hullám vonult végig az országon. 1954 októberében a Német Szakszervezeti Szövetség kongresszusa csaknem egyhangúlag elutasította a fegyverkezést „...mindaddig, amíg a tárgyalások összes lehetősége ki nem merült”. Mivel a Szovjetunió 1954 októberében késznek mutatkozott az össznémet választások nyugati követelésének megvizsgálására, és még 1955 januárjában is hangsúlyozta, hogy vannak kihasználatlan lehetőségek, ezért Ollenhauer, az ellenzék vezetője a nyugati integrációhoz való merev ragaszkodás politikáját a német egyesítés szempontjából végzetesnek tartotta. Ezt fejtette ki az SPD számos, a nyugatnémet fegyverkezést ellenző megnyilatkozásában, és ennek a véleményének adott hangot Ollenhauer 1955 januárjában Adenauerhoz írott levelében is. A frankfurti Szent Pál templomban kihirdetett kiáltványában pedig számos közéleti személyiség követelte, hogy az újraegyesítés kapjon elsőbbséget az újrafelfegyverzéssel szemben. Ezt a gyűlést tüntetések, aláírásgyűjtő akciók követték. A párizsi szerződések ratifikálását azonban ez a tömegmozgalom sem tudta megakadályozni, A ratifikálás után az SPD leállította a tömegakciókat.

TÁRGYALÁSOK A NÉMET KÉRDÉSRŐL

A párizsi egyezmények tárgyalásai idején továbbra is megvolt a bonni kormánynak a másik lehetősége: a Szovjetunió és az NDK tárgyalási készségének elfogadása és az 1952. márciusi szovjet jegyzék alapján az egyesítési tárgyalások megkezdése. 1953–1954-ben jegyzékváltásokra került sor Kelet és Nyugat között, ami végül az 1954. január 25–február 18. között Berlinben megtartott külügyminiszteri értekezlethez vezetett. Molotov, Dulles, Eden és Bidault tárgyalásának az a körülmény adott különös jelentőséget, hogy 1949 óta ez volt az első olyan tanácskozás, amelyen a négy nagy-

hatalom külügyminiszterei újból közös asztalhoz ültek. A külügyminiszteri értekezlet eredménytelen maradt, mivel a szovjet koncepció és a német egyesítésre vonatkozó Eden-terv összeegyeztethetetlennek bizonyult. A nyugati külügyminiszterek nem akarták összekapcsolni a német egyesítést Európa biztonságának problémájával. Molotov viszont rámutatott arra, hogy a német felfegyverzés „lehetetlenné teszi az újraegyesítést”. A szovjet álláspont szerint Németországnak köteleznie kell magát arra, hogy „semmilyen olyan koalícióban vagy katonai szövetségben nem vesz részt, amely valamely olyan állam ellen irányul, amely hadseregével részt vett a Németország elleni háborúban”. Eden a konferencián és a brit alsóházban tartott beszédében is visszautasította a szovjet javaslatot: „...Meggyőződésem, hogy a német semlegesítés veszedelmes és irreális koncepció... Egy egyesített Németország 70 milliós ország lenne, bőséges és gazdag ipari erőforrásokkal. Komolyan hiheti-e valaki, hogy a mai modern világban egy ilyen ország semleges és a szomszédaitól teljesen elszigetelt maradhatna? ...Megismétlem, hogy Németország tartós lefegyverzésének és semlegesítésének politikája nem gyakorlatias javaslat...”

Pedig akkor volt talán utoljára komoly lehetősége Németország egységének megteremtésére. A nemzetközi helyzet átmeneti enyhülése teremtett erre lehetőséget. A két német állam a későbbiekben viszont már annyira eltávolodott egymástól, hogy az egyesítési javaslatokban túlsúlyba kerültek az irreális elemek.

A berlini értekezlet sikertelenségéből a Szovjetunió levonta a következtetést és 1954. március 25-én deklarálta az NDK teljes szuverenitását. Bejelentette egyúttal, hogy felveszi az NDK-val a diplomáciai kapcsolatot. A szovjet kormány nyilatkozatára Adenauer kijelentette: „...csak egy német állam van, volt és lesz; egyedül és kizárólag a Német Szövetségi Köztársaság szervei képviselik ezt a soha meg nem szűnt államot.” Az NSZK-nak az egyedüli képviseletre vonatkozó igényét – amelyet az alaptörvény is tartalmaz – a nyugati nagyhatalmak is elismerték. Később a NATO-tagállamok is csatlakoztak e teóriához, tekintet nélkül arra a helyzetre, hogy a harmadik birodalom összeomlását követően két állam keletkezett.

A két német állam kapcsolatáról azt kell megállapítanunk, hogy Adenauer koncepciójában a második helyre szorult vissza – a szuverenitás és a nyugati integráció kérdéséhez viszonyítva – az újraegyesítés problémaköre. Kihasználva a gazdasági és demográfiai

előnyeit, az NSZK szerette volna beolvasztani a keleti területet, s azt a nyugatnémet minta szerint berendezni. Így Adenauer csatlakozva nyugati szövetségeseihez – sőt, bizonyos fokig befolyásolva is őket –, éveken keresztül elhárította a szovjet és keletnémet egyesítési kezdeményezéseket. E politikai koncepció támogatója volt Dulles amerikai külügyminiszter, aki kommunistaellenes hadjáratában megfelelő szövetségesre talált a német kancellárban.

Pedig az ötvenes évek közepén még volt lehetőség a megegyezésre. Ezt bizonyítják az NSZK és az NDK kereskedelmi kapcsolatainak adatai is (1953-tól emelkedett). Ez a belnémet kereskedelem is fontos szerepet töltött be a normális gazdasági kapcsolatok kiépítésében és a hidegháborús légkör enyhítésében.

A német kérdést 1955 júliusában a genfi kormányfői és októberében a külügyminiszteri konferencia is tárgyalta. Bizonyos közeledés megfigyelhető volt ugyan a nyilatkozatokban, de az is világosan kitűnt, hogy a nyugati hatalmak Németország egyesítésénél nem hajlandóak lemondani saját érdekeikről. A francia kormányfő elismerte ugyan, hogy a Szovjetuniónak igaza van, amikor a német kérdést összfüggésbe hozta az európai biztonsággal. Mégis, a nyugati vélemény az volt, hogy Németország nem semlegesíthető, s tagja marad a NATO-nak. A nyugati hatalmak azt is figyelmen kívül hagyták, hogy Németországban két önálló – gazdasági és társadalmi szempontból különböző – állam létezik, s ilyen körülmények között a szovjet kormányfő nem fogadhatta el az újraegyesítést. E két konferencián beigazolódott az 1954-ben kifejtett szovjet álláspont igazsága, nevezetesen az, hogy az NSZK belépése a nyugati katonai szövetségi rendszerbe akadályozza a német újraegyesítést, és aláaknázza Európa biztonságát.

Adenauer azonban a NATO-t és a nyugati szövetséget választotta, mert úgy vélte, hogy az egyesült Európa segítségével visszaszerezhetik Berlint és a „keleti területeket”. Adenauer és Dulles tehát az erőpolitikában bíztak. Visszaemlékezések szerint 1955-ben talán lett volna még esély a német kérdés rendezésére, ha követik az 1955. május 15-i osztrák államszerződés modelljét. 1955-ben ugyanis sikerült a négy külügyminiszternek megállapodnia a szuverén és semleges Ausztria államszerződéséről. Ha ugyanezt az elvet érvényesítették volna a német kérdés tárgyalásánál, akkor a megegyezésnek nem lettek volna döntő akadályai. Persze más kérdés,

hogy a gyakorlatban valóban lett volna-e mód ugyanezen elv érvényesítésére? visszaemlékezések szerint a nyugati hatalmak azonban megelégedtek a helyzet konzerválásával. Feltehetően Dulles befolyása győzedelmeskedett, aki fontosabbnak tartotta a Német Szövetségi Köztársaság NATO tagságát, mint az újraegyesített – de semleges – Németország létrejöttét. Ezen években valósult meg a szoros együttműködés az Egyesült Államok és az NSZK között. A két ország kommunistaellenes politikája, az amerikai és német monopoltőkés körök érdekei, Dulles és Adenauer személyes kapcsolatai egyaránt ezen irányba hatottak. Franciaország viszonylagos gyengesége is az NSZK pozícióit és partneri jelentőségét erősítette. A közös amerika-német biztonsági politika 1953–1959 között meghatározó jellegű volt, s szervesen összefüggött a kelet-nyugati ellentéttel. Ami Adenauert illeti, a kancellár elsődleges célja volt a nyugati integráció megvalósítása, s ennek rendelte alá az egyéb szempontokat. Ezzel a koncepcióval függött össze a nyugati katonai tömbhöz való csatlakozás. Ez mindennél fontosabb volt Adenauer számára, hiszen csak a német katonai erővel válhatott egyenjogú partnerre a nyugati szövetségen belül. Ezért utasította el, koncepciója belső logikájából következően is, a Szovjetunió ajánlatait: „Úgy, ahogy az oroszok jegyzékeiben követelték, semleges, a potsdami egyezmény talaján létrehozott össz-Németország számunkra nem volt lehetséges.” Adenauer – kapcsolódva Dulles erőpolitikájához – a nyugati közösséghez való tartozásban látta a lehetőséget az újraegyesítésre és az Odera-Neissén túli területek visszaszerzésére.

Ha a kancellár külpolitikája felemás eredményeket tudott is csak felmutatni, gazdaságpolitikája – amelyet Erhard közreműködésével folytatott – eredményeként a szövetségi köztársaság gazdag, és hatalmas lett. Az eredmények részben az európai integrációs politikával függtek össze. A Montánunió tapasztalataira alapozva 1955. június 2-án az NSZK, Franciaország, Belgium, Olaszország, Luxemburg és Hollandia kormánya úgy látták, „...elérkezett a pillanat, hogy Európa építése terén új szakaszt kezdjenek. Az a véleményük, hogy ennek mindenekelőtt gazdasági téren kell bekövetkeznie. Szükségesnek tartják az egyesült Európa megteremtését, a közös intézmények kiépítése, a nemzeti gazdaságok fokozatos egyesítése, a közös piac megteremtése és a társadalompolitika fokozatos összehangolása segítségével”. Vagyis, miután a német fegy-

verkezés miatti francia aggodalmak elcsitultak, a párizsi egyezmények talaján megjavultak a francia–német gazdasági együttműködés feltételei is, s körvonalazódni kezdett az Európai Közös Piac terve.

A sikertelen kormányfői találkozó után nagy meglepetést keltett az a hír, hogy Adenauert a szovjet vezetők meghívták Moszkvába. A német lakosság öröme – a közvélemény-kutató intézetek 90% feletti adatokat hoztak – 1955 szeptemberében sor került a kancellár utazására. A tárgyalások eredményeként létrejöttek a szovjet–nyugatnémet diplomáciai kapcsolatok. Ezzel a Szovjetunió elismerte mindkét német állam létét. (Egy évvel korábban már sor került az NDK szuverenitásának elismerésére.) A Szovjetunió szabadon bocsátotta a még visszatartott, mintegy tízezer német hadifoglyot. Adenauer a diplomáciai kapcsolatok felvételét a Szovjetunióval „rendkívüli esetnek” minősítette és hangoztatta, „... hogy a szövetségi kormány a jövőben is barátságtalan aktusnak minősíti a diplomáciai kapcsolatok felvételét az NDK-val egy olyan harmadik állam részéről, amellyel hivatalos kapcsolatot tart fenn...” Ezt az elgondolást Hallstein külügyi államtitkár megbízása alapján fejleszti tovább a diplomata Grewe professzor. Ennek értelmében 1955. december 9-én Bonn vezető diplomatáinak értekezletén megállapodtak abban, hogy a diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval különleges esetnek tekintendő, de „a keleti blokk többi államaival” nem kell felvenni a diplomáciai kapcsolatokat. Ha pedig egy harmadik állam elismeri az NDK-t, akkor „...esetről esetre rendszabályokkal kell fellépni”. A Hallstein-doktrína értelmében az NSZK 1957-ben Jugoszláviával, 1963-ban pedig Kubával szakította meg a diplomáciai kapcsolatokat, amikor az említett államok elismerték az NDK-t. Ez a doktrína – amelytől az Adenauer-korszak után eltekintettek – nem érte el célját, az NDK elszigetelését, és az NSZK nem tudta ezen az úton sem elismertetni az egyedüli képviselőt.

Adenauer keleti politikájának mérlegét megvonva úgy tűnik, hogy a kancellár a szocialista országokkal szemben sem kívánt teljesen elzárkózni. Ezt mutatta moszkvai utazása. Bár meggyőződött arról – visszaemlékezései tanúsága szerint – „...hogy az oroszok valóban le akartak szerelni, de féltek az Egyesült Államoktól...”, mégis antikommunizmusa és a szövetségi köztársaság kommunista- és szovjetellenes szemlélete arra vezetett, hogy nem

tekintette reális lehetőségnek a német egyesítésre vonatkozó szovjet javaslatokat. Már az újabb nyugatnémet történetírás több képviselője felismerte, hogy az Adenauer és Dulles által kidolgozott erőpolitika – amely arra lett volna hivatott, hogy a Szovjetuniót engedményekre kényszerítse a német újraegyesítés kérdésében – téves elképzelésnek bizonyult. Az újraegyesítés kérdésében tehát a Szovjetunióval 1955-ben felvett diplomáciai kapcsolatok ellenére sem történhetett lényeges előrehaladás. A háború utáni időszak viszont a szuverenitás elérésével és a diplomáciai kapcsolatok felvételével az NSZK számára sikeresen lezárult.

Miközben a háború utáni időszak külpolitikai lezárása folyamatban volt, a Bundestag tanácskozásai a belpolitikai vonatkozásokat tartották szem előtt. Így például nagy figyelmet fordítottak a pénzügyi és adóreform kidolgozására. 1954-ben a Birodalmi Gyűlés a szavazatok közel 90 %-ával Theodor Heusst újra szövetségi elnökké választotta. Heuss első hivatali időszakában okos és mértéktartó politikájával megszerezte a kormánypártok és az ellenzék rokonszenvét egyaránt, így a szociáldemokraták is bizalmat szavaztak neki. A nyugatnémet politika kontinuitása így nemcsak kormány szinten, hanem az államfő személyében is biztosítva volt.

1954–1955-ben nagyarányú gazdasági fejlődés bontakozott ki az NSZK-ban. Míg a pénzreform utáni első időkben élelmiszer és ruházatot vásárolt leginkább a lakosság, addig erre az időre lakberendezések, hűtőszekrények, mosógépek, televízió és személygépkocsi vásárlása került előtérbe. Jelentősen megnövekedett a fogyasztási javakat előállító ipar termelése. A tv-tulajdonosok száma 100 000 fölé emelkedett és a Volkswagen Művekben naponta már 1520 autót állítottak elő. A lakásépítkezés iránti igény is növekedett; évente több mint félmillió lakást építettek fel. A nyugatnémet lakosság életszínvonala jelentősen meghaladta a szomszédos országokét.

A konjunktúra növekedésével egy időben évről évre csökkent a munkanélküliek száma. Sőt, néhány gazdasági ágazatban már jelentős volt a szakmunkások hiánya, és elkezdődött a külföldi munkások toborzása.

A gazdasági helyzet javulásával a munkavállalók egyre sürgetőbben követeltek nagyobb részesedést a nemzetgazdasági összbevételből. A közalkalmazottak jövedelme is megnőtt. Több gazdasági ágazatban új díjszabásokat hoztak, amelyeket a munkások nagy

bérsztrájkokkal harcoltak ki, 1954–1955-ben több millió lépett sztrájkba. E mozgalmak majd mindegyike eredményhez vezetett.

A Német Szakszervezeti Szövetség, amely támogatta a bérmozgalmakat, expanzív bérpolitikát követelt. Véleményük szerint a béreket és fizetéseket azért kell emelni, hogy ezáltal növekedjék a fogyasztási javak szükséglete. A termelés növekedése pedig további hajtóerőt adna az egész gazdaságnak. Rövidebb munkaidőt, magasabb béreket, nagyobb társadalmi biztonságot, jobb munkavédelmet és több beleszólási jogot követeltek. Megítélésük szerint az NSZK-ban tehát már megvalósult a „szociális jogállam”, és a szakszervezetnek csak a munkavállalók munkahelyi érdekeinek érvényesítésére kell törekedniük.

A szakszervezeti szövetség állásfoglalása megfelelt annak a reformista szemléletnek, amely az ötvenes évek első felében vált uralkodóvá. A szakszervezeti vezetők helyet kaptak az üzemek vezetésében, magasabb fizetést élveztek és pozíciójuk bizonyos értelemben eltávolította őket a munkásságtól.

1954 nyarán az NSZK mámorosan ünnepelte a svájci futball-világbajnokság győztes csapatát. De ugyanakkor érte a kormányt a legnagyobb csapás is. Otto John, az Alkotmányvédelmi Szövetségi Hivatal elnöke Kelet-Berlinbe szökött és az NDK rádiójában, valamint sajtókonferenciákon bírálta a nyugatnémet fejlődést. Államtitkokról is nyilatkozott. A kormány iránti bizalom megrendült. A schleswig-holsteini tartományi választásokon a CDU a szavazatok 15%-át veszítette el, míg az SPD 6%-ot nyert. A bizalomvesztés ellenére a kormány tartotta magát, nem utolsósorban azért, mert a szociáldemokrata ellenzék még mindig nem rendelkezett kellő átütőerővel.

Személyi vonatkozásban a helyzet az SPD-ben változatlan maradt; Ollenhauer pozíciója erős volt a reformerekkel – Fritz Erler és Willy Brandt – szemben. Ollenhauer ragaszkodott a régi szociáldemokrata szimbólumokhoz, szokásokhoz is (vörös zászló, harci dalok, tegeződés, elvtárs megszólítás), amelyet a pártban már többen kifogásoltak. A pártvezetés továbbra is ragaszkodott ahhoz a programhoz, amely radikálisabb volt, mint a párt tényleges politikája. Eközben a helyzet azért is alakult kedvezőtlenül az SPD számára, mert az Adenauer vezette CDU visszaszorította a szociáldemokraták előretörését az alkalmazottak és hivatalnokok között,

sőt az 1953-as választásokon sok szavazatot szerzett az ipari munkásság soraiból is. A munkásság jelentős része polgárosodott, s így egyre nehezebben lehetett hatni rájuk a hagyományos szociáldemokrata jelszavakkal. Ezt még kevesen ismerték fel, bár Erler számára már akkor világos volt, hogy a munkáspártot fokozatosan néppárttá kell továbbfejleszteni, ha választási sikert kívánnak elérni. Brandt pedig külpolitikai megfontolásokból jutott el a pártvezetőség bírálataig. Ő ésszerűnek tartotta a nyugati kötődést és nem értett egyet azzal, hogy a pártvezetőség elvetette a nyugati szerződéseket. Teljes mértékben ellenezte az SPD által is elfogadott semlegességi tendenciákat. Ekkor azonban a reformerek még kisebbségben voltak, s csak öt év múlva jutott el a pártvezetőség annak felismeréséhez, hogy Ollenhauer és programja nem jelent meggyőző alternatívát a kancelláréval szemben.

Az ötvenes évek első felében a szociáldemokrácia tehát nem volt képes olyan politikai koncepciót kidolgozni, amelyet eredményesen állíthatott volna szembe az adenaueri irányvonallal. Politikájának következetlensége legvilágosabban a külpolitika területén mutatkozott meg. Elvetették a párizsi szerződéseket, mert felismerték, hogy azok veszélyeztetik a német újraegyesítést, de kommunista-ellenes szemléletük következtében elfogadták a nyugati orientációjú, szeparatista nyugatnémet államot. Így az ellenzék mindent megtett azért, hogy a kancellárt a válságos 1954-es éven átsegítse.

1955-re tehát kialakult egy erős, gazdag és magas életszínvonalat biztosító polgári állam, amely elérte a teljes szuverenitást, sőt a nemzetközi politikában is egyre jelentősebb szerepet kezdett betölteni.

A KONSZOLIDÁCIÓ

A párizsi szerződések, következményeikkel együtt, választóvonalat jelentettek az NSZK történetében. Vége lett a megszállásnak, s megvalósították az ország szuverenitását. Ezzel a háború utáni német történelemben lezárult egy korszak, s megkezdődhetett egy másik az állam konszolidálódásának időszaka.

Az 1953-as választások utáni politikai viták során – a Saar-vidék kérdéséről, az európai védelmi közösségről, a párizsi szerződésekről – még a koalíción belül is véleménykülönbségek voltak. 1955-ben felbomlott az Elűzöttek és Jogfosztottak Blokkja (BHE). Miniszterei, parlamenti képviselői részben a CDU-hoz csatlakoztak, részben ellenzékbe vonultak. Ezzel a kormány elvesztette kétharmados többségét a parlamentben. Ráadásul komoly vitákra került sor a CDU és az FDP között. A viták előzménye az volt, hogy az FDP elnöke, Dehler bírálta Adenauer külpolitikáját, illetve a CDU olyan választójogi reformjavaslatot terjesztett elő, amelyet az FDP a kisebb pártok elleni támadásnak érzett.

Miután a német delegáció Moszkvából hazaérkezett, Dehler kijelentette az FDP pártkongresszusán, hogy a párizsi szerződések alapján nem lehetséges az újraegyesítés, sőt, a Szovjetunióval folytatandó közvetlen tárgyalásokat is előbbre helyezte a genfi külügyminiszeri konferenciánál. Vitatta egyúttal az európai gazdasági integrációs politika helyességét is.

Dehler kijelentéseivel egyidejűleg országszerte élénk vita folyt a belnémet tárgyalások esélyeiről, az újraegyesítés előnyeiről. Az FDP külpolitikai bizottsága tervet dolgozott ki, amely szerint az NSZK-nak ki kellene lépnie a NATO-ból, ha ezért megkapná cserébe az újraegyesítés lehetőségét. Egy vezércikk az újraegyesített, tömbön kívüli Németországot a német biztonsági probléma kívánatos megoldásának tartotta. Vagyis a kancellár politikai koncepciója szempontjából veszélyes helyzet alakult ki.

A politikai ellentétek azt eredményezték, hogy Észak-Rajna-Vesztfáliában az FDP koalícióra lépett az SPD-vel, és konstruktív bizalmatlansági indítvánnyal megbuktatták a tartomány CDU többségű kabinetjét. Ez pártszakadáshoz vezetett az FDP-n belül. Többen kiléptek a Dehler vezette frakcióból, az FDP-frakció pedig az ellenzékhez csatlakozott. Dinamikus keleti politika körvonalai kezdtek az FDP-ben kibontakozni: az újraegyesített, tömbön kívüli Németországgé, amely egy kollektív biztonsági rendszer tagja lenne. Ezzel az elképzeléssel tulajdonképpen létrejött az SPD-vel való együttműködés közös politikai platformja. Ezek után Dehler 1956 júniusában megerősítette a német-szovjet újraegyesítési tárgyalá-

sokra vonatkozó követelését, sőt, egyes FDP-politikusok kapcsolatba léptek a Német Demokratikus Köztársasággal.

1956-ban tehát a koalíció szétesett, s csak négy év után tértek vissza a szabaddemokraták az unió koalíciójához, még hozzá Adenauer alatt. De ez a koalíció már nem volt ugyanaz. Az FDP közben már belátta, hogy elképzelhető a szociáldemokratákkal való együttes kormányzás is. Az FDP az ellenzékben töltött évekért Adenauert tette felelőssé, s ezért fő politikai feladatának az Adenauer-éra gyors megszüntetését tartotta.

A szövetségi kormány a koalíció szétesése után sem került szembe leküzdhetetlen nehézségekkel, mégis egyre többen kezdtek beszélni az Adenauer-éra végéről, már a kancellár magas életkora miatt is. Adenauer népszerűségi görbéje 1956 januárjában, nagy pompával megünnepeelt 80. születésnapja után, emelkedett, de tavaszra ismét visszaesett. Arra a kérdésre, hogy az 1957-es választások után akarnak-e változást a kormány vezetésében, a megkérdezettek 44% felelt igennel, és csak 34% kívánta Adenauer maradását. A változást sürgetőknek viszont nem volt jelöltjük. A CDU 1956 tavaszán megtartott kongresszusán a pártelnök helyetteseinek számát négyre emelték: Gerstenmaier, Arnold, von Hassel és Kaiser került ebbe a pozícióba. A pártvezetőség azonban nem rendelkezett kellő súllyal a kancellárral szemben. Sőt, Adenauer viszonylag fiatal helyettesei egymás után hunytak el – az agg kancellár túlélte őket. S ahogy közeledett a választás időpontja, az unióban egyre inkább rádöbbenetek arra, hogy a vereséget csak a kancellár autoritér vezetésével kerülhetik el.

A GAZDASÁG HELYZETE

Ha a CDU és a kormány 1956-ban választási esélyeit pesszimistán értékelte, akkor ez elsősorban a gazdasági problémák miatt volt így. A kérdésfelvetés paradox, hiszen az ötvenes évek példátlan növekedése a tömegek jólétét eredményezte. És mégis...

Az elemzők szerint a nyugatnémet gazdaság ekkor ragyogóan állt. Az ipari termelés 1953–1954-ben 27%-kal növekedett. 1954 őszétől 1955 szeptemberéig közel egymillió új munkahelyet hoztak létre. 1955-ben sikerült elérni a teljes foglalkoztatottságot. A Német Szövetségi Bank arany- és devizaállománya 1955-ben 13,1 milliárd márka volt, ebből közel 4 milliárd aranyban. A német

export kiugróan magas részesedési százalékot ért el a kapitalista világ exportjában: az ötvenes évek közepére erősen megközelítette Angliát, hogy az évtized végére már megszerezze az Egyesült Államok utáni második helyet.

Ha a főbb iparágak részesedését vizsgáljuk az ipari összexportban, akkor meg kell állapítanunk, hogy a vas- és acélipar részesedése az exportban csökkent a hazai piac bővülése következtében. A nagy beruházások időszakában megnövekedett a gépipar, valamint a közlekedési gépgyártás és hajóipar termelése. A gépkocsikivitelben az NSZK már az ötvenes évek közepén világviszonylatban az első helyre került. Az évtized második felére már a második helyet szerezte meg a tőkés világ ipari részesedésében. A kivitt tekintve is európai elsőséget ért el. A tőkekivitel is fontos profitforrást jelentett a német monopóliumok számára. A német nehézipart újból a Krupp, a Mannesmann és a Thyssen konszernnek vezették. Ismét az élén állt – ha más néven is – az I. G. Farben vegyipari tröszt, a Siemens-művek, a gépkocsigyártásban pedig a Volkswagen részvénytársaság. A pénzpiacot a Deutsche Bank, a Dresdner Bank és a Commerzbank uralta. Vagyis a monopoltőke hatalma az iparban még inkább megszilárdult.

A mezőgazdasági termelés 1958-ra elérte a háború előtti színvonalat. A gyors ipari fellendülés a mezőgazdaságban viszonylagos munkaerőhiányt okozott, az elvándorolt munkaerőt a mezőgazdaság gépesítésével csak lassan tudták pótolni. Általában a közepes nagyságú gépesített mezőgazdasági üzemek kerültek előtérbe, miközben a paraszti kisbirtokok tönkrementek. Az ország háború utáni megosztottsága következtében az NSZK-ban a mezőgazdasági jellegű terület többségét a legelők és erdők alkották, és csupán 36%-a volt szántóföld. Ezért a földművelési technika erőteljes alkalmazásával, gépesítéssel, fokozottabb műtrágya-felhasználással igyekeztek javítani a termelékenységét.

A nyugatnémet gazdaság összességében tehát imponáló képet mutatott. A növekedés 1956-tól kezdve mégis veszélyben volt. A legfőbb aggodalmat a megélhetési költségek emelkedése váltotta ki. A másik gondot az okozta, hogy az építőipar és a mezőgazdaság egyes ágazatai számára nem volt elegendő munkaerő. A külföldi munkavállalók száma az ötvenes években csak lassan emelkedett. 1956-ban számuk még nem érte el a 100 000-et. A robbanás a hatvanas években következett be: 1961-ben már félmillió, az

Adenauer-éra végén pedig meglialadta a 800 000-et. De ezt 1956-ban még nem lehetett előre látni.

A gazdasági fejlődést tehát különbözőképpen ítélték meg. A fogyasztók az inflációtól félték, a szakszervezetek bérkövetelésekkel álltak elő. Ebben a helyzetben viták kezdődtek a konjunktúra csökkentéséről és a költségvetés stabilitásáról. E kérdések viszont összefüggtek az adó- és szociálpolitikai döntésekkel, valamint a Bundeswehr finanszírozásával. A kormány a közelgő választásokra gondolva a kis- és középjövedelemmel rendelkező rétegek rokonszenvét nyugdíjemeléssel, adókedvezményekkel igyekezett megnyerni, sőt a jól keresők jövedelemadóját is csökkentette. Igaz, hogy az állami bevételek csökkentek, de kölcsönt még nem kellett felvenni a költségvetés fedezésére, adóemelésre pedig a választások után sem került sor. A nagy konjunktúra is tovább tartott. Az exportból származó devizatöbblet lehetővé tette, hogy a hadfelszerelést külföldön vásárolják meg – a fegyverkezés komolyabb kiadásaira amúgy is csak a hatvanas évek közepe felé került sor –, s így korlátozzák az újrafelfegyverkezés negatív konjunkturális hatását.

MILITARIZÁLÁS ÉS REAKCIÓS BELPOLITIKA

A militarizálás azonban megkezdődött. 1955. június 6-án Theodor Blankot kinevezték honvédelmi miniszternek. Az 1955. évi, önkéntesekről szóló törvény alapján több mint 150 000 ember jelentkezett a hadseregbe. A katonai törvényekkel beillesztették a hadsereget az NSZK alkotmányjogi rendszerébe. A védelempolitikai törvényről szóló határozatot az SPD is megszavazta, s így azt szinte egyhangúlag fogadták el. A korábbi német alkotmányokkal szemben a főparancsnok nem az államfő lett, hanem békeidőben a védelmi miniszter, háború esetén pedig a kancellár. A Bundestag ellenőrzését a védelmi bizottság látta el. Az általános hadkötelezettség bevezetéséről azonban erősen megoszlottak a vélemények. A vita szenvedélyessége emlékeztetett a párizsi szerződések körüli vitákra. A hadkötelezettség törvényét ugyancsak 1956-ban szavazta meg a Bundestag – az SPD-frakció szavazataival szemben. A katonai szolgálat idejét 12 hónapban határozták meg. 1956 őszén, a kormányátalakítás után Blank utóda a honvédelmi poszton Strauss lett, aki igen aktívan folytatta elődje politikáját. Az új nyugatnémet

hadsereg vezetőit kezdetben a Hitler-ellenes merényletben részt vevő tisztek közül válogatták, hogy így demonstrálják a hadsereg gyökeres átalakulását. De hamarosan egykori náci tisztek is bekapcsolódtak a hadsereg szervezésébe.

Nyilvánvaló az eddig elmondottak és az egyre nyíltabban kibontakozó reakciós belpolitika közötti összefüggés. A volt SS-tisztek beléphettek a hadseregbe, de a kommunista párt és a baloldali szervezetek ellen fokozódott a propaganda-hadjárat, s ez a párt 1956. augusztus 17-i betiltásához vezetett.

Már 1951-ben elbocsátották a kommunistákat a közhivatali állásokból. 1951-ben viszont körülbelül 150 000 hivatalnok és alkalmazott, akiket a fasizmus alatti tevékenységük következtében elbocsátottak a közhivatalokból, újból lehetőséget kapott arra, hogy állami szolgálatba lépjen. Ennek következtében az ekkor újjá alakított külügyminisztériumban a hivatalnokok 60%-a egykor náci párttag volt. Még 1951-ben megkezdődött a kommunista párt elleni eljárás karlsruhei alkotmányjogi bíróság előtt. Az volt a vád, hogy a párt megsértette az Alaptörvény 21. paragrafusát. Ez a paragrafus alkotmányellenesnek minősít minden olyan pártot, amely a „...szövetségi köztársaság fennállását veszélyezteti”. A bíróság tárgyalásai 1954–1955-ben folytak, s végül a kormány sürgetésére 1956. augusztus 17-én betiltották a Német Kommunista Párt működését. A betiltást követően elkobozták a párt vagyonát, bezárták helyiségeit és szerkesztősegeit.

Ebben a légkörben folytatódott a kis létszámú állandó hadsereg kifejlesztése, s ellátása a legkorszerűbb fegyverzettel. Strauss elgondolása szerint a Bundeswehrnek alkalmasnak kellett lennie a korszerű hadviselésre, s ezért előkészületek kezdődtek a hadsereg atomfegyverekkel való felszerelésére. Ez igen nagy tiltakozást váltott ki a nyugatnémet közvéleményben.

1957 tavaszán a híres göttingeni egyetem professzorai – közöttük Otto Hahn, Max Born, Werner Heisenberg, Max von Lane Nobel-díjas tudósok – tiltakoztak a hadsereg atomfelfegyverzése ellen. Véleményük szerint az NSZK akkor védelmezi önmagát, „...ha nyomatékosan és önként lemond mindenfajta atombombáról”. Az aláírók kijelentették, hogy ők személy szerint nem hajlandók az atomfegyverek előállításában és kipróbálásában semmilyen formában részt venni. De nem zárkoztak el az atomenergia békés felhasználása elől, azt minden eszközzel támogatni kívánják. Hama-

rosan csatlakozott e felhíváshoz Albert Schweitzer, aki a német közvélemény előtt nagy tekintélynek örvendett, s ő is az atomfegyver-kísérletek leállításának érdekében emelt szót. Adenauer meghívása alapján hamarosan sor került egy megbeszélésre a kormány és a tudósok között, ahol közös nyilatkozatban hangoztatták az általánosan ellenőrzött leszerelés szükségességét.

A Bundestag 1957. tavaszi vitájában Adenauer úgy nyilatkozott, hogy az elkövetkezendő egy-két évben nem kell számolni a Bundeswehr atomfelfegyverzésével. A közvélemény-kutatási adatok szerint az SPD – amely az atomfelfegyverzés elleni harcban ellentétbe került a NATO biztonságpolitikájával – lemaradt a CDU-val szemben. A tömegek ugyanis – ellentétben az értelmiséggel – jobban bíztak a kancellár és a szövetségi kormány politikájában.

Ez a bizalom összefüggött az adenaueri nyugdíjreformmal, amelyet a kormány nagyon ügyesen a választások évére oldott meg!

A NYUGDÍJREFORM

Az előzmények a szociális juttatásokból élők alacsony életszínvonalában keresendők. Ők valóban a gazdasági csoda „mostoha-gyerekei” voltak. Igaz, hogy az ötvenes évek elején a nyugdíjak emelkedtek, de a kiindulási bázis alacsony szintje miatt 1955-ben még mintegy egymillió család keresete nem érte el a létminimumot. Így egyre nyomatékosabban jelentkeztek a szociális juttatások javulására irányuló követelések. A kancellár 1953-ban megígérte az átfogó szociális reformot. A választások közeledtével Adenauer egyre inkább sürgette a szociális reform munkálatait és a javaslat elkészítését. A stabilizáló intézkedésekkel kívánta működését megkoronázni és bebizonyítani, hogy a kormányzat nemcsak a fegyverkezéshez, a külpolitikai kérdések megoldásához ért, hanem szociális téren is nagy horderejű változtatásokra képes. Tekintettel arra, hogy a legnagyobb szükséglet a szociális nyugdíjból élők szenvedték, ezért a szociális reform munkálatai a nyugdíjreform megvalósítására törekedtek. A kidolgozott terv szerint az új nyugdíjakat automatikusan a bérek és fizetések fejlődéséhez igazítják, a már meglevő nyugdíjakat pedig évente módosítják a béremelések fejlődésével összhangban. A törvény visszamenőleg 1957. január 1-vel lépett hatályba, és májustól fizették az új nyugdíjakat. Az emelés a munkások számára átlag 65%-ot, az alkalmazottaknak 72%-ot

jelentett. Az NSZK történetében ilyen jól időzített választási ajánlékot még sohasem adtak. Az Adenauer-korszak már a szeptemberi választások előtt biztosította továbbélését.

INTEGRÁCIÓS TÖREKVÉSEK A KÜLPOLITIKÁBAN

A konszolidálódás megfigyelhető a Német Szövetségi Köztársaság külpolitikai helyzetében is. A hidegháborúnak ugyan még nem volt vége, de már jelentkeztek az új enyhüléspolitikai elemei. Hamarosan előtérbe kerültek a fegyverzetellenőrzési- és leszerelési tárgyalások. Ugyanebben az időszakban már egyre inkább megkérdőjeleződtek azok a gyarmati pozíciók, amelyeken Anglia és Franciaország nagyhatalmi szerepe alapult. Bonyolultabbakká váltak a nyugati ipari országok közötti külgazdasági kapcsolatok, mivel a fellendülés már vitatottá tette az amerikai hegemoniát Nyugat-Európában.

Ebben a külpolitikai helyzetben kellett a szövetségi köztársaságnak a sajátosan nyugatnémet érdekeknek megfelelő irányvonalat kifejlesztenie. A kancellár álláspontja változatlan maradt a tekintetben, hogy az NSZK jóléte és biztonsága szempontjából alapvető a nyugati katonai és gazdasági szövetségi rendszerben való aktív részvétel, ugyanakkor visszariadt attól is, hogy a német kérdésben különösebb változtatást sürgessen.

A nyugati szövetségi rendszeren belül az Európai Közös Piac koncepciója volt az, amellyel az NSZK európai hatalmi szerepét meg lehetett erősíteni. Ezért a kancellár politikájában – tekintettel az NSZK gazdasági túlsúlyára is – egyre jobban előtérbe kerültek az integrációs motívumok. Kialakult a német–francia bilateralizmus, amely egyrészt hangsúlyozta az NSZK rangját a kisebb partnerekkel szemben, másrészt, Adenauer régi kívánságának megfelelően, a két szomszédos ország kapcsolatának erőteljes javulását dokumentálta. Adenauer, már kölni főpolgármesterként, az első világháború után, majd vezető CDU-politikusként is szerette volna „...hogy a két nép közelebb kerüljön egymáshoz”. A német–francia közeledést a Saar-vidék kérdése sem árnyékolta már be, hiszen a párizsi egyezményekben javasolt úgynevezett európai státuszt a Saar-vidék lakossága elutasította, így Franciaország 1956 októberében elismerte, hogy a terület 1957-től a Német Szövetségi Köztársasághoz tartozik. (A Saar-vidék gazdasága 1960-ban került átadásra. Franciaország 25 évre jogot kapott néhány bánya kiak-

názására, áruinak vámmentességére.) A kétoldalú kapcsolatok tovább erősödtek: közös erővel megépült a Mosel-csatorna; szerződést írtak alá a francia–nyugatnémet kereskedelmi kamara felállításáról, s más lépések is jelezték, hogy a gazdasági kapcsolatok erőteljes fejlesztése megfelel mindkét fél érdekeinek. 1957-ben a Közös Piac megalakításáról folyó tárgyalásokon a Német Szövetségi Köztársaság már egyenrangú európai nagyhatalomként vehetett részt.

Sokkal ellentmondásosabbnak tűnt e korszakban az NSZK Németország-politikája. A szövetségi köztársaság továbbra is abból az elképzelésből indult ki, hogy az NSZK a német birodalom egyedüli jogutódja, amelynek joga van a békés úton történő újraegyesítéshez. A bonni elgondolás szerint Berlin fölött a négy nagyhatalom rendelkezik, de Nyugat-Berlin az NSZK-hoz tartozik. Az újraegyesítéssel kapcsolatban több jegyzéket váltottak egymással a Szovjetunió kormánya és a szövetségi kormány. A Szovjetunió rámutatott az NSZK álláspontjának tarthatatlanságára, és javasolta a megbeszélések folytatását az NDK kormányának bevonásával.

Az álláspontok nem közeledtek ugyan egymáshoz, de kezdtek rendszeressé válni Adenauer és Szmirnov nagykövet megbeszélései. 1957-ben megkezdődtek a Szovjetunió és az NSZK közötti kereskedelmi tárgyalások. A két ország közötti jó kapcsolatok kialakulását azonban lehetetlenné tette az újrafegyverkezésre törekvő politikai koncepció. A hidegháború éveit lassan felváltotta a viszonylagos enyhülés korszaka, de az NSZK kormánya nem tartott lépést a nemzetközi helyzet tendenciáival. Adenauer koncepciójának nem felelt meg a Szovjetunióval való bizonyos mérvű együttműködés gondolata sem.

AZ 1957-ES VÁLASZTÁSOK

Adenauer 1957. szeptember 15-i választási győzelme utólag természetesnek tűnt. Pedig 1956–1957-ben a közvéleménykutatási adatok elég vészjelzőek voltak. A választási harc két kérdésre irányult: tudja-e az unió törzsválasztóit és a körülbelül 35%-ot kitevő vélemény nélkülieket mobilizálni? S a másik: hogyan végeznek a kisebb pártok? A CDU a választási harc központi figurájaként a kancellárt helyezte előtérbe, akit a lakosság több mint fele nagyon tisztelt. Jól rendezett választói gyűlések, a képes magazinokban megjelenő

színes riportok igyekeztek elfeledtetni azt a tényt, hogy Adenauer 81 éves, és újabb négyéves időtartamra jelöltette magát. A választási harc fő gondolata az eredmények megőrzése volt. A Semmi kísérlet! jelszava valóban telitalálatnak bizonyult. A külpolitika, gazdaságpolitika és szociálpolitika sikere az egyik oldalon, a bizonytalanság a másikon – ez volt a választók elé állított alternatíva.

Ezzel a jelszóval a többi párt nem tudott megküzdeni. Az SPD, a legnagyobb vetélytárs elmulasztotta, hogy Adenauerrel szemben erős személyiséget léptessen fel, bár tudhatta volna, hogy a CDU újból a kancellár sikereire építi választási taktikáját.

Az offenzív választási harcot vállaló Adenauer, az ügyes taktikus kihasználta az SPD felemás külpolitikai koncepcióját, s ezért a következő kijelentést tette: „Elhatározott szándékunk, hogy az SPD soha ne kerüljön hatalomra..., mert hisszük, hogy a szociáldemokrata párt győzelme összekötődik Németország hanyatlásával.” Az ellenzék felháborodása pedig lehetőséget adott számára, hogy több alkalommal is kifejtthesse, miért is jelentené az SPD választási győzelme Németország hanyatlását.

A választás eredménye minden várakozást felülmúlt. Az NSZK történetében ez volt az első eset, hogy egy párt átjutott az ötven százalékos eredményen és abszolút többséget ért el. 87,7%-os részvétel mellett a CDU/CSU a szavazatok 50,2%-át, vagyis 270 mandátumot szerzett. (Ez a mandátumok 54,4%-át jelentette.) A SPD további 17 mandátumot szerzett, de tulajdonképpen stagnált. 31,8%-os eredményük 169 mandátumot ért. Az egykori kommunista választók, valamint a Heinemann által vezetett protestáns csoportok is a szociáldemokratákhoz csatlakoztak. Az FDP már az 1953-as választáson is visszaesett: ez a folyamat tovább tartott és most csak 7,7%-ot, 41 mandátumot ért el. A többi párt viszont vagy elvesztette önállóságát, vagy nem jutott be a parlamentbe. Vagyis a koncentráció folyamata folytatódott, és csökkent a Bundestagban képviselt pártok száma.

Adenauer választási győzelmével pályafutása csúcspontjára érkezett. Külpolitikája eredményeként a szuverenitását visszanyert NSZK a nyugati szövetségi rendszer egyenjogú partnerévé vált. Kancellársága során konszolidálódott a polgári állam és a kapitalista rendszer. Az Erhard segítségével megvalósított gazdasági kurzus, az 1957-ben életbe lépett nyugdíjreform pedig a jóléti társadalom kialakulásához vezetett.

1957 októberében megalakult Adenauer harmadik kormánya. A kabinetben belül a CDU birta a legnagyobb súllyal, tizennégy miniszter képviselte a pártot, míg a CDU négy és a DP két tárcát birtokolt. Ludwig Erhard, a szövetségi gazdasági miniszter lett az alkancellár.

A GAZDASÁG ERŐSÖDÉSE ÉS A KÖZÖS PIAC

A gazdasági fejlődéssel összefüggésben az életszínvonal tovább emelkedett. A személygépkocsik száma 1954 és 1957 között megduplázódott, s meghaladta az ötmilliót. Az NSZK kereskedelmi kapcsolatai egyre átfogóbbak lettek és töretlen növekedést mutattak. Ami 1948-ban, a pénzreform évében utópiának tűnt, tíz évvel később valósággá vált. Az NSZK hitelező országgá vált, bankjai kölcsönöket folyósítottak más kormányoknak. 25 milliárd márkás pénztartalékával az Egyesült Államok és Svájc mögött a tőkés országok között a harmadik helyre lépett előre. A pénzreform óta a foglalkoztatottság 1958-ban érte el a legmagasabb szintet. A növekvő jólét a fogyasztási szokások megváltozását eredményezte. Az autók, automata mosógépek, televíziók, külföldi utazások, amelyek pár évvel ezelőtt még luxusnak számítottak, természetes velejárói lettek a polgári életmódnak. 1958 végére a nyugatnémet márka konvertábilis, valamennyi külföldi pénznemre szabadon átváltható valuta lett. A nyugatnémet állampolgárok – anyagi lehetőségeiknek megfelelően – korlátlan mennyiségben válthattak be márkát utazásra, külföldi befektetésre, vagy bármilyen mennyiségben vásárolhattak aranyat. 1959-ben csaknem négymillióan töltötték szabadságukat külföldön, minden harmadik ember új lakásban lakott. Miközben a nagyhatalmak részesedése a tőkés világ ipari termelésében csökkent, addig az NSZK 1958-ban már mint európai rangelső, az Egyesült Államok mögé a második helyre zárkozott fel. Acéltermelésben a világ államai közül csak az Egyesült Államok és a Szovjetunió előzte meg az NSZK-t. Az állandóan emelkedő kivitel a bruttó üzleti bevételnek 15%-át eredményezte. Az export értéke 1961-ben 35 milliárd márkára rúgott. A kivitelben is sikerült Angliát megelőznie és az Egyesült Államok mögötti második helyet elfoglalnia. Az NSZK elsősorban az európai orszá-

gokba exportált, de megjelentek a nyugatnémet termékek a Közel-Keleten, Dél-Amerikában és Dél-Afrikában is. A nyereséggel zárt kereskedelmi mérleg lehetővé tette az erőteljes tőkekivitelt. A legjelentősebb befektetésekre Nyugat-Európában és Dél-Amerikában került sor, de találhatunk nyugatnémet érdekeltségeket Ázsiában és Afrikában is.

Nyugat-Németország részesedése a kapitalista világ importjában szintén emelkedő irányzatot mutatott, és 1960-ban a harmadik helyre került az Egyesült Államok és Anglia mögött. Mivel a gyors és nagyvolumenű importnövekedés az exporthoz képest lemaradt, ez jelentős kiviteli többletkez, a deviza- és aranytartalékok erőteljes gyarapodásához vezetett. Ugyanakkor az import növelése biztosította a hazai szükségleteket, a termelés nyersanyagellátását, sőt lehetőséget adott az export kiterjesztéséhez, a külföldi pozíciók erősödéséhez. A német gazdaság gyengébb oldalát a mezőgazdasági termelés jelentette, bár a mezőgazdaság az ún. Zöld terv keretében jelentős állami támogatásban részesült. Ez elősegítette az áru-termelés növelését és a tőkés mezőgazdasági nagyüzemek kialakítását. A termelés növelésére szánt támogatást elsősorban a nagybirtokok és kapitalista nagyüzemek kapták. A mezőgazdasági terméseredmények 1950–1960 között mintegy 40%-kal emelkedtek, a lakosság élelmiszer-szükségletének 70%-át a hazai termelés elégítette ki. Az iparhoz képest a lemaradást azonban mutatja, hogy a mezőgazdaság a nemzeti jövedelemnek csak 6,2%-át szolgáltatta, és az iparban, kereskedelemben és közlekedésben alkalmazott 30 millió fővel szemben itt csak 2,4 millió embert foglalkoztattak.

A német gazdaság erősödése, az amerikai aranytartalékok Nyugat-Németországba vonzása oly erősnek bizonyult, hogy 1961 márciusában az amerikaiak sürgetésére a nyugatnémet kormány 4,75%-kal felértékelte a márkát. Ennek következtében kialakult a márka-dollár 4:1 aránya. Ez a felértékelés tovább erősítette a német pénzpiac pozícióit Angliával szemben. A felértékelés jótékony hatása a hatvanas évek közepéig kimutatható.

Az NSZK nemzetközi helyzetét erősítette az a szerepe, amelyet az európai gazdasági integrációs törekvésekben betöltött. A Montánunio külügyminisztereinek 1955 nyarán Messinában hozott határozatai az európai Közös Piac létrehozására, valamint az atomenergia békés felhasználására vonatkozó tárgyalásokra vezettek.

A Közös Piac és az Európai Atomenergia-közösség (Euratom) megalapításának szerződéseit 1957. március 25-én írták alá Rómában, és 1958. január 1-én léptek életbe. A Bundestag 1957. július 5-én nagy többséggel hozzájárult e szerződésekhez. A „Hatok” közössége (Belgium, Franciaország, Hollandia, Luxemburg, NSZK, Olaszország) létrehozta az Európai Parlamentet. A parlamenti gyűlésbe Franciaország, az NSZK és Olaszország 36–36, Hollandia és Belgium 14–14, míg Luxemburg 6 tagot delegált. A parlamenti frakciók nem nemzetek, hanem párttagság szerint – szocialista, kereszténydemokrata, liberális stb. – épültek ki.

Ausztria, Dánia, Nagy-Britannia, Norvégia, Portugália, Svájc és Svédország 1960-ban írták alá az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA) megalapításáról szóló határozatot. A következő években mindkét közösség kibővítette termelését. A közös piaci országok termelése 1961-ben 26%-kal haladta meg az 1958. évi eredményt. Az EFTA-országok és az Egyesült Államok ugyanebben az időszakban csak 15%-os növekedést értek el. A Közös Piac országainak exportja 1958–1961 között 40%-kal nőtt, szemben az Egyesült Államok 10%-os és az EFTA 13%-os fejlődésével. A Közös Piac országainak egymás közötti külkereskedelme 70%-kal növekedett. A Hatok Közössége olyan jó hatásfokkal működött, hogy jelentős vonzerőt gyakorolt a többi európai tőkés országra. Ezért 1961-től tárgyalások kezdődtek a Közös Piachoz való csatlakozásra vonatkozó angol és dán kérelemről, amelyhez később más államok is csatlakoztak. A megbeszélések 1963-ban Franciaország vétója következtében megszakadtak.

A nyugat-európai integrációs törekvések megfelelték az NSZK gazdasági-politikai elgondolásainak. A Közös Piacban való részvétel ugyanakkor meghosszabbította a háború utáni konjunkturalis fejlődést, bizonyos mértékű kompromisszumot tükrözött, amely a két legerősebb kontinentális partner, az NSZK és Franciaország között jött létre, hiszen a német ipar előnyösebb pozícióit részben kiegyenlítette a francia mezőgazdaság kedvezőbb helyzete. A már előzőekben vázolt német–francia kibékülési folyamat, amely Adenauer és Schuman koncepciójától kezdve a Saar-kérdés rendezésén, a Mosel hajózhatóvá tételén, a Rajna alsó szakaszának kiépítésén keresztül tartott, vezetett el végül a Közös Piac létrehozásáig.

Az ötvenes évek második felében a nyugatnémet–francia gazda-

sági kapcsolatok tovább erősödtek: 1958–1962 között a kereskedelmi forgalom háromszorosára nőtt. A két ország együttműködése de Gaulle hatalomrajutása után megszilárdult. Az Adenauer 1958. szeptemberi látogatása utáni tárgyalások – ha a két államférfi Európa-politikája értelmezésében volt is jelentős eltérés – az 1963. januári francia–nyugatnémet szerződés megkötéséhez vezettek. A gazdaságtörténeti vizsgálatok ráirányították a figyelmet arra az összefonódásra, amely az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején végbement a francia és a nyugatnémet monopóliumok között. A kölcsönös tőkebehatolások, fiókvállalat-alapítások, a kereskedelmi és iparkamarák egybeolvadása, a műszaki és kereskedelmi egyezmények jelzik e folyamatot.

A kialakuló Bonn–Párizs-tengely – az angol–nyugatnémet gazdasági vetélkedés ellenére – egyre jobban megszilárdította tehát az NSZK helyzetét, nemzetközi pozícióit a nyugati szövetségi rendszerben.

Az NSZK nemzetközi pozícióit a kormány a fegyverkezési kiadások erőteljes növelésével is igyekezett erősíteni. 1959-től megerősödött a rakéták és általában a legmodernebb hadfelszerelés beszerzésére való törekvés. A készülő atom- és rakétafegyverkezés ellen, a német területen tárolt, amerikai kézben levő nukleáris atomerő ellen jött létre a *Harc az atomhalál ellen* elnevezésű mozgalom, amely 1958–1959 folyamán számos nagyvárosban szervezett tiltakozó megmozdulásokat. E mozgalom ellenére a kormányzat folytatta a fegyverkezést, még a párizsi egyezmények által tiltott területeken is. Az 1958. márciusi Bundestag-vita elutasította az SPD és az FDP indítványait, amelyek az atomfegyverkezéstről történő lemondásra, az atomfegyverek tárolásának elutasítására vonatkoztak. Az SPD szónoka, Helmuth Schmidt, a későbbi kancellár mint a párt védelmi szakértője felszólalásában hangsúlyozta: „...őszinte meggyőződéssel jelentjük ki a német népnek, hogy azt a határozatot, amelynek következtében hazánk mindkét részén atomfegyvereket helyeznek el, ugyanúgy fogják értékelni a történelemben, mint a Hitler hatalomra jutását szolgáló döntést.”

A szociáldemokrata vezetés alatt álló városokban, tartományokban ekkor elhatározták a lakosság megkérdezését az atomfegyverkezéstről. A kormány azonban ezt a szavazást a Szövetségi Alkotmánybírósággal betiltatta. A döntést az SPD tudomásul vette, s a további tiltakozó mozgalmat leszerelte.

A hadfelszerelést az ötvenes évek második felében az NSZK többnyire külföldön vásárolta – így a hírhedté vált Starfighter repülőgépeket és a HS-30-as harckocsikat –, de azután egyre inkább előtérbe került a német hadiipar. 1961-ben már a német ipar szállította a Bundeswehr felszerelésének több mint 60%-át. 1961-ben felemelték katonai szolgálati időt 18 hónapra. Ekkor a hadsereg létszáma megközelítette a 300 000 főt. A létszámnak mintegy felét tették ki azok, akik a kötelező katonaidejüket töltötték. Sok német tiszt vett részt a NATO katonai vezetésében, de döntő szerepre a NATO európai egységein belül nem sikerült szert tenniük.

BELPOLITIKAI FEJLŐDÉS – AZ SPD VÁLTOZÁSA

Az évtized végére – 1950-hez viszonyítva – megduplázódott a bérből élők átlagos évi jövedelme; az önálló foglalkozásúaké viszont közel négyszeresére emelkedett. Érdekes a német társadalmi elit változásának vizsgálata. Az ötvenes években sokan visszakerültek pozícióikba a hitleri időszak katonai, közigazgatási, gazdasági, politikai vezetői közül. Részben ezzel függ össze, hogy a nácielleni társadalmi tisztítást nem sikerült az NSZK-ban úgy végrehajtani, ahogy azt a jaltai és potsdami elvek kidolgozói elképzelték. Ennek következtében – bár a gazdasági felemelkedés, az életszínvonal javulása a nemzetiszocializmus talaját felszámolta – időnként mégis előbukkant a múlt kísértete. Az az antiszemita hullám például, amely 1960-ban végigsöpört az NSZK-n, megrendítette a nemzetközi és a német közvéleményt. Antiszemita zavargásokra került sor, zsinagógák és zsidó temetők falára náci jelmondatokat és horogkereszteket festettek. E zavargásokat Adenauer nyilvánosan elítélte. Az SPD követelésére ekkor felmentették a náci multú Theodor Oberländer minisztert tisztsége alól. De ebbe a folyamatba tartozott az új, a múltra kíváncsi, azt ismerni akaró generáció felnövése is. Anna Frank naplójának bestsellerré válása, s végül 1961-ben az izraeli Eichmann-per mind-mind a neonáci mozgalmak ellen befolyásolták a közvéleményt.

A nyugatnémet átlagember tulajdonképpen meglehetősen apolitikussá vált az ötvenes évek vége felé. Az embereket az anyagi jólét vonzotta, érdeklődésük eltávolodott a kulturális vagy akár a politikai szférától. Ezt a folyamatot igyekezett a nagytőkés érdekeknek megfelelően a CDU úgy erősíteni, hogy megpróbálta a munkás-

osztályt gazdaságilag a tőkés rendszerhez kötni az úgynevezett néprészvények-akció keretében. Az évtized végén jelentős részvénytársaságok – így például a Volkswagen művek – kedvezményes áron kibocsátottak több millió márka értékben olcsó, 100 márka névértékű részvényeket. Ezt az akciót az osztály-együttműködésre vonatkozó propaganda kísérte. Az új helyzet, valamint az 1957-es választási eredmények válaszut elé állították az SPD-t.

A szociáldemokrata vezetés arra az eredményre jutott, hogy az eddig követett úton nem szerezhető meg a választási győzelemhez szükséges szavazat. Ezért olyan megoldást igyekezett keresni – figyelembe véve a jóléti társadalom kialakítását, az ötvenes évek társadalmi mozgásait –, amely a tradicionális választókat sem idegeníti el, de a pártot újabb rétegek számára vonzóvá teszi. Ezért a pártvezetőség olyan változás mellett döntött, hogy az SPD-nek néppárttá kell átalakulnia, amely politikailag a társadalom minden rétege számára elfogadható. Ennek a folyamatnak az eredménye az 1959. november 13–15. között Bad-Godesbergben, az SPD rendkívüli kongresszusán elfogadott programban található. Az SPD erősen eltért korábbi programjaitól, mivel figyelembe kellett vennie – alkalmazkodva a munkásság megváltozott körülményeihez, tudatához –, hogy a munkások reálbére 1950-től kb. 70%-kal növekedett, s hogy választója, a futószalag mellett dolgozó nyugatnémet munkás nyaranta saját autóján utazik az Adriai-tenger partjára nyaralni. A szociáldemokrata politika irányváltotásáról folytatott párton belüli viták hevesek és hosszantartóak voltak. Ez érthető, hiszen az SPD több évtizedes történelmi múlttal és erős munkásmozgalmi tradíciókkal rendelkezett. A párttagok olyan emberek voltak, akiknek meggyőződése a szocialista programban gyökerezett. Nem ment tehát könnyen, hogy a párttagok döntő többségének tradicionális elképzeléseit a pártvezetőség megváltozott meggondolásaihoz igazítsák.

A program leszögezte: „... a szociáldemokrata párt a munkások pártjából a nép pártjává vált. Azokat az erőket, amelyek az ipari forradalom minden életterület technizálása útján szabaddá váltak, a mindenki számára létrehozandó szabadság és igazság szolgálatába akarja állítani.” Az új pártprogram elfogadását az SPD eddigi álláspontjainak átértékelése követte. A hadsereggel kapcsolatos álláspontot már 1958-ban differenciálták, bár a párt magatartása a

védelmi kérdésben ellentmondásos maradt; az SPD azonban továbbra is elutasította az atomfegyverzést.

1960. június 30-án az SPD parlamenti frakciójának elnöke, Herbert Wehner beszédet mondott a Bundestagban, amelyben megpróbálta a belpolitikai ellentéteket elsimítani. Pártja nevében arról nyilatkozott, hogy egyetért a CDU/CSU-val abban, hogy „...az európai és atlanti szerződésrendszer mindenfajta külpolitikának és védelmi politikának alapját és kereteit képezi”. Vagyis az SPD elfogadta azt az adenaueri koncepciót, hogy az európai biztonság előnyt élvez az újraegyesítéssel szemben, illetve az atlanti szövetségi rendszer képezi a német kül- és újraegyesítési politika alapját. Ez a beszéd fordulópont volt a háború utáni időszak szociáldemokrata kül- és belpolitikájában. Figyelemre méltó volt azért is, mivel megcáfolta a kancellárnak a választási harcban felhasznált azon érvét, hogy a szociáldemokrata kormány veszélyezteti az NSZK elért pozícióit. Ezzel eltűnt a két vezető párt alapvető különbsége, amely az ellentétes külpolitikai koncepcióban gyökerezett. Nem sokkal később, 1960. szeptember 21-én Willy Brandt, berlini kormányzó polgármester az SPD nevében azt a nyilatkozatot tette, hogy a párt kormányra jutása esetén megtartaná az általános hadkötelezettséget. Ezzel a CDU/CSU között mindössze a szövetségi hadsereg atomfegyverekkel történő felszerelése kérdésében maradt vitatott pont, bár az SPD ezen a vonalon is mutatott némi közelítést a kormánypártok koncepciója felé.

A programban megújult a gazdasági és szociálpolitikai kérdésekkel foglalkozó fejezet is. A program elfogadta a szabad verseny, a szabad vállalkozói kezdeményezés, a szociális piacgazdaság, a termelési eszközök magántulajdonának elméletét, amennyiben az nem akadályozza az igazságos szociális rend felépítését. A program elutasított mindenfajta „kényszergazdaságot”, a termelési eszközök köztulajdonba vételét; másrészt viszont követelte a „gazdasági hatalmasok korlátozását”, a beruházások ellenőrzését.

Az új irányvonal személyi konzekvenciákkal is járt. A választások tapasztalatai szerint Adenauer és Erhard megfelelőbb volt a szavazóknak, mint Ollenhauer. Ezért az SPD olyan személyt kívánt a választási küzdelemben szerepeltetni, akinek esélye lehetett a szavazók megnyerésére. Így esett a választás Willy Brandtra, akit fiatalsága, dinamikája, polgári életformája, mérsékelt politikai

irányvonala vonzóvá tehetett, és aki az 1958–1959-es berlini válság során kormányzó polgármesterként kifejtett tevékenységével bebizonyította képességeit, s így Adenauer megfelelő ellenfelének tűnt. Mellette álltak a választási küzdelemben az SPD ismert politikusai, tartományi kormányzói (Carlo Schmidt, Fritz Erler, Herbert Wehner, Georg August Zinn stb.). Ezzel a személyi döntéssel zárult az SPD-nek a godesbergi programmal elkezdett átalakulási folyamata. Tény, hogy e program alapján az SPD mint néppárt sokkal szélesebb rétegek számára vált választhatóvá. Vitathatatlan eredményét bizonyítja, hogy hét évvel Godesberg után az SPD a nagykoalíció keretében hatalomra jutott, és tíz évvel később elkezdődött a szociálliberális korszak!

ELNÖKVÁLASZTÁS

Az 1959-es év nemcsak a godesbergi program miatt vált emlékeztessé az NSZK történetében, hanem jelentős következményekkel járt az elnökválasztás is. E vonatkozásban többen úgy értékelték Adenauer manővereit, hogy „...ez volt a vég kezdete az egyébként olyan bravúros kancellárságban”. 1959-ben véget ért Heuss második hivatali periódusa. A hatalmon levő CDU mindenképpen a párt számára kívánta megnyerni a szövetségi elnöki tisztséget. Heinrich Krone, majd Ludwig Erhard visszalépése után maga a kancellár vállalkozott az elnöki tisztség elfoglalására. Április 7-i rádió- és tv-beszédében jelentette be szándékát: „...még hosszú időn keresztül a veszély és bizonytalanság periódusában leszünk. Döntésem arra hivatott, hogy évekre biztosítsam politikánk folyamatosságát.” Adenauer úgy gondolta, hogy mint szövetségi elnök még éveken keresztül irányíthatja a szövetségi köztársaságot. Persze ehhez gyengekező kancellárra lett volna szüksége, de jelöltjét, Franz Etzel pénzügyminisztert pártja vezetősége nem volt hajlandó elfogadni kancellárjelöltnek. Adenauer ráadásul rádöbrent, hogy azok a lehetőségek, amelyeket ebben a tisztségben látott, nem alkalmasak a köztársaság irányítására. Így június elején visszavonta jelölését. A visszalépés oka abban a meggondolásban kristályosodott ki, hogy csak a kancellárságról való lemondásával akadályozhatja meg a hatalom átadását Erhard kezébe, akit nem tartott erre a posztra megfelelőnek. A következő napokban Adenauer éles, de jogos kritikát kapott „frivol játékaért”. Végül a 64 éves Heinrich

Lübke minisztert – aki a náci időszakban építészmérnökként részt vett koncentrációs táborok tervezésében – választották szövetségi elnökké. Az elnökválasztás tehát a CDU óhajának megfelelően rendeződött, de ez a kínos közjáték nem vetett jó fényt Adenauer személyére, taktikázására. Ugyanakkor bebizonyította a CDU nehézségeit is a személyi kérdésekben: a párt jelöltjét, Ludwig Erhardot Adenauer elhárította, mivel – bár jó gazdasági szakember – nem tartotta megfelelőnek a kancellári hivatalra.

Adenauer lemondása az elnökjelöltségről mégis fordulópontot jelentett. Magatartása először rendítette meg a vezetés szilárdságába és tisztaságába vetett hitet. A júniusi válsággal elkezdődött autoritásának elkopása és kormányzatának kezdetben alig észrevehető hanyatlása. Rendkívüli presztízsét tette kockára az általa kiváltott utódlási válsággal. Ez a hiba lett a gyökere azoknak a fejleményeknek, amelyek a CDU számára az abszolút többség elvesztését okozták az 1961. szeptemberi választáson, és ez vezetett a kormányalakítás nehézségeihez is.

A KÜLPOLITIKA VÁLSÁGA

Az elnökválasztással kapcsolatos válságjelek hamarosan a külpolitika területén is jelentkeztek.

Az eltelt évtizedben fokozatosan kiépültek az NSZK diplomáciai és kulturális kapcsolatai. 1961-ben 62 országban működött nyugatnémet követség; német kulturális és nyelvi intézetek jöttek létre, és a szövetségi köztársaság jelentős államközi szervezetekben is képviseltette magát.

Erőteljesen fejlődtek a nyugatnémet–osztrák kapcsolatok. Tíz év alatt, 1952–1962 között az ausztriai tőkebefektetések meghaladták a 2,5 milliárd schillinget; a kölcsönös turistaforgalom is hatalmas méreteket öltött. Az Egyesült Államok, a Hatok és Ausztria mellett még a Vatikánnal is kialakult jó kapcsolatot kell kiemelnünk, amely nyilván a kereszténydemokrata kormányzat kommunistaellenes programjával függött össze. Megnőtt a német monopóliumok érdeklődése a harmadik világ iránt is: nagy összegeket folyósítottak fejlesztési hitel és segély formájában. Afrika és Ázsia mellett igen nagy tőkebefektetésekre került sor Latin-Amerikában. Problematikussá vált viszont közben az NSZK és az arab világ kapcsolata. Az NSZK 1950-től ugyanis jelentős pénzügyi segílyt

adott Izraelnek, s több száz millió márka értékű modern fegyver szállításával hozzájárult az izraeli katonai fölény kialakulásához.

A Hallstein-doktrínának megfelelően a nyugatnémet politika a szocialista országokkal folytatandó kereskedelem kiépítése ellen foglalt állást. A gazdasági kapcsolatok azonban mégis létrejöttek. Az NSZK merev politikai irányvonalának tarthatatlanságát jelezte, hogy a hidegháborús szemléletet a gazdasági érdekek mégis áttörték. Kölcsönösen kereskedelmi kirendeltségek létesültek, s megindult – igaz, még igen alacsony szinten – a kereskedelmi forgalom. Az NSZK 1960. évi forgalmában a szocialista országok mindössze 4,7%-kal részesedtek, de látható volt a fejlődés emelkedő tendenciája. Ezen belül Magyarország mindössze 0,5%-ot jelentett. Ennek ellenére Magyarország számára az NSZK volt a legjelentősebb tőkés partner, s a magyar külkereskedelemben a szövetségi köztársaság a negyedik helyet foglalta el.

Miközben a Német Szövetségi Köztársaság állami szinten ragaszkodott a hidegháború időszakában keletkezett Hallstein-doktrínához és növelte a fegyveres erőit, addig a világpolitikában megindult az enyhülés folyamata. A szocialista tábor gazdasági eredményei, az első szputnyikok a világűrben, a kormányfői találkozások, a tárgyalások sorozata jelezték a változást. Kennedy elnöksége idején az új amerikai vezetés reálisabban ítélte meg a világ helyzetét, igyekezett az erőpolitikát a vitás nemzetközi kérdések tárgyalások útján történő rendezésével felváltani. Az NSZK helyzete ezzel kellemetlenné vált, hiszen az ötvenes évek szerződéseiben az újraegyesítéssel és Berlinnel kapcsolatban is mindig hangsúlyozták a nyugati szövetségesek szerepét. Tehát csak a szövetségesekkel együtt, csak az ő közvetítésükkel cselekedhetett az NSZK – olyan időben, amikor diplomáciai helyzete bizonytalanná vált, s amikor az NSZK-ban is kezdték felismerni, hogy a szocialista országok mégsem teljesen olyanok, amilyeneknek egy évtizeden keresztül a hidegháborús propagandagépezet sugallta. Ebben az új helyzetben tehát Adenauer és kormánya számára – mivel változatlanul ragaszkodtak korábbi koncepciójukhoz – csak az a lehetőség maradt, hogy megpróbálják legalább lelassítani és befolyásolni az amerikai kormány politikáját.

Az ötvenes évek végére egyre szembetűnőbbé vált a nyugat-berlini helyzet rendezetlensége. A nyugati hatalmak még 1950 szeptemberében alkotmányt léptettek életbe, a hatalom gyakorlása azonban

továbbra is a városparancsnokok kezében maradt. A két német állam megalakulása, a szuverenitás elnyerése után a nyugat-berlini megszállási rendszer további fenntartása állandósította a feszültséget Európa szívében. Ezt az is fokozta, hogy 1954-ben a nyugati hatalmak kiterjesztették a NATO rendszerét Nyugat-Berlinre. Nyugat-Berlin az NDK területén van, természetesen hosszan határos Berlinnel, az NDK fővárosával és néhány száz kilométer választja el az NSZK-tól. Az összeköttetést a szövetségi köztársasággal légifolyosó, vasútvonal és autópálya biztosította. A földrajzi helyzet következtében a berlini határok nyitottak voltak, ami lehetővé tette a nyugati és keleti szektor közötti szabad forgalmat. A nyugati hatalmak Nyugat-Berlint a szocialista tábor elleni „kirakatvárossá” varázsolták, s innen kezdeményezték a népi demokratikus államok elleni propaganda- és kémtevékenységet is az ötvenes évek során. A nyugatnémet márka spekulációs lehetőségeket is jelentett, s ez szintén itt tudott érvényesülni az NDK gazdaságára. Azonkívül mindazok, akik el kívánták hagyni az NDK területét, Nyugat-Berlinen keresztül áttelepültek a Német Szövetségi Köztársaságba. A rendellenes helyzeten a nyugati hatalmak, de a szocialista tábor is változtatni kívánt, s e tervek általánosságban is összefüggtek az újraegyesítés, illetőleg a német kérdés rendezésével.

1957-ben az NDK által kidolgozott új koncepció konföderációs megoldást javasolt a német kérdés rendezésére. Mindkét állam lemond az erőszak alkalmazásáról, javasolta az NDK, s az Össznémet Tanács irányítása mellett gazdasági, közigazgatási és kulturális közeledése indulna meg a német államok között. E koncepcióval függött össze Rapacki lengyel külügyminiszternek az ENSZ-közgyűlésén elhangzott beszéde, amelyben javasolta európai atomfegyvermentes övezet létrehozását az NSZK, NDK és Csehszlovákia területén.

A Szovjetunió 1958. november 27-i jegyzékében – amelyet azonos szöveggel az Egyesült Államokhoz, Nagy-Britanniához és Franciaországhoz intézett – azt javasolta: „Nyugat-Berlint független politikai egységgé, szabad várossá kell nyilvánítani, amelynek ügyeibe egyik állam sem avatkozik bele... Megegyezésre lehetne jutni abban, hogy a város területét demilitarizálják. A szovjet kormány semmi akadályát nem látná annak, hogy az ENSZ szavatolja Nyugat-Berlin új státusát.” A szovjet kormány egyúttal javasolta, hogy hat hónapon belül kezdjenek tárgyalást a nagy-

hatalmak, s amennyiben megfelelő egyezmény jönne létre, akkor a Szovjetunió egyoldalúan, önként lemond a Berlinnel kapcsolatban fennálló jogairól, s e jogok gyakorlását átadja az NDK-nak. Érdekes, hogy elsőként Adenauer nyilatkozott, s határozottan elutasította a szovjet javaslatot. „Ne is válaszoljunk a november 27-i jegyzékre... Jelentsük ki, hogy Nyugat-Berlin megszállása továbbra is fennmarad.” Ezután a nyugati hatalmak közös jegyzékben utasították el a szovjet javaslatot, „elfogadhatatlan ultimátumnak” minősítve azt. Eisenhower 1958. decemberi sajtóértekezletén kijelentette, hogy a Nyugatnak meg kell védenie „Nyugat-Berlin szabadságát”. Ehhez csatlakozott Dulles 1959. januári nyilatkozata: „...az Egyesült Államok és szövetségesei szilárdan elhatározták, hogy szükség esetén inkább vállalják a háború kockázatát, semhogy engednék magukat kiszorítani Nyugat-Berlinből.” Rövid idő múlva elhalkultak a harcias hangok, hiszen minden józan megfigyelő számára nyilvánvalóvá vált, hogy képtelenség ultimátumnak tartani olyan javaslatot, amelyben egyoldalú csapatkivonásról és tárgyalási készségről van szó.

A Szovjetunió megújította javaslatait az 1959. januári békeszerződés tervezetben. A konföderációs terv mellett szerepelt a semlegesség gondolata, a korlátozott nemzeti haderők jogának elismerésével. A nyugati hatalmak elutasították az újabb szovjet javaslatot is, de a megkezdődött konzultációk, és Macmillan angol miniszterelnök 1959. februári moszkvai tárgyalásain előkészítették a külügyminiszterek tanácskozását.

Az 1959. május 11-én Genfben megkezdődött külügyminiszteri értekezleten Gromiko, Herter, Lloyd és Couve de Murville vett részt. Meghívást kapott a tanácskozásra – tanácsadói státussal – mindkét német állam külügyminisztere is, s ezzel a nyugati nagyhatalmak is elvetették azt az adenaueri koncepciót, amely szerint egyedül Bonn képviselheti egész Németországot. Ezzel – ha közvetett módon is – de facto elismerték a nyugati államok a Német Demokratikus Köztársaságot. A külügyminiszteri értekezleten, bár a tárgyalások augusztus 5-ig elhúzódtak, megegyezés nem jött létre; a nyugatiak által támogatott Herter-terv nem vette kellőképpen figyelembe a szovjet és NDK-koncepciókat, így azt a Szovjetunió nem fogadhatta el.

Nem került sor előrelépésre a Camp David-i csúcstalálkozón, ahol 1959 őszén Eisenhower és Hruscsov, sem az 1961. júniusi bécsi

találkozon sem, ahol Hruscsov az új amerikai elnökkel, Kennedyvel tárgyalta.

Eközben a nyugatnémet politika fokozta az NDK elleni gazdasági-politikai megfélemlítő akcióit. A szovjet javaslatok után a nyugati propagandagépezet háborús hisztériát szított. Nyugat-Berlinben 1960-ban egymást követték a provokatív, revansista jellegű tüntetések és gyűlések; a Bundeswehr hadgyakorlatot tartott, a nyugatnémet sajtó az újabb háború lehetőségeiről írt. 1960 őszén a bonni kormány felmondta a két német állam közötti kereskedelmi szerződést. Az NDK szakembereinek – tudósok, diplomások, szakmunkások – tudatos átcsábítása az NSZK-ba igen nagy méreteket öltött: 1960-ban közel 200 000 áttelepülőről beszélnek a statisztikák. Ez a veszteség érzékenyen érintette az NDK gazdasági életét.

A Varsói Szerződés államainak augusztus eleji találkozáján azt javasolták az NDK-nak, hogy a berlini határvonalon olyan rendszert állítson fel, amely biztonságosan útját állja a szocialista tábor államai elleni felforgató tevékenységnek. 1961. augusztus 13-án az NDK hadseregének, rendőrségének egységei a városon belüli szektorhatárokat lezárták, majd később a határon falat húztak fel.

A nyugat-berlini lakosság felháborodása és elkeseredése igen nagy volt; aggódtak a jövő miatt. Éppen ezért lelkesedéssel fogadták az augusztusban Nyugat-Berlinbe látogató Johnson amerikai alelnököt. Sokkal hűvösebb fogadtatás várta a pár nappal később érkező Adenauer kancellárt. A nyugat-berliniek nem akarták megérteni a kancellár meggondoltságát és visszafogott nyilatkozatát: „A helyzet komolysága ellenére nincs ok pánikra.” A kancellár is, s a nyugati hatalmak is úgy értékelték a helyzetet, hogy a szektorhatár lezárásával nem sértették meg a Nyugat döntő jogait, amelyek garantálták Nyugat-Berlin sérthetetlenségét.

A világ hamarosan tudomásul vette az NDK jogos intézkedését. Augusztus 13-a viszont bebizonyította az NSZK eddigi németországi politikai koncepciója tarthatatlanságát, a hidegháborús eszközök csődjét. A berlini válság az adenaueri külpolitika kudarcát eredményezte, s az a bizalmatlanság, amelyet a kancellár lépései keltettek az 1959. évi elnökválasztáson, most 1961. augusztus 13-a után újból feléledt. Ez a válság pedig közvetlenül megelőzte az 1961. szeptemberi választásokat. Most már sokak számára világgosszá vált, hogy az adenaueri politikai korszak a végéhez közeledik.

Az SPD godesbergi programja óta az első tartományi választás 1960 májusában Baden-Württembergben zajlott le. A választást nagy érdeklődés kísérte. Adenauer az 1961-es parlamenti választás próbájának nevezte, s számára nagy csalódással zárult. Az SPD ugyanis 6,5%-kal több szavazatot kapott, s így nyolc új mandátumot szerzett. Ugyanekkor a CDU 3,2%-kal kevesebb szavazatot ért el, és öt mandátumot veszített. A parlamenti választások előtt utolsó tartományi választásra a Saar-vidéken került sor, s itt is növekedett a szociáldemokrata szavazók száma.

A választások előtt az FDP-ben jelentős újraorientálódásra került sor. 1956 óta a párt ellenzékbe vonult, s válságát jelezte 1957-es visszaesése, szavazóinak 2 millióra csökkenése. 1960 óta a párt élén Erich Mende állt. A szabaddemokraták többsége a CDU-val kívánt újra koalícióra lépni, s elutasította az SPD-vel való szövetséget. A párt vezetőinek összetétele jelezte, hogy kisebbségbe kerültek a liberális elemek. A párt egyértelműen ki akart jutni az ellenzékből, és be akart kerülni a kormányba. Ez érthető, hiszen az FDP is nagytőkés érdekeket képviselt, bár kevésbé hatalmas monopóliumok álltak mögötte, mint amelyek a CDU-t támogatták. Ezenkívül megkülönböztető volt a gazdaságpolitika liberális értelmezése, amely a szabaddemokrata gondolkodást jellemezte.

A parlamenti választás előjátékához tartozott a Willy Brandt ellen indított rágalmozási kampány is, amely akörül folyt, hogy harcolt-e a szociáldemokrata kancellárjelölt emigrációja során norvég állampolgárként a német hadsereg ellen?

A két nagy párt választási stratégiáját az 1961. április végi kölni és bonni pártkongresszusokon fogalmazták meg. A CDU kölni kiáltványában hangsúlyozta. „Mindenki számára láthatók népünk eredményei az unió vezetése alatt. A CDU-t választja az, aki nem akarja az elérteteket kockára tenni, aki biztosítani akarja jövőnket és aki tovább akar haladni a felfelé vezető úton.” Vagyis a CDU továbbra is a Semmi kísérlet! jelszóval indult a választási küzdelemben. Az SPD-vel létesítendő koalíciót Adenauer mereven elutasította: „Aki tizenegy éven át ilyen káros külpolitikát folytatott és megkísérelte azt megvalósítani, annak nem lehet igénye arra, hogy a német nép a tizenkettedik évben külpolitikai kérdésekben bizalmat adjon neki... Az SPD-vel való koalíciós szövetség pártunk számára

szóba sem kerül!” A CDU a választási harcot nem kizárólag Adenauer személyére építette, mint eddig, hanem az Adenauer–Erhard kettősre.

Az SPD bonni pártkongresszusán olyan programot fogadott el, amely rendkívüli szociális támogatást ígért a választóknak. Brandt személyével az amerikai választási módszerekhez közelítve új választási harc és stílus valósult meg. Az SPD bevezette, hogy jelöltje naponta sok kisvárost, falut látogatott meg és így naponta 40 000–50 000 ember számára rövid beszédeket tartott.

A választási helyzet váratlanul megváltozott augusztus 13-án. A propaganda eddig elsősorban a jólét biztosításával foglalkozott, most előtérbe kerültek a biztonság és az újraegyesítés kérdései. Az SPD sokkal gyorsabban reagált az új helyzetre, mint a CDU, s főleg mint Adenauer, aki a lakosság véleményének hibás megítélésével súlyos pszichológiai hibát is elkövetett. A CDU nem változtatott a választási harc stílusán, s augusztus 14-én ott folytatta, ahol két nappal előtte abbahagyta. Adenauer nem akarta észrevenni, hogy az NDK 1961. augusztus 13-i döntése megsemmisítő csapást mért politikájára, s ugyanakkor javította a hajlékony szociáldemokrata politika vonzerejét. Willy Brandt augusztusi kommunistaellenes fellépése pedig sok választó előtt tovább növelte tekintélyét.

A választásokra 1961. szeptember 16-án került sor, amelyen a választásra jogosultak 87,7%-a vett részt. A CDU/CSU 45,4%-kal 242 mandátumot ért el. Az SPD 36,2%-kal 190 mandátumhoz jutott, míg a 12,8%-os FDP 67 képviselői helyet kapott. A választás legfontosabb eredménye a CDU/CSU abszolút többségének elvesztése. A CDU/CSU 4,8%-os szavazatvesztésével a szociáldemokraták 4,4%-os szavazatnövekedése állt szemben. Ez körülbelül megfelelt annak a szavazatnyereségnek, amelyet az SPD a megelőző tartományi választásokon is elért. Az SPD és az FDP elérte egyik választási célját: a CDU és CSU abszolút többségének megakadályozását. A CDU/CSU veszített ugyan szavazatokat, de továbbra is a legerősebb párt maradt. A választáson indult többi párt nem tudta elérni a szükséges 5%-ot, s így egyikük sem került be a parlamentbe.

Érdekes a Szövetségi Statisztikai Hivatal választási statisztikája, amely kimutatta, hogy a CDU/CSU a nőknek köszönhette, hogy a legerősebb párt maradt. A nők 47%-a szavazott rájuk, míg az

SPD-re csak 32%-uk. A férfiak szavazati aránya majdnem egyforma volt. Az evangélikus választók jelentős része az SPD-t választotta; a paraszti községekben és a munkások nélküli választókerületekben továbbra is a CDU/CSU dominált. Ezzel szemben a munkáskörzetekben az SPD győzött. Az SPD 1957-hez képest 2 millióval növelte szavazóinak számát. A párt ezzel igazolva látta godesbergi irányváltoztatása helyességét, amely új választói rétegeket nyert meg számára. A legnagyobb növekedést a szabad-demokraták érték el: 41 helyett 67 képviselőjük foglalt helyet a Bundestagban. A párt sikeréhez hozzájárult, hogy az FDP nem hagyott kétséget választóiban koalíciós partneréről. Továbbra is világosan szembefordult Adenauerrel, így azok a választók, akik korábban a CDU-ra szavaztak, de most Adenauert nem akarták megválasztani, inkább az FDP-re szavaztak, mint az SPD-re. Hiszen az FDP kijelentette, hogy csak abban az esetben hajlandó a CDU-val koalíciót alkotni, ha a kancellárt Erhardnak hívják.

Az 1961. évi berlini események tehát jelezték az erőszakos és a hidegháborús hangulatot fenntartó adenaueri politika eredménytelenségét. Mindenki számára bebizonyosodott a bonni elgondolások szerint tervezett újraegyesítés politikájának megvalósíthatatlansága. A választások eredménye éppen ezért az Adenauer-kormányzásába vetett bizalom megrendülését is kifejezte.

A FOGYASZTÓI TÁRSADALOM ÉLETE

A felemelkedés éveiben a nyugatnémet lakosság számára nyugodt idők és megváltozott életkörülmények alakultak ki. Már 1950-ben a lakosság több mint 60%-a jelezte, hogy életét kielégítőnek tartja. Az ötvenes évek közepének közvélemény-kutatásai bizonyították a polgárok tömegeinek kiegyensúlyozott életvitelét.

Az emberek változatlanul sokat dolgoztak, de a munkában örömet találtak. A munkaidő 1950 és 1957 között 47–49 óra volt, s állandóak voltak a túlórák is. Az ötvenes évek közepén következett be jelentős változás, az ötnapos munkahét bevezetésével. 1955-ben fokozatosan megkezdődött a 40 órás munkahétre való áttérés. Először a 44–45 órás munkahét bevezetését sikerült az évtized végére elérni, majd egyre általánosabbá vált a hatvanas években a 40 órás munkahét.

A munkaidő csökkenése megváltoztatta az életkörülményeket. Az ötvenes évek első felében a vasárnapok, ünnepnapok sétálással, rokon-baráti látogatásokkal teltek. Stabilizálódtak a háborús években kötött házasságok, a családi élet meghatározó volt ebben az időszakban. Barkácsolás, kézimunkázás, festés, zene jelentették a polgári családok otthoni elfoglaltságait. A sportolás is a kedvelt időtöltések közé számított. Nagyon sokan aktívan sportoltak vagy nézőként élvezték a sportrendezvényeket. Elsősorban a futball vonzott nagy tömegeket. Az ötvenes évek nemzeti hősei az 1954-ben világbajnokságot nyert csapat tagjai voltak. Felvirágzott az egyesületi élet és a szokásoknak megfelelően ünnepelték meg a szüreti vagy a farsangi mulatságokat. Filmklubok jöttek létre, de a moziban inkább a szórakoztató filmeket kedvelték a látogatók. Virágzott a zenei és a hangversenyélet. Karajan, Furtwängler vezényelt nagy sikerrel; a Wagner unokák újból megnyitották a Bayreuthi Ünnepi Játékokat. Kibontakozott a szabadidő kulturált eltöltésének másik formája, a turizmus is. 1955-ben már a felnőtt lakosság fele részt vett egy vagy több utazáson. A tömegturizmus az évtized végére vált általánossá. 1954-ben a kedvező devizahelyzet és a jövedelmek növekedése következtében erőteljes fejlődésnek indult a külföldi utazási kedv. Az utazási irodák és a motorizáció hatására évről évre többen utaztak külföldre: először Ausztriába, Franciaországba, Dániába; majd Olaszország és Jugoszlávia vált kedvelt úticéllá.

A mindennapi életben kezdett elterjedni a televízió. Az első adásra 1952 decemberében került sor, de a hálózat kiépítése sokáig tartott. Kezdetben a készülékek drágák voltak, így 1955-ben csak 100 000 tv-készülék volt forgalomban. 1957-ben érték el az egymilliós darabszámot, 1960-ban négymillió, a korszak végén nyolcmillió készülék volt forgalomban.

Az ötvenes években zajlott le a modernizálódás folyamata is. A korszak elején még úgy tűnt, hogy az élet normalizálása során újjászületik a világháború előtti életforma, de az Adenauer-éra végére már a jelen körvonalai kezdtek kibontakozni. Kialakult a XX. század második felének tipikus modern társadalma. Az áttörés közvetlenül a civilizációs kényelem növekedésében tükröződött. A motorizáció, a jobb lakáskörülmények, a megváltozott szabadidő-felhasználás visszahatott a környezetre. Az új iparterületek, utak, repülőterek, lakótelepek megváltoztatták az élet kereteit. Az embe-

rek még nem figyeltek fel a környezetvédelmi problémákra, csak örültek az új autópályáknak, az újjáépített hidaknak, az acélból, üvegből épített felhőkarcolóknak, a modern vonalú irodaházaknak, gyáregéleteknek. Az eredmények fantasztikusnak tűntek, lenyűgöző hatást gyakoroltak.

Különösen impozáns volt a lakáskörülmények megváltozása. A háború utáni időszakot katasztrofális állapotok jellemezték. Hiszen 1950-ben a 16,4 millió háztartásnak csak 10,1 millió lakás állt rendelkezésére. Miközben a háború alatt 2,3 millió lakás elpusztult, addig a lakosság létszáma 39 millióról 47 millióra emelkedett. Ráadásul a lakások zömmel a század első negyedében épültek, és szegényes komfort jellemezte őket. Ezért ezt a kérdést az NSZK-ban fontosságához mérten kezelték: az állam, a tartományok és a községek e téren egyik legnagyobb teljesítményüket hajtották végre. 1949 és 1963 között több mint 7,5 millió lakást építettek, ebből kb. 2 millió öröklakás és ház volt. 1953 után minden évben több mint 0,5 millió lakás épült fel. Az Adenauer-korszakban 22 millió ember került új otthonba. A felépített lakások felét tették ki az államilag támogatott, szociális lakás kategóriába tartozó otthonok. Kezdetben a szociális lakásépítés takarékosági okokból kis lakásokra korlátozódott, de az évtized második felében már a széles néprétegek lakásszínvonala is emelkedő tendenciát mutatott. Csökkent a háromhelyiséges új lakások száma, növekedett a négyhelyiséges lakásokra vonatkozó igény. Míg 1952-ben a német családoknak csak tizede lakott öt vagy többhelyiséges lakásban, addig 1958-ban számuk már egyötödre emelkedett. Egyre többen akartak saját családi házat építeni. Együtt járt ezzel a háztartások gépesítése is. Egyre szélesebb néprétegek élvezték a modern technikával kényelmesebbé tett életformát. A civilizációs kényelem, amely az ötvenes évek elején csak egy viszonylag szűk réteg számára volt elérhető, a hatvanas évek kezdetén a polgárság és munkásság számára is természetessé vált.

Az ötvenes évek közepéig csak kevés lakásban volt mosógép. Ekkor kezdtek a bérházakban központi mosóberendezést építeni, amelyet valamennyi lakó használhatott. Ezután kezdenek a komfortnak megfelelő fűtési módok elterjedni: központi fűtés, gáz- és villanytűzhely; a lakásokhoz fürdőszoba, hűtőszekrény, majd a hatvanas években már elektromos mosógép is tartozott. Ezt a fej-

lődést egészítette ki a hetvenes évektől a háztartások jelentős részében az elektromos mosogatógép.

Hasonlóan impozáns volt a közlekedés fejlődése. Az ötvenes évek kezdetén a villamos, az autóbusz és a kerékpár számított fő közlekedési eszköznek. Még 1954-ben – a motorizáció kibontakozásakor – 15 millióra volt tehető a használt kerékpárok száma. 1953-ban a motorkerékpárok nagy fölénnyel voltak a személygépkocsikkal szemben. Csak 1957-ben szárnyalta túl a gépkocsik száma a motorkerékpárokét. 2,4 millióra emelkedett az autók száma, közöttük is elsősorban a Volkswagen volt a sztár. A korszak végére már 6,5 millió személygépkocsi került forgalomba. Hatalmas fejlődésnek indult a teherautó-forgalom is. Az autóért határtalan volt a lelkesedés, a motorizáció egyre szédületesebb iramban bontakozott ki.

Vidéken az ötvenes évek közepén váltak nyilvánvalóvá a modernizálás jelei: egyre több traktort, fejőgépet, cséplőgépet használtak. Megkezdődött a zárt paraszti világ felbomlása, és elterjedtek a félvárosi életformák és igények.

A városok újjáépítése is megindult. Az építkezéseknél a gyorsaság döntő volt az esztétikai szempontokkal szemben. Többnyire többemeletes lakótömbök épültek, esetleg parkolókra és zöld területekre is gondoltak a tervezők. A pályaudvarokat, hivatali központokat kezdetben csupán újjáépítették, de az ötvenes évek közepén már megkezdődtek a nagyvonalú építkezések. A nagyvárosok ekkor kapták meg a mai arculatukat, széles utakkal, körutakkal, közlekedési lámpákkal. A városok központjai az üzleti negyedek színtereivé váltak. Frankfurtban, majd a többi nagyvárosban a nagy magánvállalatok elkezdtek a toronyházak építését. A motorizáció lehetővé tette a városok kiterjesztését, a szomszédos települések felszívását, a környék „belakását”. Ezzel összefüggésben fel lendült az utak és az autópályák építése.

Az életkörülmények az Adenauer-korszakban tehát jelentősen megváltoztak. A háború utáni években a fő probléma még az volt, hogy a lakosság a legszükségesebb ruházati és élelmiszer-szükségletét kielégítse, a korszak végére a tartós használati tárgyak – autók, rádiók, televíziók, hűtő- és mosógépek – tömegfogyasztási cikkeké váltak. A kiadásokban az élelmiszer és az élvezeti cikkek helyett a lakbér, a kozmetikai cikkek, a közlekedési és távközlési eszközök kerültek előtérbe.

Megnövekedtek a szövetségi köztársaságban az egyetemi, kutatási kiadások és az egészségvédelemmel, sporttal összefüggő költségek is. A lakásügyek, közlekedési és tömegkommunikációs problémák, a szociális infrastruktúrával kapcsolatos kiadások jól dokumentálják a növekvő életszínvonalat. A korszak végére a Német Szövetségi Köztársaság a világ vezető ipari társadalmi közé került.

Ezt a folyamatot tükrözi az agrár, illetve az ipari lakosság demográfiai változása is. 1950-ben a keresők közel egynegyede a mezőgazdaságban dolgozott, ugyanakkor a keresők háromnegyede az iparban és kereskedelemben nyert foglalkoztatást. A döntő változásra az ötvenes években került sor. 1960-ban már csak a keresők 13,3%-a dolgozott a mezőgazdaságban; számuk egy évtized alatt mintegy felére csökkent. A keresők számának apadása jelezte, hogy a termelésben is jelentősen eltolódtak az arányok az ipari terület javára. Ebben az időben ment végbe az urbanizációs folyamat, s ez jelentősen befolyásolta a paraszti lakosság mentalitását, életszínvonalát. Az Adenauer-korszakban tehát lezárult a vidék integrálódása az ipari társadalomba.

Ebben a közel másfél évtizedben kettős folyamat ment végbe. Jelentős tömegek áradtak egyrészt a nagyvárosokba, másrészt a városok kiterjeszkedtek a környékükre; a városokban dolgozók egy része is itt lakott, vagyis a folyamat eredményeképpen a város és a vidék közötti különbség eltűnőben volt. A vidéki lakosság néhány év alatt gazdasági tevékenységében, igényeiben és életmódjában alkalmazkodni kezdett a városokhoz.

Az ipari társadalom feltételei bizonyos fokig módosították az elitrétegek struktúráját. Az a porosz felső réteg, amely a német történelem korábbi időszakában olyan jelentős szerepet töltött be, birtokai és gazdasági hatalma elveszte után nem nagyon jutott szóhoz a bonni felső vezetésben. Az viszont igaz, hogy a régi szolgálati nemesség megerősítette pozícióit a külügyminisztériumban és a Bundeswehrben.

A statisztikai adatok azt mutatják, hogy a munkások és alkalmazottak jövedelmi viszonyai közelítettek egymáshoz. Ez tette lehetővé a magas civilizációs kényelem elterjedését. A foglalkozási struktúra elemzése alapján úgy tűnik, olyan társadalom alakult ki, amelyben a munkásság és az alkalmazottak voltak többségben. Az ötvenes években csökkent az önálló foglalkozásúak aránya; 1950-ben számuk még 30% volt. 1962-ben ez már 21,3%-ra módosult.

sult. Jelentős változások következtek be a jövedelmi viszonyokban is. Az uralkodó tendencia középszinten az egymáshoz való közeledés volt. A munkavállalók az évek során magasabb jövedelmi kategóriába kerültek – ez az életszínvonal emelkedésében mutatkozott meg. A tömegtermelés következményeképpen a szakmunkások jövedelme nem sokkal haladta meg a tanulatlan munkását. Ennek ellenére a jövedelem bizonyos közelítésére került sor az alkalmazottak és a munkások között. Még akkor is igaz ez, ha látjuk, hogy az alkalmazottak jövedelme átlagosan meghaladta a munkások bérét. Vagyis az önállók átlagosan magasabb jövedelemmel rendelkeztek, mint a hivatalnokok és alkalmazottak, míg ezek a munkások átlaga fölött kerestek. A legkisebb jövedelme a nyugdíjasoknak és a szociális segélyből élőknek volt. Az 1950-es jövedelemrétegződés alapját egy széles alsó szint, egy viszonylag keskeny középréteg és kis felső réteg jelentette. Egy évtized során jelentős változásra került sor. Eltűnt a korábbi nagy különbség a munkások és az alkalmazottak jövedelme között.

A jövedelmi viszonyok vizsgálata azonban csak egy tényezőnek tekinthető a nyugatnémet osztálytársadalmon belüli szociális mobilitás elemzésénél. Igen fontos meghatározó kategóriákat jelentettek a további – foglalkozás, iskolai végzettség, a vagyon származása stb. – szempontok is. Az Adenauer-korszakban is világosan megmutatkozott a társadalmi rétegződés: a keskeny felső réteg élesen elkülönült a széles középrétegektől és a legszegényebektől. A besorolásnál a foglalkozás igen fontos szerepet játszott; ezt a jövedelem és az iskolai végzettség alapozta meg, s ezek a státuszjegyek többnyire összefüggtek egymással. Érdekes, hogy a foglalkozással szoros korrelációban az iskolai végzettség mennyire státusz meghatározóvá vált; a magas végzettség kaput nyitott a felső réteg vagy a felső középréteg soraiba. Kimutatható, hogy a diákok közel fele már a felső középrétegből származott, vagyis a társadalmi tekintélyhez, jóléthez és hatalomhoz vezető út elsősorban azok előtt állt nyitva, akiknek szülei is már ugyanezen az úton – vagy hasonlóan – jártak.

Érdekes képet mutat az egyes csoportok, rétegek kontinuitásának vizsgálata. A legerősebb kontinuitást a katolikus egyház nyújtja: zártságával és változatlanul erőteljes kommunistaellenes felfogásával. A katolikus hierarchia folyamatosan támogatta a CDU-t, mivel elképzeléseinek megvalósítását leginkább a párthoz köthette.

A német protestantizmus vezető csoportjai jóval kevésbé voltak egységesek. Az NSZK történetének első évtizedére a politikai szétválás volt jellemző. De a különböző politikai álláspontok ellenére is világosan kirajzolódott a meghatározó személyiségek polgári, sőt nagypolgári származása. Ennek is tulajdonítható, hogy az evangélikus egyház évtizedeken keresztül elhanyagolta befolyásának kiterjesztését az ipari munkásságra.

Sokszínű képet nyújt a szakszervezetek vezetősége. Többnyire olyan kipróbált funkcionáriusok szerepeltek benne, akik a munkásságból származtak és már az 1933 előtti szakszervezeti mozgalomban is tevékenykedtek. Ez a szempont is magában rejtett egy bizonyos fajta kontinuitást.

A gazdasági elit is mutat egyfajta kontinuitást. A Rajna- és Ruhr-vidéki nagyipar nagy nevei változatlanul Thyssen, Krupp, Mannesmann. De mégis, a gazdasági vezetésen belül átrétegződésekre, hatalmi harcokra, új csoportosulások kialakulására is sor került. Különösen az ötvenes években sikerült egyes technikusoknak, kereskedőknek nagy vállalatokat, konszerneket létrehozniuk. Max Grundig vagy Josef Neckermann nevét lehet itt megemlíteni. Már az Adenauer-éra első felére is jellemző volt a politika és a gazdaság szerves összefonódása. A nagytőke, a gazdasági hatalom maga alá rendelte a politikai erőket, a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat, és rajtuk keresztül irányította a bonni állam gazdasági-politikai célkitűzéseit. A monopoltőke és a kormányzat bizonyos mértékű összefonódását tükrözi, hogy Adenauer kancellár fiai szoros kapcsolatot létesítettek a legjelentősebb monopóliumokkal; felügyelő bizottsági és igazgatósági tisztségeket vállaltak több magántőkés vállalatnál és hitelintézetnél. Az 1957-ben megválasztott Bundestagnak például 82 tőkés vállalkozó tagja volt, köztük a legismertebb valószínűleg Robert Pferdemenges – Adenauer régi barátja és gazdasági tanácsadója –, az NSZK egyik leggazdagabb bankára. De a Bundestagban is képviseltette magát valamennyi jelentős konszern – felügyelő bizottsági tagjai, cégvezetői stb. – által.

Az állami közigazgatásban működő kvalifikált vezető rétegnél is eléggé szembeötlő volt a kontinuitás. Bár a harmadik birodalom összeomlása után a vezető pozíciókat olyanokkal igyekeztek betölteni, akik valamikor a demokratikus weimari pártokhoz tartoztak, mégis, a korábbi személyzet visszatérése e területekre igen nagy

méreteket öltött. Ez elsősorban a külügyi és hadügyi, valamint a magas beosztású közigazgatási tisztviselőknél volt félelmetes arányú. Sokkal érzékelhetőbb volt a sajtó és rádió vezetésében bekövetkezett változás, ahol új tulajdonosi és szerkesztői réteg alakult ki.

A legnagyobb változást talán a politikai vezető csoportoknál figyelhetjük meg. Először is eltűnt a nemzeti szocialista vezető réteg. A pártelitiek szociális összetétele is érdekes képet mutat. A legnagyobb kontinuitással a szociáldemokraták rendelkeztek: az új vezetők olyan politikusok közül kerültek ki, akik többnyire száműzetésből jöttek vissza. Így az ötvenes évek végéig legnagyobbbrészt a londoni emigráns csoport szerepelt a pártvezetésben. Közülük a legismertebb Erich Ollenhauer volt. Max Brauer, hamburgi polgármester az emigrációs éveket az Egyesült Államokban, Ernst Reuter, berlini polgármester Törökországban töltötte, míg Willy Brandt Norvégiában és Svédországban élt. Kurt Schumacher és Fritz Erler koncentrációs táborokból szabadultak. Ezzel szemben a CDU/CSU jelentős politikusainak nagy része már 1933 előtt kormányelnökként, főpolgármesterként vagy egyéb fontos beosztásban tevékenykedett. Ezen politikusok esetében – Adenauer is közéjük tartozott – beszélhetünk kontinuitásról. Szép számmal akadt azonban mellettük gyors, háború utáni karrier. Épp ilyen változatos összetételű volt a szabaddemokraták vezető csoportja. A weimari idők politikusai mellett a vezetők jó része a háború utáni években kezdte meg a politikai pályafutását. Ami az egykori náci párttagokat illeti, kezdetben nem játszottak szerepet a bonni pártok vezetésében. De 1953 után már tartományi vezetőségekben, sőt a Bundestagban kezdettől fogva is megtalálhatók voltak. A pártok azonban vigyáztak arra, hogy volt vezető nemzetiszocialisták ne kerülhesenek be a pártvezetés csúcspozícióiba. Az elitváltás politikai síkon tehát bekövetkezett.

Adenauer kabinetjét az jellemezte, hogy a miniszterek többsége a polgárság alsó és középrétegeiből származott. Csak kevesen kerültek ki a korábbi német vezető réteget alkotó családokból, ahol már a család valamely tagja 1933 előtt is politikai vagy közigazgatási csúcspozíciót töltött be. Adenauer maga is a feltörekvők e típusához tartozott, hiszen politikai pályafutása és házassága révén került be a kölni nagypolgárság soraiba. A bonni vezető csoportok különböző politikai tapasztalatokkal rendelkeztek. Adenauer még a múlt századi, s a porosz közigazgatás szellemében

nevelkedett, magas állású hivatalnokok közé tartozott. A világháború előtti korszak hozzá hasonló polgári politikusai közé tartozott még Theodor Heuss és Fritz Schäffer. A századforduló előtt született generáció – Ernst Reuter, Kurt Schumacher, Franz Blücher, Carlo Schmidt, Ludwig Erhard – tagjai számára az első világháború, majd az ezt követő évtizedek meghatározó élményt jelentettek. Ők az államot a demokratikus német tradícióknak megfelelően kívánták felépíteni – még ha a módozatokban pártállásuktól függően voltak is közöttük nézetkülönbségek. De az ötvenes évek kabinetjeiben és parlamenti vezetői között megtalálhatjuk azt a generációt is, amely meghatározó tapasztalatait a weimari köztársaság éveiben, vagy a harmadik birodalommal kapcsolatban szerezte.

A későbbi helyzettel összevetve feltűnő volt, hogy az első Bundestag küldötteinek nagy része (40,8 %) csak általános iskolai végzettséggel rendelkezett. Ez főleg az SPD frakcióira vonatkozott, de nagy számmal voltak ilyen küldöttei a CDU/CSU-nak, sőt az FDP-nek is. A képviselők 38 %-a rendelkezett egyetemi végzettséggel. Ezután a fejlődés egyre inkább a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányának növekedése felé tolódott el. (1976-ban már a képviselők 60,1 %-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel.) Közöttük is a jogászok kerültek leginkább túlsúlyba. Nyilvánvaló volt a polgári származásúak és egyetemi végzettségűek koncentrációja az FDP-ben, valamint a CDU/CSU-ban. Tehát a kormánykoalíció – a képviselők osztálytagozódását is figyelembe véve – elsősorban a polgári rétegeket vonzotta, míg az SPD a munkásságot képviselte.

Vagyis az elmondottak azt igazolják, hogy az ötvenes években a legtöbb területen mozgás és újjraalakulás ment végbe. Az Adenauer-korszak társadalmában tehát a kontinuitás és az új keveredését figyelhetjük meg.

A KORSZAK VÉGET ÉR

ADENAUER NEGYEDIK KORMÁNYA

1961 őszén, a választások után újból a CDU/CSU alakíthatott kormányt. Mivel abszolút többségét elvesztette, kénytelen volt koalícióra lépni az FDP-vel. A koalíciós tárgyalások hosszadalmasak

voltak, mivel a CDU/CSU ragaszkodott Adenauer kancellárságához, az FDP viszont a választási küzdelem során világosan állást foglalt a kancellár ellen. Végül az FDP hozzájárult a koalícióhoz, azzal a feltétellel, hogy korlátozzák Adenauer kancellárságának időtartamát. A pártelnök, Erich Mende betartotta nyilatkozatát, amely szerint Adenauer alatt nem lép be a kormányba – de így is több FDP-funkcionárius leköszönt hivataláról tiltakozása jeléül.

Adenauert 1961. november 7-én negyedik alkalommal is kancellárrá választották. A 307 szavazatból csak 258-at kapott, s ez azt jelentette, hogy saját párhívei közül is sokan ellene szavaztak. Az új kormány, amely 20 miniszterből állt, november 14-én tett esküt. A CDU tizenegy, a CSU négy, az FDP öt miniszteri tárcát kapott. Az előző kabinet tagjai közül többen – így például Brentano, Etzel, Schäffer – kiváltak a kormányból. Az új kabinetben Schröder, az addigi belügyminiszter, a külügyi tárcát kapta, az alkancellár pedig újra Erhard lett. Az új FDP miniszterek között volt Walter Scheel, a hetvenes évek szociálliberális korszakának külügyminisztere, majd köztársasági elnöke.

Az 1961. november 29-én elhangzott kormányprogram az eddigi irányvonal alapelveinek továbbvitelét tartalmazta. De utalt arra is, hogy mindent megtesznek azért, hogy a legfontosabb kérdésekben közelítsenek a többi párt közös felfogásához és cselekvéséhez. Ez a kitétel kifejezte a kormánykoalíción belüli ellentéteket és világossá tette azt a körülményt, hogy a hivatalos politika képviselői közül is egyre többen kezdték reálisabban értékelni a politikai helyzetet. A kormányprogram továbbra is a NATO-politika elmélyítését és a két Németországnak az egyedüli képviselői szellemében történő újraegyesítését jelölte meg célként. Ekkor emelték a katonai szolgálat időtartamát 18 hónapra. Az SPD szónokai ezzel a programmal egyetértettek.

MEGÚJUL A KELETI POLITIKA?

Az 1961 és 1963 között lebonyolított tartományi választások során a szociáldemokraták megelőzték a kereszténydemokratákat. Vagyis az a folyamat, amely a godesbergi változással kezdődött, egyre erősebbé vált, és az SPD a négy évvel előbbi parlamenti választásokhoz képest 1,6 millióval növelte szavazatainak számát. 1961–1962-ben az SPD többször is kifejezte készségét a CDU/CSU-val alakítandó

koalícióra. A keleti politika területén is 1961-ben kezdődött meg az új – egyelőre a CDU-val közös – koncepció kialakítása, amely ugyan a „szabad Össz németország helyreállítása” címszó alatt az NDK bekebelezését tartalmazta, de mellette célul tűzte ki a Szovjetunióval és a kelet-európai államokkal a kapcsolatok normalizálását is. Schröder külügyminiszter lépéseket tett a gazdasági csere lehetőségeinek vizsgálatára, az atmoszféra enyhítésére és a kulturális kapcsolatok létrehozására. Ez a törekvés megfelelt a kereskedelmi kapcsolatok felvételében érdekelt üzleti köröknek. Így történni lehetett, hogy 1961-ben nyugatnémet gyárosok vettek részt a lipcsei vásáron és a Krupp-konzern igazgatója Varsóban tárgyalt az NSZK és Lengyelország kapcsolatairól.

A helyzet alakulását kívánta elősegíteni a Szovjetunió 1961. decemberi jegyzéke, amelyben javaslatot tett a szovjet–nyugatnémet kapcsolatok megjavítására. A szociáldemokrata vezetés bírálta a kormány elutasító magatartását és azt hangsúlyozta, hogy „A szövetségi kormány... nem utasíthatja vissza a Szovjetunióval való tárgyalást. Sőt, a körülményekre való tekintettel ezt keresnie kell. „Mégis, rövid idővel később ugyanez az SPD támogatta a kormányt, amely durván visszautasította a szovjet javaslatokat. Az SPD egyelőre feladta önálló, új keleti politikai koncepcióját, és az anakronisztikussá vált erőpolitikához tért vissza. Csak 1962 őszén, a karib-tengeri válság kompromisszumos megoldása után kezdett újból kibontakozni a két évvel korábbi politikai koncepció. Ezt jelezték Brandt amerikai előadásai, amelyek a „békés együttélés” gondolatának elfogadását tartalmazták. Így jutott el Brandt a „változás közeledés útján” politikájához, amelynek kidolgozása a következő években valósult meg. Brandt elgondolásait a CDU keresztelte: így például meghíúsította Hruscsovval tervezett 1963. januári berlini találkozását. Brandt visszalépett a CDU ellenállása miatt, mert ekkor még a CDU-val együttműködve kívánta terveit megvalósítani. Csak később jutott arra a felismerésre, hogy az új politikai elgondolások csak a CDU-nak a hatalomból való kiszorítása után valósíthatók meg.

Az új keleti politika megfogalmazása sorában jelentős volt Egon Bahr, a nyugat-berlini Sajtó- és Tájékoztató Hivatal vezetőjének 1963. júliusi előadása, amelyben hangsúlyozta, hogy „... az újraegyesítés nem egyszerű aktus, ...hanem folyamat, sok lépéssel és sok állomással... Ez az a politika, amit a közeledés formulájával

lehetne illetni.” Bahr elgondolásai egyelőre nem jártak politikai hatással, de olyan elképzeléseket tartalmaztak, amelyek később, az SPD hatalomra jutása után, jelentőssé váltak.

SZERZŐDÉS FRANCIAORSZÁGGAL

A keleti, illetve a németországi politika eredménytelenségével egyidejűleg Adenauer jelentős sikereket ért el Franciaországban. A két ország már az ötvenes évek végére egymás legfontosabb kereskedelmi partnere lett. Külkereskedelmi forgalmuk 1958–1962 között két és félszeresére emelkedett. A francia–nyugatnémet kapcsolatok erősítésének adenaueri koncepciója megfelelt de Gaulle érdekeinek is, aki így fogalmazott: „...Németország jelenlegi állapotában egyáltalán nem fenyeget bennünket... Franciaország és Németország az együttműködés mellett döntöttek, s ezen a ponton Adenauer kancellár politikája egybeesik a miénkkel.”

A két ország közötti szerződés előkészítésének fontos állomását jelentették a kormányfők látogatásai. 1962 júliusában Adenauer látogatott Franciaországba, ahol pompás fogadtatásban részesült. A tárgyalások Párizsban folytak, a különböző programok közül kiemelkedett a közös misehallgatás a reimsi székesegyházban. Az Adenauer által hön óhajtott kibékülés a Rajna innenső és túlsó partján élő két ősi ellenség között három véres évszázad után történelmi eseménnyé vált – írta a német sajtó. A Francia Köztársaság elnökének 1962. szeptemberi látogatása a Német Szövetségi Köztársaságban diadalmenethez hasonlított. „Nekem úgy tűnik – írta Carlo Schmidt, szociáldemokrata politikus –, hogy ezzel a látogatással és azzal, ahogy a lakosság a meglátogatott városokban fogadta őt, fordítottunk egy lapot a történelem könyvében és egy jobb fejezetet kezdtünk el.”

E látogatásokat további tárgyalások követték, amelyek előkészítették a megállapodást. A francia–nyugatnémet szerződést 1963. január 22-én Adenauer és de Gaulle Párizsban írta alá. E szerződés alapvetően újjáalakította a német–francia viszonyt, és véget vetett a két nép évszázados ellenségeskedésének. A két ország együttműködési megállapodást kötött külügyi, kulturális és nevelésügyi kérdésekben. Megegyeztek a kormányfők és a miniszterek rendszeres találkozóiban. Az egyezményt a Bundestag látszólag örömmel fogadta. Mégis, az angolszász irányzatot támogató politikusok

– helyesen értékelve de Gaulle szándékait – úgy érezték, hogy a szerződés kihatásai esetleg veszélyeztethetik az Európai Közösség fejlődését, s az atlanti kapcsolatokat. A szerződés majdnem teljesen egyhangú ratifikálását az tette lehetővé, hogy az egyezmény elé beiktattak egy előszót, amelyben hangsúlyozták, hogy „...Európa egyesítése csupán Anglia bevonásával” képzelhető el, valamint hogy „továbbra is fenn kell tartani a társas viszonyt Európa és az Egyesült Államok között.” Az előszóval sikerült közömbösíteni az ellentéteket, és a két állam törvényhozása 1963 tavaszán ratifikálta az egyezményt, s ezzel létrejött a Franciaország és Nyugat-Németország közötti barátság alapja. A szerződés egyik legfontosabb célja volt a két nép fiataljainak cseréje: a tanulók, diákok, szakmunkástanulók találkozásait közös német-francia alapítvány támogatja. 1963. július 5-én megalapították a Német–Francia Ifjúsági Szolgálatot azzal a céllal, hogy megnyerje az ifjúságot az együttműködés ügyének. Lehetőséget akartak teremteni arra, hogy a két ország fiataljai jobban megismerhessék egymást, s jobban megértsék a szomszédos ország kulturális, gazdasági és politikai sajátosságait. 1983-ban Helmut Kohl kancellár és François Mitterrand köztársasági elnök az együttműködési szerződés 20. évfordulója alkalmából ezt a vonatkozást emelték ki, hiszen az elmúlt két évtizedben 4,5 millió fiatalember találkozására került sor. Ennek révén a két ország között jószomszédi viszony alakult ki, és megváltozott egymásról alkotott felfogásuk. Méltán tartotta Adenauer kancellár élete főművének az 1963-ban létrehozott francia–NSZK szerződést.

A francia–nyugatnémet együttműködésnek volt egy tagadhatatlan angolszászellenes éle, s az Egyesült Államokban bizonyos aggodalmakat váltott ki Adenauer közeledése de Gaulle nemzetek Európája koncepciójához. Ezt csak fokozta de Gaulle vétója, amellyel megakadályozta Nagy-Britannia csatlakozását a Közös Piachoz. E körülményekkel is magyarázható Kennedy amerikai elnök európai látogatása: tanácskozásai, beszédei 1963. június végén Nyugat-Németországban és Nyugat-Berlinben. Először dicsérte a Német Szövetségi Köztársaság eredményeit, sikeres külpolitikáját: „...nem akarom Németország gazdasági eredményeit csökkenteni. De az igazi német csoda az Önök elfordulása volt a múlttól a jövő érdekében – kibékülésük Franciaországgal, részvételük Európa létrehozásában.” – Majd azt hangsúlyozta, hogy a

„...Nyugat jövője az atlanti partneri viszonyon nyugszik – az együttműködés olyan rendszerén, amely ... terheit közösen viseli és a világban levő lehetőségeit közösen használja ki.” A megbeszélések során tisztázódott, hogy az 1963. januári szerződés ellenére Adenauer felfogása továbbra is eltért a francia koncepciótól: a kancellár változatlanul Nyugat-Európa politikai egységére kívánt törekedni, szoros együttműködésben az Egyesült Államokkal.

A SPIEGEL-ÜGY

Az Adenauer kormányzat nyugati külpolitikája sikert ígérő tárgyalásai sem tudták azonban a közvélemény előtt feledtetni az úgynevezett Spiegel-botrányt, amely Adenauer negyedik kormánya és Strauss hadügyminiszter bukásához, valamint a kancellár népszerűségének további hanyatlásához vezetett.

1962. október 26–27-én a *Der Spiegel* című hetilap kiadója, Rudolf Augstein és katonai szakértője, Conrad Ahlers helyettes főszerkesztő ellen a Szövetségi Bíróság hazaárulás és vesztegetés címén elfogató parancsot adott ki, mivel október elején a *Spiegel* cikket közölt egy NATO-hadgyakorlatról. Az ügy kivizsgálása nem erősítette meg a vádat, sőt a parlamentben heves támadások érték a kormányt, elsősorban Strausst, aki pedig kezdetben látszólag semmit sem tudott az újság elleni akcióról.

A rendőrség eljárása, a szerkesztőség megszállása és átkutatása, a letartóztatások és az iratok elkobozása és a politikai vezetők, elsősorban Adenauer és Strauss, magatartása szenvedélyesen felzaklatta a közvéleményt. Különösen vitatottá vált a Spanyolországban szabadságát töltő Ahlers házaspár letartóztatása, amellyel kapcsolatban hamarosan kiderült Strauss szerepe.

November 3-án a miniszter még így nyilatkozott: „Nekem semmi közöm sincs az üggyhöz, a legőszintebben mondom, semmi.” Mivel a spanyol tájékoztatási miniszter ezen módfelett elcsodálkozott, Strauss néhány nappal később beismerte, hogy a hadügyminisztérium hivatalos úton utasította a madridi katonai attasét, hogy kérje a spanyol hatóságoktól az Ahlers házaspár letartóztatását. November 9-én Strauss már azt is kénytelen volt elismerni, hogy személyesen beszélt a katonai attaséval. Később az is kiderült, hogy Strauss saját szakállára vette fel a kapcsolatot a követséggel.

Mindezekén túl az is az igazsághoz tartozik, hogy a rendőri

akciót az FDP-hez tartozó igazságügyminiszter megkerülésével hajtották végre, de nem tudott az ügyről a külügyminiszter sem.

A *Spiegel*-botrány lényeges politikai következményekkel járt. A szövetségi kormány megpróbálta ugyan nagy erőfeszítéssel a tényeket eltussolni, az ártatlan embereket börtönben tartani, hogy ön-maga igazát bizonyítsa. Híressé vált Adenauer felkiáltása az egyik parlamenti vita során: „Szörnyű hazaárulással van dolgunk ebben az országban!” Ezt pedig akkor jelentette ki, amikor még egyáltalán nem volt tisztázott, hogy a *Spiegel* elleni vádak egyáltalán fenn-tarthatók-e? A hazaárulás vádja később semmivé foszlott. De nagyon sokan úgy gondolták, hogy Strauss tulajdonképpen személyes bosszúakciót hajtott végre a folyóirattal szemben, hiszen a *Spiegel* többször is írt a miniszter kétes szerepéről a Fibag nevű gazdasági társaság több milliós amerikai hadügyi megbízatásával kapcsolat-ban.

A *Spiegel*-üggyel kapcsolatban államtitkárokat mentettek fel tisztségükből, katonatiszteket nyugdíjaztak és több személy ellen vizsgálatokat folytattak. De ennél is lényegesebb volt, hogy a kan-cellár a Bundestagban szóbeli igazságszolgáltatást hajtott végre. A jogtalan letartóztatást semmiségnek nyilvánította és már előre – bírói döntés nélkül – hazaárulónak nyilvánította a letartóztatot-takat.

A *Spiegel*-ügynek voltak azonban pozitív vonásai is. Felhívta a figyelmet ezekre a veszélyes tendenciákra, széles körű és heves vitákat váltott ki és bebizonyította, hogy a lakosságnak van alkot-mánytudata. Az újságok szerkesztősegeit elárasztották a kormány magatartása ellen tiltakozó levelek, a diákok pedig tüntetéseket szerveztek. De még így is sokáig tartott, amíg a letartóztatottak visszanyerték szabadságukat: Augstein, a *Spiegel* kiadója 103 napot, Ahlers helyettes főszerkesztő, a nagykoalíció későbbi kor-mányszóvivője, 55 napot töltött börtönben.

ADENAUER ÖTÖDIK KORMÁNYA

De már sokkal előbb, november 19-én – miután a tisztességtelen, az FDP-t sértő eljárás több részlete is ismertté vált –, az FDP-miniszterek lemondtak hivatalukról, hogy kikényszerítsék a kor-mány átalakítását és főképpen a leginkább kompromittált Strauss eltávolítását. Az új kormánykoalíció megalakítása feltételeként

az FDP egyúttal követelte, hogy 1963 őszén, a parlament nyári szünete után Adenauer mondjon le a kancellári tisztségéről. A *Spiegel*-botrány tehát Adenauer negyedik kormányának bukásához vezetett, s most már a kancellár is kénytelen volt belátni, hogy a nevével fémjelzett korszak a végéhez közeledik!

A CDU/CSU bírálta ugyan az FDP magatartását, de mégsem hagyhatta figyelmen kívül – tekintettel a parlamenti erőviszonyokra – a kormányátalakítás szükségességére vonatkozó jeleket. November 27-én lemondott a többi miniszter is. A koalíciós tárgyalásokat lényegesen megkönnyítette Strauss lemondása miniszteri tisztségéről.

A koalíciós tárgyalások közben Adenauer kancellár tudtával konzultációra került sor CDU-politikusok és Wehner, az SPD alelnöke között. Az FDP mint koalíciós partner nyilván hozzájárult a megbeszélésekhez. 13 év múltán vetődött fel a CDU vezetőségében az SPD-vel kialakítandó nagy koalíció gondolata. A CDU a választási rendszer átalakítását kívánta, illetve a kancellár-probléma elejtését. Az SPD-nek azonban aggályai voltak az Adenauer kancellárságával kormányzó nagy koalícióval szemben, s nem gondolt a választási rendszer megváltoztatására sem. Bár a megbeszélések gyorsan és sikertelenül befejeződtek, mégis igen fontos belpolitikai eseményről volt szó. A tárgyalások felvételével a CDU ugyanis most először ismerte el a szociáldemokraták kormányképességét.

A tárgyalások megszakadása után hamarosan befejeződtek a CDU/CSU és az FDP közötti koalíciós megbeszélések. A meg egyezést elősegítette, hogy Adenauer december 7-én bejelentette: 1963 őszén, a parlamenti szünet után lemond a kancellárságról. Így 1962 decemberében megalakulhatott Adenauer ötödik, utolsó kormánya. A kormányátalakítás nyilván nem oldotta meg azokat a problémákat, amelyek Adenauer előző kabinetjének lemondásához vezettek. A koalíciós partnerek közötti véleménykülönbségek nem tűntek el, de a szövetségi kancellár uralmát még egyszer meghosszabbították tíz hónappal. A kormány csupán átmeneti megoldást jelentett és nem újakezdést. Ezt tükrözte Erich Mende, az FDP elnökének december eleji nyilatkozata is: „Egy nap az SPD-vel is lehet beszélni és vele megalkotni a koalíciót.”

A CDU veresége több tartományi választáson, valamint Adenauer lemondási szándéka megerősítették a párt igyekezetét

az utódlás gyors rendezésére. Nehézséget tulajdonképpen csak Adenauer jelentett, aki makacsul ellenezte Erhard jelölését. Az volt a felfogása, hogy egy gazdasági szakember ne legyen kancellár, és Erhard gazdaságpolitikai teljesítményei nem jelentik azt, hogy megfelelő politikus a szövetségi kancellári tisztségre is. Adenauer e véleményével nem állt egyedül, de nem kapott többséget. Így 1963. április 23-án 159 szavazattal 47 ellenében, 19 tartózkodás mellett a CDU/CSU frakció a szövetségi gazdasági minisztert, Erhardot választotta kancellár jelöltté.

Az utódlás kérdésének megoldása megnyugtatta a CDU-t, hiszen egyre többen érezték, hogy Adenauer 1961 óta, az abszolút többség elvesztésével már „túlélte önmagát”. Erhard megválasztása a CDU, az FDP és a közvélemény számára a politikai állandóság érzetét jelentette, s ezért a többség elfogadta kancellárnak.

Adenauer kancellársága utolsó hónapjaiban újra mint jelentős államférfi szerepelt. Fogadta Kennedy amerikai elnököt és de Gaulle francia elnök látogatását a Német Szövetségi Köztársaságban. 1963 őszén búcsúlátogatást tett Rómában és a Vatikánban: októberben mérsékelt hangú, békés indítvánnyal fordult a Szovjetunió kormányához.

A szövetségi elnök 1963. október 15-én elfogadta Adenauer lemondását. A Bundestag hatásos ünnepség keretében méltatta a kancellár érdemeit, politikai jelentőségét. A megfigyelők véleménye szerint a 87 éves kancellár nyugodtan, szinte vidáman búcsúzott a Bundestagtól.

ADENAUER JELENTŐSÉGE AZ NSZK TÖRTÉNETÉBEN

Ha a korszak, s központi figurája, Konrad Adenauer értékelésére vállalkozunk, ellentmondásos kép rajzolódik ki előttünk. A nyugati hatalmak kormányai és közvéleménye általában pozitívan értékelte a szövetségi köztársaság fejlődését, és Adenauer jelentőségéről is hasonló nézeteket vallottak. Ahogy egy kortárs 1959-ben meghatározta: „Németország és az egész Nyugat számára hihetetlen szerencse volt, hogy a náci uralom utáni első évtizedet Adenauer határozta meg.” Két évtized elteltével is csak azt tudjuk megállapítani, hogy az 1949-től 1963-ig tartó időszak központi figurája Adenauer volt. Ezen időszakon belül, amelyet jogosan Adenauer-korszaknak nevezünk, csak az 1961 ősztől 1963 szeptem-

beréig tartó időszak tekinthető átmenetinek. Ekkor már fontos kérdésekben – a német–francia szerződés előszava, Erhard kancellársága – Adenauer ellenében születtek meg a döntések.

Figyelme természetesen nem terjedt ki valamennyi területre. Legbehatóbban a külpolitika érdekelte, de számos belpolitikai vonatkozású problémára is jelentős befolyást gyakorolt.

Elsősorban Adenauer műve volt a sokpárt-rendszer átszervezése a hosszú ideig működésképes hárompárt-rendszerbe. A piacgazdaság koncepció megvalósítása főleg Erhard műve volt ugyan, de segítette őt a kancellár is, s támogatása fontosnak bizonyult. Adenauer érdeklődése a szociális jólét iránt, s erőteljes törekvése az ügy megvalósítására vezetett 1957-ben a nyugdíjreform bevezetésére.

Adenauer életkora, magabiztossága és stílusa bizalomkeltő volt: forradalmi megújulás helyett a lassú fejlődés mellett érvelt. Szavatolta a stabilitást, de elegendő akaraterővel, innovációs készséggel is rendelkezett a háború utáni nehézségek megoldására. A nyugodt méltóság és az együttműködési készség jellemezte a külföldi partnerekkel szemben a kompromisszumokra mindig is kész kancellárt. Képes volt biztosítani Németország szomszédait arról, hogy a múltból a németek tanultak, s készek hibáikat jóvátenni.

Bár ő is háttérbe szorult a hitleri időszakban, mégis tudomásul vette a nemzeti szocialisták visszatérését a hadseregbe és államhivatalokba. Nem szorgalmazta a bűnbánat felkeltését a harmadik birodalom által elkövetett embertelenségekért. Gazdaság- és társadalompolitikája – miközben hangoztatta a piacgazdaság koncepcióját: Jólétet mindenki számára! – valójában a tehetősebb rétegeket és a nagytőkét részesítette előnyben. Kommunistaellenes beállítottsága megnyilvánult a Szovjetunió elleni keleti és németországi politikájában és a német kommunisták üldözésében. A munkásokkal keveset törődött: az iparban a dolgozóknak alig volt beleszólási joguk. A német iskolarendszer a polgári rétegek műveltségi privilégiumát erősítette, konzerválta.

Az adenaueri koncepció terelte új mederbe a német külpolitikát és a német történelmet. Abból, amit Adenauer ezen a területen elért, sok minden maradandó alkotásnak bizonyult. Így a szövetségi köztársaság néhány év alatt megvalósította szuverenitását, kiépítette partneri kapcsolatait a nyugati nagyhatalmakkal és lét-

rehozta a korszerűen felszerelt Bundeswehrt. Az ő korszakában valósult meg az Európai Közös Piac és a Franciaországgal kötött egyezmény. Adenauer történelmi jelentősége abban áll, hogy mindezt képes volt az elvesztett világháború után két évtized alatt megvalósítani. Elővigyázatos politikája, amelyet a nyugati orientáció jegyében folytatott, a Német Szövetségi Köztársaság számára igen áldásosnak bizonyult. Az újraegyesítés célját viszont elvetette. A nyugati támogatással megvalósítandó német újraegyesítés tervéből semmi sem lett. Keleti, illetve németországi politikájának eredménye tehát igen kedvezőtlen képet mutat: helytelen koncepciójából a kancellár számára csak a stagnálás és a bukás származott. Hiába foglalkoztatta az a gondolat, hogy Moszkvát gazdasági úton ösztönözze arra, hogy engedményeket tegyen a német kérdésben. Egész politikáját meghatározta a bizalmatlanság a Szovjetunióval szemben, s így nem tudta kihasználni azt az enyhülési szándékot, amely az ötvenes évek második felének szovjet külpolitikáját jellemezte. Ez tehát a sikerekből és kudarcokból vont mérlege az Adenauer-korszaknak.

Noha Adenauer évtizedekre meghatározta a Német Szövetségi Köztársaság külpolitikáját, mégis ez volt az a terület – különösen németországi politikája –, amit a legtöbben vitattak. A legújabb német történeti szakirodalom helytelennek tartja azt az álláspontot, mintha Adenauer nem törekedett volna az újraegyesítésre és a szövetségi köztársaságot a német történelem végleges állapotának tekintette volna. Megítélésük szerint is Adenauer csak a szövetségi köztársaság átmeneti konszolidációja mellett döntött, s az időre és a nyugati szövetségesek támogatására bízta az egyesítési folyamatot, „a Zóna felszívását”. Ezzel a nyilvánvalóan naiv és téves koncepcióval vált végül a kancellár a szövetségi köztársaság államalapítójává. 1961. augusztus 13-a jó példáját szolgáltatta a nyugati hatalmak segítségével megvalósítandó adenaueri újraegyesítési politika teljes csődjének. A Hallstein-doktrína makacs politikája csak néhány évvel volt képes elodázní az NDK elismerését. A keleti területekkel kapcsolatos revansista törekvések feladása pedig már a szociálliberális időszak történetéhez tartozik.

Sikert ért el viszont a német–francia megbékélés hosszú és fáradtságos folyamatában, amelyet Adenauer egyik legfontosabb külpolitikai feladatának tekintett, s amely mellett biztos ösztönnel – minden nehézség ellenére és a Saar-vidék visszaszerzését is meg-

oldva – hosszú távon kitartott. A Franciaországgal való jó kapcsolat kialakításáért folytatott küzdelem átívelte kancellársága egész idejét. Nem tekinthető tehát véletlennek, hogy utolsó, kancellárként külföldön tett látogatása éppen de Gaulle-nak szólt.

A kancellár politikáját – elsősorban külpolitikai törekvéseit – osztályhelyzete, származása, neveltetése, vallásossága, a német történelem tanulságai és hosszú politikai pályafutásának tapasztalatai határozták meg. Adenauer polgár, méghozzá Rajna-vidéki polgár volt, nyitottsággal a nyugat irányába. Nem akarta veszélyeztetni a nehezen kialakított stabilizációt. Meggyőződése szerint Németországnak és Európának egyaránt nyugalomra, békés fejlődésre volt szüksége. Kancellársága 14 éve során arról igyekezett meggyőzni Nyugat-Németországot, hogy milyen előnyökkel jár a gazdasági jólétet biztosító nyugatbarát- és mérsékelt külpolitika.

Korának politikusaként természetesen nem szabadulhatott a német álláspont ellentmondásosságától. A negyvenes évek végén általános volt az a meggyőződés a legyőzött Németországban, hogy a nyugati hatalmak segítségével lehet megoldást találni a német problémára a Szovjetunió ellen. Adenauer hibája, hogy e hiedelemből helytelen politikai koncepciót alakított ki, s ehhez macskul ragaszkodott is. Több vonatkozásban sikeres politikája így vált torzóvá, a talán legfontosabb területen eredménytelenné. Súlyos örökséget hagyott tehát utódaira, s koncepciójának kijavítása majd a szociálliberális politika feladatává válik.

Az átmeneti Korszak

AZ ELSŐ ERHARD-KORMÁNY (1963–1965)

1963. október 16-án iktatták be tisztségébe a Német Szövetségi Köztársaság új kancellárját, *Ludwig Erhardot*, aki 1897-ben született és közgazdászként kezdte pályáját. 1945 előtt egy közgazdasági folyóirat főszerkesztője, majd egy konjunktúrakutató intézet igazgatója volt. 1945–1946-ban – mint párton kívüli politikus – a bajor kormány gazdasági minisztere. Képességeire hamar felgyeltek a megszálló hatóságok, s a pénzreform előkészítésében már komoly feladatot kapott. 1949 őszétől a szövetségi kormány gazdasági minisztere lett, így vezető szerepe volt a nyugatnémet „gazdasági csoda” létrehozatalában. Mindez kétségtelen népszerűséget biztosított számára, de a politikához értők szemében nem ellensúlyozhatta hiányzó államférfiúi képességeit. Maga Adenauer sem tartotta alkalmas utódjának a szerinte semmi politikai érzékkel nem rendelkező Erhardot, akit azonban a kereszténypártok a távozó agg kancellár kifejezett akarata ellenére mégis hatalomra segítettek abból a megfontolásból, hogy az új kancellár népszerűsége elősegítheti az 1965-ben esedékes választások megnyerését. Erhard ráadásul párton kívüli politikus volt, s csak kancellárrá választása után lépett be a kereszténydemokrata pártba (CDU). Bízott a sikereit megalapozó gazdasági növekedés folytatódásában, s erre építette politikai terveit, köztük a kormányzati munka demokratizálását, a belpolitikai viták légkörének javítását. Tudta, hogy élvezi a közvélemény bizalmát, s hogy a lakosságnak csupán egyharmada akarja az adenaueri politika *változatlan* folytatását. A többség azonban részben politikai, részben gazdasági változásokat akart: rögzített árakat, központi tervezést és a legfontosabb iparágak államosítását. Ugyanakkor a francia–nyugatnémet megbékélésre épülő különleges kapcsolatok folytatását a közvélemény többsége helyeselte, egyetértett a volt ellenségekkel való kibéküléssel s igényelte, hogy a politikát keleti irányban is terjesszék ki.

Nyugat-Németország tehát az adenaueri korszak lezártaival bel- és külpolitikai változásokat óhajtott. Mindezt az új kancellár is felismerte, de a szükséges változtatások horderejével valószínűen nem volt tisztában. A kormányzati módszerek megváltoztatása

ugyanis még töretlen gazdasági fejlődés esetén sem zökkenőmentes, gazdasági visszaeséssel párosulva pedig politikai válságot eredményezhet. S ez vált a későbbiekben Erhard belpolitikai buktatójává.

ÚJ GONDOK A BELPOLITIKÁBAN

Az új kancellár országlását 21 tagú kormány élén kezdte meg, amelyből 12 minisztert adtak a kereszténydemokraták (CDU), 4 minisztert a keresztényszocialisták (CSU) és 5 minisztert a szabaddemokraták (FDP). A három pártból alakult kormány, amelyben a korábbi nézeteltéréseket félretéve mint kancellárhelyettes és belnémetügyi miniszter, részt vett Erich Mende, a szabaddemokraták elnöke is, szilárd alappal rendelkezett. A szövetségi parlamentben 279-en szavaztak az új kancellárra, 180-an ellene, 24-en tartózkodtak. Erhard bemutatkozó beszédét természetesen Adenauer érdemeinek méltatásával kezdte, majd elítélően szólt arról a kártékony jelenségről, hogy az egyes érdekek – jól szervezett képviselőik révén – háttérbe szorították a közösségért érzett felelősséget, s ígéretet tett, hogy kormánya igyekszik a részérdekeken felülkerekedni. A beszéd határozott feladatként említette a „szellemi beruházások” erősítését, aminek elmulasztása esetén a szövetségi köztársaság elmaradna a többi fejlett országhoz képest.

Bár jelentős támogatást kapott a közművelődés, voltak, akik mégis aggasztónak ítélték állapotát. Jellemző a közvélemény hangulatára, hogy egyes újságok a szövetségi köztársaságot e téren a „fejletlen” országok közé sorolták. Erhard ugyanis a társadalmi, politikai gondokról adott általános megállapításain kívül nem sokat tett e téren. Mert ezek mellett – mint közgazdász – átélté a gazdasági növekedés első jelentős megtorpanását s úgy ítélte meg, hogy a megromlott viszonyokat a gazdaság helyreállításával kijavíthatja. Így – a külpolitika kivételével – szinte minden erejét továbbra is a gazdasági feladatokra fordította. Ekkor vált ugyanis egyre súlyosabbá a mezőgazdaság állapota. Az ún. „zöld tervvel” nem sikerült megállítani a kisparaszti gazdaságok tönkremenetelét. Mindennek oka a Közös Piac belső ellentéteiben rejlett. A kancellár azonban nem adta fel terveit, s egy 150 holdas parasztgazdát, Werner Schwarzot nevezte ki mezőgazdasági miniszterévé. Az ipar eddig tapasztalható növekedésének megtorpanása következtében megnövekedett a munkanélküliek száma, s egyre szaporodó sztrájk-

kok adták tudtul a munkásság elégedetlenségét. A kihívásra az új kancellár nagyvonalú elképzelésekkel válaszolt. Hatalmas atom-energia-programot indított, amelyre 500 millió dollárnyi összeget szavaztatott meg. S bár bőségesen állt rendelkezésre a Ruhr-vidéki szén, mégis az akkor olcsóbb olajat helyezte előtérbe. A munka nélkül maradt bányászokat pedig más iparágakban, mindenekelőtt a gépkocsigyártásban helyezték el. Mindezek az intézkedések nem is maradtak eredménytelenek, s egy gazdasági miniszternek becsületére is váltak volna, a kancellárnak azonban sokkal bonyolultabb társadalmi és politikai kérdéseket kellett volna megoldania.

A szövetségi köztársaságnak ugyanis nem csupán gazdasági, hanem mindenekelőtt társadalmi reformokra volt szüksége. Ezt hangoztatta az ellenzéki szociáldemokrata párt, és a helyzet komolyságára való tekintettel kijelentette, az új kormány jó javaslatait hajlandó támogatni. Ezek azonban egyre késtek, bár lett volna honnét ötleteket meríteni. A *Német Szakszervezeti Szövetség* (Deutscher Gewerkschaftsbund – DGB) a megváltozott gazdasági és politikai körülmények hatására 1963. november 21–22-én rendkívüli kongresszust tartott, s elfogadta új programját, amely gazdasági, szociális és művelődési kérdésekkel foglalkozott. Követelte a teljes foglalkoztatottságot, az infláció megfékezését, az állandó gazdasági növekedés biztosítását, a gazdasági hatalommal való visszaélés kizárását, valamint fokozottabb nemzetközi gazdasági együttműködés megvalósítását. *Gazdaságpolitikai* eszközként a kongresszus népgazdasági kerettervek készítését, nyilvános pénz- és adópolitikát, a beruházások tervezett irányítását, a gazdasági hatalom ellenőrzését, a munkavállalók gazdasági beleszólási jogának megvalósulását, valamint a tervezést és a versenyt jelölte meg. A *szociálpolitikai* kérdésekkel kapcsolatban ugyancsak követelte a munkások képviselőinek útján gyakorolt beleszólási jogának megvalósítását, a munkához való jogot, a munkakörülmények alakításának jogát, a szakmaválasztás szabadságát és az egészségügyi biztosítást. A *művelődésről* szólva foglalkoztak a szakszervezetek és a művelődéspolitikával, a szövetségi, a tartományi és a helyi művelődéspolitikával, a képzéssel, neveléssel, tudománnyal és kutatással, a művészet, a sajtó, a rádió és a televízió kérdéseivel, valamint a nemzetközi kulturális kapcsolatokkal. Azaz a művelődéspolitikát szinte minden ágazatáról elmondták véleményüket. A szakszervezeti szövetség új programja különösen a *beleszólási jog*

kérdésében keltett, illetve élesztett újra nagy vitákat. A munkaadók ugyanis úgy látták, hogy ennek elfogadása lehetővé tenné a munkavállalók beleszólási jogát a vállalatok személyi, szociális és gazdasági döntéseibe, amit természetesen elfogadhatatlannak tartottak.

A kormány kísérletet sem tett a két fél álláspontjának közelítésére, hanem eleve a munkaadók pártjára állt. A szakszervezetek követelését tehát csak az egyre erőteljesebbé váló szociáldemokrata párt támogathatta. Mindez nyilvánvalóvá tette, hogy a hatalmon levő pártok az új kancellár vezetésével sem képesek az adenaueri korszakban kialakult társadalmi, politikai gyakorlaton változtatni.

Az ún. *kivételes állapot*ról szóló törvényjavaslat meg-megújuló vitája a hatvanas években jól tükrözte a társadalom belső ellentéteit. A tervezet első változatát 1960-ban terjesztette elő Schröder belügyminiszter, de megbukott vele, mert sem a szövetségi parlament, sem a szövetségi tanács nem értett egyet a parlamenti jogkörök és feladatok zömének a kormányra való átruházásában. Ezután megkezdődött a törvénytervezet sorozatos újrafogalmazása és újratárgyalása, mivel a nyugati megszálló hatalmak 1955-ben kelt ún. „kikötési” jogait német törvényekkel kellett felváltani. Az 1963. január 24-én Höcherl belügyminiszter által előterjesztett változat legfontosabb módosítása, hogy különbséget tett a külső és belső veszély, valamint a katasztrófa-állapot között, de több mint kétéves tárgyalás és három parlamenti olvasás után – a szociáldemokraták ellenállása következtében – ez a tervezet is megbukott. Nem tudtak megegyezni ugyanis oly fontos kérdésekben, mint: Ki hirdetheti ki a szükségállapotot? Ki milyen jogkört kapjon szükségállapot esetén? Hogyan ellenőrizték a döntési jogkörrel felruházottakat? Milyen következményei lehetnek az alapvető jogi megszorításoknak? Hogyan lehetne kizárni a szükségállapot dik-tálta rendeletekkel való visszaélést? S végül: honnét vegyék a ren-geteg pénzt a törvények által előírni szándékozott óvóhelyek és lég-védelmi berendezések építésére?

E tervezet 1965-ös bukása – a közelgő választások előtt – ki-élezte a kormánypártok és a szociáldemokraták ellentéteit, kinek-kinek hatásos választási eszközévé vált, de komolyabb politikai válságot nem eredményezett.

Erhard első kormánya idején tehát a még viszonylag könnyen leküzdhető gazdasági nehézségek mellett egyre több társadalmi, politikai gond mutatkozott. Ezek közé tartozott pl. a *náci bűnők*

elévülésének kérdése, amely az 1964 januárjától 1965 augusztusáig tartó ún. nagy Auschwitz-per kapcsán éleződött ki. A Frankfurtban tartott tárgyaláson hat vádlottat életfogytiglani, tizenegyet több évi börtönre ítélték, hármat pedig felmentettek. Mindezzel egyidőben újabb magas rangú tisztségviselők náci múltjára derült fény; 1964 februárjában Hans Krüger szövetségi kitelepítésügyi miniszter kényszerült megválni hivatalától, miután ismertté vált, hogy a megszállt Lengyelországban az egyik „rendkívüli bíróság” tagja volt. Március 25-én a szövetségi elnöknek első ízben kellett állami kitüntetést visszavonnia, miután az ipar újjáépítéséért Nagy Szövetségi Érdemkereszttel kitüntetett Heinrich Bütefischről, az oberhauseni Ruhrchemie AG helyettes elnökéről kiderült, hogy a náci időkben SS-Sturmbannführer volt, s rabszolgakereskedelmet folytatott az auschwitz-i tábor foglyaival. Ugyancsak 1964 nyarán vált múltja áldozatává Theodor Maunz, a bajor művelődési miniszter, mert a harmincas években az államjog tanáraként hirdette, hogy a führer parancsa alkotja az érvényes jogrend alapját. Több volt náci, leleplezését követően, öngyilkosságba menekült, mások álnéven külföldre, Dél-Amerikába szöktek. A perek és leleplezések során a közvélemény számos új részletet tudott meg a náci bűnökről, Peter Weiss pedig dokumentumdrámát írt az auschwitz-i borzalmakról „A nyomozás” címmel.

Az eseményeket azonban vegyes érzelmekkel fogadták. A közvélemény egy része feledni akarta a náci múltat úgy gondolva, hogy mindazért már megbűnhődtek. Más kérdés volt azonban a náci büntettek elévülése. A nyugatnémet alkotmány a bűncselekmények elévülési idejét 20 évben szabta meg, amelynek értelmében 1965 után a harmadik birodalomban elkövetett gyilkosságokért senki sem vonható felelősségre. A kormány úgy vélekedett, hogy nem kell változtatni az alkotmányon, de a náci bűnösök lelepleződése óvatosságra intette, ezért a közvéleményhez fordult, hogy a még ismeretlen terhelő bizonyítékokat szolgáltatassák be a náci törvénysértések tisztázására 1958-ban létesített központnak. A felhívást minden olyan országba eljuttatták, amelynek területén a nácik ilyen büntetteket elkövethettek – kivéve az önálló államként el nem ismert Német Demokratikus Köztársaságot. A szövetségi parlament követelte a náci bűnösök erőteljesebb felkutatását, s a kormánynak 1965. március 1-ig jelentést kellett tennie, hogy minden számbajöhető esetben megindították-e az eljárást, s az elévülési tör-

vény hatálybalépésének nincs-e akadálya. 1965 folyamán e kérdés állandó heves vitákat vált ki mind bel-, mind külföldön. Edward Buchner szövetségi igazságügyminiszter 1965 februárjában készült beszámolójában kijelentette, nem zárható ki annak lehetősége, hogy 1965. május 8. (a háború befejezésének 20. évfordulója) után is napvilágra kerüljenek még ismeretlen náci bűncselekmények. (E beszámolóig kb. 80 000 németet ítélték el a szövetségi köztársaságban háborús vagy politikai bűnökért, s mintegy 14 000-en vártak még ítéletre.) A kormány ezek után a döntést a szövetségi parlamentre bízta, amely úgy oldotta meg a helyzetet, hogy az alkotmányban rögzített 20 éves elévülési időszakon nem változtatott, viszont elrendelte, hogy annak érvényét ne a háború befejezésétől, hanem 1950. január 1-től, a Német Szövetségi Köztársaság első évétől, a szövetségi igazságügy megszületésétől kell számítani. Ezzel tehát az elévülés kérdését öt évvel elhalasztották. Az ügy így is óriási vihart kavart, az igazságügyminiszter államjogi okokra hivatkozva lemondott.

A szükségállapot törvény tervezetének és a náci bűnök elévülési kérdésének elnapolása azt mutatja, hogy az Erhard-féle vezetés az egyéb társadalmi gondok mellett a legkiélezettebbekre sem talált megoldást, hanem mindent a későbbiekre halasztott.

A KÜLPOLITIKA HÁRMAS FELADATA

Erhard hatalomra jutása után becsvágyó külpolitikába kezdett. Feladata bőven akadt mind a nyugati szövetségen belül, mind a Közel-Keleten és Kelet-Európában.

Legfontosabb feladatának tartotta, hogy a Kennedy elnök idején elhidegült nyugatnémet-amerikai viszonyt javítsa. Nem meglepő tehát, hogy megválasztása után első külföldi útja az 1963. november 22-én meggyilkolt elnök utódjához, Lyndon B. Johnsonhoz vezetett december 27. és 29. között. Az elnök nagy figyelmet fordított arra, hogy megnyerje magának egyrészt de Gaulle ellenében, másrészt a devizakiegyenlítésre vonatkozó amerikai elképzeléseknek. A két politikus vélt érdekközössége azonban gátolta a szövetségi köztársaság és a nyugat-európai szövetségesek kapcsolatának további javulását. Így Erhard londoni, római, párizsi, hágai és brüsszeli látogatásai 1964 elején nem is hozták meg a kancellár által várt eredményt, miután Nagy-Britannia kérdésében külön-

bőzött véleménye a hangadó francia állásponttól. Nyomatékosan hangsúlyozta ugyanis, hogy Nagy-Britanniát az európai kontinens hatalmának tekinti, amelynek így helye van a nyugat-európai gazdasági közösségben, de csupán Hágában nyugtázhatta örömmel az NSZK és Hollandia egyetértését, miszerint az európai gazdasági közösségbe mindenki beléphet, aki csak akar.

Mindezek után nem alaptalanul terjedt el az a felfogás, hogy Erhard és külügyminisztere Schröder, nem tulajdonít az 1963. január 22-én aláírt német-francia szerződésnek akkora jelentőséget, mint az aláírók, Adenauer és de Gaulle. Talán ezért is figyelmeztetett a szerződés megkötésének első évfordulóján mondott rádióbeszédében a volt kancellár: Németország és Franciaország mindig szomszédok. Németország sorsa Franciaország sorsa is és viszont. Ezért a német-francia szerződés létkérdés a szovjet hatalmi fenyegetéssel szemben mindkét ország számára. Utódja azonban másként vélekedett, ami 1964 júliusában, de Gaulle bonni látogatásakor vált nyilvánvalóvá. A francia elnök, hogy látogatásának jelentőségét aláhúzza, számos miniszterével kísértette el magát. Német tárgyalópartnereinek egy politikai unió létrehozását javasolta. Előterjesztése felett azonban a vendéglátók udvariasan elsiklottak. Mindez a közvélemény előtt sem maradt titokban, hisz maga de Gaulle is kifejezte csalódottságát, amikor a tanácskozást értékelve kijelentette: a német-francia szerződés még nem érte el a kívánatos fejlődési fokot. Pedig Európa mindaddig nem folytathat közös politikát, amíg nem lesz közös német-francia politika. Hasonló szellemen nyilatkozott a francia tájékoztatásügyi miniszter is.

A halmozódó ellentétek és a sorozatos nézeteltérések 1965-ben az Európai Gazdasági Közösség komoly válságához vezettek, s mindez a szövetségi köztársaság külpolitikájában is súlyos gondokat okozott. Az év első felében Erhard sikertelenül tárgyalt Párizsban és Rómában, s nem hoztak eredményt a francia elnöknek a nyugatnémet kancellár kérésére előrehozott bonni tárgyalásai sem. A mélypontot az jelentette, amikor a közös piaci országok hajlandósága ellenére de Gaulle vétóval akadályozta meg Nagy-Britannia csatlakozását. Ez fordulópontnak tekinthető, mert a hat közös piaci tagállam között először tört ki politikai ellentét, amely éveken át megosztotta őket. Az együttműködési szellem háttérbe szorultával reménytelenné vált a legsúlyosabb gazdasági feladat megoldása, a közös mezőgazdasági politika megteremtése. Miután

a Brüsszelben tárgyaló külügyminisztereknek nem sikerült meg-
egyezniük a tervezett időpontig, 1965. június 30-ig, a francia kor-
mány július 6-án visszahívta állandó képviselőjét a Közös Piacból
s közölte: a francia küldöttség egyelőre nem vesz részt az Európai
Gazdasági Közösség Tanácsának ülésein. Mindez egyértelművé
tette, hogy de Gaulle Franciaország nagyhatalmi szerepének
visszaszerzéséért még az európai egységet is hajlandó kockára ten-
ni. A látványos francia-német kibékülést tehát alig másfél év múl-
tán gyors elhidegülés követte, nem csupán Erhard politikai ügyet-
lensége miatt. A fejleményeket csalódottan szemlélő nyugatnémet
közvélemény azonban mindenekelőtt az új kancellárt hibáztatta
a történetekért.

A külpolitikai gondokat tetézte, hogy 1965 folyamán válságba
jutott a szövetségi köztársaság *közel-keleti politikája* is. A Szovjet-
unióval egyre jobb kapcsolatokat tartó Nasszer, Egyiptom, illetve
akkori nevén az Egyesült Arab Köztársaság elnöke, 1965 február-
jára baráti látogatásra hívta meg Walter Ulbrichtot, az NDK
államtanácsának elnökét. Mindez komoly gondot okozott Bonn-
ban, mivel a szövetségi kormány ezt megelőzően már meghívta
Nasszert az NSZK-ba, de a nevezetes Hallstein-doktrína értelmé-
ben Ulbricht kairói látogatása, azaz az NDK elismerése miatt az
egyiptomi elnök fogadása kérdésessé vált, amint azt Schröder kül-
ügyminiszter sietett is leszögezni. A bonni kormány szóvivője
pedig kijelentette, hogy Ulbricht kairói látogatása nagy változaso-
kat idéz elő az egyiptomi és a nyugatnémet kormány viszonyában.
Nasszer erre azzal válaszolt, hogy megszakítja a diplomáciai kap-
csolatokat, ha a szövetségi köztársaság nem szakítja meg Izraelbe
írányuló fegyverszállításait. Az NSZK erre beszüntette a válság-
övezetekbe irányuló fegyverszállításokat.

A szövetségi köztársaság kormánya azonban nem hagyta szó-
 nélkül Ulbricht kairói látogatását, hanem annak lezajlása után 1965.
március 7-én nyilatkozatban szögezte le a következőket: 1. az
NSZK nem nyújt több segítséget Egyiptomnak, 2. az NDK-ban
uralkodó rendszer felértékelését barátságtalan cselekedetnek te-
kinti, 3. a szövetségi köztársaság szorgalmazza a diplomáciai kap-
csolatok felvételét Izraellel, 4. megújítja elhatározását, hogy nem
szállít többé fegyvert a válságövezetbe, 5. szövetségeseivel együtt
a közel-keleti válság enyhítésén fáradozik.

Az Arab Liga Tanácsa válaszul március 9-i ülésén azt ajánlotta

tagjainak, hogy ha az NSZK felveszi a diplomáciai kapcsolatokat Izraellel, akkor az arab országok szakítsák meg diplomáciai kapcsolataikat a szövetségi köztársasággal, s vizsgálják felül gazdasági kapcsolataikat is. A határozatot egyedül Habib Burgiba, Tunézia elnöke kifogásolta, bírálva az arab országok német és palesztin politikáját. Ő befejezettnek tekintette az ügyet azzal, hogy az NSZK leállította Izraelbe irányuló fegyverszállításait.

Közben eredményre vezettek a nyugatnémet–izraeli tárgyalások, s az izraeli kormány 1965. március 14-én elfogadta a szövetségi köztársaság ajánlatát. Március 16-án az izraeli parlament is hozzájárult a diplomáciai kapcsolatok felvételéhez. Az esemény hírére 13 arab ország közül 9 visszahívta bonni nagykövetét, Beirutban és Bagdadban tüntetők rongálták meg a német külképviseletek épületeit, Benghaziban pedig merényletet követtek el a szövetségi köztársaság nagykövete ellen. Az arab országok heves véleménynyilvánítása természetesen nem befolyásolhatta az eseményeket, s 1965. május 12-én hivatalosan is bejelentették, hogy a Német Szövetségi Köztársaság és Izrael diplomáciai kapcsolatba lép egymással. A német kormánynyilatkozat ugyan hangsúlyozta, hogy a kapcsolatfelvétel senki ellen nem irányul, senkinek sem árt, különösen az arab országok népeinek nem, akikkel a német nép fenntartja barátságát, de az arabok másként vélekedtek. A hivatalos bejelentés másnapján, május 13-án az Egyesült Arab Köztársaság, Szíria, Libanon, Algéria, Jordánia, Jemen, Szaud-Arábia megszakította diplomáciai kapcsolatait az NSZK-val. Őket követte május 16-án Szudán, Kuvait pedig visszavonta beleegyezését, hogy diplomáciai kapcsolatokat létesítsen a szövetségi köztársasággal.

A szövetségi köztársaság külpolitikájának legsúlyosabb teher-tétele a Német Demokratikus Köztársaság létének el nem ismeréséből fakadóan a szocialista országokkal kapcsolatos rendezetlen viszonya volt. Az NDK létét azonban egyre nehezebb volt nem tudomásul venni, s lassan az is mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a német újraegyesítés rövid időn belül megvalósíthatatlan. Érdeke volt mindegyik félnek a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztése is. Így 1963–1964 folyamán az NSZK szerződést kötött Lengyelországgal, Romániával, Magyarországgal és Bulgáriával kereskedelmi kirendeltségek kölcsönös felállítására. Az említett országokhoz fűződő kapcsolatok terén a szövetségi kormány tehát haj-

landó volt kis lépéseket tenni, de visszautasította Willy Brandtnak azt a javaslatát, hogy hasonló módszerrel kezdjenek hozzá a „bel-német kapcsolatok”, azaz az NDK-hoz fűződő viszony rendezéséhez. Ragaszkodtak azokhoz a korábbi elképzelésekhez, hogy a német kérdést csak egy nagy, átfogó terv keretében lehet megoldani. Mindennek előfeltételül egy olyan békeszerződés megkötését tartották, amely három dolgot biztosít a németek számára: 1. rendezi az ország katonai helyzetét egy új európai vagy kelet-európai biztonsági szerződésrendszer keretében, 2. kijelöli Németország végleges keleti határait, 3. biztosítja a német nép önrendelkezési jogát, melynek lényege egy szabad, nem kommunista Németország.

Az 1965 szeptemberére kiírt választások közeledtével megélénkült a külpolitikai kérdések vitája is. Az ellenzéki szociáldemokraták 1965. január 25-én szükségesnek tartották nyilvánosságra hozni pártjuk elnökének és Nyugat-Berlin kormányzó polgármesterének, Willy Brandtnak azt az emlékiratát, amelyet még 1964. augusztus 26-án juttatott el Dean Rusk amerikai külügyminiszternek. A nyilvánosságra hozatal kiváltó oka a szövetségi kormány és a berlini szenátus közti nézeteltérés volt, amely Brandt külpolitikai kezdeményezéseiből fakadt. Nyugat-Berlinben élesebben jelentkeztek a megoldatlan helyzet szülte gondok, ezért ajánlotta a kormányzó polgármester, hogy ne várjanak a nagy lehetőségre, hanem használják ki a már meglevőket anélkül, hogy a majdani önrendelkezés kilátásait tönkretennék. Míg a kormánypártok keleti politikájukban a további kapcsolatok előfeltételévé tették az általános politikai kérdések tisztázását, addig Brandt a politikamentes lehetőségek kiaknázásáért szállt síkra abban a reményben, hogy ezzel a politikai kérdések megoldásához is közelebb juthatnak.

A Brandt-féle emlékirat nyilvánosságra hozatala egyértelművé tette, hogy a szövetségi kormány keleti politikája mellett az ellenzéknek is kidolgozott elképzelései vannak. Az állásfoglalások hevesességét azonban nemcsak a közelgő választások fokozták, hanem az is, hogy a kérdésben véleményt nyilvánított de Gaulle és Johnson is. A francia elnök 1965. február 4-i sajtóértekezletén a német kérdés európaizálását követelte, aminek értelmét munkatársai úgy magyarázták, hogy egy kiegyenlített, kelet- és nyugat-európai rendezés keretében kellene megoldani a német kérdést is. Johnson, aki de Gaulle nyilatkozata után szükségesnek tartotta az amerikai álláspont kifejtését is, arról biztosította a washingtoni nyugatnémet

nagykövetet, hogy az Egyesült Államok teljes mértékben és folyamatosan támogatja Németország újraegyesítését.

A két elnök idézett nyilatkozatát tárgyalta meg a szövetségi parlament 1965. február 15-i külügyi vitáján. (A brit kormány ugyanis csupán külügyminisztere révén nyilvánított véleményt, miszerint szövetségeseivel konzultálva minden tőle telhetőt megtesz, hogy a német népnek biztosítsa az önrendelkezési jogot.) Az ellenzéki szociáldemokraták parlamenti csoportjának vezetője, Fritz Erler, természetesen de Gaulle nyilatkozatának nagy jelentőségét emelte ki, Erhard viszont ellentmondott a francia elnöknek.

E vitáknak az adott igazi értelmet, hogy a választási évben ismét felerősödtek a kelet-európai országokhoz fűződő kapcsolatok kibővítésére irányuló törekvések, s nem is eredménytelenül. Ezen országok vezetői is értésre adták ugyanis, hogy érdekeltek a gazdasági kapcsolatok bővítésében. Kádár János 1965. február 11-i nyilatkozatában kijelentette, hogy a Magyar Népköztársaság szolidáris a Német Demokratikus Köztársasággal, de kívánatosnak tartja a Német Szövetségi Köztársasághoz fűződő kapcsolatainak kiépítését is. De Gaulle javaslata a német kérdés európaizálására a Szovjetunióban is nagy figyelmet keltett, s a Pravda egyetértett abban, hogy a német kérdés megoldásának feltétlenül magában kell foglalnia a német határok és a német fegyverkezés kérdését. Kelet-Európa tehát hajlandó volt tárgyalni.

AZ 1965. SZEPTEMBERI VÁLASZTÁSOK

Erhard nem egészen kétéves kormányzása után váltak esedékessé 1965 szeptemberében a nyugatnémet parlamenti választások. Bár a hatvanas évek közepére megváltozott az NSZK kül- és belpolitikai helyzete, a soron következő választások nem ígértek lényeges változásokat. A kancellár ez ideig eredményesen tudott fellépni a gazdaságban mutatkozó válságjelenségekkel szemben, külpolitikájában pedig kétségtelen mozgékonyasága ellensúlyozni látszott sikertelenségét. Az alig két éve zárult Adenauer-korszakban „gazdasági csodához” és a „változatlanság biztonságához” szoktatott nyugatnémet választókat részint e jelszavakkal, részint pedig a „népkancellár” személyének középpontba állításával sikerült is a kereszténypártoknak megtartaniuk. Az egyre erősödő ellenzéki szociáldemokraták azonban mind sikeresebben bizonyították a

közvélemény előtt kormányzásra való képességüket. 1964. február 16-án, az elhunyt Erich Ollenhauer utódjaként Willy Brandtot választották meg pártelnöknek, aki kancellárjelöltként és Nyugat-Berlin kormányzó polgármestereként egyre nagyobb népszerűsége tette szert. Az előrejelzések a kereszténypártok és a szociáldemokraták fej-fej melletti küzdelmét jósolták. A szabaddemokraták természetesen mindent elkövettek azért, hogy továbbra is a harmadik erő szerepét játszassák, de egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy csupán a nyugatnémet politikai mérleg nyelveként jöhetnek számításba. Mivel a kereszténypártok szerették volna visszaállítani egyedüli kormányzásukat, ezért a szabaddemokraták és a szociáldemokraták egyaránt ennek megakadályozására törekedtek. Az FDP továbbra is fenn akarta tartani az 1963 óta fennálló kereszténypárti-szabaddemokrata koalíciót, a szociáldemokraták egy nagy koalíció létrehozását tűzték ki célul, s ez az elképzelés a választási küzdelem hajrájának egyik döntő kérdésévé vált. Erhard ugyanis közvetlenül a választások előtt kijelentette: nem lesz nagy koalíció, a CDU egyetlen tartományi elnöke sem járul hozzá. Ezzel szemben a szociáldemokrata Herbert Wehner emlékeztetett azokra a tárgyalásokra, amelyeket egy évvel korábban, 1964 szeptemberében folytatott a CDU/CSU frakció akkori elnökével Heinrich von Brentanóval, s megállapodtak, hogy az 1965-ös választások után a két nagy párt beható tárgyalásokat folytat egymással. Brentano azonban 1964 novemberében meghalt, de nem sokkal előtte újabb üzenetben értesítette Wehnert, hogy nem fog elfeledkezni megbeszélésükről. A vitában megszólaló Adenauer szintén azt hangoztatta, hogy a nagy koalíció létrehozása nemcsak lehetőség, de szükség is van rá. A nagy koalíció gondolatát tehát a kereszténypártok volt vezetői és a szociáldemokraták hangoztatták, az utóbbiak azon meggyónólásból, hogy a hatalomban részesedve bizonyíthassák kormányképességüket, ami a majdani szociáldemokrata kormányzáshoz vezető út első állomása lehet.

Az 1965-ös választásokon lépett fel először egy új párt, mely Németország Nemzetidemokrata Pártja (Nationaldemokratische Partei Deutschlands), német rövidítése után az NPD nevet viselte. Alig egy éve alakult, 1964. november 28-án Hannoverben, szinte a közvélemény tudta nélkül, de rövidesen komoly gondot okozott a szövetségi köztársaság demokratikus államrendjének. Régi nácik, fiatal jobboldaliak, látszólag nem politizálók, de a rendszer-

rel egyet nem értők kezdtek gyülekezni az új jobboldali pártba, amely az eddigi szétforgácsolt német jobboldali pártocskák gyűjtőmedencéjévé vált. Legfontosabb elődjének a Német Birodalmi Párt (Deutsche Reichspartei) tekinthető, ez adta az induláshoz szervezeteit és pártkasszáját, sajtóját, kiadóját, kádereit, valamint Adolf von Thadden személyében későbbi vezetőjét. Elődei közé tartozik még az 1952-ben betiltott újnáci Szocialista Birodalmi Párt (Sozialistische Reichspartei), az Össznémet Párt (Gesamtdeutsche Partei), a Német Blokk (Deutscher Block), a Német Parasztok Szükségközössége (Notgemeinschaft Deutscher Bauer), valamint az Elűzöttek és Jogfosztottak Blokkja (Block der Heimatvertriebenen und Entrechteten).

A nemzetidemokrata párt ígéretet tett az alkotmány tiszteletben tartására és mértékletességet ígért, de sajtójában és gyűlésein egyre nyilvánvalóbbá vált a nemzetiszocialista eszmékhez való vonzódása és a parlamentáris demokrácia elutasítása. Az igazi meglepetés azonban az volt, hogy a 473 taggal alakult pártnak alig több mint fél év múltán, 1965 júniusára már több mint 7000 tagja volt, s a választásokon megszerezte a szavazatok 2%-át. Mindez természetesen nem veszélyeztethette a szövetségi köztársaság politikai rendjét, hisz 5% alatt nem lehet bejutni a parlamentbe, de az újnácik gyors előretörése sokakat elgondolkodtatott. Az eseményre a külföld is felfigyelt, és nem csupán a Szovjetunió.

Az 1965. szeptemberi választásokon a szavazásra jogosultak 86,9%-a vett részt. A CDU/CSU megkapta a szavazatok 47,6%-át, s ezzel 245 parlamenti helyet szerzett. A szociáldemokraták 39,3%-ot kaptak 202 parlamenti hellyel, a szabaddemokraták pedig 9,5%-ot, ami 49 parlamenti helyet jelentett. A már említett 2% újnáci szavazat mellett 1,3%-ot szerzett az 1960-ban alakult Német-Béke-Unió (Deutsche Friedens-Union), mely követelte a bonni politika azonnali megváltoztatását, a közép-európai fegyverkezés nemzetközi ellenőrzését, a nukleáris fegyverek tárolásának megtiltását német földön, az idegen csapatok kivonását mindkét Németországból, a semlegesítést és a két német állam konföderációját. Az eddigieken kívül még 5 párt kapott jelentéktelen mennyiségű szavazatot.

A választások vesztese a Szabaddemokrata Párt volt, hisz szavazóinak közel egynegyede pártolt el tőle, a kereszténypártok és a szociáldemokraták viszont egyaránt növelték erőiket, az előbbieket

2,3%-kal, az utóbbiak pedig 3,1%-kal. Bár a kereszténypártok visszaszereztek valamit abból, amit 1961-ben elvesztettek, de egyedül nem kormányozhattak, s így a továbbiakban is koalícióra kényszerültek. A két „győztes” párt természetesen elégedetten nyilatkozott, a szabaddemokraták viszont képtelenek voltak csalódottságukat leplezni, mert nemhogy az NSZK harmadik politikai erejévé nem váltak, hanem 3,3% szavazatot veszítve törpepárttá zsugorodtak. A párt elnöke, Erich Mende még a választás éjszakáján megvádolta a közvélemény-kutató intézeteket, hogy nyilvánosságra hozott előrejelzéseikkel befolyásolták a közvéleményt.

A választások eredménye szerint a szavazók nagy része elfogadta azon álláspontot, hogy bonyolult időben nem tanácsos új párttal és új emberekkel kísérletezni a kormányzat élén. Az eredménnyel elégedett, de józanul gondolkodó kereszténypárti politikusok azonban tisztában voltak azzal is, hogy pártjaik régi politikájuk utolsó tartalékait használták fel, épp ezért saját politikai jövőjük érdekében is fontos a nagykoalíció megteremtése. Jellemző e körök politikai hangulatára, hogy Lübke szövetségi elnök kormányalakítási tárgyalásait tüntetően nem Erharddal kezdte, hanem a szociáldemokratákkal való együttműködésre hajlamos Paul Lückével, a majdani nagykoalíció belügyminiszterével. A kereszténypártok több vezető egyénisége, köztük Strauss is kiszivárogtatta, hogy egyetért a „fekete-vörös” koalícióval. Ugyanakkor Erhardot sem lehetett azonnal félretolni, hisz a választási siker az én-központú választási hadjáratának eredménye volt. A kancellár ugyanis azt kérte a választóktól, hogy személyére mondjanak igent, s azok jelentős része, a jólét növekedését Erharddal hozva összefüggésbe, így is cselekedett. Ugyanakkor Erhard már a választások előtt is fellépett a nagykoalíció gondolata ellen, s ugyanezt tette a szabaddemokraták vezére, Erich Mende is. Sőt, a választások után Adenauer is változtatott álláspontján és nem volt hajlandó a szociáldemokratákkal való együttműködést támogatni. A nagykoalícióról tehát egyelőre nem lehetett szó, hanem folytatni kellett a kereszténypárti és szabaddemokrata kormányzást.

A második Erhard-kormány megalakítása nagyon nehéznek bizonyult, amelynek oka a szabaddemokraták és Franz Josef Strauss közti ellentétben rejlett. Az FDP már márciusban kijelentette, hogy a választások után hajlandó lesz folytatni a koalíciót a kereszténypártokkal, de csak Strauss nélkül. Erre a CSU vezetője keményen visszavágott. A választások előtt két héttel kétkulacsossággal vádolta meg a szabaddemokratákat, akiknek a pártját nem tartotta sem szabadnak, sem demokratának. Ezek után nem meglepő, hogy az újrakezdett kormányalakítási tárgyalásokon a keresztényszocialisták ultimátumszerűen követelték, hogy a szabaddemokraták mondjanak le a Strauss-szal szembeni ellenállásról. Az FDP erre csak a név említése nélkül volt hajlandó, s írásos nyilatkozatában úgy fogalmazott, hogy egyetlen politikus tekintélyét sem szabad csorbítani vagy annak politikai mozgásszabadságát korlátozni. Ennek ellenére hosszú és kemény tárgyalások kezdődtek: a keresztényszocialisták és Adenauer hevesen elleneztek Schröder további külügyminiszerségét, s Mendének is minden erejét össze kellett szednie, hogy össznémetügyi tárcáját megtarthassa. A kormányalakítás utolsó nagy akadályja azonban csak akkor tűnt el, amikor Strauss a tv-kamerák előtt kijelentette, hogy Erhard neki is ajánlott egy minisztériumot, de ő visszautasította az ajánlatot.

Mindezek után már nem volt akadály, hogy október 20-án Erhardot megerősítsék kancellári tisztségében, s új kormánya 26-án letegye a hivatali esküt. A kancellár 1965. november 10-én ismertette kormánynyilatkozatát, amelyben főként szociális és gazdasági kérdésekkel foglalkozott. A nyugatnémet társadalomról úgy vélekedett, hogy az már elvesztette osztálytársadalom jellegét és termelő társadalommá vált.

Erhard a választási küzdelem idején tett meggondolatlan értelmiség ellenes kijelentéseket. 1965. július 11-én tartott kölni beszédében vitába szállt a két nagyrabecsült német íróval, Rolf Hochhuth-tal és Günter Grass-szal, akik „fel akarták melegíteni” az osztályállam gondolatát. E „balfogás” a kancellár szerint csak úgy eshetett meg, hogy „a költő elhallgatott, s helyette ugatni kezdett egy pincsi”. Az ormótlan sértés az értelmiség javát ellenszenvre hangolta.

Az új kormány külpolitikájáról szólva sem mondott többet általánosságoknál. Követelte a német nép önrendelkezési jogának elismerését, hangsúlyozva ezzel együtt az orosz nép biztonsági igényeinek jogosságát, s ígéretet téve, hogy a német nép és a német kormány biztosítékot fog adni a Szovjetuniónak és a keleti szomszédoknak, miszerint az újraegyesítésből számukra semmi veszély nem származhat. Ez az NDK létéről szót sem ejtő, s az egyedüli német képviselőt gondolatára épülő, az új kezdeményezéseket figyelmen kívül hagyó fejtegetés csalódást keltett, s különösen az ellenzéki szociáldemokraták támadták erőteljesen. Ugyanis nemcsak az NDK létét, de annak 1964 óta tartó diplomáciai erőfeszítéseit sem lehetett figyelmen kívül hagyni. A Német Demokratikus Köztársaság előbb azt javasolta, hogy valamennyi európai ország létesítsen diplomáciai kapcsolatot mindkét német állammal, 1966-ban pedig azt, hogy mindkét német államot vegyék fel az ENSZ-be. A két német állam kapcsolatának rendezését célzó NDK-javaslatokat azonban Erhard tüntetően felbontatlanul küldte vissza annak ellenére, hogy Washington is enyhülésre biztatta Bonnt, tudtára adva, nem ellenzi, hogy változtasson a szocialista országokkal folytatott eddigi politikáján.

Érthető ezek után, hogy e rövidlátó külpolitikának is egyre nőtt az ellenzéke, amelynek véleményét Thomas Mann fia, Golo Mann így foglalta össze: „Erhard helyében nem küldeném vissza olvasatlanul a leveleket. Senki sem kényszeríthet bennünket arra, hogy szeressük az NDK-t, de léte olyan realitás, amely előtt nem hunyhatunk szemet.” A Hallstein-doktrína egyre nyilvánvalóbbá váló tarthatatlanságát mutatja, hogy Erhard kénytelen volt különbízottságot alakítani annak felülvizsgálatára. A munka végeztével Klaus Mehnert professzor, a bizottság elnöke így nyilatkozott: „Nem valami nagy örömmel jelentem be, hogy véleményem szerint a klasszikus Hallstein-doktrína a végét járja.” Ugyanakkor az NSZK két Nobel-díjas tudósa, Heisenberg és Weizsäcker azt vetette a kormány szemére, hogy alkudozási alapnak tekinti az Odera–Neisse-határt. Több más hasonló értelmiségi emlékirat és figyelmeztetés is született. Köztük az egyik legjelentősebb, amelyben a német evangélikus egyház állt ki az Odera–Neisse határ mellett. Ezt az emlékiratot 1965. október 14-én hozták nyilvánosságra „Az elűzöttek helyzete és a német nép viszonya keleti szomszédaihoz” címmel. Ugyanabban az időben, a II. Vatikáni Zsinat befejeztével a lengyel és né-

met katolikus püspöki karok is tárgyaltak a két ország kibéküléséről. A lengyelek Csesztovahoz keresztyén hitre térésének 1966-ban ünnepelt 1000 éves évfordulójára meghívták a német püspököket, akik ennek eleget is tettek.

1966. február 7-én Walter Ulbricht a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottsága nevében nyílt levelet intézett Németország Szociáldemokrata Pártjának dortmundi kongresszusához, melyben vázolta Németország helyzetét, kérdéseket intézett az SPD-hez és együttes cselekvésre szólított fel. A nyugati és keleti németek nyílt eszmecseréje érdekében közös testület felállítását javasolta. A nyugatnémet szociáldemokraták március 18-i nyílt válaszukban a közös testület létrehozása helyett a politikai pártok nyílt vitáját javasolták Németország „minden részében”, valamint azt, hogy az NSZK szövetségi parlamentjében és az NDK népi kamarájában részt vevő pártok képviselői felfogásukat mindenütt nyíltan kifejtessék. A szociáldemokraták azt is bejelentették, hogy a szövetségi köztársaságban nyilvánosságra hozzák e választatot éppúgy, mint a szocialista egységpárt nyílt levelét annak ellenére, hogy nem értenek egyet azzal, amit e dokumentum a szövetségi köztársaság belső helyzetéről és a szociáldemokrata pártról állít. Együttal hét kérdést intéztek a szocialista egységpárthoz, amelyben nehezményezték a két országrészt elválasztó határ szigorú őrizetét, az NDK polgárainak kiutazási nehézségeit és az NDK Berlinnel kapcsolatos álláspontját. Javasolták, hogy a megosztott Németországban vezessenek be kölcsönös könnyítéseket és folytassanak az ország mindkét részében szabad vitát.

A kölcsönös vitára tett javaslatra a Német Szocialista Egységpárt 1966. március 25-én azt válaszolta, hogy az általa tervezett karl-marx-stadti, valamint a nyugatnémet szociáldemokraták által tervezett essen rendezvényeken kölcsönösen vegyenek részt a két párt képviselői és fejtsék ki nézeteiket. Az SPD április 15-i viszontválaszában arra figyelmeztetett, hogy elérkezett az idő a vita újrakezdésére, de nem elég arról beszélni, hogy egyik vagy másik fél hogyan képzei el a jövő Németországát, hanem azzal kell foglalkozni, hogy miként lehetne az emberek életét megkönnyíteni a megosztott Németországban. Mert ettől függnék a további lépések is, amelyek végre az egész német népnek külső és belső békét hozhatnak.

A nyílt levelek nem fukarkodtak egymás kölcsönös bírálatával.

Az SPD különösen nehezményezte a Német Szocialista Egységpártnak azt a megállapítását, miszerint az NSZK 1966-ban ott tart, ahol a weimari Németország tartott 1932-ben. Az elvi nézeteltérések ellenére azonban még létrejöhetett volna a „szónokcsere”, de felbukkant egy súlyos gyakorlati akadály. A bonni kormány nem volt hajlandó szabályos útlevéllal beengedni a Német Szocialista Egységpárt küldötteit, mivel ez a Német Demokratikus Köztársaság gyakorlati elismerését jelentette volna. Arra viszont hajlandó volt, hogy egy hétre kivételes menlevelet adjon a Német Szocialista Egységpárt képviselőinek, ők azonban ilyen feltételek között nem voltak hajlandók a szövetségi köztársaságba utazni. Ezek után a nyugatnémet szociáldemokraták sem jelentek meg Karl-Marx-Stadtban.

A szövetségi köztársaság rádió- és tévéállomásai azonban lehetőséget adtak arra, hogy a szociáldemokraták ismertessék el nem mondott beszédeiket. Ezek során Willy Brandt azt hangoztatta, hogy nem lehet ugyan egyetlen varázsütéssel eltüntetni a szociáldemokraták és a kommunisták, a demokrácia és a diktatúra ellentétét, de az ilyen megállapítások önmagukban nem elegendőek az előrejutáshoz. A gyűlölet nem oldja meg a kérdéseket. Bíráló megjegyzései között tehát azt is felvetette, hogy miért nem lehetséges a német területek közti élénkebb kereskedelem. Mivel ez közvetlenül az NDK létének tudomásul vétele, ezért Brandt szükségesnek tartotta hangsúlyozni azt a viták során tapasztalt akaratot, hogy mindenekelőtt egy nép maradjon a német. Herbert Wehner szintén gyakorlati szempontból közelítette meg a kérdést, s olyan formák megteremtését szorgalmazta, amelyek segítségével Németország két része közt fejlődhetnek a kapcsolatok. Az NDK létét tehát ő is egyértelműen elismerte épp úgy, mint Fritz Erler, aki bár keményen bírálta a keletnémet rendszert, de arra figyelmeztetett, hogy Németország részeinek különböző szövetségi rendszerekhez tartozása nem lehet ok arra, hogy gyűlöletet szítsanak az emberek közt, sőt épp a németeknek kell hozzájárulniuk az enyhüléshez és a leszereléshez.

Az a tény, hogy e fontos párbeszédet éppen az ellenzéki szociáldemokraták folytatták, jól érzékelteti Erhardnak és kormányának tehetetlenségét. Az ellenzék e „kezdeményezésére” nekik is lépniük kellett, s így 1966. március 25-én *békejegyzéket* juttattak el a világ kormányaihoz, azokhoz is, amelyekkel nem voltak diplomáciai

kapcsolatban – kivéve a létében el nem ismert NDK-t. A jegyzék magán viseli Erhard érzéketlenségét az ún. kis lépések iránt. A szövetségi kormány békepolitikájáról szólva például leszögezte, hogy a nemzeti államok régi rendszere nem lesz képes megoldani a jövő feladatait, épp ezért vesz részt az NSZK minden olyan kezdeményezésben, melynek célja az európai egyesülés. Az európai feszültség csökkentésének első lépéseként a német kérdés rendezését jelölte meg, s hogy a német nép megkapja a jogot szabadon dönteni saját sorsáról. A jegyzék hat pontba foglalta össze a leszerelésre és a béke megőrzésére tett javaslatokat: 1. Az illető országok mondjanak le az atomfegyverek gyártásáról és eladásáról. 2. Kössenek szerződést az európai atomfegyverek fokozatos csökkentésére. 3. Mint hasadó anyagot szállító ország az NSZK hajlandó alávetni magát a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség ellenőrzésének. 4. Az NSZK kész a Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, valamint más kelet-európai országok kormányaival kölcsönös nyilatkozatban lemondani az erőszak alkalmazásáról. 5. Az ún. német agressziós tervekkel kapcsolatos bizalmatlanság eloszlatása érdekében a szövetségi kormány kétoldalú megegyezéseket javasol a szovjet, lengyel, csehszlovák, magyar, román és bolgár kormányoknak katonai megfigyelők cseréjére. 6. Végül a szövetségi kormány hajlandó egy leszerelési világértekezleten vagy bármely más, sikert ígérő leszerelési értekezleten részt venni és alkotó szellemben közreműködni.

A kormánynyilatkozat a szövetségi köztársaságban nagy figyelmet keltett, s a politikai közvélemény nem tartotta lehetetlennek a kísérletet, hogy a német kérdésben a helybenjárást haladás váltsa fel. A külföldi visszhang kétféle volt. A nyugati országok helyeselték és támogatták a nyilatkozatban foglaltakat, a Varsói Szerződés országai viszont rámutattak legsúlyosabb fogyatékoságára, arra, hogy a Német Demokratikus Köztársaságról és az Odera–Neisse határról szót sem ejtett, s ezzel mintegy alkalmat adott arra, hogy Otto Winzer, az NDK külügyminisztere kijelenthesse: amíg a bonni kormány nem egyezik meg a Német Demokratikus Köztársasággal, addig az egész békejegyzék nem más, mint az agresszív politika átlátszó fedőmanővere.

Az Erhard-kormány nyilatkozata tehát épp a legfontosabb kérdésben nem ment el odáig, hogy tárgyalási alap lehessen a Varsói Szerződés országaival.

A kereszténypárti-szabaddemokrata kormánysszövetség helyzetét – amellet, hogy nem tudott új folyamatokat elindítani a keleti politikában – egyre súlyosbodó belső ellentétek rázták meg. A gazdasági csoda atyjaként megválasztott kancellárt az érintette a legérzékenyebben, hogy a gazdasági visszaesés 1966-ban minden eddiginél súlyosabbá vált, s veszélyeztetni látszott az eddigi zavartalan-nak tűnő jólétet. Ráadásul a gazdasági bajok fényénél láthatóbbá vált a már régóta gyülemlő többi gond is. Bár 1966 derekán túlzás volt gazdasági válságról beszélni, a nyugatnémetek mégis így élték át ezt az időszakot. A gazdasági csoda óta ugyanis ekkor történt meg először, hogy a termelés visszaesett (1966 második felében 6,5%-kal). A beruházások is egy helyben topogtak, majd 10%-kal csökkentek. Egyedül a külkereskedelemben nem volt visszaesés, évi aktívuma változatlanul 16 milliárd DM körül mozgott.

Az 1966–1967-es visszaesés abból fakadt, hogy az 1961–1965 közti időszakban – gyorsan leküzdhető kisebb megtorpanásoktól eltekintve – tartós gazdasági növekedés mutatkozott, s ez mind a parlamentet, mind a szövetségi kormányt expanzív kiadási politikára ösztönözte. Így amikor stagnálás és visszaesés következett be, a szövetségi köztársaság gazdasága átmeneti válságba jutott. A brutto társadalmi termelés nem érte el az előrejelzést, s mivel az állam és a szövetségi tartományok kiadásai alig csökkentek, gyorsan növekvő költségvetési válság keletkezett. Saját megítélésük szerint a második világháború óta ilyen nagy és átfogó mértékben, mint 1966–1967 fordulóján, egyetlen nyugat-európai országban sem csökkent a kereslet. 1967 első felében a munkaügyi hivataloknál 300 000-rel több munkanélküli jelentkezett, mint egy évvel korábban, a foglalkoztatottak száma pedig 800 000-rel volt kevesebb. A válság hatására erősen csökkent a beruházási kedv, amely a munkanélküliség további növekedésével fenyegetett. A kedvezőtlen jelenségek – mint mindig – láncreakciót indítottak. Az energiagazdálkodás szerkezeti átalakítása pl. azért jutott váratlanul nehéz helyzetbe, mert míg a hatvanas évek elején a gazdaságosabb fűtőolaj által visszaszorított széntermelés következtében elbocsátott Ruhr-vidéki bányászokat el tudták heyezni a fejlődő gépkocsigyártásban, addig a hatvanas évek közepén ez az iparág is visszaesett. Az események az idősebb nemzedékben az 1929-es válság emlékét idézték fel, amely a Weimari Köztársaság bukásához vezetett.

Mindezzel együtt megélénkült a politikai élet. A hatalom központjában levő erőket az egymás közti ellentétek egyre inkább megosztották, az ellenzék befolyása növekedett, s megerősödtek egyes szélsőséges törpe csoportok is. A gazdasági válságjelenségek pedig megfosztották Erhardot a gazdasági csoda atyjaként élvezett tekintélyétől. Népszerűségét elvesztve bukása egyre nyilvánvalóbbá vált, hisz párton belüli ellenfelei is csak az alkalomra vártak, hogy megszabaduljanak tőle.

Erhard politikai betegsége régebbi keletű volt, s a keresztény-pártok által sikerre vezetett választási küzdelme után néhány hónappal, 1966 elején gyógyíthatatlanná vált, épp akkor, amikor állapotában látszatjavulás következett be. A 90 éves Adenauer helyére új pártvezetőt keresett a CDU, s a legtöbb kereszténydemokrata a kancellárra gondolt, de az ellenjelöltek sem voltak lebecsülhetők. Mindenekelőtt Lücke belügyminiszter, Barzel frakcióelnök és Kiesinger baden-württembergi miniszterelnök. Külön gondot okozott Barzel bizonytalankodása, aki 1966 januárjában már-már visszalépett, de februárban ismét jelöltette magát. Közben Erhard is döntött. Azt tartotta a legjobb megoldásnak, ha saját maga veszi kezébe a kereszténydemokraták vezetését. Miután bejelentette igényét a pártelnöki tisztségre, a CDU vezetősége Erhard támogatása mellett döntött, Barzelt pedig első helyettesnek jelölte. 1966 márciusában a kancellárt a CDU elnökévé választották 413 szavazattal 80 ellenében és 50 tartózkodással. Ez azonban – a látszat ellenére – nem Erhard politikai helyzetének megerősödéséhez, hanem további gyengüléséhez vezetett. A kereszténypártok népszerűsége ugyanis tovább csökkent. Ennek első félreérthetetlen jelét az 1966 júliusában rendezett észak-rajna-vesztfáliai választásokon tapasztalhatták. E korábbi kereszténydemokrata tartományban ugyanis olyan súlyos vereséget szenvedtek, hogy rövidesen még a helyi kormányt is át kellett adniuk egy szociáldemokrata-szabaddemokrata koalíciónak. Mindezt első sorban a párt új elnökét tették felelőssé, aki egyébként hatalmas erőt fektetett ebbe a választási küzdelembe, de mindhiába.

A politikai rövidlátással vádolt kancellárt egyre hevesebben bírálták a szabaddemokraták, az ellenzék pedig mind hangosabban követelte lemondását. A kereszténypártok vezető politikusai is egyre tarthatatlanabbnak ítélték a helyzetet, s 1966 szeptemberében Barzel és Strauss felszólították Erhardot, vessen véget a szö-

vetségi kormány hónapok óta tartó bizonytalankodásának. Sokak szemében ez egyenlő volt a lemondásra való felszólítással.

A kancellár azonban minderről nem látszott tudomást venni és 1966 őszén átfogó tervet dolgozott ki a költségvetési hiány felszámolására, szigorú takarékosági intézkedéseket, a kiadások drasztikus csökkentését, az adókedvezmények eltörlését, sőt adóemeléseket helyezve kilátásba. A szabaddemokraták azonban megmakacsolták magukat és nem járultak hozzá az adóemelésekhez. Október végén szinte szakadatlanul tárgyaltak a koalíciós partnerek, de eredménytelenül. A kereszténypártok áthidaló megoldásként a kiadások csökkentése mellett az adókedvezmények fokozatos megszüntetését javasolták, de végső esetre fenntartották az adóemelés lehetőségét is. A szabaddemokraták azonban mereven elutasítottak mindenféle adóemelést és a kiadások erőteljes csökkentését javasolták a költségvetés kiegyenlítésére. Miután a tárgyalások nem jártak eredménnyel, 1966. október 27-én négy szabaddemokrata miniszter bejelentette lemondását. Ennek következtében Erhard második kormánya kisebbségbe került.

A kormányválság idején újabb tartományi választásokat rendeztek. November elején a hesseni választásokon a szociáldemokraták megszerezték a szavazatok 51 %-át, de sikert ért el az újnáci Német Nemzetidemokrata Párt (Nationaldemokratische Partei Deutschlands – NPD is, s 7,9 %-os eredménye feljogosította arra, hogy 8 képviselőt küldjön a 100 tagú tartományi parlamentbe. Az esemény megdöbbenetett a kül- és belföldi demokratikus erőket, sőt voltak, akik elhamarkodottan a demokrácia weimarihoz hasonló második bukását jósolták. A kiéleződött politikai helyzetben a szociáldemokraták és a szabaddemokraták felszólították Erhardot, vesse fel a bizalmi kérdést, a kancellár azonban visszautasította a sértő ajánlatot. A kereszténypártok immár sorozatos veresége és az újnácik előretörése arra készítette a CDU/CSU vezető politikusait, hogy megállapodjanak egy új kancellár személyében. Választásuk 1966. november 10-én Kurt-Georg Kiesingerre esett. Néhány nappal később a bajor tartományi választásokra ismét az NPD 7,5 %-os sikere nyomta rá bélyegét, amelynek eredményeként 15 képviselőt küldhettek a 204 tagú tartományi parlamentbe. (Itt továbbra is a CSU maradt a legerősebb párt 48,2 %-kal.) Most már mindenki az új kormányalakítás módozatairól tárgyalt, kivéve a hivatalához szinte nevetségesen ragaszkodó Erhardot, akinek

a véleményére már senki sem volt kíváncsi. Miután a szociáldemokraták és szabaddemokraták koalíciós tárgyalásai nem vezettek eredményre, a CDU is hozzájárult a nagy koalíció létrehozásához. Saját pártja döntését most már Erhard is kénytelen volt figyelembe venni, és 1966. november 30-án, 20 nappal Kiesinger „kijelölése” után végre lemondott.

A NAGY KOALÍCIÓ (1966–1969)

A kereszténypártok és a szabaddemokraták kormány szövetségének szétesése erőteljes politikai mozgást eredményezett. Azzal mindenki tisztában volt, hogy a jövőben is csak koalíciós kormány alakulhat és nem kevesen voltak, akik lehetségesnek tartották a szétesett koalíció újraélesztését is. Mások viszont a szociáldemokrata és szabaddemokrata összefogás mellett kardoskodtak, bár a két pártot jelentős ellentétek választották el egymástól. Hasonló külpolitikai nézeteik mellett súlyos belpolitikai ellentéteik voltak. A szabaddemokraták a szociáldemokratákat vörösöknek tekintették. A párt elnöke, Erich Mende az esetleges együttműködést úgy igyekezett biztosítani, hogy minden egyes szabaddemokrata képviselőnek a szavát vette, miszerint a két párt megegyezés esetén Brandt kancellársága mellett fog szavazni. Mindez természetesen nem maradt titokban a szociáldemokraták előtt sem, akik épp ezért úgy érveltek, hogy ilyen válságos helyzetben nem lehet kormányt alakítani ennyire csekély többségű (6 szavazat) és ingatag kiskoalícióra.

A kereszténypártok részéről elsősorban Strauss szorgalmazta a szociáldemokratákkal való megegyezés gondolatát, s ez az irányzat győzedelmeskedett a nagy koalíció híveként ismert Kiesinger kancellárjelöltté választásakor is. Nem volt egyszerű azonban a szociáldemokraták helyzete sem. A párton belül fellángolt heves vitákban mindenekelőtt az a jogos aggodalom fogalmazódott meg, hogy a nagy koalícióban a szociáldemokraták magukra vállalják a 17 éves kereszténypárti kormányzás alatt felgyülemlett gondokat, azaz utólag felelősséget vállalnak az Adenauer–Erhard korszakért. A nagy koalíció hívei viszont azt hangoztatták, hogy a hosszú ellenzékiiség terméketlenségre kárhoztatja, elfárasztja a pártot és kiábrándítja a tömegeket. A kormányban való részvétel viszont nö-

velheti a párt tekintélyét és befolyását, sőt elősegítheti a keresztény-pártok baloldalának megerősödését is. A szociáldemokraták – érzékelve növekvő politikai erejüket – úgy határoztak, nem vállalják az elsietett kormányrajutást, ehelyett mint a nagy koalíció kisebbik fele azt igyekeznek bizonyítani, hogy pártjuk érett és felkészült a szövetségi köztársaság vezetésére. Hosszas viták eredményeként 1966. november 26–27-én egy tízórás tanácskozást követően a szociáldemokrata frakció megadta hozzájárulását a kereszténypárti képviselőkkel folytatandó koalíciós tárgyalásokhoz. December 1-én a szociáldemokrata frakció újabb 7 órás tárgyalás után 126 szavazattal 53 ellenében elfogadta a kereszténypártokkal megkötött koalíciós megállapodásokat, s ezután már nem volt akadálya, hogy még ugyanezen a napon a szövetségi parlament megválassza Kurt Georg Kiesingert az NSZK harmadik kancellárjává, és a 10 kereszténypárti, valamint 9 szociáldemokrata miniszterből alakult kormány letegye a hivatali esküt.

Kiesinger 1904-ben született. Jogi tanulmányainak befejezése után Würzburgban, majd Berlinben volt ügyvéd. Eleinte a Centrum Párt tagja volt, 1933. május 1-én azonban belépett a náci pártba. A háború alatt a külügyminisztériumban dolgozott, feladata a külföldre irányuló rádióadások ellenőrzése volt. A háború után a szövetségesek 17 hónapra internálták. 1948-ban újra ügyvédi munkát vállalt Tübingenben és bekapcsolódott a politikába. 1949-ben parlamenti képviselővé választották, 1954-től a parlament külügyi bizottságának elnöke volt, de hamarosan összekülönbözött Adenauerrel és leköszönt tisztségéről. 1958-ban Baden-Württemberg szövetségi állam miniszterelnökévé választották, népszerűségét azonban nem vesztette el, és a fővárosból való távozása után is sokan őt tekintették a kancellári szék egyik legesélyesebb várományosának, amit aztán 1966. december 1-én el is foglalt.

A nagy koalícióval látszólag a szövetségi köztársaság legerősebb kormánya alakult meg. A valóság azonban más volt. Létrehozása nemcsak a pártokon belül, hanem országsszerte is heves vitákat váltott ki és megmozgatta a tömegeket. Sok városban tüntetéseket és tiltakozó gyűléseket rendeztek ellene. A szociáldemokrata tagság, valamint az ifjúság egy része elítélte az SPD részvételét a kormányban, mindenekelőtt azért, mert annak Strauss is tagja lett. Az elégedetlenkedők nevében nem kisebb személyiség, mint Günter

Grass szólította fel Brandtot: gondolja meg még egyszer, milyen beláthatatlan következményekkel járhat a kereszténypártokkal együtt vállalt kormányzás. Brandt azt válaszolta az írónak, hogy a legalaposabb vizsgálódások után is meg van győződve arról, hogy az adott esetben ez a leghelyesebb politikai megoldás. Előfordult, hogy régi szociáldemokraták tiltakozásul visszaadták párttagkönyvüket. A közvélemény elfogadta ugyan annak szükségességét, hogy a válságot valahogy át kell hidalni, de a nagy koalíció tartósságát mindenki kétségbe vonta.

A szövetségi köztársaság történetében ez volt az első eset, hogy a parlamentben nem volt a kormánynak számottevő ellenzéke, csupán a képviselők tíz százalékát kitevő szabaddemokraták. A kormánynak tehát látszólag módjában állt bármit cselekedni, nem kellett tartania a parlamenttől, viszont annál nagyobb gondot kellett fordítania az egymástól oly sokban eltérő két nagy szövetséges közti véleményegyeztetésre. Az ellentétes politikai erők tehát a kormányon belül hadakoztak egymással. Még Adenauer is – aki ugyan nem sajnálta Erhard bukását – csak a fejét ingatta az új kormány láttán: „Ha jobban meggondolom, hát bizony kísérteties összetétel” – jelentette ki a kabinet eskütétele után. S az agg politikus megfogalmazása nagyon is találó volt. Mert, amíg az új kancellár Joachim von Ribbentrop külügyminisztériumában volt összekötő Joseph Goebbels és főnöke között, addig a helyettese, Willy Brandt Norvégiába, majd Svédországba menekülve küzdött a náci ellen. Tagja volt a kormánynak Brandt legádázabb ellenfele, az a Franz Josef Strauss, akinek négy évvel korábban a *Spiegel*-ügyben játszott szerepe miatt szégyenteljesen kellett távoznia a kormányból, de a tekintélyes Gustav Heinemann is, aki 1950 októberében az újrafelfegyverzés elleni tiltakozásul lemondott belügyminiszteri tisztségéről, majd a CDU-ból is kilépett. S miniszter lett Herbert Wehner, aki 21 éves korában belépett Németország Kommunista Pártjába, 1935-től 1945-ig Moszkvában és Svédországban élt, s bár azóta szakított a kommunista mozgalommal, a keresztény pártok előtt gyanúsaként számított.

Mindezek után nem meglepő, hogy a kormányt megalakító pártok képviselői sem értettek egyet valamennyien a nagy koalícióval, s az új kancellár a lehetséges 473 szavazatból csak 340-et kapott, 23-an tartózkodtak, egy cédula érvénytelen volt, 109-en pedig ellene szavaztak abban a parlamentben, amelyben csak 46

ellenzéki (szabaddemokrata) képviselő ült. Mindez természetesen nem veszélyeztette a kormány létét, de jól mutatta a nagy koalíción belül feszülő ellentéteket. E tényekkel a kereszténypárti és szociáldemokrata politikusok is tisztában voltak, s már a kezdet kezdetén hangoztatták, hogy a megegyezés csak az 1969-ben esedékessé váló parlamenti választásokig lesz érvényben, meghosszabbítását még csak nem is mérlegelték.

Kiesinger kancellár 1966. december 13-án ismertette a nagy koalíció első kormánynyilatkozatát, amely mind a bel-, mind a külpolitikában bizonyos változások lehetőségét mutatta. A nyilatkozatnak ugyanis tükröznie kellett a szociáldemokrata felfogást is, ez azonban csak a kereszténypártok számára elfogadható mértékű lehetett, és viszont.

A nagy koalíció résztvevői egyetértettek abban, hogy legfontosabb feladatuk a gazdasági növekedés átmeneti visszaesésének megállítása, majd gyors újrarendítése. Az 1966–1967-es mélypontra jellemző, hogy csődbe ment az egyik legismertebb nagyiparos, Alfred Krupp is, aki 1967 márciusában kénytelen volt az esseni Krupp Műveket tőkés társulajdonba átadni. A szanálással a döntés joga Krupp kezéből az érdekelt bankokéba ment át, ami az 1811 óta tevékenykedő ipari dinasztia végét is jelentette. A meglepetés erejével ható gazdasági bajok következtében megváltozott a lakosság politikai magatartása is. Mindenekelőtt a szakszervezetek tevékenysége élénkült meg, amelyek tagságát alig lehetett visszatartani attól, hogy általános sztrájkot hirdessenek az egyes tartományokban. A cél, amelyben mindenki egyetértett, hogy semmit se kelljen feladni az elért eredményekből. Az ekkor megélénkült szakszervezeti tevékenység jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az 1969-es nagy sztrájkok gyökerei is ide nyúlnak vissza.

A gazdasági bajok tehát lassan politikai gondokká kezdtek érni, ezért a kormánynak határozottan kellett cselekednie. Új konjunktúranövelő és költségvetés stabilizáló intézkedésekkel sikerült is megélénkítenie a beruházási készséget. Növekedni kezdtek a belöldi megrendelések, nőtt a kereslet az építőiparban. A helyzet komolyságát mutatta, hogy vezető német politikusok is egyre többet foglalkoztak gazdasági kérdésekkel. A jól megválasztott intézkedések és a legmagasabb szintű propaganda hamarosan ered-

ményre vezetett. Mindenekelőtt sikerült megnövelni a munkahelyek számát, ami bizakodást és elégedettséget eredményezett.

A gazdasági fellendülés azonban rövidesen felszínre hozta a koalíció belüli ellentéteket is. A szövetségi köztársaság megélénkülő külkereskedelme és növekvő nemzetközi tőkeereje új pénzügyi politikai intézkedések lehetőségét, illetve szükségességét vetette fel, mindezekelőtt a márka felértékelésének gondolatát, amit a szociáldemokraták szorgalmaztak, a kereszténypártok viszont elleneztek. Ez bontotta meg a nagy koalíció válság kovácsolta egységes gazdaságpolitikáját. 1969-ben már súlyos viták voltak a kormányon belül.

A nagy koalícióban megteremtett „látszategységgel” az egyetemi és főiskolai ifjúság volt a legelégedetlenebb. A parlamenti ellenzék megszűnése is segítette életre hívni az ún. parlamenten kívüli ellenzékot, amely megkérdőjelezett minden eddigi értéket, s több volt, hogysem pusztán kézlegyintéssel valamiféle nemzedéki gyermekbetegséggé lehetett volna degradálni. Az anyagi javakra épülő állam ugyanis az új nemzedéknek nem tudott más feladatot adni, mint hogy illeszkedjék be a már megteremtett jóléti államba, melynek ára egy csomó látszatfeladat vállalása és a hivatalos nézetek elfogadása. Az ifjúság azonban érzékelte a politikai nézetek és a valóság közti ellentéteket. A szövetségi kormányok pl. gyakran kárhoztatták a kommunista terrort, ugyanakkor támogattak minden kommunistaellenes diktatúrát. A nyugati világ nagy lelkiismereti válságát azonban az ekkor folyó vietnami háború okozta.

E kétségeket mélyítette az addig tartósnak hirdetett gazdasági csoda első komoly válsága és a nemzetközi életben szinte kizárólagossá váló cinikus erőpolitika. Felül akartak vizsgálni minden eddigi értéket a politikai erkölctől és a demokráciától kezdve a parlamentarizmuson és a gazdasági rendszeren át a művészetekig, a vallásig és a családig bezárólag. S mivel elsősorban a diákság volt abban a helyzetben, hogy hónapokon át vitatkozhatott a „társadalmi kényszerről”, a „függőségi rendszerekről” és az „önmagáért való létről”, az elégedetlenség nem a gyárakban, hanem az iskolákban vezetett nyílt szembenálláshoz, majd lázadáshoz. A szövetségi köztársaság sokat bírált oktatási körülményei csak fokozták az elégedetlenséget. A diákság tehát nem csupán egyéni gondjai miatt ment az utcára, s jócskán akadtak, akik a nagy diákmegmozdulások után nem is tudtak visszatérni a mindennapi

életbe. Ezek egy része a kábítószer élvezetében keresett menedéket, mások viszont az erőszak felé fordultak, s a hetvenes évek terrorizmusának gárdáját adták.

A növekvő elégedetlenség és feszültség 1967. június 2-án vett szomorú fordulatot, amikor a perzsa sah nyugat-berlini látogatása alkalmával rendezett rokon- és ellenszenvtüntetések során Karl-Heinz-Kurras bűnügyi főhadnagy lelőtte Benno Ohnesorg 26 éves diákot. A bíróság felmentette a rendőrtisztet, miután nem lehetett vétkességét minden kétséget kizáróan tisztázni, de ugyanakkor azt is megállapította, hogy a rendőrtiszt helytelenül járt el. Ohnesorg halála olyan messzemenő következményekkel járt, amilyenre nem volt példa a szövetségi köztársaság történetében. Enélkül a nyugat-német diákmozgalom valószínűleg nem öltött volna olyan méreteket és jelleget, mint amilyenné a hatvanas évek végén vált. Rendkívüli volt azonban közvetlen hatása is, mert ez készítette lemondásra 1967. szeptember 26-án a Willy Brandt utódjául 1966 decemberében megválasztott nyugat-berlini kormányzó polgármestert, Heinrich Albertzet s vele együtt az egész szenátust, hiszen a közvélemény a város vezetését tette felelőssé a történetekért. Új kormányzó polgármesterré (október 19-én) az akkor 41 éves Klaus Schützöt választották meg.

A nyugat-berlini vezetők lemondása egy helyi zavargást esetleg lecsillapíthatott volna, de azokra a mélyen gyökerező gondokra, amelyek véletlenül épp a sah látogatásakor bukkantak a felszínre, nem adhatott megoldást. Az elégedetlenség a demokrácia és a tömegek beleszólási jogának kérdésében csúcsosodott ki. A szövetségi köztársaságnak ugyanis nemcsak a gazdasági, hanem a társadalmi-politikai életben is változtatásokra volt szüksége. A nagy koalícióban testet öltött politika a gazdaságot úgy-ahogy rendbeszedte, de az 1969-ben esedékes választásokig tartó időszakot mindkét fél átmenetinek tekintette, felkészülésnek a nagy erőpróbára.

A diákok gondolkodásmódját elsősorban Herbert Marcuse professzor gondolatai, elképzelései és követelései határozták meg. Szerinte a fennálló körülmények között az emberi létezés eleve reménytelen, ezért az egészet meg kell változtatni. Marcuse azonban nem alkotott egységes jövőképet, csak általában utalgatott az elnyomás nélküli kultúrára, a boldogság kultúrájára vagy a szabad társadalomra, amely csak a nagy tagadással érhető el. Köve-

telte az adott társadalommal való szembeállítás jogát, de azt is hangoztatta, hogy a változtatáshoz szükséges erőszakot nem követheti további erőszakláncolat. A régít viszont azért kell erőszakkal szétverni, mert a rabszolgákra rá kell kényszeríteni a szabadságot.

Az erőszakot még nem tapasztalt nyugatnémet ifjúság körében gyorsan népszerűekké váltak e zavaros nézetek. Mindenekelőtt a frankfurti egyetem ifjúsága körében akadt sok követője, ahol a radikális Theodor Adorno és Max Horkheimer tanítottak, valamint a nyugat-berlini egyetemen. A diákok megmozdulásának két célja volt: az egyetemek, valamint a társadalom újjáalakítása. A követelések azonban természetszerűen összefonódtak.

A nyugatnémet diákmegmozdulásokban mindvégig vezető szerepet játszott az 1948 tavaszán alapított nyugat-berlini Szabad Egyetem (Freie Universität) diáksága, amely a legdemokratikusabb egyetemi szervezetben és – a város helyzetéből következően – a legkiélezettebb politikai viszonyok közt élt. Az itt történtek aztán nagy hatást gyakoroltak nemcsak a nyugatnémet, de az egész nyugati világ egyetemi és főiskolai ifjúságára. A már eddig is élénk politikai életet élő Szabad Egyetemen 1967 őszétől felgyorsultak az események, s a diákság irányítása 1968-ra szinte teljesen a Szocialista Német Diákok Szövetségének (Sozialistischer Deutscher Studentenbund – SDS) a kezébe került. Ezzel azonban a diákmozgalomra nemcsak az SDS radikalizmusa, de anarchizmusa is rányomta bélyegét. Ennek tudható be, hogy a nyugat-berlini diákok 1968. január 30-án könyvmáglyát gyűjtöttek, amelyen elégették például a „Gruppe-47” íróinak, köztük Günter Grassnak a könyveit is, mondván, hogy ezek félrevezetik a közvéleményt. Másnap megtámadták a diákellenes *Springer*-lapokat szállító teherautót. Példájukra a hamburgi Springer Központot is diáktámadás érte, de a rendőrség megakadályozta a sajtóközpont feldúlását. A frankfurti rendőrség viszont nem tudta elejét venni, hogy az ottani diákság elfoglalja az ún. Amerika Házat, a kölni diákok pedig megzavarták a dómban az egyik nagymisét.

1968. február 18-án Nyugat-Berlinben összegyűltek a szövetségi köztársaság diákságának küldöttei, s bár a kormányzó polgármester betiltotta a tüntetést, 15 000–20 000 diák mégis felvonult a város utcáin, s az egyetemek reformja mellett mindenekelőtt a vietnami háború beszüntetését követelte. A város vezetése erre el-lentüntetést hirdetett február 21-re. A szervezést gyűlölködő, diák-

ellenes hangulat jellemezte, amely nem csitult a tüntetést követően sem. Ez az elmérgesedett légkör vezetett aztán 1968. április 11-én (nagycsütörtök délutánján) a Rudi Dutschke elleni merényletbe, aki a Szocialista Német Diákok Szövetségének egyik vezetője volt. A diákvezér súlyos megsebesítése (még évek múltán sem nyerte vissza egészségét) a német történelem egyik legviharosabb húsvétjának lett a nyitánya. Nyugat-Berlinben, Hamburgban, Frankfurtban, Münchenben, Essenben, Kölnben, Hannoverben és Esslingenben ezrek tüntettek, szabályos utcai harcokat vívtak és barikádokat építettek. Az összeütközések során – amely Münchenben két halottat is követelt – mintegy 15 000-en szálltak szembe a hatalommal, nagyrészt diákok, mindenekelőtt a Springer-lapok (*Bild Zeitung*, *Bild am Sonntag*, *Die Welt*) helyiségeit támadva, hisz ezek az újságok erősen szították a lázadó diákok elleni gyűlöletet. Gonosz barbároknak ábrázolták őket, akik ellen nemcsak megengedett, de kívánatos is az erőszak alkalmazása.

A kormány ezzel természetesen nem értett egyet. Kiesinger kancellár Rudi Dutschke feleségéhez küldött együttérző levelében így nyilatkozott: „Mélységesen felháborít az ön férje ellen elkövetett merénylet. A véleménykülönbségek, akármennyire elválasztanak is minket, németeket egymástól, de ebben az országban mégsem lehet szó arról, hogy a nézeteltérések tettelegességre adjanak okot.” A diákok azonban bizalmatlanul fogadták az ilyen nyilatkozatokat, tartva attól, hogy csupán a figyelmüket akarják elterelni, s egyedül helyesnek tartott módszerüket leszerelni. Nem meglepő hát, hogy 1968. május 1-re újabb tüntetést hirdettek Nyugat-Berlinbe, amelyen 50 000 fiatal vett részt, követelve a vietnami háború befejezését, az NDK elismerését, a demokrácia, a béke és a haladás egységfrontját, valamint az ismételten parlament elé terjesztett szükségállapot törvény elvetését. Ez volt az utolsó nagy tüntetés, amellyel le is zárult a nyugatnémet diákság 1968-as megmozdulása. A kedélyek lassan lecsillapodtak, s a fékevesztett gyűlölködés helyét elfoglalta a józan számvetés. Ezt szorgalmazta rádióbeszédében Gustav Heinemann szociáldemokrata igazságügyminiszter, akit nem sokkal később szövetségi elnökké választottak.

A hatvanas évek közepének társadalmi zavarai közt előretört a jobboldali radikalizmus is, mindenekelőtt annak első számú képviselője, a Német Nemzetidemokrata Párt, az NPD, amely 1966

óta már két tartományi parlamentben is képviseltette magát, az 1967-es tartományi választások után pedig újabb négy helyi parlamentben foglalhatta el helyét. Az újnáci vezetők el is nevezték 1967-et az áttörés évének. Bár ez túlzás, az kétségtelen, hogy az említett sikerek megkönnyítették a párt további tevékenységét, hiszen mint a tartományi parlamentek résztvevői, alkotmányos védelmet igényelhettek politikai tevékenységükhöz. 1967 tavaszán Adolf von Thadden és hívei a korszerűsített, az ifjúságra is hatni tudó konzervativizmus jelszavával kiszorították a vezetésből ellenlábasaikat. A helyi választási sikerek szintén ezt az irányzatot látszottak igazolni, így a párt 1967 novemberében tartott III. kongresszusa hivatalosan is az NPD elnökévé választotta Adolf von Thaddent és jóváhagyta a párt végleges formába öntött programját, melynek szerkesztői mindenekelőtt arra törekedtek, hogy a nemzeti demokrata párt a társadalom különböző rétegeinek és nemzedékeinek egyaránt a kedvében járjon és gyűjtőmedencéje lehessen a többi pártokból kiábrándult tömegeknek. (Mindez természetesen belső ellentmondásokhoz vezetett, hisz ellentétes érdekű csoportoknak kellett egyaránt kedvező ígéretet tenni. Mindenekelőtt azonban arra ügyeltek, hogy a párt szalonképességét bizonyítsák. Ezért tartózkodtak a nagyhangú követelésektől és hitet tettek a demokrácia mellett. Ezért nem fogalmazták meg az NPD politikai „végcélját”, csupán annyit közöltek, tudják, mit akarnak, de még nem mondhatják meg.

Az újnácik legfőbb jellemzője a kommunistaellenesség és a nacionalizmus volt. Mindez azt is jelentette, hogy hatásukat nem csökkentette a nagykoalíció sikeres gazdaságpolitikája. Az 1968. április 28-án rendezett baden-württembergi választásokon ismét eredményesen szerepeltek, s 9,8%-os eredményük alapján 12 képviselőt küldhettek a tartomány parlamentjébe. Ezzel a tíz szövetségi állam közül hétnek a törvényhozásában vettek már részt, összesen 61 képviselővel. Bár a párt ún. „alkotmányos növekedése” sohasem volt zavartalan, diákmegmozdulások idején egyértelműen lelepleződött a békésnek hirdetett szándék mögötti valóság. Az NPD ugyanis rendkívül hevesen támadta a „randalírozó” diákokat, s követelte, hogy a parlamenti demokrácia ne csak szavakkal, hanem „nyílt” eszközökkel is lépjen fel ellenük. Példaként azonnal megszervezte saját Rendfenntartó Szolgálatát (Ordnungsdienst), amelynek látszólag önvédelmi okai voltak, hisz az újnáci gyűlések a heves

tiltakozások következtében állandó botrányok közepette zajlottak, amelyeknek 1967 végén halálos áldozata is volt.

Mindezek hatására a szövetségi kormányon belül is felmerült a nemzetidemokrata párt betiltásának gondolata, de egyelőre – épp a demokratikus jogokra hivatkozva – ezt elvetették. Heine-mann szociáldemokrata igazságügyminiszter ugyan nyíltan hangoztatta, hogy tenni kell valamit az NPD ellen, de Kiesinger kancellár úgy vélekedett, hogy amíg a párt át nem lépi az alkotmány által szabott kereteket, csak politikai eszközökkel lehet fellépni ellene. Végül a kormány 1968 májusában megbízta Ernst Benda belügyminisztert, hogy gyűjtsön terhelő adatokat Németország Nemzetidemokrata Pártja ellen, amelyek alapján a Szövetségi Alkotmányvédő Bíróság megindíthatja a betiltási eljárást. A miniszteri előterjesztést, amely az NPD nacionalizmusát, Amerikaelenességét és az 1937-es német határookra vonatkozó birodalmi terveit elegendőnek tartotta annak betiltására, 1968. december 12-én tárgyalta meg a kormány. E megoldást azonban a keresztény-pártok továbbra is elvetették, s megoszlott a szociáldemokraták véleménye is a tekintetben, hogy az újnácik tevékenységét csak külpolitikai okokból kell-e megtiltani, vagy mindenesetül. Döntés így most sem született, hanem ismételten megbízták a belügyminisztert, hogy az ügyet – felülvizsgálat után – újra terjessze a kormány elé. Ennek megtörténte után pedig a bonni minisztertanács 1969. április 28-án úgy döntött, hogy a közelgő parlamenti választások miatt nem terjeszt elő betiltási kérelmet, hanem a döntést a német választókra bízta: bejuttatják-e az újnácikat a parlamentbe, vagy sem.

A SZÜKSÉGÁLLAPOT-TÖRVÉNY

A nagykoalíció lejárta előtt kiéleződő belpolitikai helyzet szinte kínálta az alkalmat, hogy az „ellenzék nélküli” parlament végre pontot tegyen a szükségállapot-törvény bevezetéséről folytatott több mint tíz éve húzódó vita végére. A legutóbbi, 1965-ös előterjesztés óta átdolgozott javaslatot 1968 tavaszán tűzték újra napirendre. A szociáldemokraták kényes helyzetben voltak, hiszen a törvénytervezet korábban mindig az ő ellenállásukon bukott meg. Hosszas tárgyalások és kölcsönös engedmények árán sikerült a szociáldemokratáknak a terveken jelentős változtatásokat

eszközölniük, de így is sok bírálát érte őket. Az elégedetlenség lecsillapítására Brandt – nyomatékosan hangsúlyozva a szociáldemokraták cselekvési szabadságát – kijelentette: aki a szükségállapot-törvényeket a szabadság korlátozására akarja felhasználni, az a szociáldemokratákat a demokrácia védelmére emelt barikádokon találja. Az 1968. május 30-án megtartott parlamenti szavazáson 384 képviselő mondott a törvénytervezetre igent, százan viszont nemmel szavaztak, s egy képviselő tartózkodott. A 49 ellenzéki szabaddemokrata képviselőhöz tehát 51 kormánypárti, mindenekelőtt szociáldemokrata csatlakozott, jól érzékeltetve a szükségállapot-törvénnyel kapcsolatos aggodalmakat. Mert nemcsak az utcákon tüntetők, de egyes külföldi megfigyelők is a demokráciától való eltávolodást és az önkényuralom lehetőségét látták az új törvényben.

A szükségállapot-törvény a szövetségi köztársaság alkotmányának 25 cikkelyét és 57 paragrafusát változtatta meg, hogy „felkészítsen” a háborúk (külső szükségállapot), valamint a természeti katasztrófák és a politikai rendszer megdöntésére irányuló kísérletek (belső szükségállapot) esetére. Az új törvény lehetővé teszi pl. a szabad költözködés korlátozását, a 18–55 év közti férfiak, valamint az egészségügyben dolgozó nők mozgósítását, bizonyos személyeknek meghatározott munkára való kötelezését, autók lefoglalását, a bankok bezárását, a fűtőolaj és az áramellátás korlátozását s bizonyos áruk raktározásának előírását. A törvény ellenzői leghevesebben azt kifogásolták, hogy a belső szükségállapot lehetőséget ad a hadsereg igénybevételére. Ha ugyanis a kormány egy általános sztrájkban a politikai rendszer megdöntésének kísérletét látja, bevetheti a hadsereget. Ezenkívül jogában áll rendeletileg kormányozni, bevezetni a sajtócenzúrát, ellenőrizni az állampolgárok levelezését és telefonjait, s letartóztathatja az államrendre veszélyes elemeket. Sőt a törvény arra is lehetőséget ad, hogy egy 22 parlamenti és 11 tartományi küldöttből álló 33 tagú bizottság átvegye a parlament szerepét s gyakorolja annak jogait, amennyiben a parlament ülésezésének elháríthatatlan akadályai lennének vagy nem lenne határozatképes. S hogy valóban ilyen súlyos-e a helyzet, azt a 33 tagú bizottság kétharmados többséggel kimondhatja. Vagyis 22 ember ideiglenesen megszüntetheti a parlamenti jogállamot. Ezek után érthető, hogy a szükségállapot-törvényt nemcsak hevesen elleneztek, de még támogatói jó része is kénysze-

redetten fogadta. A külföldi sajtó visszhangja ugyancsak kedvezőtlen volt, mindenekelőtt a kelet-európai országokban, ahol ezek után a sokat emlegetett új keleti politika őszinteségében kezdtek kételkedni.

A KELETI POLITIKA ÉS A NYUGAT-BERLINI KÉRDÉS

A nagykoalíció hatalomra jutásakor Willy Brandt külügyminiszter mindenekelőtt azt hangoztatta, hogy az új kormány javítani akarja kapcsolatait a kelet-európai országokkal, köztük a Német Demokratikus Köztársasággal a gazdasági élet, valamint a tudományok és a művészetek területén. Ellentétben tehát Erharddal nem ábrándozott látványos áttörésről, hanem a mindennapok politikáját szorgalmazta. Kiesinger kancellár 1967. január 14-én, de Gaulle elnöknél tett látogatása befejeztekor, majd ezt követően a Bundestagban is leszögezte, hogy a megbeszélések legfontosabb eredménye a két kormány együttműködési készsége a keleti politikában.

A feladat bonyolultságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a jegyzék, amelyet a szovjet kormány küldött 1967. január 28-án Franciaország, Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és a Német Szövetségi Köztársaság kormányaihoz, élesen tiltakozva a nyugat-német náciizmus és militarizmus ellen, valamint amiatt, hogy a nagykoalíció – amely lényegében elődeinek politikáját folytatja – megsértette a potsdami szerződést. A szövetségi kormány visszautasította a jegyzék állításait, s ugyanezt tette az amerikai és brit külügyminiszter is.

Az éles hangú jegyzékváltás idején fejeződtek be a nyugatnémet-román tárgyalások, s a szovjet jegyzék nyilvánosságra hozatala után két nappal, 1967. január 30-án bejelentették, hogy a Német Szövetségi Köztársaság és a Román Szocialista Köztársaság felvette egymással a diplomáciai kapcsolatokat. Kiesinger kancellár szükségesnek tartotta ugyan hangsúlyozni, hogy a diplomáciai kapcsolatok felvétele Romániával nem jelenti az 1966. december 13-i kormánynyilatkozatban megismételt német jogi felfogás megváltoztatását – azaz, hogy az NSZK egyedül jogosult az egész német nép nevében beszélni –, az esemény mégis a Hallstein-doktrína feladását jelentette, miután a szövetségi köztársaság a gyakorlatban elfogadta azt a tényt, hogy nemcsak a Szovjetunió tart fenn diplomáciai kapcsolatokat mindkét német állammal. Ez tehát a német

nép egyedüli képviselőtéről formált jog feladását is jelentette. A megegyezés ugyanakkor az NSZK számára előnyöket is jelentett, hisz a Varsói Szerződés egyik országával sikerült megegyeznie anélkül, hogy előzőleg hivatalosan elismerte volna a Német Demokratikus Köztársaságot.

A keleti politikát azonban nem lehetett az efféle kétes sikerekre alapozni, s ezt Bonnban is jól tudták. A tartós rendezés előfeltétele a két Németország közti viszony kölcsönös rendezése volt. A nagy koalíció – miután változtatott a korábbi kormányok felfogásán – az elvi kérdések helyett a gyakorlati megoldásokat helyezte előtérbe. Ennek szellemében javasolta Kiesinger kancellár 1967. április 21-i kormánynyilatkozatában, hogy a Németország két részében élő emberek mindennapi életének megkönnyítésére 1. javítsák az utazási lehetőségeket, elsősorban a rokonlátogatásokat könnyítve, 2. szabályozzák a ki- és belépési engedélyek kiadását, 3. a felmerülő költségek rendezésére teremtsenek „belnémet” elszámolást, 4. könnyítsék meg a gyógyszerek és ajándékok küldését, 5. biztosítsák a családegyesítés lehetőségét. Ezenkívül nagyobb gazdasági és közlekedéspolitikai intézkedéseket javasolt, valamint keretmegegyezéseket a tudomány, a technika és a művelődés területén. Ez utóbbi célul tűzte ki a főiskolák, kutatóintézetek és tudományos társaságok közti bürokráciamentes kapcsolatok megteremtését, a könyvek, folyóiratok, újságok beszerzésének lépcsőzetes megvalósítását, ifjúsági csoportok, iskolák, sportolók kölcsönös látogatását, valamint a művelődési intézmények kapcsolatának javítását.

A javaslat – a nagykoalícióból következően – természetesen kompromisszum eredménye, amint azt Herbert Wehner rögtön nyilvánosságra is hozta, tehát nem mindenben felelt meg a szociáldemokrata elképzeléseknek, de egyes szempontjai megegyeztek Walter Ulbricht 1966. december 31-i javaslataival, aki ezt így is értékelte, s Kiesinger nyilatkozatának elhangzása után a két állam miniszterelnökének találkozóját indítványozta. Ennek értelmében Willi Stoph, az NDK miniszterelnöke 1967. május 10-én levelet intézett Kiesinger kancellárhoz, s közvetlen tárgyalásokat ajánlott 1. a két Németország közti rendezett kapcsolatok megteremtéséről, 2. az erőszakról való kölcsönös lemondásról, 3. az európai határok, különösen a két Németország közti határ elismeréséről, 4. a katonai kiadások csökkentéséről, 5. az atomfegyverekről való

kölcsönös lemondásról és egy közép-európai atomfegyvermentes övezetben való részvétetről, valamint 6. a két német állam fellépéséről annak érdekében, hogy mind az NDK, mind az NSZK rendezett kapcsolatokat teremtsen más európai országokkal. Az NDK kormánya készen nyilatkozott a szövetségi kormány javaslatainak tanulmányozására az említett kérdésekben és a megbeszéléseket kiterjeszteni gazdasági, kereskedelmi, közlekedési és postaügyi kérdésekre is. A tárgyalások megindítását külügyminiszteri szinten javasolták, s a szövetségi kormány külügyminiszterét meghívták a Német Demokratikus Köztársaságba.

Az indítványra Kiesinger kancellár 1967. június 13-án válaszolt. Bírálta az NDK javaslatait s ragaszkodott a szövetségi kormány azon igényéhez, hogy az egész német népet képviselje mindaddig, amíg a Németország másik felében élő emberek nem fejthetik ki szabad akaratukat nemzetük sorsáról. Helyeselte az erőszakról való lemondást, de hangsúlyozta, hogy a német egy nép akar lenni.

Stoph és Kiesinger levelezését nyilatkozatok, ellennyilatkozatok, beszédek, nyílt levelek sora követte.

Közben folytak a tárgyalások a Szovjetunióval is. Ezek eredményeként 1967. október 12-én a szovjet kormány emlékiratot intézett a szövetségi kormányhoz mintegy válaszolva az 1966. március 25-i békejegyzékére, amelyben felajánlotta a kelet-európai országoknak az erőszakról való lemondást, s amely ajánlatot Kiesinger megismételte 1966. december 13-i kormánynyilatkozatában is. A Szovjetunió természetesen az iránt érdeklődött elsősorban, hogy az NSZK az NDK-val szemben is hajlandó-e az erőszakról való lemondásról szóló nyilatkozatok kölcsönös cseréjére ugyanazon feltételekkel, mint a többi szocialista országgal. 1967. november 21-én Carapkin, bonni szovjet nagykövet újabb emlékiratot adott át Brandt külügyminiszternek, amely az Odera-Neisse határral, a két Németország közti határral, az atomfegyverek terjedésének kérdésével, az NSZK nyugat-berlini igényeivel és a müncheni szerződés jogi minősítésével foglalkozott, valamint nyomatékosan hivatkozott arra az 1945-ben kelt ENSZ-határozatra, amely feljogosítja a második világháború győztes hatalmait megfelelő intézkedések tételére a volt ellenséggel szemben, ha a béke veszélybe kerül. Megoldás természetesen nem született, csupán újabb emlékiratok és jegyzékek.

A kelet-nyugati kapcsolatok rendezésének a német kérdésen

belül is a *berlini kérdés* volt a legsúlyosabb teherterele. A berlini fal felépítése (1961. augusztus) következtében elmérgesedett helyzet több mint két évig alig változott. A kapcsolatok rendezésének első jelei 1963 decemberében mutatkoztak, miután az NDK kormánya javasolta a nyugat-berlini szenátusnak, kölcsönös tárgyalásokkal tegyék lehetővé, hogy a nyugat-berlini lakosok karácsonykor és év végén meglátogathassák Kelet-Berlinben élő rokonaikat. A december 5–17. között folytatott tárgyalásokon szabályozták az átlépési jegyek kiadását, s így 1963. december 19. és 1964. január 5. között 1,2 millió nyugat-berlini számára tették lehetővé a kelet-berlini rokonaik meglátogatását. Ezt követően újabb tárgyalásokat folytattak a megegyezés kibővítésére, de sikertelenül. A nyugat-német fél ugyanis kényesen ügyelt arra, hogy az esetleges megegyezésekkel ne hogy akaratlanul is elismerje az NDK-t. Willy Brandt szerint, aki 1957 és 1966 között Nyugat-Berlin kormányzó polgármestere volt, a további tárgyalásoknak és szabályozásoknak hármason kell állnia: 1. a Bonn és Berlin (értsd: Nyugat-Berlin) közti kapcsolatok megtartásán, 2. A Berlint védő hatalmak jogainak és kötelességeinek érinthetetlenségén, 3. az övezet (értsd: az NDK) elismerésének elutasításán. A kérdéseket – mondta Brandt – illúziók nélkül kell kezelni, de csodákra sem lehet várni, hanem minden lépést meg kell tenni a legkisebb előrejutás érdekében is mindaddig, amíg a nagyobb eredmények elérhetőkké nem válnak.

Az NSZK igyekezett Nyugat-Berlinhez fűződő kapcsolatait azok látványossá tételével is fokozni, ezért 1954-hez és 1959-hez hasonlóan 1964-ben is Nyugat-Berlinben rendezték meg a szövetségi elnökválasztást. A Szovjetunió tiltakozott emiatt Franciaország, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormányánál, de a nyugati szövetségesek alaptalannak nyilvánították a szovjet aggodalmakat, hivatkozva arra, hogy az 1954-ben és 1959-ben rendezett elnökválasztások sem eredményeztek válsághelyzetet. Erre a Szovjetunió ismételt hangsúlyozta, hogy Nyugat-Berlin nem tartozik a szövetségi köztársasághoz. Az elnökválasztást mindezek ellenére Nyugat-Berlinben tartották, s ezen 1964. július 1-én újraválasztották Heinrich Lübke elnököt.

Az elnökválasztás előkészítésének idején Nyugat-Berlinben tartózkodott Robert Kennedy, az Egyesült Államok igazságügyminisztere is, s a Szabad Egyetemen elmondott beszédében megismé-

telte országa készségét Berlin (azaz Nyugat-Berlin) megvédésére és megígérte, hogy az amerikai hadsereg addig marad Németországban, ameddig a „szabadság védelme” ezt megkívánja.

Mindezek ellenére sikerült felújítani a nyugat-berliniek kelet-berlini látogatásáról kezdett tárgyalásokat, amelyek eredményeként 1964. szeptember 24-én új, 12 hónapig érvényes átlépési egyezményt írtak alá. Ez négy látogatási szakaszt tartalmazott, köztük a karácsonyi, húsvéti és pünkösti ünnepeket. Ez időszakban több mint 2,5 millió alkalommal látogattak nyugat-berliniek Kelet-Berlinbe. Az egyezményt a szövetségi köztársaságban annak jeleként üdvözölték, hogy lám, a nagy, átfogó kérdések rendezése előtt is lehetséges az emberi kapcsolatok javítása.

A látogatások alkalmával javulni látszó kapcsolatok azonban szinte menetrendszerűen újra és újra elmérgesedtek. A szövetségi köztársaság parlamentjét 1965. április 7-re Nyugat-Berlinbe hívták össze, az NDK hatóságai azonban nem járultak hozzá a képviselők beutazásához, s a szovjet csapatokkal közösen lezárták a vasúti, közúti közlekedést és a vízi utakat. A Szovjetunió és a nyugati szövetségesek jegyzékváltása eredménytelen maradt, s ez arra indította Brandt kormányzó polgármestert, hogy a szabad beutazás biztosítására nemzetközi beutazási bizottság létrehozását javasolja, amelyet a négy nagyhatalom alkotna. Ez természetesen nem valósult meg.

Mindezek ellenére 1965 júniusában – mivel az előző egyezmény hatálya lejárt – felújították a nyugat-berliniek újabb látogatásainak engedélyezését célzó tárgyalásokat, s kisebb huzavona után, november 25-én megszületett a harmadik „átlépési egyezmény”, majd 1966. március 7-én a negyedik, amelynek érvénye 1966. június 30-ig tartott. A két egyezmény eredményeként több mint 1 millió 790 000 látogatást bonyolítottak le.

A nagykoalíció megalakulásakor Brandt – mivel szövetségi külügyminiszterré választották – elhagyta Nyugat-Berlint, utódjául Heinrich Albertz lelkészt választották meg. Épp ekkor zajlottak az új átlépési egyezményről folytatott tárgyalások, eredményre azonban nem vezettek, mert Albertz kijelentette, hogy nem hajlandó emberekkel politikai üzleteket csinálni. A sikertelen tárgyalások után az NDK kormánya 1967. január 12-én az átlépési helyek két-hónapos meghosszabbítását ajánlotta fel sürgős családi esetekben,

s ez a későbbiekben – az automatikus meghosszabbítások következtében – állandó intézménnyé vált.

Albertz azonban – mint már szó volt róla – a diákmegmozdulások következtében rövidesen lemondásra kényszerül, s a város vezetése Klaus Schütz kezébe került. Az új kormányzó polgármester azonnal tárgyalásokat javasolt a kelet-berlini főpolgármesternek, figyelmen kívül hagyva azt, hogy a nyugat-berlini szenátussal csak az NDK kormánya jogosult tárgyalni, levelét ezért megválaszolatlanul kapta vissza. Az NDK ugyanis Nyugat-Berlint külön „város-államnak” tekinti, nem pedig az NSZK egyik városának. Az eset újabb nyilatkozat-háborút eredményezett, ismételten bizonyítva, hogy a berlini kérdésben a felek álláspontja nem közeledett. A nyugatiak az 1944 szeptemberében kötött badeni egyezményre hivatkozva azt hangsúlyozták, hogy ha „Nyugat-Berlin nem lehet része az NSZK-nak, akkor Kelet-Berlin sem lehet része, sőt fővárosa az NDK-nak. A földrajzi szempontok ugyanis nem tartották olyan erősnek, hogy azok háttérbe szorítsák az általuk méltányosnak tartott politikai szempontokat. Az mindenesetre nyilvánvaló volt, hogy a háború után több mint húsz évvel, az 1945-ben kötött egyezmények képtelenek az új helyzet követelményeinek megfelelni, s a békés együttélést zavartalanul biztosítani. A gondot csak a békeszerződés oldhatná meg, ezt azonban a nagyhatalmak képtelenek kidolgozni, így marad a fennálló helyzet javíthatása, az érvényes rendelkezések toldozgatása és foldozgatása, amellyel ugyan egyik fél sem elégedett, de helyette jobbat nem tud javasolni.

A Szovjetunió természetesen arra törekedett, hogy Nyugat-Berlinben szűnjön meg a szövetségi köztársaság jelenléte, ezért 1968. január 6-án felszólította az NSZK kormányát, hogy hagyjon fel nyugat-berlini provokatív intézkedéseivel, amelyek alatt a szövetségi elnök és kancellár látogatásait, valamint a törvényhozó testületek és bizottságaik nyugat-berlini gyűléseit értette. Ugyanakkor Kiesinger kancellár 1968 februári látogatásakor azt hangoztatta: nem azért jön Berlinbe, hogy ellentéteket szítson, hanem hogy a helyszínen járuljon hozzá a német kérdés megoldásához. Nem azért jön, hogy Berlin jogi helyzetét megváltoztassa, s azt kívánja, hogy ugyanezt Ulbricht is elmondhassa magáról. Nyugat-német vélemény szerint ugyanis Kelet-Berlin jogi helyzetét megváltoztatták azzal, hogy az NDK fővárosává nyilvánították.

Kiesinger kancellár nyugat-berlini látogatását a szovjet és az

NDK sajtó a bonni expanziós politika részeként értékelte, sőt a *Pravda* szerint e jogtalan nyugat-berlini tartózkodás az európai népek biztonsága elleni kihívás volt. 1968. február 13-án Abraszimov berlini nagykövet levélben tiltakozott a három nyugati nagyhatalomnál a szövetségi köztársaság nyugat-berlini tevékenysége ellen. Mindezzel szemben Klaus Schütz kormányzó polgármester kijelentette, hogy Berlin a szabad Németország gazdasági és pénzügyi rendszerébe tartozik, s a szövetségi kormány és Nyugat-Berlin kapcsolatát úgy akarják fenntartani, amilyenné az az évek során kialakult. Ezzel a vitát befejezettnek tekintette, s február 28-án javaslatot tett az NDK miniszterelnökének, hogy folytassák a tárgyalásokat a nyugat-berliniek Kelet-Berlinbe tett látogatásának lehetőségeiről. Az elkövetkező események azonban ezt megakadályozták.

A Szovjetunió 1968. január 6-i jegyzékére Kiesinger kancellár március 1-én, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok bonni nagykövetei pedig március 3-án válaszoltak, megismételve a szövetségi köztársaság nyugat-berlini jelenlétét igenlő álláspontjukat. Mindennek hangsúlyozására március 4-én a szövetségi parlament minden bizottsága és frakciója Nyugat-Berlinben tartott ülést, március 5-én pedig Kiesinger kancellár is Nyugat-Berlinben tartózkodott, hogy elnököljön a szövetségi miniszterek ülésén, amelyen 13 miniszter és 8 államtitkár vett részt. Abraszimov berlini szovjet nagykövet mindezt természetesen jogellenesnek minősítette, a három nyugati nagyhatalom bonni nagykövete ugyanakkor a Szovjetuniót Nyugat-Berlinnel, valamint az odairányuló közlekedéssel kapcsolatos felelősségére emlékeztette.

Az 1968 húsvétján zajló diákmegmozdulások és az a tény, hogy Rudi Dutschke merényletje Münchenből az NDK-n átvezető úton érkezett Nyugat-Berlinbe, hozzájárult a helyzet elmérgesedéséhez. A bonni kormánynak a nyugat-berlini demokratikus erővel szembeni fellépésére hivatkozva az NDK belügyminisztere elrendelte, hogy a szövetségi kormány miniszterei és vezető hivatalnokai nem utazhatnak az NDK felségterületén keresztül Nyugat-Berlinbe. A rendelkezés nem korlátozta a város gazdasági és kulturális kapcsolatait, de érintette magát a kormányzó polgármestert is, aki a szövetségi tanács (Bundesrat) elnöke is volt, s ezért április 26-án az NDK határőrsége megakadályozta abban, hogy autóval az NSZK-ba utazzon.

A két Németország közti kapcsolatokat újabb ellentétek is zavarták. A nyugatiak zokon vették például az NDK 1967. február 20-án életbe léptetett állampolgári törvényét, amelynek értelmében minden német, aki az állam alapításakor (1949. október 7.) az NDK-ban lakott, a Német Demokratikus Köztársaság állampolgárának számít. Az NDK viszont a már tárgyalt nyugatnémet szükségállapot-törvényt kifogásolta, s annak elfogadása után, 1968. június 11-én úgy döntött, hogy az NSZK-ból Nyugat-Berlinbe utazók számára bevezeti az útlevél- és vízumkényszert. Ezzel egyidőben megtiltotta, hogy az NDK területén át újnáci nyomdatermékeket szállítsanak, intézkedett a nyugatnémet és nyugatberlini vállalatok út- és víziúthasználati díjainak emeléséről, valamint a magánlátogatók kötelező valutaátváltási összegének megemeléséről.

Válaszlépésként július 17-én a szövetségi kormány segélytörvényekkel igyekezett megnövelni Nyugat-Berlin gazdasági erejét. Az NDK intézkedéseit természetesen elítélte Kiesinger kancellár éppúgy, mint a NATO 1968. június 24–25-én Reykjavikban tartott miniszteri értekezlete, hangsúlyozva, hogy a békeszerződés megkötéséig a három nyugati nagyhatalom felelős Berlinért és Németországért. Az ülésről távozó Dean Rusk amerikai külügyminiszter Bonnban megszakította útját, s tárgyalt Kiesinger kancellárral és Schütz nyugat-berlini kormányzó polgármesterrel, majd kijelentette: a berliniek biztosak lehetnek abban, hogy mi és NATO szövetségeseink eltökéltek vagyunk, hogy Berlin szabad legyen és a Berlinbe vezető utak biztosítottak maradjanak. Ez a Szovjetunió és a három nyugati hatalom felelőssége, és ez nem változtatható meg egyoldalúan. Ezért a Szovjetuniónál határozottan tiltakoztunk és négyhatalmi alapon vizsgáljuk az ügyet. Ezt követően 1968. július 3-án a három nyugati nagyhatalom egybehangzó jegyzékben tiltakozott a Szovjetuniónál az NDK ismertetett intézkedései ellen.

1968. augusztus 12-én összeült a Reykjavikban létrehozott berlini kérdéssel foglalkozó gazdasági bizottság, amelynek tagja volt a három nyugati nagyhatalom, valamint az NSZK külügyminisztere. Feladatuk Nyugat-Berlin gazdasági megerősítése. Közben a nemzetközi feszültséget tovább fokozták az 1968. augusztus 21-i csehszlovákiai események.

1968–69 telén ismét elmérgesedett a berlini kérdés, miután a szövetségi parlament elnöke úgy döntött, hogy az 1969-ben esedékes

elnökválasztást ezúttal is Nyugat-Berlinben tartják. A Szovjetunió 1968. december 23-án jegyzékben tiltakozott a három nyugati nagyhatalomnál, kifejtve ismert álláspontját, hogy Berlin önálló politikai egység, ezért az NSZK felségjoga a város területén nem érvényes. E tiltakozáshoz 1969. február 6-án az NDK is csatlakozott, két nappal később pedig az NDK belügyminisztere átutazási tilalmat rendelt el a szövetségi parlament tagjai és közreműködői számára. Ugyanakkor az NDK kormánya jegyzéket intézett a három nyugati nagyhatalom kormányához, hogy ne engedélyezzék a Nyugat-Berlinben tervezett szövetségi elnökválasztást. A nyugatiak természetesen berlini jelenlétük erősítésével válaszoltak, s e célból kereste fel a várost az Egyesült Államok éppen beiktatott új elnöke, Richard Nixon 1969. február 26–27-én. A Siemens Művek 6000 dolgozója előtt kijelentette: Jelenléte azt a célt szolgálja, hogy félreérthetetlenül világossá tegye a (Nyugat)-Berlin népe iránti hosszú idő óta fennálló elkötelezettségüket, hogy senki se kételkedhessen: semmilyen egyoldalú lépés, semmilyen nyomás nem ingathatja meg a nyugati hatalmak elhatározását, hogy megvédjék jogos álláspontjukat mint a „szabad Berlin” védelmezői.

Közben Walter Ulbricht felajánlotta Willy Brandtnak, 1969 húsvétján lehetővé teszik a nyugat-berliniek ismételt rokonlátogatásait, amennyiben az elnökválasztást nem a városban tartják. Ezzel egyidőben jelentette az NDK és a Szovjetunió hírügynöksége, hogy az NDK-ban állomásozó szovjet csapatok az NDK hadseregének alakulataival közösen hadgyakorlatot tartanak a Német Demokratikus Köztársaság központi és nyugati területein, azaz Nyugat-Berlin és az NSZK közti területeken. Március 2-án a Szövetséges Légibiztonsági Központ szovjet képviselője Berlinben kijelentette nyugati kollégáinak, hogy a Szovjetunió minden felelősséget elhárít azoknak a nyugati repülőgépeknek a biztonságára vonatkozóan, amelyeken a szövetségi parlament tagjait Nyugat-Berlinbe szállítják. A három nyugati nagyhatalom március 3-án közös jegyzékben szögezte le, hogy a Berlinbe vezető utakat nyitva akarják tartani; moszkvai nagyköveteik pedig kijelentették: a Szovjetuniót teszik felelőssé a berlini közlekedés zavarásáért. Március 5-i jegyzékében a három nyugati nagyhatalom ismételten emlékeztette a Szovjetuniót a Berlinért viselt négyhatalmi felelősségre.

A szövetségi elnökválasztás idején az NDK hatóságai – amint

azt előre bejelentették – leállították a forgalmat a Berlinbe vezető utakon. A három nyugati hatalom katonai képviselői Potsdamban tiltakoztak az NDK-beli szovjet csapatok parancsnokánál a zónaközi autópálya használatának akadályozása ellen. Az elnökválasztás mindezek ellenére Nyugat-Berlinben volt, utána az NDK hatóságai helyreállították a közlekedést.

Az elnökválasztás eredménye egyébként a későbbiek során kedvezőnek bizonyult a kelet-európai országokhoz fűződő kapcsolatok megjavítása szempontjából, hisz a szövetségi köztársaság harmadik elnöke Gustav Heinemann lett, akinek nagyon szoros küzdelemben sikerült maga mögé utasítania a kereszténypártok jelöltjét, Gerhard Schrödert. A győzelemhez mindkét jelöltnek szüksége lett volna a szabaddemokraták támogatására, akik március 4-én úgy határoztak, hogy Heinemannt támogatják. Köztudott volt azonban, hogy ezzel nem minden szabaddemokrata képviselő értett egyet, így a választást feszült várakozás előzte meg. Az elnökválasztásra alakult szociáldemokrata-szabaddemokrata koalíció egyben azt is jelentette, hogy a nagy koalíció a továbbiakban semmiképp sem tartható, ugyanakkor valószínűbbé vált a jövőendő szociáldemokrata és szabaddemokrata összefogás. A szeptemberi választások közeledtével a kereszténypártok és a szociáldemokraták mindinkább eltávolodtak egymástól, s ki-ki arra törekedett, hogy a választók a lehető legjobban megismerhessék egyéni elképzeléseiket.

A Szociál-liberális Koalíció

A SZOCIÁL-LIBERÁLIS KORMÁNY MEGALAKULÁSA

A hatvanas évek végére a nagykoalíciós együttműködés lehetősége megszűnt. A CDU/CSU a megváltozott politikai viszonyoktól függetlenül továbbra is a szocializmus „visszaszorításának” elvét követte, noha már az Egyesült Államok is leszámolt ezzel és Nixon elnöksége idején egy új „pragmatikus” értelmezést fogadtak el, miszerint katonai-hatalmi egyensúly jött létre a világban, tehát a Szovjetuniót és a szocialista táborot erővel pozícióiból kivetni lehetetlen, ezért meg kell találni a rendszerek egymás mellett élésének lehetőségeit. Hasonló gondolatokat tartalmazott az 1967 végén készült Harmel-jelentés, amelynek alapján a NATO elfogadta a biztonság olyan értelmezését, hogy a megfelelő katonai ellensúlyozó képességet fenn kell ugyan tartani a szocialista világgal szemben, de ez esetleg mind alacsonyabb szinteken is lehetséges. A biztonság garantálásának másik pillére az ellenféllel való együttműködés keresése lehet. Ilyen értelmű döntést hozott a NATO 1968. júniusi reykjaviki konferenciája is, utalva a haderőcsökkentés lehetőségére.

Az uniópártok konfrontációs politikájával szemben az SPD egy „új keleti politika” fontosságát hirdette, amelynek központi gondolata a „változás közeledés útján” (Wandel durch Annäherung) volt.

Az új külpolitika – fejtegették – megköveteli a realitások elismerését: tudomásul kell venni, hogy az európai határok – ideértve elsősorban a két német állam közöttit és az Odera–Neisse határt – sérthetetlenek, hogy ezeket garantálni kell, le kell mondani az erőszak alkalmazásának még a gondolatáról is, továbbá el kell ismer-
ni a háború után létrejött államok szuverenitását. Ugyanakkor a „német egység” gondolatát is fenn kell tartani – hirdették –, csak hogy ez távlati cél volna. Az SPD elismerte tehát az NDK-nak mint önálló államnak a létét (de nemzetközi jogi megerősítés nélkül!), közeledni kívánt a másik német államhoz, törekedni az ún. „emberi könnyítések” (látogatás, családegyesítések, turizmus, közvetlen segélyek, szabad információáramlás és kommunikáció) révén a két államban lakó németek „nemzeti együvértartozásának” propagálására, és állandóan hirdetni, hogy a német–német kapcsó-

latok „belnémet” ügyek. Az egész konstrukció nemzetközi jogi biztosítékát a négy nagyhatalom egész Németországra vonatkozó felelősségének elvében látták.

Ezzel az értelmezéssel Németország egyesítésének célját fenn tartották, de megvalósításának lehetőségét bizonytalan időperspektívába utalták. Álláspontjuk szerint kialakulhat olyan politikai helyzet, amelyben lehetővé válik a német nép békés egyesítése. Addig is „rá kell szorítani” az NDK-t az együttműködésre. Eszközül szolgálhat e politikához a kedvezményes, vámmentes „belnémet” kereskedelem, kedvezményes hitelek nyújtása, közös vállalkozások, megrendelések stb. Hosszú távon így – elsősorban a „politikamentes területeken” – strukturális hasonlóságok jöhetnek létre. Mindez kiegészülne egy kulturális „hosszú meneteléssel”, amelynek célja az „össznémet hagyomány” tudatosítása. A német nemzeti tradíciókból „kilúgoznák” a politikai szempontokat, nehogy félelmet és elutasítást váltsanak ki az NDK-ban. Végül – álláspontjuk szerint – óvatosan támogatni kell minden olyan változást Keleten, ami a nyugati demokráciafelfogás szerint eredményeket ígér, mivel „... közvetlenül nem avatkozhatunk be az NDK belső ügyeibe..., de közvetve részt vehetünk a lehetséges liberalizálásban”.

Az új keleti politika révén – vélték a szociáldemokraták – lényegesen kiszélesedne az NSZK világpolitikai mozgástere. Hatalmas politikai energiák szabadulnának fel, ha az NSZK bekapcsolódna egy komplex világpolitikai felelősségvállalási rendszerbe, méghozzá főszerepet vállalva. Közvetíthetne egyfelől Kelet és Nyugat, másfelől Nyugaton az Európai Közösség és az Egyesült Államok között. A nyugati politikának is új hangsúlyokat adhatna tehát az új keleti politika.

Más szempontból is újrafogalmazták a Nyugattal való együttműködés kilátásait. Az NSZK gazdasági és társadalmi fejlődésének nemzetközi feltételeit és az ország biztonságát elsősorban az Európai Közösséghez, az EGK-hoz, a NATO-hoz és az Egyesült Államokhoz való kötődés szavatolja. Ezzel kapcsolatban az SPD nem táplált kétségeket, de a szociáldemokraták szerint reális esélyei lehetnek a „demokratikus szocialista alternatívának”, amit szembe lehetne állítani a „létező szocializmussal” – legalábbis Európában.

A „demokratikus szocializmus” eszmerendszere a szociáldemokrata doktrína lényegét érinti. Az SPD ideológusai hosszú éve-

ken keresztül azzal foglalkoztak, hogy az általuk marxistának minősített kiindulópontok alapján olyan társadalmelemzést adjanak, amelyre rá lehet építeni egy „a nyugati demokrácia értékeit megőrző, de a szocializmus előnyeit is érvényesítő társadalompolitikát”. Ez az elmélet olyan társadalmi evolúció lehetőségével számolt, amelynek alapja a demokratikus képviselőre épülő, az osztályérdekeket összehangoló állam által folyamatosan ellenőrzött és irányított „szociális piacgazdaság”. E konstrukcióban a kirívó társadalmi ellentmondásokat megszüntetné a türelem, a munkamegosztáson alapuló együttműködés és az egymásrautaltság. Az állam „konstruktív reformpolitikával” mérsékelné a kapitalizmus viszonyaiból következő ellentmondásokat, illetőleg úgy befolyásolná a tőkét, hogy termelésszervező erejét a legjobban kifejthesse, de ne érvényesíthesse kizsákmányoló tendenciáit.

Az 1966–1967-es válság óta a szociáldemokraták kinyilvánították, hogy kivédhetők lennének a depressziók, de ehhez nem elegendő a „tüneti kezelés”, hanem új termelési rendszert kell létrehozni aktív állami beavatkozással és „anticiklikus” gazdaságpolitikával. A szociáldemokrata vezetésű állam konjunktúra-élénkítő beruházásokkal, szanálásokkal, megrendelésekkel, munkaerő-gazdálkodással, közös állami-magán vállalkozások beindításával, a tudományos-technikai forradalom eredményeinek felhasználásával egyrészt biztosítaná az állandó gazdasági növekedést, másrészt a növekedés hasznának lefölözésével (erőteljes adóztatással) megalapozná a társadalom minden rétegére kiterjedő társadalmi gondoskodást. Ha a „szociális hálót” az állam sűrűre szövi, vagyis nagy tömegek hátrányos anyagi helyzetét számolja fel, ezzel erősen megnöveli a vásárlóerőt, és a konjunktúra folytatódik. Az állam a tőkének és piacnak „új partnerséget” kínálna azon az elven, hogy végül is a munkaadók és munkavállalók érdekeit termékeny összhangba lehet hozni a munkamegosztás előnyeire, a kölcsönös függésre koncentrálva. A szociáldemokraták úgy képzeltek, hogy az általuk vezetett állam képes lehet a tőkekoncentráció ellenőrzésére és megakadályozhatja a folyamat szélsőségeit. Úgy kívánták növelni az állam részesedését, hogy az ne a magántőke rovására történjen, hanem azzal együttműködve szélesedjék. Így nem a meglevő javakat osztanak el újra, hanem a várható növekménnyel gazdálkodnának. *A gazdasági növekedés tehát minden további társadalmi fejlődés alapja, de a növekedést a szociáldemokrata állam biztosítaná*

és az elosztás újraszervezésével folytatna aktív társadalompolitikát.

Legalább ilyen fontos a szociáldemokraták szerint a beleszólási jog és a döntéshozatali lehetőségek kiterjesztése, illetve az oktatási, képzési, művelődési esélyegyenlőségek biztosítása, az információ-áramlás kiterjesztése, mivel ezzel a „nép” mindig mindenről „idejében” megfelelő tájékoztatást kapna és megvalósulna az „össztársadalmi ellenőrzés”. Ebben a gyakorlatban feleslegessé válna a hagyományosan értelmezett osztályharc, legalábbis annak szélsőséges „forradalmi” formái.

A szociáldemokrata doktrína szerint a szocializmus a távolabbi jövőben valósul meg, amikor a „korlátozott konfliktusokon” keresztül érvényesülő evolúció eredményeként lehetővé válik a tőke „társadalmasítása”. A „nép egésze” olyan szinten válna így a javak tulajdonosává és haszonélvezőjévé, hogy az bízvást minősülne szocializmusnak, sőt a „létező szocializmusnál” magasabb rendű szocializmusnak. Javakról szólván, azokat a legszélesebb értelemben véve, ide értették nemcsak a termelési eszközök, de esetleg döntési illetékesség társadalmasítását. Kifejtették, hogy a kölcsönös függéseknek olyan eltéphetetlen szövetét kell kialakítani a társadalomban, hogy senki se tudjon mások rovására cselekedni úgy, hogy ezzel magának is ne ártana annyit, amennyi elég ahhoz, hogy ettől a lépéstől visszatartsa.

Megjegyzendő azonban, hogy ezt a szociálreformista programot a párton belül is sokan fenntartásokkal fogadták. Elsősorban az ifjúszocialisták, a „jusók” (Junge Sozialisten) és a Szocialista Német Diákszövetség (SDS) elutasították mint az állammonopolista kapitalizmus rekonstrukcióját és hangoztatták, hogy sokkal többre kell törekedni ennél: államosítással és a termelési rend teljes átalakításával kell elejét venni a kizsákmányolás lehetőségének.

A szociáldemokrata elméletrendszer alapján túl lehetett lépni a nagykoalíciós belpolitikán. A szabaddemokraták, kilátástalan ellenzéki szerepbe kényszerülve nem érvényesíthették akaratukat parlamentáris úton, a parlamenten kívüli ellenzékhez pedig elvi alapon nem akartak csatlakozni. Az FDP soraiban egyre fogyott az önálló egzisztenciák száma, nőtt az alkalmazottaké és tisztviselőké, olyanoké, akik sokat vártak az állam autonóm, szervező-koordináló tevékenységétől. Remélték, hogy örködik az önálló kezdeményezés és vállalkozás szabadsága fölött, de a pártok, osz-

tályok, érdekcsoportok törekvéseit egyúttal összehangolja és kiszűri a szélsőségeket. Mindezt pedig olyan nemzetközi politikai rendszerbe ágyazza, amely garantálja a biztonságot és a békét mint bármiféle fejlődés alapfeltételeit. A liberálisok külpolitikai elképzelései egyeztek az SPD terveivel, elsősorban az új keleti politika vonatkozásában. A „keleti nyitás” mindenképpen fontosnak látszott számukra, mivel ebben látták a biztonság és a béke garanciáját.

A szociáldemokrácia belpolitikai reform elképzeléseivel kapcsolatban azonban voltak fenntartásaik a szabaddemokratáknak, akik általában a „nyílt társadalmi könyökharc” elvének hirdetői és többnyire nem értenek egyet a túlságosan aktív szociálpolitikával. Azzal érvelnek, hogy a társadalombiztosítással az állam lustaságra és kényelmességre szoktatja polgárait, minthogy a nem dolgozókat, önhibájukból lecsúszottakat a felszínen tartja. Ám a szabaddemokraták is egyetértenek a monopóliumok állami ellenőrzésével, és el kívánnak takarítani minden akadályt a szabad verseny útjából. Ebben az összefüggésben pedig elfogadják az SPD államelméletét. Vállalják továbbá azt is, hogy olyan oktatási-képzési mechanizmust kell kifejleszteni, amely társadalmi szinten biztosítja a magas színvonalú munkaerő-utánpótlást, illetve megadja mindenkinek a lehetőséget – aki ezért hajlandó erőfeszítéseket tenni – a „kenyérharcban” való érvényesülésre. Ezen az alapon fokozatosan elhárultak az elvi akadályok egy SPD–FDP együttműködés útjából.

A szabaddemokraták 1968-as freiburgi kongresszusán leszámoltak a korábbi SPD-ellenességgel, és ettől kezdve folyamatossá vált a közeledés a szociáldemokratákhoz. A fordulat a pártelnöki tiszttségben Erich Mendét felváltó Walter Scheel kiváló politikai rugalmasságát dicséri. Ő és követői számára döntő volt az a felismerés, hogy pártjuk megújulásának az adott erőviszonyok közepette egyetlen lehetséges módja – legalábbis a liberális elvek fenntartása mellett –, a szociáldemokráciával vállalt együttműködés lehet. Scheel, az akkor 49 éves pénzügyi és gazdasági szakember, aki valamikor Adenauer minisztere volt, elsősorban professzionális-pragmatizmus, de őszinte liberális szemlélete révén is hajlott az SPD-hez való csatlakozásra. Ezzel lényegében létrejöttek a szociál-liberális koalíció feltételei, de meg kell jegyezni, hogy a két párt között továbbra is fennálló, a belső reformok kérdését érintő bizonyos nézetkülönbségek miatt, részleteiben tisztázott közös program kidolgozására soha nem került sor.

1968 folyamán az SPD számára egyre sürgetőbbé vált, hogy figyelembe véve a társadalmi nyomást és saját baloldalának „fenyegetéseit”, valóban elkötelezze magát a gyakorlati reformpolitika mellett. Januárban megjelent a „Szociáldemokrata perspektívák az 1970-es évekre való átmenet idejére” című, rövidesen csak „Platform”-nak nevezett dokumentum, amit Ehmke igazságügyi államtitkár irányításával Günter Grass író, Klaus-Dieter Arndt gazdasági államtitkár és Helmut Rohde szakszervezeti publicista készítették. Konkrétan vázolták a tennivalókat: kötelezővé kell tenni a tíz osztályos általános iskolai oktatást, végre kell hajtani a főiskolai reformot, ki kell terjeszteni a társadalombiztosítást minden dolgozóra, intézményesíteni kell a munkások beleszólási jogát, meg kell valósítani a monopóliumok kontrollját, fel kell lépni a sajtókonzentráció ellen.

A párt mégis veszíteni látszott népszerűségéből és a pártvezetésben is eluralkodott a hangulat, hogy „kitoltuk a CDU szekérét a kátyúból, most mi jutottunk oda”. Ezért a már említett választási pártkongresszuson, 1969 áprilisában deklarálták az uniótól való elszakadás szükségességét, sőt a leendő kibontakozás útját is az FDP-vel történő koalíciós együttműködésben jelölték meg.

A pártok közötti harc a köztársasági elnöki tisztség betöltéséért indult meg. 1969 februárjában Gustav Heinemann, az SPD jelöltje az FDP-től támogatva elnyerte a mandátumot Gerhard Schröder (CDU) ellenében. Ezzel egy „klasszikus” baloldali liberális politikus lett a Villa Hammerschmidt (a szövetségi elnök rezidenciája) lakója. Heinemann a politikai és jogtudományok doktora, a háború után a CDU politikusaként indult. Essen polgármestere lett, 1950-ben Adenauer meghívta kabinetjébe, a belügyi tárcát kínálva neki. Az újrafegyverkezés kérdésében azonban összevesztek, és Heinemann kivált a kormányból, sőt a pártból is kilépett. Új pártot alapított Össznémet Néppárt (Gesamtdeutsche Volkspartei) néven, majd 1957-től, annak feloszlásával belépett az SPD-be. Amikor elkötelezte magát a fegyverkezés ellen, önkéntes emigrációba vonult és figyelmét az „apró” pártmunkára összpontosította. 1966-ban igazságügyminiszter lett. Ő kezdeményezte a náci bűnök elvülhetetlenségéről szóló törvénytervezetet, amit a törvényhozás nem fogadott el. A szövetségi elnöki hivatalt 69 évesen foglalta el.

A későbbiekben törekedett egy új elnöki munkastílus kialakítására. Elzárkózás helyett a „polgárokkal való azonosulást” kívánta megvalósítani. Számolnia kellett azonban azzal a ténnyel, hogy a szövetségi elnök mozgástere korlátozott az NSZK-ban, nem játszhat lényeges szerepet a politika alakításában.

A választási küzdelemben az eddigieken kívül két másik szervezett politikai erő is részt vett. 1968. szeptember 26-án újjáalakult az 1956 óta betiltott kommunista párt, a DKP (Deutsche Kommunistische Partei) néven. Pontosabban, mivel az NSZK-ban alkotmányjogilag „kizárt egy betiltott párt újjáalakulása”, hivatalosan a DKP nem lehetett „jogutódja” diszkriminált elődjének a KPD-nak (Kommunistische Partei Deutschland). A kommunisták az 1969-ben már 220 helyi, 123 körzeti és 10 tartományi szervezetet hoztak létre és az év április 12-én tartották első kongresszusukat Essenben. A kongresszus elfogadta a Kurt Bachmann pártelnök által beterjesztett programot. A párt a realitásokkal számolva nem tűzte ki célul a harcot a proletárdiktatúráért, de hitet tett a szocializmus ügye mellett. Követelte a monopóliumok hatalmának korlátozását, a szükségállapot-törvény felfüggesztését, a német határok elismerését és az NDK egyenjogúságának elfogadását. Az újonnan szerveződő párt nem számíthatott még tömegtámogatásra, és megfogalmazódott a szociáldemokráciával, illetve annak balszárnyával való együttműködés terve. Az SPD vezérkara azonban elvi alapon, de taktikai megfontolásokból is (elijesztené a középérétegeket) elzárkózott a közös fellépés gondolatától. Ez az elzárkózás később – a DKP kezdeményezései ellenére – deklarált formát öltött. Az SPD balszárnya és különösen a „jusók” azonban újra meg újra felvetették, ha nem is az elvi azonosulás, de legalább a tisztázó viták, a párbeszéd és főleg a konkrét esetekben a közös akciók lehetőségét.

A másik oldalon viszont veszedelmesen erősödni látszott az újfasizmus, pontosabban az NPD. A párttagok száma megközelítette már az ötvenezeret, a potenciális választóinak tábora a másfél milliót. Mindez annak ellenére történt, hogy az NPD betiltásának lehetősége többször is felmerült.

Az uniópártok – elsősorban a CSU – bár a szélsőségeket maguk is elítélték, az NPD-ben lehetőséget láttak. Ezért igyekeztek „védernyőt” feszíteni az újfasizták fölé, és közben „áramvonalasítani”, elfogadhatóvá tenni őket. Partnerra leltek Adolf von Thadden

pártvezérben, aki igyekezett is pártját szalonképessé tenni, de kísérletei rendre megghiúsultak a vezetőség soraiban levő „tényleges” (egykori NSDAP [Német Nemzetiszocialista Munkáspárt]-tag) nációjainak és az ifjúradikálisok dühöngésre hajlamos csoportjainak ellenállásán. Ettől függetlenül egy jobboldali koalíció nem látszott lehetetlennek. Az NPD 1969. május 10-én Stuttgartban tartott választási kongresszusán von Thadden utalt arra, hogy a párt „hasznos szerepet vállalhatna a Bundestagban”. Képviselői megakadályoznák a beleszólási jog elfogadását és az atomsorompó szerződés aláírását, nem is beszélve a német érdekek bármiféle „kiárusításáról”, amire – úgymond – az SPD készül az új keleti politikával. Az újnácik reálisan számíthattak arra, hogy átlépik az 5%-os parlamenti képviseleti küszöböt. A dolgot az tette különösen izgalmassá, hogy az előző évek tartományi választásain az NPD előretört és a tíz tartományi parlamentből hétben, összesen 61 mandátummal képviseltette magát, miközben az FDP mutatói csökkentek. Márpedig, ha a náciik bejutnak a Bundestagba, és az FDP esetleg nem, az valóban beláthatatlan következményekkel járhatott volna.

A BRANDT-SCHEEL KORMÁNY MEGALAKULÁSA

A választásokat közvetlenül megelőző szeptemberi hetekben meg lehetőszen feszült légkör alakult ki, szenvedélyes viták, sőt „vad” sztrájkok voltak. Az emberek érezték, nagy tét forog kockán.

Az 1969. szeptember 28-án tartott Bundestag-választásokon 86,6%-os volt a részvétel, a szavazatok megoszlása pedig úgy alakult, hogy a CDU/CSU 46,1%-kal első lett, de 1,5%-ot veszített 1966-hoz képest (ezen belül a CDU 3%-ot), az SPD lett a második 42,7%-kal (3,4%-os növekedés), az FDP-nek pedig 5,8% jutott (a korábbi 9,5% helyett). míg az NPD 1,4 millió szavazata 4,3%-ot ért csupán és ezzel az újfasiszták nem jutottak be a parlamentbe.

Az elemzések valószínűsítették, hogy az NPD nem kevés szavazatot „leadott” az uniópártoknak az SPD elleni siker érdekében, de ezzel megverte saját magát, sőt általában lehetetlenné tette a jobboldali koalíciót. Ezzel paradox módon utat nyitott a szociál-liberális kormányzáshoz. Az uniópártok még egy utolsó kétségbeesett erőfeszítéssel, nagyvonalú ajánlatokkal megpróbálták az

FDP-t megnyerni egy keresztény-liberális szövetség ügyének, de kudarcot vallottak.

A VI. Bundestag október 20-án tartotta meg alakulóülését. Az új koalíció 224 (SPD) + 30 (FDP) képviselőt delegálhatott, szemben az uniópártok 242 mandátumával. A csekély többség komoly kormányzási nehézségek árnyékát vetítette előre, annál is inkább, mert az FDP nem lehetett biztos minden képviselőjének lojalitásában. Erich Mende és követői nem szívesen „közösködtek” az SPD-vel. Kétségtelen továbbá, hogy a parlamenti siker ellenére már első pillanattól működött egy alkotmányosan „beépített fék” a kormánykoalícióval szemben. A tartományi képviselő elvére épülő Szövetségi Tanácsban (Bundesratban) ugyanis, a törvényjavaslatok újratárgyalását kikényszeríteni képes többsége volt az uniópártoknak. Ezenkívül a Szövetségi Alkotmánybíróság összetétele is úgy alakult, hogy számítani lehetett törvénykezéssel kapcsolatos alkotmányjogi kereseteknek a CDU/CSU érdekei szerinti elbírálására.

Október 21-én a Bundestag 251:235 (4 tartózkodás, 4 érvénytelen) arányban Willy Brandtot választotta kancellárrá, aki 1974 májusáig töltötte be ezt a tisztséget.

Willy Brandt – eredeti nevén Herbert Ernst Frahm – 1913-ban született Lübeckben. Nagyapja, szociáldemokrata munkásként osztályharcos szellemben nevelte. Később nagy hatással volt rá Julius Leber szociáldemokrata képviselő. A gimnázium elvégzése után újságíró-gyakornokként dolgozott. 1931-ben már a baloldali Szociáldemokrata Pártban tevékenykedett, majd a náci hatalomátvétel után Norvégiába emigrált, ahol filozófiát tanult és újságíróként kereste kenyerét. A harmincas évek második felében illegális kapcsolatot teremtett a német ellenállással, 1938-ban megvonták német állampolgárságát. Norvégia lerohanásakor Svédországba menekült. 1945 után svéd és norvég lapoknak tudósított Németországból. Bekapcsolódott az újjászerveződő szociáldemokrata mozgalomba Schumacher oldalán. A pártban gyorsan nőtt tekintélye. 1949–1957 között nyugat-berlini képviselőként tagja volt a Bundestagnak. 1955-ben a város parlamentjének elnöke, 1957. október 1-től pedig kormányzó polgármestere volt. Sokat utazott, jó kapcsolatokat épített ki a Szovjetunióval is, noha elvi alapon szembekerült a „szovjet mintájú” szocializmussal. 1959-ben jelen-

tősz szerepe volt a „Godesbergi Program” kidolgozásában, később az új keleti politika is nagyrészt az ő érdeme.

Brandt kormányában 14 tárca lelt gazdára a korábbi 19 helyett. Az FDP részéről Walter Scheel (alkancellár és külügyminiszter), Hans-Dietrich Genscher (belügyminiszter) és Josef Ertl (mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter) révén három helyet töltöttek be a kabinetben. A többi feladatot, az egyetlen pártonkívülit (Hans Leussink – képzés- és tudományügy) leszámítva, értelem-szerűen szociáldemokrata szakemberek látták el.

Willy Brandt 1969. október 28-án terjesztette a Bundestag elé az új kormány programját. Kijelentette, hogy a belső reformok kancellárja akar lenni és előirányozta a gazdaság- és pénzügyi politika, a házassági és családjog, büntetőjog és a közbiztonság, a beleszólási jog, az oktatásügy és a képzés, valamint a választójog reformját; ígérte a szociális biztonság növelését és a monopóliumok ellenőrzését. Utalt a hadsereg és a társadalom jó kapcsolatainak fontosságára. A külpolitikával kapcsolatban hitet tett a nyugati integráció fontossága mellett, de a hangsúlyokat a dinamizmusra helyezte. Ezzel kapcsolatban sürgette a Közös Piac kiegészítését (elsősorban Anglia felvételét), a harmadik világgal való kapcsolatok fejlesztését (a fejlesztési segélyek növelését új elosztási elvek alapján), a közel-keleti problémát illetően támogatta a BT határozatait, a vietnami háborúval kapcsolatban pedig politikai megoldást sürgetett. A nagy várakozással fogadott keleti politikával kapcsolatban pedig a következőket szögezte le: „Az előttünk álló évek politikájának feladata a nemzet egységének megóvása azáltal, hogy megszabadítjuk Németország részeinek viszonyát a jelenlegi görcsös állapottól... Húsz évvel az NSZK és az NDK alapítása után meg kell akadályozni a német nemzet további távolodását, tehát meg kell kísérelni, hogy egy szabályozott egymás mellett létezéstől eljussunk az „egymással”-hoz. Ez nemcsak német érdek, hanem nagy jelentőségű az európai béke és a Kelet-Nyugat viszony tekintetében is..., de a szövetségi kormány számára az NDK jogi elismerése nem jöhet szóba. *Még ha Németországban két állam van is, egymás számára ezek mégsem jelentenek külföldet, kapcsolataik csak különleges formájúak lehetnek.*” A különleges viszony alapja a kancellár szerint a potsdami megállapodás. Vagyis a Németországért mint egészért vállalt, továbbra is érvényes négyhatalmi felelősség, melynek keretében két egyenjogú állam létezik, de ez

nem korlátozhatja a két német állam nemzetközi jogi cselekvőképességét! Ugyanakkor Brandt közölte: „a szövetségi kormány... kijelenti, hogy kész szerződésben kötelezettséget vállalni az erőszakról és a fenyegetésről való lemondásra az NDK-val szemben is”. A nyugatnémet kormány kész tárgyalások megkezdésére és „szándékosan eltekint, attól, hogy ... megállapításokat tegyen, formulákat terjesszen elő, amelyek megnehezítenék a szándékolt tárgyalásokat.”

Beszéde végén Brandt hittel és optimizmussal jelentette ki: „... az utóbbi években ebben az országban néhányan tartottak attól, hogy a második német demokrácia az első útján halad. Én sohasem hittem ebben. Ma még kevésbé, mint bármikor. Nem: ez még nem a demokrácia hazánkban, az csak most kezdődik el igazán”.

Megkezdődhetett az érdemi munka.

AZ „ÚJ KELETI POLITIKA” ELSŐ SZAKASZA (1969–1974)

A szociál-liberális kormányzati periódus első szakaszában bizonyíthatóan a külpolitika – azon belül a keleti politika – állt az előtérben. Lényegében sok vonatkozásban meghatározta a nyugatnémet közéletet és ezért indokolt e korszak történetének vizsgálatát a keleti szerződések problematikájának tanulmányozásával kezdeni.

A szociál-liberális fordulat pillanatában – mint erről már szó esett – az enyhülés feltételei lényegében adottak voltak a világpolitikában. Érvényben volt a Szovjetunió és a Varsói Szerződés felhívása az európai biztonsági értekezlet megtartására. 1969 szeptemberében a Szovjetunió felhívta az NSZK kormányát a tárgyalásokra az erőszakról való lemondásról. Kompromisszum abban kínálkozott, hogy az NSZK elismeri a közép-európai status quót, a szovjet fél viszont garantálja Nyugat-Berlin „szabad” státusát. Fontos utalni a Nyugat általános törekvéseire is. 1969 őszén indult meg a SALT-folyamat. Nixon még a választások előtt tárgyalásokat javasolt Berlinről. 1969 decemberében a hágai Európa Konferencia kinyilvánította érdekltségét az enyhülés iránt. A nyugatnémet álláspontot Brandt így fogalmazta meg: „Európa több, mint piaci rend.” Egyszerre utalt az NSZK nyugati elkötelezettségére, arra is, hogy „egész Európa” fogalmába beletartozik Kelet-Európa is.

A nyugatnémet kormány számára nyilvánvaló volt, hogy az egyes szocialista országokkal akkor egyezhet meg, ha tisztázza a függő kérdéseket a Szovjetunióval. Ugyanakkor tervbe vették, hogy lehetőség szerint párhuzamosan próbálnak tárgyalni a szocialista országokkal.

Az NSZK moszkvai nagykövete, Helmut Allardt már 1969. november 8-án utasítást kapott a kezdeményezésre. Három ízben is tanácskozott Gromiko szovjet külügyminiszterrel, majd a következő év január végétől Egon Bahr – Brandt kabinettitkára – folytatott megbeszéléseket. Az akkor 48 éves Bahr 1945 és 1960 között újságíróként, illetve nyugat-berlini rádiókommentátorként vált ismertté. 1957-ben lett az SPD tagja. 1960 és 1966 között a nyugat-berlini szenátus sajtó- és tájékoztatási hivatalának vezetője volt. 1966-ban a külügyminisztériumba került, majd 1967-től Brandt személyes tanácsadója lett. 1969-ben a külügyi tervezési főosztály vezetőjeként dolgozott. A szociál-liberális kormány megalakulásakor kapta a kancellári hivatali államtitkári megbízást.

Az erőszak feladása, a biztonsági garanciák és a határok sérthetlensége ügyében gyorsan létrejött a konszenzus. A szovjet fél azonban kifogásolta, hogy az NSZK nem ismeri el jogilag az NDK-t, Nyugat-Berlint az NSZK-hoz tartozónak tekinti és az európai biztonsági értekezlet feltételéül a német kérdés rendezését kívánja megtenni. A tárgyalások előrehaladtával azután Berlin kérdését és a két Németország kapcsolatait külön kezelték, elfogadva, hogy az előbbi rendezésére négyhatalmi tárgyalások hivattak, az utóbbi pedig az NSZK és az NDK közvetlen tárgyalásainak tárgya.

A két német állam megbeszéléseit levélváltás vezette be. 1969. december 12-én az NSZEP (Német Szocialista Egységpárt) Központi Bizottságának ülésén Walter Ulbricht elemezte a helyzetet, majd 17-én levélben fordult Gustav Heinemannhoz tárgyalási platformot kínálva. Heinemann a kormányhoz továbbította a dokumentumot, melyben az NDK az alábbiakat javasolta: fogadják el a határok sérthetlenségét, mondjanak le az erőszakról, érvénytelenítsék a diszkriminációs rendeleteket, mondjanak le az atom-, a biológiai és vegyi fegyverekről, rögzítsék Nyugat-Berlin különleges státusát, a két német állam kérje egyidejűleg felvételét az ENSZ-be, létesítsenek diplomáciai kapcsolatot, támogassák a le-

szerelést, a részproblémákról pedig kössenek különmegállapodásokat. A nyugatnémet válasz tárgyalási készséget közölt. Előzőleg azonban Brandt megtartotta beszámolóját a „nemzet helyzetéről” a Bundestagban, és ismét „egységes nemzet”-konceptiót vázolt fel. Walter Ulbricht reagálva erre hangsúlyozta, hogy „Brandt sajnálatosan következetlen állásponton van a leglényegesebb kérdésben”, tudniillik normalizálni akar, de az NDK nemzetközi jogi elismerése nélkül; továbbá, hogy az egyesítés történelmi perspektívában sem indokolt már, mivel két német nemzeti fejlődési vonal van; egy tőkés és egy szocialista. A nemzet-értelmezések e lényeges különbözősége – az utóbb létrejött megegyezésektől függetlenül – azóta is változatlanul fennáll. Mindenesetre február 12-én Michael Kohl NDK-államtitkár Bonnban átnyújtotta Willy Stoph miniszterelnök meghívását Willy Brandtnak.

A két német kormányfő első találkozájára március 19-én Erfurtban került sor. (A helyszín kiválasztása jelképes: hiszen Erfurt a német munkásmozgalomban és a szociáldemokrácia történetében „jeles hely”). Azért is itt találkoztak és nem Berlinben, hogy Nyugat-Berlin kérdését egyértelműen elkülönítsék, és a város volt polgármestere ne demonstrálja annak az NSZK-hoz tartozását kancellári minőségében. A megbeszéléseken az NDK az Ulbricht javaslataiból indult ki, továbbá fölvetette a nyugatnémet jóvátétel kérdését, utalva arra, hogy az NSZK diszkriminációs intézkedései két év-tized alatt mintegy 120 milliárd márka kárt okoztak az NDK-nak. Brandt a német egység kérdésére koncentrált és utalt a mindkét ország alkotmányában kiindulópontként szereplő egységes Németország-konceptióra. Az önrendelkezésről mint változatlan távlati célról szólva a tömbönkívüliség mellett foglalt állást, mely szerinte a német egység alapja lehet. Jelképes, hogy Walter Scheel külügyminiszter nem volt tagja a kancellár kíséretének: Brandték – úgy mond – nem külföldön tárgyalnak, tehát nincs szükség rá. Ott volt viszont Franke belnémetügyi miniszter és Dorn (FDP) belügyi államtitkár. A végre igazi megoldásokat kereső kancellárt erfurti tartózkodásakor nagy népszerűség övezte, amit csak növelt a volt buchenwaldi koncentrációs tábor emlékhelyén tett látogatása.

A folytatásra május 21-én az NSZK-beli Kasselban került sor, ám itt kiderült, hogy a megegyezésnek komoly akadályai vannak. Brandt 20 pontos tervezetet terjesztett elő, amelyben az általános együttműködési elvek mellett erősen hangsúlyozta a németiség

ügyeivel kapcsolatos négyhatalmi felelősséget, mintegy a kibontakozás feltételeként utalva a leendő szovjet–német, illetve a Nyugat-Berlin ügyében éppen elindult négyhatalmi tárgyalások döntéseire. Egyúttal sugalmazni igyekezett egy olyan felfogást, miszerint „kifelé” a két német állam szuverén módon, a felségjogok gyakorlásával élve politizáljon (pl. az ENSZ-tagság ügyében), egymással szemben azonban érvényesítsék a „különleges” (belnémet) kapcsolatok elveit. Willy Stoph viszont a társadalmi rendszerek keveredésének lehetetlenségéről szólt, bírálva a német egység illúzióját. A kormányfők végül megállapodtak abban, hogy a tárgyalások újrafelvétele a szovjet–nyugatnémet szerződés eredményétől függjön, és a felek – Stoph szavaival élve – „gondolkodási szünetre” vonultak vissza.

Időközben tovább folytak Egon Bahr moszkvai tárgyalásai, és a lengyel–nyugatnémet tárgyalások is elkezdődtek Varsóban, amelyeken Ferdinand Duckwitz bonni külügyi államtitkár és Józef Winiewicz lengyel külügyminiszter vezették a delegációkat. A német fél korábban az Odera–Neisse határ kérdésében a békeszerződésre kívánta bízni a döntést. További nehézséget jelentett, hogy eltértek a két fél nézetei a „kitelepítés-hazatelepülés” kérdésében. A háború után a német ajkú lakosságot (kb. 2,5 millió ember) a nemzetközi rendelkezések értelmében kitelepítették Lengyelországból. Ezt a német fél jogtalan erőszakként értelmezte. A még most is Lengyelországban élő németekkel kapcsolatban pedig az volt az álláspont, hogy kezeljék őket olyan kisebbségként, melynek tagjai – ha már így alakult – maguk dönthessék el: lengyel állampolgárok akarnak-e maradni, avagy az NDK-ba, illetve az NSZK-ba kívánnak-e áttelepülni. Vitatott volt a jóvátétel kérdése is. A német fél az Odera–Neisse határ sérthetetlenségének elvét elfogadta és a tárgyalások tovább folytak, ám itt is bebizonyosodott, hogy az áttörés a szovjet–nyugatnémet megállapodástól függ.

A szovjet–nyugatnémet megállapodást 1970. augusztus 12-én írták alá a kormányfők Moszkvában. Előzőleg Bahr tárgyalásai nyomán júniusban létrejött az egyetértés. Július 26-án Scheel Moszkvába utazott és 12 napig tárgyalt Gromikóval. Megállapodtak a szövegben és tisztázták az értelmezés szempontjait. Az 5 pontos szerződésben a felek kinyilvánították békeszándékaikat és az európai rendezésre vonatkozó akaratukat: kimondták, hogy az ENSZ alapokmányának elveit elfogadva lemondanak az erőszak

alkalmazásáról, keresik a vitás kérdések békés megoldását, és garanciát vállaltak az európai határok (ideértve az NSZK–NDK közti és az Odera–Neisse határt) sérthetetlenségét illetően. A 4. pont utalt a felek korábbi elkötelezettségeinek csorbítatlanságára, az 5. pontban pedig elfogadták, hogy az életbeléptetés feltétele a ratifikálás. A német fél fontosnak tartotta, hogy a megegyezéshez csatolják a „Levél a német egységről” c. dokumentumot – anélkül, hogy annak részét képezné. Ebben úgy fogalmaztak, hogy a „szerződés nem áll ellentétben az NSZK politikai céljaival, az európai békére való törekvéssel, melyben a német nép egysége a szabad önrendelkezés körülményei közt valósul meg. Azaz a belnémet határ sérthetetlen ugyan, de nem feltétlenül végleges. Mivel a Szovjetunió elvben nem zárta ki, hogy a távoli jövőben a két német állam közeledjen egymáshoz, megengedhetőnek tartotta ezt az álláspontot. A szerződéssel a szovjet fél lemondott az ENSZ alapokmánya 53. és 107. cikke alapján korábban deklarált igényéről, hogy az NSZK-val mint lehetséges „ellenséges állammal” bánjon és szükség esetén beavatkozhatson.

A szovjet szerződés megkötésével felgyorsultak a lengyel–német tárgyalások is. A november 11-én Jendryhowski és Scheel egyeztetette a szöveget, majd 18-án Varsóban parafálták Lengyelország és az NSZK szerződését, amelyet Cyrankiewicz és Brandt december 7-én írt alá. A megállapodás értelmében ismét rögzítették az Odera–Neisse határt, kimondták sérthetetlenségét, egymás szuverenitása tiszteletben tartását és azt, hogy nincs és nem is lehet területi követelést támasztani egymással szemben. A továbbiakban az ENSZ alapelveire hivatkozva deklarálták, hogy tartózkodnak az erővel való fenyegetéstől és az erőszak alkalmazásától, illetve, hogy kötelezettséget vállalnak a kapcsolatok normalizálására, az együttműködés bővítésére. A vitatott kérdésekben akkor nem döntöttek, nem rendezték tehát sem a német ajkú kivándorlók, illetve hazatelepülők ügyét, sem a gazdasági együttműködés perspektíváit is érintő, jóvátétel-jellegű kompenzációk dolgát. A határkérdésben a német fél úgy foglalt állást, hogy azt végső soron békeszerződés kell, hogy szentesítse, ami a német egység kérdését is megoldaná. A majdani egyesített Németországra a jelen megállapodás nem lesz érvényes, de természetesen annak keleti határai azonosak lesznek a most sérthetetlennek nyilvánítottakkal. A családegyesítési kér-

dést szintén fontosnak tartották a németek, de elfogadták, hogy az „nem érintheti a megegyezés jogi oldalát”.

Még egy említésre méltó esemény történt Brandt varsói látogatásakor. Bejárták a világot azok a képek, amelyeken a kancellár leterdelt a varsói gettó áldozatainak emlékművénél. Ezzel az engesztelő és egyben megrázó gesztussal Brandt az őszinte megbékélés óhaját és szándékát demonstrálta a világ előtt.

Az aláírás napján az NSZK valamennyi rádió- és tv-állomása sugározta a kormányfő beszédét, amelynek szövegét Günter Grass és Siegfried Lenz írók stilizálták: „Tekintetünket a jövőbe kell vetnünk és el kell ismernünk, hogy az erkölcs politikai erő... Ha ezt tesszük, nem mondunk le semmiről, hanem az értelem politikáját követjük”.

A nyugatnémet kormány számára – de az érintett felek is általában így fogadták el – a keleti szerződések csak úgy válhattak érvényessé, ha tisztázódik a berlini kérdés. Nyugat-Berlin súlyos válságóc volt Európában több mint két évtizeden át, és különösen 1961 – a „fal” felépítése – óta vált sokak számára véglegesen tarthatatlanná a várossal kapcsolatos eredeti potsdami megállapodás.

A tárgyalások 1970. március 26-án kezdődtek. A Szövetséges Ellenőrző Tanács volt nyugat-berlini épületében összejöttek az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország bonni nagykövetei, valamint a Szovjetunió NDK-beli nagykövete és tisztázták a kiindulási álláspontokat. A nyugatiak eredetileg az egész Berlinre érvényes felelősséget hangsúlyozták, ám a Szovjetunió Kelet-Berlin státusát (az NDK fővárosa!) nem volt hajlandó vita tárgyává tenni. Alapvetőnek tartotta viszont, hogy a Berlinnel kapcsolatos 1959-es javaslatban foglaltakról (szűnjön meg a négyhatalmi felelősség, és Berlin legyen demilitarizált szabad város) való lemondás fejében a Nyugat garantálja a város NSZK-tól való elkülönültségét. A nyugatiak számára a három feltétel („three essentials” = jelenléti jog, szabad bejutás a városba, a város életképességének garanciája) volt fontos. Erre vonatkozó írásbeli állásfoglalásukat 1971 februárjában adták át a szovjet félnek. A szovjet válasz a nyugatnémet állam jelenlétének formáit kifogásolta, azok felszámolását állította a középpontba.

Végül a „berlini tűzfészek” felszámolására irányuló erőfeszítések meghozták az eredményt. A Nyugat-Berlinről szóló megállapodást 1971. szeptember 3-án írták alá Abraszimov szovjet, Rush amerikai,

Jackling brit és Sauvanargues francia megbízottak. A megegyezés első részében a szerződő felek kinyilvánították a feszültség csökkentésére irányuló szándékaikat, az erőszakról való lemondás elvét és azt, hogy fenntartják kötelezettségeiket az „érintett területeket” illetően. A második részben a város „nyugati szektorait” érintő rendelkezések egyértelművé tették az NSZK–Nyugat-Berlin-forgalom szovjet garanciáit: kimondták, hogy a „szektorok” és az NSZK kapcsolatai fejleszthetők, de „nem részei az NSZK-nak és nem is az NSZK kormányozza őket”. (Ennek megfelelően a szövetségi elnök, a Bundestag, a Bundesrat, illetve az NSZK egyéb állami szervei „semmiféle alkotmányos hivatali tevékenységet nem végezhetnek” ott.) Ez a rész tartalmazza a Nyugat-Berlin és az NDK közötti kommunikáció javítására vonatkozó rendelkezést, és a kisebb határvonal-módosításokat és területcseréket is. A Szovjetunió elfogadta, hogy Nyugat-Berlin lakosait külföldön az NSZK konzuli úton képviselje, és hogy a város érdekvédelmét a nemzetközi szervezetekben az NSZK lássa el. Sőt a Szovjetunió vállalta egy nyugat-berlini konzulátus felállítását. (Ezzel a korábbi NDK-értelmezés, miszerint egész Berlin az NDK integráns része, érvényét veszítette.) A zárórendelkezések értelmében az egyezmény akkor lép életbe, amikor kielégítő megállapodások születnek a tranzitforgalomról az érintettek közötti közvetlen tárgyalásaik nyomán.

A két német állam, illetve Nyugat-Berlin és az NDK között már korábban elkezdődtek a puhatolózó tárgyalások 1970 őszén. A kibontakozást azonban a négyhatalmi szerződés hozta meg. Most, 1971 őszén, két vonalon kezdődtek újra a megbeszélések. Az NSZK-t Egon Bahr képviselte, akinek Michael Kohl volt a partnere az NDK részéről, másrészt Müller nyugat-berlini szenátusi irodavezető külön tárgyalt Günther Kohrt NDK-államtitkárral. A „tranzit”-tárgyalások december 17-én megállapodásokat eredményeztek. A dolognak különös fontosságot adott, hogy végül is a megállapodás megfelelt két szuverén állam szerződésének, noha a jogalanyiség kérdését az NSZK és az NDK még nem rendezte. Ezentúl – mondja ki a döntés – az NSZK és Nyugat-Berlin között szabad lesz az átmenő forgalom; a határon csak személyi azonosítás történhet, de „az utazók járműveit és poggyászát nem lehet átkutatni, lefoglalni vagy az út használatát megtiltani”. Az NSZK úthasználat, vízumilletékek stb. fejében 1972–1975 között évi

235 millió márka átalányt fizet az NDK-nak, amit 1975 után a forgalom alakulásának függvényében újra megállapítanak. Amennyiben a tranzitutasok visszaélnék a lehetőségekkel (pl. anyagokat adnak le vagy vesznek fel, segítséget nyújtanak disszidáláshoz, elhagyják a tranzitutat stb.), a háborítatlanság elve automatikusan megszűnik. Az esetleges nézeteltérések áthidalására különbizottság alakul.

December 20-án aláírták a másik tárgyalás eredményeként létrejött utazási, látogatási és területcsere-megállapodásokat. Az előbbi kimondta, hogy a nyugat-berlini lakosok évente egy vagy több alkalommal, összesen 30 napra utazhatnak az NDK-ba (családi, látogatási, kulturális, vallási, turisztikai stb. céllal), az utóbbi az ún. beékelte területek (enklávék) dolgában kompenzációs cserékről döntött. Mindkét megállapodás a négyhatalmi szerződés életbelépésével válik végleges érvényűvé – mondták ki. Annak viszont a Szovjetunió szándéka szerint feltétele volt a szovjet–német és a lengyel–német szerződések ratifikálása. A dolgok ilyen összefüggésben való értelmezését Leonid Brezsnyev még szeptemberben hozta Willy Brandt tudomására, aki akkor a szovjet párt főtitkárának vendége volt a krími Oreandában. (Brandtnak kiemelkedő személyes érdemei voltak a békés megoldások kimunkálásában, a politikai áttörés megvalósításában, amelyeknek legmagasabb elismeréseként 1971-ben Nobel-békedíjjal tüntették ki.)

AZ UNIÓ ELLENZÉKBEN ÉS A RATIFIKÁCIÓ

1969 őszén a CDU/CSU húszéves kormányzati pozícióitól volt kénytelen megválni. Az uniópártok rendkívül nehezen – igazából sohasem – tudták megemésztetni ezt a megrázkódtatást, annál is inkább, mert a vereség ellenére a legnagyobb pártként működtek a továbbiakban, legalábbis az 1972-es választásokig. Mindazonáltal az is nyilvánvalóvá vált – elsősorban a CDU számára –, hogy ezután „új politikát” kell folytatni, figyelembe véve az ellenzéki státust. A CDU-ban a 65 éves „vesztes” pártelnök Kiesinger helyzete megingott, várható volt egy „hatalomátvétel”. E tekintetben elsősorban Rainer Barzel, Gerhard Schröder, esetleg Helmut Kohl jöhettek számításba, és valószínűvé vált a hosszabb pozícióharc és ideológiai-szervezeti „arculatkeresés” is. A CSU soraiban nem látszottak belső problémák. Franz-Josef Strauss személyét és

vonalvezetését Bajorországban nem tette kérdésessé semmi. Strauss az első pillanattól kezdve élesen és következetesen elutasító ellenzéki magatartást („totális konfrontáció”) tanúsított és azonnal támadásba lendült a „kiárusítás kancellárja”, a „Kelet pártja” ellen.

A CDU viszont „támolyogni” látszott. A mainzi pártkongresszuson még a párt nevének megváltoztatása is felmerült (DSU = Demokrata Szociális Unió). Hosszú ideig csak az SPD „lopott győzelme” és a Brandt kormányprogramjában kifejtett „merjünk több demokráciát”-elv miatt sértődöttség és harag hatása volt érezhető a párt megnyilatkozásain.

A kormány keleti tárgyalásait a továbbiakban folyamatosan támadta az ellenzék; Strauss nyíltan, a CDU-politikusok viszont bizonyos árnyalati eltérésekkel, amelyek a párt bizonytalanságát is igazolták. A bizonytalanság hátterében némi büntudat is lappangott. A keleti nyitás szükségszerű realitásával a CDU is tisztában volt, de azzal is, hogy korábban lehetőségeket szalasztott el. Most, hogy az SPD kormánypozícióból látott hozzá a feladat megoldásához, a CDU rendszerint nem a tárgyalások tényét kifogásolta, hanem tartalmát kérdőjelezte meg. Míg tehát Strauss általában elutasított mindenféle „egyezkedést” a Kelettel („Az oroszok régi célja Németország bekebelezése, és most ezt Brandt csapata egy lépéssel elősegíti”). Kiesinger, Barzel és mások a tárgyalások Németország számára előnytelen eredményeitől óvtak, és azt hangoztatták, hogy ha már sor került rájuk, hát a Keletből „kell kipréselni a maximumot”.

Egon Bahr moszkvai tárgyalásai idején Strauss úgy nyilatkozott, hogy „Németország és Európa sorsa műkedvelő diplomata kezébe került”, a szerződés megkötése előtt Brandtról mint a „kétértelműség mesteréről” írt újságjában, a *Bayernkurier*-ben, „aki reszketős hangon moralizál” és „lehetetlenné teszi a nyugati integrációt”, holott „az összeurópaiság délibáb, míg a nyugat-európaiság valóság”. Brandt – úgymond – szovjet megtévesztő manőverek áldozatául esett, és azt mint modern realizmust reklámozza.

A szélsőjobboldalon megfogalmazódott az új „tördöfés” elmélet: azaz Németországot (mint annak idején az első világháború alatt a „defetista” hátszág) most „Moszkva ügynökei” (a szociáldemokrata kormánypárt) orvul hátba támadják. Strauss maga attól sem riadt vissza, hogy ellenkampányában felhasználja az újfasisztákat, akik 1970 februárjában Wertheimben tartottak kongresszust,

és ahol von Thadden kijelentette: „Az NPD feladata, hogy mindent megtegyen..., hogy a jelenlegi parlamenti többség helyét legkésőbb 1973-ban egy olyan többség foglalja el, amely a jelenlegi kiárúsítási politikát minden eszközzel megpróbálja feltartóztatni vagy érvényteleníteni.” A gyakorlatban ez oda vezetett, hogy a nemzeti demokráciák az 1970-es tartományi választásokon (Észak-Rajna-Vesztfália, Saar-vidék, Alsó-Szászország) rendre leadtak kb. 2%-nyi szavazatot a CDU-nak. Bajorországban a „CSU Baráti Köre” belső tájékoztatójában (1970. július) a következő szöveg jelent meg: „Az NPD-vel kötött megállapodás értelmében valamennyi NPD szimpatizáns előtt hangoztassuk ezt a jelszót: „válasszátok a CDU/CSU-t, erősítsétek az ellenzéket... Strauss a jövő embere!”

Az 1970-ben („az 1945-ös katasztrófa 25. évfordulóján”) az NPD igyekezett „kitenni magáért”. Maga von Thadden ősszel 49 tiltakozó gyűlést tartott, egymást érték a röpcédula-akciók: („Willy Brandt an die Wand”, „Deutschland, wir kommen!” Willy Brandtot állítsátok a falhoz, Németország, jövünk!) és a demonstrációk az NDK-határon. November 7-én Eckehard Weil súlyosan megsebesített a nyugat-berlini szovjet háborús emlékműnél egy szovjet katonát, 1971 januárjában provokáció történt a szovjet nagykövetség ellen. Dortmundban megtámadták a *Westphälische Rundschau* kiadóhivatalát, Hamburgban az *Unsere Zeit* (a DKP lapja) szerkesztőségében bombát robbantottak, meggyalázták a náciizmus áldozatainak emlékművét Stuttgartban. Szeptemberben az Oreandából hazatérő Brandt kancellárt Münchenben egy fasiszta suhanc inzultálta. Közben újabb fasisztoid csoportok is megjelentek országszerte.

A CDU általában óvatosabban reagált e folyamatokra, ám ahol lehetett, akadályozta a kormánypolitikát. Ebbe a vonalba illett az is, hogy a hírhedt Springer-lap, a *Bild-Zeitung* idő előtt leköszölte Egon Bahr tárgyalási alapanyagát, mely a Szovjetunióval való megegyezés pontjait tartalmazta. A nagyközönség zöme azonban – és ezt felmérések igazolták – a tárgyalások mellé állt. Az SPD népszerűsége megelőzte az uniópártokét. A megújulás kényszerétől hajtott CDU 1970 nyarán új programtervezettel lépett fel, amelynek születésénél már az „új generáció” bábáskodott. Fontos, hogy ebben a Helmut Kohl vezetésével összeállított anyagban a párt elfogadta a „DDR” (NDK) elnevezést, sőt a sokat emlegetett „Beleszólási jog” ügyében is haladó álláspontra helyezkedett.

Ezt követően azonban a CDU új taktikát választott. Közvetlen célként tűzte ki a „vissza a hatalomba” programot, amelynek alapján saját sorainak átrendezésére, illetve a szociálliberális együttműködés lehetetlenné tételére és a parlamenti SPD/FDP többség felszámolására tett kísérletet, méghozzá meglehetősen sikerrel, amihez nagyban hozzájárult az FDP belső válsága.

A CDU célja az volt, hogy tartományi szinten „megfojtsa” a liberálisokat és az uniópártok képviselőit a Bundesratban 2:3 arányúra növelje. Ebből a pozícióból már meg lehet bénítani a törvényhozást a második lépcsőben. Igyekeztek „átállásra” bírni az FDP azon tagjait is, akik eleve nem szívesen mentek bele a koalícióba.

Az 1970. júniusi három tartományi választásból kettőn (Alsó-Szászország és Saar-vidék) szorult ki az FDP a helyi kormányokból, és Észak-Rajna-Vesztfáliában is éppen hogy bejutott (5,5%). A szabaddemokrácia súlyos válságba került, és noha a június 22 és 24. között tartott bonni pártkongresszuson a többség a koalíciós politika mellett foglalt állást, Erich Mende, Siegfried Zoglmann, Heinz Starke és Kühlmann-Stumm báró (a jobboldal hangadói) állásfoglalásai a pártszakadás veszélyét idézték fel. Mende, Zoglmann és Starke rövidesen kiléptek a FDP Bundestag-frakciójából, átálltak az ellenzékhez, és ezzel a kormánytöbbség a törvényhozásban 6 főre csökkent. Az FDP veszteségei regionális szinten is súlyosbodtak: 1969-ben még 58 750, 1971-ben 53 302 volt a taglétszám, és a párt csak 1971 végén kezdett ismét erősödni. November 25–28. között tartotta az FDP kongresszusát Freiburgban. Kiderült, hogy a „fogyókúrának” komoly előnyei is voltak, mert a párt szervezetileg és elméletileg egységesebb lett, a lényegében sikeres kormánypolitika pedig önbizalmat adott. A párt új főtitkára Karl-Hermann Flach 42 éves újságíró (*Frankfurter Rundschau*), Mende régi ellenlábasa lett. Az FDP „harmadik utas” vonalat hirdetett a két nagy párt között. A szabaddemokrácia újraideologizálta társadalmi-politikai profilját, és visszanyúlt a klasszikus polgári forradalmak, illetőleg a befejezetlen 1848-as németországi forradalmak tradíciójához, kinyilvánítva, hogy a „tiszt” liberális szabadságeszme talaján áll és azt kívánja a gyakorlatban érvényesíteni. A „Freiburgi Tézisek” ugyan csak belpolitikai kérdésekről szóltak, de a pártegység megszilárdításával a szociálliberális

együttműködés folytatását segítették elő, és így közvetve jótékonyan hatottak a keleti politikára is.

A CDU közben megpróbált igazi párttá szerveződni. 1971 januárjában Düsseldorfban és októberben Saarbrückenben tartott pártkongresszust. Düsseldorfban megjelent Strauss és megfenyegette a CDU-t, hogy a CSU felmondja a parlamenti közösséget és az uniót, ha partnere nem követ kemény vonalat. Ezúttal a CDU olyan programot igyekezett adni, amivel harcba indulhat a közvélemény megnyeréséért, tömegbázisa kiszélesítéséért. Az ifjúsághoz szóltak az új oktatási-képzési tervek, hatásosan vázolták a város- és lakásépítés perspektíváit, és nagy vita bontakozott ki a beleszólási jog kérdésében. Az októberi saarbrückeni CSU-kongresszusra a négyhatalmi aláírás után és a keleti szerződések ratifikációs eljárásának elkezdése előtt került sor.

A párt elnöke és kancellárjelöltje a Strauss által erősen támogatott Rainer Barzel lett, szemben a túl józannak minősülő Schröderrel és a bizonytalankodó Helmut Kohllal.

Rainer Candidus Barzel 1924-ben született a kelet-poroszországi Braunsbergben. Apja tanár. Jezsuita gimnáziumba járt. A háborúban repülőtisztként harcolt. Később Kölnben szerzett jogi doktorátust. Politizálni a Centrum Unióban kezdett. 1949 után az észak-rajna-vesztfáliai tartományi miniszterelnök kabinettitkára lett. Eleinte a CDU balszárnyán mozgott, de 1949-től már a „Mentsétek meg a szabadságot”! mozgalmat vezette Strauss megbízásából. 38 évesen Adenauer össznémetügyi minisztere, 40 évesen már a CDU parlamenti frakcióvezetője volt, és 1966-ban megcélozta a pártelnökséget, illetve a kancellárjelöltséget, de akkor Kiesinger megelőzte.

A szovjet és lengyel szerződések anyagát 1971. december 13-án terjesztették a Bundesrat elé előzetes megvitatásra, és ott az ellenzék 21:20 arányban érvényesíteni tudta azt az álláspontját, hogy a kifogások 12 pontos listájával kiegészítve küldjék az anyagot a Bundestag vitájára. A Bundestagban 1972. február 23-án kezdődött a ratifikációs vita, amelyben Brandt kifejtette: „A bennünket és Nyugat-Európát érintő nemzetközi ügyekben csak akkor lesz beleszólásunk, ha lehetőség szerint jó kapcsolatokat ápolunk a Szovjetunióval és a kelet-európai országokkal. Külpolitikánk – hogy Wehner kollégát idézzem – állhat ugyan fél lábon, menni azonban,

csak kettőn tudunk.” Az ellenzék nevében Barzel hangoztatta hogy a „szerződések aláassák az NSZK társadalmi rendjét”, és bár nem vetette el az egészet, csak „ebben a formában nem” fogadta el, míg Strauss egyszerűen az egész enyhülést támadta.

A helyzet rendkívül kiéleződött, mert az unió lényegében már nem is a szerződésekkel törődött, hanem gyors akcióval meg akarta buktatni a kormányt. A kiskoalíció a kormányzati periódus kezdete óta veszített pozíciókat. Az SPD táborából még 1970-ben visszavonult Klaus-Dieter Arndt parlamenti államtitkár, 1971-ben Alex Möller pénzügyminiszter és Philip Rosenthal államtitkár lépett vissza. Az FDP-ből a már említett módon távoztak Mende és hívei, és most, február végén Herbert Hupka SPD-képviselő állt át a CDU oldalára a szabaddemokrata báró Kühlmann-Stumm pedig kinyilvánította, hogy a kormány ellen fog szavazni. Ezzel a kormánytöbbség a parlamentben 1 szavazatra csökkent, és miután a CDU április 23-án az NPD teljes támogatásával (visszaléptek a kereszténydemokraták javára) a baden-württembergi tartományi választásokon biztosan legyőzte (53 %) az SPD/FDP koalíciót. Wilhelm Helms alsó-szászországi FDP képviselő is bejelentette „átállását” az ellenzéki táborba. A kormány, és személyesen Willy Brandt, kilátástalan helyzetbe került.

Az NSZK alkotmánya lehetővé teszi, hogy az ellenzék a kormányzati periódusban is „átvehesse a hatalmat”, amennyiben sikeresen terjeszt elő ún. „konstruktív bizalmatlansági indítványt”. Ez azt jelenti, hogy kancellár-ellenjelöltet állít, a parlament pedig, megvonva a bizalmat a hivatalban levő kormányfőtől, megválasztja az új jelöltet. Az április 26-án kezdődő költségvetési vitához kapcsolódva másnap – 27-én – az ellenzék Rainer Barzelt jelölve beterjesztette ezt a bizalmatlansági keresetet a Bundestagban. Az unió biztos volt a sikerben, mert Kienbaum szabaddemokrata és Günther Müller jobboldali szociáldemokrata képviselők bejelentették, hogy Barzelra szavaznak. Közben országszerte óriási volt a felzúdulás: a közvélemény nyíltan a kormány mellé állt, egymást érték a tömegdemonstrációk a Ruhr-vidéken és a nagyvárosokban, sőt még politikai sztrájkokra is sor került. Az indítványt Kiesinger terjesztette elő, amire Wehner az SPD, Mischnick és Scheel az FDP részéről kemény szavakkal válaszoltak, majd a vereségében ekkor még biztos Brandt „végredeleletében” figyelmeztette a jobboldalt arra, hogy a nagypolitikai realitások figyelmen kívül hagyása

tragikus következményekkel jár, és hogy a történelem ítélete kíméletlen. A szavazáson – az ügy fontossága miatt – egy halálosan beteg és egy balesetet szenvedett szociáldemokrata képviselő is jelen volt. Az SPD a tartózkodás mellett döntött, hogy nyilvánvalóvá váljanak az „árulások”. A 260 leadott szavazatból Barzel csak 247 „igen” kapott (tízen ellene szavaztak, hárman tartózkodtak), és ezzel – óriási meglepetésre – a bizalmatlansági indítvány megbukott. Az „árulások” ugyan megtörténtek, de Barzelt saját tábora ütötte ki a nyeregből (legalább 2 uniós ellene szavazott!).

A kormány győzelmével azonban nem oldódott meg a ratifikálás gondja, mivel parlamenti döntésképtelenség (patt-helyzet) állt elő a költségvetés és a szerződések ügyében. Brandt áthidaló megoldásként egy a szerződésekhez csatolandó közös („összparlamenti”) értelmező nyilatkozat kidolgozását javasolta Barzelnek azzal a kikötéssel, hogy nem módosíthatják az eddig elfogadottakat és nem késleltethetik a ratifikálást. Az ellenzéket akkor már Nyugatról is az ellenállás feladására szorították. A Bonnba látogató Rogers amerikai külügyminiszter szinte „utasította” Barzelt a józanságra. Közben Brandt, hogy segítse a kibontakozást, részletesen tájékoztatta az uniót a szovjet–német tárgyalások menetéről.

Végül elkészült a pártközi 10 pontos „értelmező nyilatkozat” tervezete, amit bemutattak Falin szovjet nagykövetnek, hogy tájékoztassa a kormányát annak tartalmáról. Másnap közölték, hogy a Szovjetunió számára elfogadható. Ez a szovjet kormány toleranciáját és jóindulatát igazolta, ám Barzel ennek ellenére is halogatni akarta a szentesítést. A kormány már a bizalmi kérdés felvetését fontolgatta, amelynek következménye azonnali Bundestag-választások kiírása, azaz lényegében „népszavazás” lett volna. Bár ebben az esetben az ellenzék számára kedvezőtlen helyzet kialakulásával lehetett számolni, az ellenzék, és főleg Strauss harcolt a szerződések ellen, aminek nyilvánvalóan belpolitikai okai voltak, hiszen reálisan ők sem számoltak egyesítéssel és határkorrekciókkal.

Végül is 1972. május 17-én az unió tartózkodása mellett (nem vállalták a történelmi „felelősséget”) 248 „igen” szavazattal a szovjet–nyugatnémet és a lengyel–nyugatnémet szerződéseket a Bundestag törvényerőre emelte. Május 19-én a Bundesrat sem emelt vétót, és ezzel a keleti politika újabb távlatai nyíltak meg. Röviddel később – június végén – a nyugat-berlini négyhatalmi szerződést kiegészítő megállapodások is életbe léptek.

A szovjet és lengyel szerződésekkel, valamint a Berlinről szóló négyhatalmi megállapodással a „belnémet” megegyezés útjából is jobbra elhárultak az elvi és technikai akadályok. A négyhatalmi rendezéshez kapcsolódó eredményes tranzit-tárgyalások 1971 után 1972 februárjában folytatódtak Egon Bahrnak és Michael Kohlnek a két ország közti közlekedés elveit általánosan tisztázni hivatott megbeszélései. Február 26-án aláírták a közlekedési szerződést, amely figyelembe vette a korábbi tranzit-megállapodások elveit, ám ezúttal szabályos, államközi egyezményként szabályozta az NSZK és az NDK közötti forgalmat. A szerződést október 17-én fogadta el a Bundestag különösebb izgalmak nélkül.

A közlekedési szerződés – politikai összefüggései révén – egyúttal már bizonyos alapot kínált az NDK–NSZK általános alapszerződéshez. A teljes értékű államközi tárgyalások 1970-ben (Kassel után) nem folytatódtak („gondolkodási idő”). 1972-ben június 15-én kezdődött a „perújrafelvétel”, és november 8-án parafálták a „Szerződés az NSZK és NDK közötti kapcsolatok alapelveiről” nevet viselő egyezményt, vagyis az „alapszerződést”, amely 10 pontban rendelkezett a két állam viszonyairól. Kinyilvánítja az egyenjogúság alapján kialakítandó jó szomszédságra vonatkozó igényt, az ENSZ alapokmánya elveinek elfogadását, a határok sértetlenségét, az erőszakról való lemondást, az egymás nemzetközi képviselőitől való lemondást (ez a Hallstein-doktrína végleges feladása), a leszerelés ügyének támogatását, a négy hatalom jogainak elismerését és azt, hogy ez a szerződés a meglevő kötelezettségeket nem sérti. A két ország „különleges” kapcsolatainak alapján nagykövetségek helyett állandó képviselőket állítanak fel. A szerződés nem szól az állampolgárság ügyéről, de a felek megegyeztek egyéb gyakorlati és humanitárius kérdésekben.

Így rendezték a családegyesítések és látogatások feltételeit, a kishatárforgalom ügyét, meghatározták az újságírók lehetőségeit, illetve döntöttek a közös határbizottság felállításáról. Az NDK az „össznémet” koncepciót ugyan nem, de a „különleges kapcsolatok” elvét elfogadta, ám a nyugatnémet fél fontosnak tartotta itt is csatlolni a (szovjet szerződéskötésnél említett) „Levél a német egységről” című dokumentumot.

Miközben folytak a tárgyalások az alapszerződésről, az NSZK közéletét az őszre előrehozott Bundestag-választások ügye tartotta izgalomban. A tavasszal kialakult parlamenti patt-helyzet azzal teljesedett be, hogy Günther Müller SPD-képviselő elhagyta pártját és megalakította a „Szocialista Demokraták 72” nevű kérész-életű csoportot. A nyugatnémet parlamentarizmus megbénult, a kiskoalíció kormányzásképtelenné vált. Új választások kiírása vált szükségszerűvé, a kérdés csak az volt, hogy milyen alkotmány-jogi formula figyelembevételével kerüljön rá sor.

Még a ratifikálási viták után, nyár elején folytatódtak a költségvetési viták, amelyekben az SPD a „belső reformok” érdekében látványos lépéseket követelő baloldala élesen szembekerült Karl Schillerrel, a nagy tekintélyű és valóban kiváló képességekkel rendelkező gazdasági és pénzügyi miniszterrel, aki az infláció növekedésének rémétől tartva (1971-ben közel 5%-os, ami meglehetősen alacsony európai viszonylatban) a „kisembereknek” kedvezőtlen adóemelést javasolt a kereslet csökkentése érdekében. Ennek restrikciós hatása viszont a termelés visszafogására vezethetett, ami a munkanélküliség (1971-ben kevesebb mint 1%) emelkedését eredményezhette volna. Ugyanakkor Schiller nem akarta elfogadni a 109 milliárd márkás állami költségvetési előirányzatot. Végül július 7-én lemondott tisztségéről és kilépett az SPD-ből. Helyét Helmut Schmidt foglalta el, akit viszont Georg Leber váltott fel a hadügyminisztériumban. Schiller kiválása kellemetlenül érintette az SPD-t, de a tömegek bizalma egyre inkább a párt felé fordult, egyrészt a keleti politika sikerei miatt, másrészt azért, mert bíztak abban, hogy ha a kormány megerősítést kap, valóban széles fronton kibontakozik a reform. A szociáldemokrácia baloldalán a júsók egyre hangosabban követelték is a lényegi megújulást, hangoztatva, hogy nem elég a „Schiller- és Leber-félék” néppárti vonalvezetése, hanem jobban ki kell domborítani az osztályszempontokat. A juso-probléma akkor és azután is a pártélet neuralgikus pontja volt az SPD-ben. Az ideológiai és elvi kérdésekben a „harcot” elsősorban Helmut Schmidt és Richard Löwenthal professzor vezették ellenük. Az SPD még 1971. február 26-án megtiltotta a kommunistákkal való együttműködést. Ez azóta is érvényben van, de a baloldali szociáldemokraták sokszor kétségbevonják.

A választási előkészületek rendkívüli küzdelmet ígértek. Az ellenzék az FDP „elcsábításával” megpróbálta egyrészt megosztani

a kormánykoalíciót, másrészt akár törvénytelenések útján is „befeketíteni” az SPD-t. Különösen a CSU használt fel gátlástalanul minden eszközt – így az NPD-vel való együttműködést is –, hogy kárt okozzon Brandtéknak. A Willy Brandt által jobboldali kartellnek nevezett csoportosulás élén Strauss vezette hadjáratát a kormány és személyesen a kancellár ellen. A „kartellhoz” különböző hivatalosan bejegyzett társaságok, egyesületek és alapítványok, valamint sajtóorgánumok tartoztak.

A tőke, mint kiderült, mintegy 100 millió márkát áldozott a kormánykoalíció megbuktatására, ami pedig az NPD-t illeti, a párt folyamatosan integrálódott az ellenzékbe. Ennek egyik oka az volt, hogy ideológiailag és a lényegi kérdéseket illetően gyakorlatilag leomlottak vagy lényegtelenre zsugorodtak a különbségek az NPD és az uniópártok (legalábbis a CSU között), másrészt az újnácik belső szervezeti megosztottsága egyre kilátástalanabbá tette az NPD önálló és egységes fellépését. A párt 1971. november 19–21. között Holzmindenben tartott kongresszusán von Thadden élesen támadta a radikálisokat és vezérüket, Pöhlmannt a szélsőségesek miatt, majd lemondott és az NPD új vezére Martin Mussgnug 35 éves ügyvéd, az újfasiszta párt radikális, baden-württembergi tartományi vezetője lett. Az NPD eróziója ezután egyre nyilvánvalóbbá vált, és a párt 1972 áprilisában a baden-württembergi tartományi választásokon visszalépett a CDU javára (1968-ban ott még 9,8 %-ot szerzett), júniusban pedig a bajor közigazgatási választásokon a CSU javára.

A CDU október 9. és 11. között tartotta választási kongresszusát Wiesbadenban. Az elfogadott program azonban nem volt bizalomgerjesztő. Általánosságokban mozogva ígért gazdasági stabilitást. A külpolitikai részben a nyugati integráció fontosságát hangsúlyozta, míg Kelet felé tárgyalásokról szólt, de a német egység jegyében. A párt legesélyesebb vezetői a választás előtt a csökkenő népszerűségű Barzel, az „öreg” Schröder és Gerhard Stoltenberg, Schleswig-Holstein miniszterelnöke voltak.

Hogy a keleti politika és az 1972-es rendkívüli választások milyen rendkívüli módon bekapcsolták a nyugatnémet társadalmat a politikába, igazolja a pártélet rohamos élénkülése. A CDU rövid idő alatt 285 000-ről 403 000-re, a CSU 73 000-ről 100 000-re, az SPD 778 000-ről 954 000-re növelte taglétszámát.

A kormánytábor nagyobbik partja október 12-én és 13-án Dort-

mundban tartott választási kongresszusán reálisnak ítélték a rendkívül aktív „jobboldali-blokk” szerveződéséből következő veszélyeket, de bíztak a tömegtámogatásban. Helmut Schmidt kijelentette: „Tanultunk Weimarból! Nem szabad megengedni, hogy a náciizmus szálláscsinálóihoz hasonló Barzel–Strauss-vonal jusson hatalomra!”. A külpolitikában az európai biztonság elvéből kell kiindulni – fogadta el a gyűlés. A gazdasági stabilitásért és szociális biztonságért mindent meg kell tenni (a belső reformok kibontása most következik). A nehézségek oka elsősorban külföldön keresendő: a vietnami háború felhajtja az inflációt a tengerentúlon, amit az amerikaiak főleg az NSZK-ba „exportálnak”. A szociáldemokrata kampányban aktívan részt vett sok jeles személyiség, írók, művészek.

Az SPD erkölcsi erejét komoly anyagi erők is kiegészítették: 130 pártérdekeltségű vállalat jövedelme, a Bank für Gemeinwirtschaft, a szakszervezeti pénzüintézet, a szakszervezetek közvetlenül, sőt, ha nem is túl látványosan, de tőkés vállalatok is adtak támogatást.

A mintegy 57 000 tagot számláló FDP a kiélezett helyzetben ismét a „mérleg nyelvének” szerepét játszhatta. Valószínűnek látszott, hogy a két nagy párt közül abszolút többségre aligha számíthat bármelyik is. Az FDP koalíciókészsége ismét fontos kérdéssé vált, és noha a szabaddemokraták nem sokkal előbb Hessenben és Alsó-Szászországban pozíciókat veszítettek, a parlamentben pedig már csak 25 helyük volt, mégis nyíltan fogalmazhatták meg elképzeléseiket, sőt „feltételeiket” freiburgi választási kongresszusukon. A kormánytagok közül Scheel tekintélye vitathatatlan volt, Genscher belügyminisztert megingatta némileg a müncheni olimpián történt palesztin terrorakció. Ertl mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter viszont (egyéni gazdák öregségi nyugdíjmelése, exportfinanszírozás) szerzett híveket pártjának és a kormánynak. Az FDP a koalíció folytatása mellett döntött, de Scheel kifejtette, hogy „a szociálpolitikát nem szabad a tőke további megadóztatásával finanszírozni”, mert a társadalmi problémák megoldása az lehet, ha minél több embert érdekeltté tesznek a tőkés termelési folyamatban (sajátos, liberális „össztársadalmi tőkés modell”). Az FDP aktív politikát akart: „Felrázzuk az aluszékony CDU-t, de megakadályozzuk a felelőtlen szocialista kísérletezgetést!” – hirdették. Az unió most is megpróbálta az utolsó időben elcsábítani

az FDP-t egy „jobbközép koalíciós” elképzeléssel. A párt részéről Genscher, Ertl és a filozófus-szociológus Ralf Dahrendorf ezt nem tartotta lehetetlennek, de Scheel, Werner Maihofer párttitkár és Wolfgang Mischnick frakcióvezető elvetették.

A kommunisták számoltak azzal, hogy sokan, olyanok is, akik balról bírálják a szociáldemokrácia reformista vonalát, az SPD-re szavaznak. Ugyanakkor a párt bizonyítani akarta életképességét, tehát úgy döntött, hogy önálló programmal lép fel.

A választások kiírására hosszas mérlegelés után az SPD úgy teremtett precedenst, hogy szeptember 20-án Willy Brandt a Bundestagban felvetette a bizalmi kérdést, és a kormány formálisan „megbuktatta” magát. A kancellár előzőleg meggyőződött róla, hogy az ellenzék nem használhatja ki ezt a lépést egy esetleges új konstruktív indítvánnyal. A választásokat november 19-re írták ki, miután az alkotmány előírásainak megfelelően Heinemann szövetségi elnök feloszlatta a parlamentet. Ami az esélyeket illeti, néhány eredeti jelenség körvonalazható volt. A választási korhatár 18 évre csökkent (1969-ben még 21 év volt), és az ifjúság körében óriási volt a kancellár népszerűsége.

Brandt vitathatatlanul az ország első embere volt 1972 őszén, Barzel mögött sokan látták Strauss árnyékát, márpedig a bajor pártvezér a nagyközönség nagyobbik részénél nem számíthatott rokonszenvre. Brandt nem sokkal a választások előtt a *Der Spiegel*-nek adott interjúbán elismerte, hogy a kormány néhány dolgot csinálhatott volna ugyan jobban, de az ellenzék esetleges győzelme erősen visszavetne minden ígéretesnek mutakozó kezdeményezést, (különösen a külpolitikát). Az uniópolitikusok viszont azzal érveltek, hogy az SPD gazdasági katasztrófapolitikát folytat, és „aki Brandtra szavaz, az inflációra szavaz”.

A választások végül is a kormánykoalíció nagyarányú győzelmét hozták. Az SPD az NSZK történetében először a legerősebb párt lett, 3 millióval növelte szavazótáborát 1969-hez képest és 45,9%-ot szerzett. Erősödtek a szabaddemokraták is 8,4%-os eredménnyel. A két párt 230, illetve 42 mandátumával stabil többséget biztosított magának a Bundestagban. Nőtt ugyan az uniópártok szavazótáborára is 1,6 millióval, ám csak 44,9%-ot és 225 mandátumot hozott. Az unió az NPD-től nyert sokat, amely ezzel gyakorlatilag megszűnt (0,5%-ot szerzett). A szabaddemokrácia erősödésének hátterében pedig az alkalmazotti (hivatalnoki) réteg súlyának növe-

kedése áll, valamint a katolikus önállóak nagyarányú csatlakozása. A választásokon a kommunisták 0,3%-ot szereztek, és a DKP december 2–3-i ülésén Kurt Bachmann elemezte a helyzetet. Kifejtette, hogy veresége ellenére a jobboldalt nem szabad lebecsülni, hiszen társadalmi befolyása továbbra is óriási és rendkívüli anyagi erők fölött diszponál. Ami a győztes kormánytáborot illeti, nem remélhető ugrásszerű változás. A tömegekben illúziók élnek. A szociáldemokrácia célja nem a rendszer megváltoztatása, hanem a munkásosztály beszerzése az állammonopolista rendszerbe. A DKP arra számít, hogy ezután a kormány kénytelen lesz a belpolitika felé fordulni, ami az illúziók és a valóság szembesülését eredményezi. Ebben a folyamatban a kommunisták minden kormányt a tettei alapján ítélnék meg. „Támogatjuk, ha a békéért és szociálisan cselekszik; bíráljuk, sőt, támadjuk, ha nem” – mondta Bachmann. A továbbiakban azt fejtegette, hogy miként „lehet együttműködni a szociáldemokratákkal a jobboldali vezetés ellenében”, például azon az alapon is, hogy „a Szakszervezeti Szövetség (DGB) követeléseit továbbra is érvényben maradnak” (beleszólási jog, adócsökkentés a munkásoknál, földbirtokreformok, árak stabilizálása, képzési reform stb.). E konkrét igényekre a kormány sokszor a „megalapozatlan és elfogadhatatlan követelések” formulával válaszol. Meg kell tehát győzni a szakszervezeteket a parlamenten kívüli munka fontosságáról, a jusók körében pedig tudatosítani kell, hogy „érdemi változást csak a marxizmus talaján lehet elérni”. A DKP a későbbiekben szélesíteni tudta befolyását – főleg értelmiségi körökben – és létszáma is nőtt (látványos esemény volt, amikor 1973-ban Ekkert és „juso” társai átléptek a DKP-ba), ám a kommunisták nem tudtak döntő áttörést elérni.

Még egy sajátos jelenségről kell szólni az 1972-es választások elemzésekor. Az 1960-as, 1970-es évek fordulóján – összefüggésben természetesen a kormányváltással is – országszerte egyre nagyobb társadalmi jelentősége lett az ún. polgári kezdeményezéseknek. A demokratizálódó, közéletiesedő nyugatnémet társadalom különböző rétegei, csoportjai, közösségei sajátos érdekeik, érdeklődésük, megegyezésük, orientációjuk védelmére, akaratauk kinyilvánítására hozták létre ezeket az alkalmi vagy tartós akcióközösségeket. Létrejöttnek ilyenek a legkülönbözőbb kombinációkban. Alakultak lakóközösségi, házközösségi, regionális, vallási, segélyező, érdeklődési, önképzési, környezetvédelmi és egyéb polgári kezdemé-

nyezések. A pártok felismerték a folyamat jelentőségét és igyekeztek is együttműködést kialakítani a polgári kezdeményezésekkel.

A választásokkal tulajdonképpen „véglegesedett” az 1969-es fordulat, és az ellenzéknek valóban tudomásul kellett vennie vereségét. Ugyanakkor az is nyilvánvalónak tűnt, hogy a kormányzat is egy „új éra” kezdetéhez érkezett.

Az új kormány programját 1973. január 18-án terjesztették elő a Bundestagban. A 80 oldalas dokumentum a külpolitikában előirányozta a keleti program kiterjesztését Csehszlovákiára, Magyarországra, Bulgáriára, kinyilvánította a szándékot az európai biztonsági és együttműködési folyamatba való aktív bekapcsolódásra. Ehhez kapcsolódva a Bécsben induló haderőcsökkentési tárgyalások fontosságát is hangsúlyozta. Nagyobb súlyt és terjedelmet kapott a belpolitika ügye. Fejezeteiben sorra vették az oktatási reformmal, a nők társadalmi helyzetének felülvizsgálásával, az ifjúsággal, egészségüggyel, a földbirtok- és kartelltörvénnyel, a dolgozói beleszólás kérdésével és általában a gazdasági kérdésekkel kapcsolatos problémákat és feladatokat.

Az 518 tagú új Bundestagban 1973 tavaszán még meg kellett birkózni a német alapszerződés ratifikálásával, a későbbiekben pedig a további keleti szerződéseket is törvényesíteni kellett. A két Németország szerződését még 1972. december 21-én aláírta Egon Bahr és Michael Kohl Berlinben. A dokumentum parlamenti vitáján első olvasatban az ellenzék kifogásokat emelt, de már távolról sem volt olyan helyzetben, mint a szovjet és lengyel szerződés ügyének eldöntésénél. Barzel áprilisban az Egyesült Államokban járt és tapasztalni kellett, hogy Washingtonban a szerződések elfogadását támogatják. A jobboldal mégis elkeseredetten támadta az újabb „kiárusítást”. Idézték a már elhunyt, hírhedt Guttenberg mondását: „Lehet, hogy Willy Brandt és politikai barátai irányzata Németország egységére vezet, de szabadságunk romjai fognak az úton heverni.” Schröder pedig februárban kijelentette: „...a keleti politika hosszú távon a Nyugat összetartását, érzékeny hatalmi egyensúlyát és ezzel a mi biztonságunkat veszélyezteti”, és „az egész folyamat az NSZK-t finlandizálja”.

Az eseményeket azonban már nem lehetett megzavarni. A vitában Scheel az előnyöket hangsúlyozta, amikor arra hivatkozott, hogy az NDK-val történő kiegyezés éppen a német nép megosztottságát enyhíti és segíti erősíteni a nemzeti együvértartozás eszméjét.

Végül 1973. május 11-én a Bundestag 268:217 arányban elfogadta az alapszerződést, amely június 21-ével szabályosan életbe lépett.

A két német állam 1973. június 12-én és 13-án felvételét kérte az ENSZ-be. Június 21-én a Biztonsági Tanács a javaslat mellett döntött, és szeptember 8-án a közgyűlés felvette a szervezet tagjai sorába a két országot.

Az alapszerződéssel az NSZK nemcsak az NDK jogalanyiságát és szuverenitását ismerte el a világban, hanem a saját különálló állami létét is.

Jóllehet 1973-ra az NSZK-politikában valóban kitapinthatóvá váltak – a korábban már említett – hangsúlyváltások, a keleti politika továbbvitele, mégis elsőrendűen fontos feladatnak látszott, mivel lényeges kérdéseket nem tisztáztak még nemcsak a szerződésekből egyelőre kimaradt szocialista országokkal, hanem azokkal sem, amelyekkel már befejezték a tárgyalásokat.

Csehszlovákiával 1970 októberében kezdődtek tárgyalások, ám a puhatolózások 1972 nyaráig elhúzódtak anélkül, hogy a felek álláspontja közeledett volna egymáshoz. Az álláspontok elsősorban az 1938-as müncheni szerződés értelmezésében tértek el. A müncheni döntést annak idején Anglia, Franciaország, a fasiszta Németország és Olaszország kényszerítette rá Csehszlovákiára. Annak értelmében a Szudéta-vidéket a német birodalomhoz csatolták, de cserébe Hitler szavatolta Csehország maradékának független státusát. A Führer 1939 márciusában mégis bevonult Prágába, és Csehországot végleg legázolták a nácik. A diktátummal kapcsolatos mostani megítélésekben ott volt eltérés, hogy a csehszlovák fél azt „az első pillanattól” fogva semmisnek tekintette, míg a nyugatnémet fél szintén az érvénytelenség elvét fogadta el, de azzal a megkötéssel, hogy csak a hitleri szerződésszegéssel vált semmissé (utólag veszítette el érvényét). A németek abból indultak ki ugyanis, hogy ha a „kezdetől érvénytelen” formulát elfogadják, akkor az beláthatatlan jogi következményekkel járhatna a valamikori szudétanémetekre. Kétségbe lehetne vonni az 1938–1945 közötti valamennyi jogi aktust (pl. házasságkötéseket, polgári végzéseket stb.), illetve az akkori szudétanémetek jelenlegi állampolgárságának törvényessége is bizonytalanná válna. Az NSZK természetesen lemondott minden területi követelésről, de ezt az „utólag”-formulát nem akarta feladni. A csehszlovák kormányzat 1973 tavaszán úgy döntött, hogy egy tisztázó értelmezés beiktatásával figyelembe veszi

a német szempontokat is. Májusban hivatalos tárgyalások kezdődtek Scheel és Čhnupek csehszlovák külügyminiszter részvételével, és június 20-án Bonnban parafálták a szerződést, amely kimondta, hogy a felek semmisnek tekintik a müncheni egyezményt, de azzal, hogy az 1938 és 1945 közötti jogügyletek hatályát ez nem érvényteleníti. A szerződés többi része rendre egyezett a lengyel-német egyezmény szövegével. Az anyagot kiegészítette két levélváltás: az egyik biztosítani kívánta Nyugat-Berlin bevonását a gyakorlati együttműködésre vonatkozó szerződésekbe, a másik a német nemzetiségű csehszlovák állampolgárok áttelepüléséről szólt. E tekintetben viszonylag hamar kialakult a konszenzus, de Nyugat-Berlin ügyében bonyolultabbnak látszott a helyzet. A nyugatberlini hatóságoknak nyújtandó jogsegély kérdésében a csehszlovák kormány egy ideig fenntartásokkal élt. Walter Scheel 1973 novemberében Moszkvában járt, ahol tisztázódott, hogy a „a nyugatberlini bíróságoknak nyújtandó jogi segítséget... a négyhatalmi megegyezésnek megfelelően, mindenki számára elfogadható formában rendezni kell”. Ezután november 23. és 27. között nyugatnémet-csehszlovák jegyzékváltás történt, amelynek alapján Csehszlovákia a Nyugat-Berlinnek nyújtandó jogsegély biztosítása mellett döntött. 1973. december 11-én Strougal csehszlovák miniszterelnök és Čhnupek külügyminiszter, nyugatnémet részről pedig Brandt kancellár és Walter Scheel aláírták a Prágai Szerződést, és a két ország felvette a diplomáciai kapcsolatokat. A nyugatnémet ratifikálás azonban ismét nem ment könnyen. A Bundesratban a többségben levő uniópártok 1974 márciusában kikényszerítették az elutasítást, a Bundestag szociál-liberális többsége azonban június 20-án elfogadta. Ezért a Bundesrat felkérte a közvetítő bizottságot az ügy tisztázására, de az elutasította a felkérést, mire a Bundesrat tiltakozást jelentett be. A szövetségi gyűlés július 10-én elutasította a tiltakozást, ratifikálta a szerződést és az 19-én, a ratifikációs okmányok kicserélésével, életbe lépett.

Ami a Magyarországgal kapcsolatos rendezést illeti, a gazdasági és kultúrkapcsolatok 60-as években kialakult szintjét érdemben csak a csehszlovák egyezmény megkötése után sikerült meghaladni. A Varsói Szerződés 1969. decemberi moszkvai konferenciáját követően 1970. január 1-ével életbe lépett a kereskedelmi képviselők útlevél- és vízumkezelési joga, februárban pedig Budapesten jártak Hans-Jürgen Wischnewski és Eugen Selbmann SPD-képviselők.

Az év folyamán többször találkozott Bíró József külkereskedelmi miniszter és Karl Schiller Bonnban és Budapesten. Bíró József márciusban Josef Ertl mezőgazdasági miniszterrel, sőt Scheel külügyminiszterrel is tárgyalt. Szeptemberben pedig 5 évre szóló árucseré- és gazdasági együttműködési megállapodás született, amelyet október 27-én Budapesten Karl Schiller és Vályi Péter pénzügyminiszterek írtak alá. Ezután folyamatosan nőtt az árucseré értéke (1973-ban már 1,886 milliárd márka értékű) és azon belül a magyar passzívum csökkent. Egyidejűleg átalakult a külkereskedelem szerkezete. A gépek és berendezések importja 25%-ra csökkent, nőtt azonban az anyag- és félkésztermékek behozatala (kb. 60%-ra). 1970-ben 200 000 nyugatnémet turista látogatott Magyarországra. 1971 januárjában kártalanítási tárgyalások indultak, és 23-án megállapodás született a Nácizmus Üldözötteinek Szövetsége és a nyugatnémet kormány között, miszerint 62 000 magyarországi károsult 100 millió márka kompenzációt kap, további 6,25 milliót pedig az orvosi kísérletek áldozatainak fizetnek ki. Jelentősnek ígérkezett a piaci és kulturális cserén túl a kooperációs szerződések rendszerének kialakulása. 1973-ra már mintegy száz ilyen együttműködést tartottak nyilván.

Az államközi normalizálás ügyében az 1972. év eseményei ígértek kibontakozást. Péter János külügyminiszter a Parlamentben júniusban kifejtette: „A diplomáciai kapcsolatokat akkor vesszük föl, amikor ez a két ország érdekeit és az európai béke és biztonság ügyét egyaránt szolgálja.” Decemberben Kádár János kijelentette, hogy „érlelődnek a feltételei hazánk és az NSZK közötti államközi kapcsolatok rendezésének, így a diplomáciai kapcsolatok felvételének is”. 1973 tavaszán a csehszlovák kérdés rendeződni látszott, és június 4-én Helsinkiben (az európai biztonsági konferencia előkészítő szakaszában) sor került Péter János és Walter Scheel találkozására, majd augusztusban már közvetlen kapcsolatfelvételi tárgyalások indultak, végül december 12-én, 13-án megszületett a végleges döntés. A szerződésben elfogadták Nyugat-Berlin konzuli képviselőtét, a magyar fél pedig nyugat-berlini főkonzulátus telepítését vállalta.

A lengyel kapcsolatok további alakulását erősen befolyásolta egyrészt a „hazatelepülők” ügye, másrészt a két ország gazdasági és piaci kapcsolatainak problémája. 1970-ben 5624-en települtek át az NSZK-ba, 1971-ben viszont, a szerződés nyomán hirtelen mint-

egy 25 000-re nőtt a számuk. Lengyelország számára problémát okozott, hogy nagy számban kívántak az NSZK-ba települni képzett szakemberek, továbbá, hogy lengyel vélemény szerint a németeknek kompenzálniuk kellett volna kiképzésük költségeit. További kompenzációkat várt a lengyel fél általában a világháborús pusztításokért, amelyek több, mint negyedbillió 1938-as zlotyrt tettek ki, nem is beszélve a népiirtásról.

1973 októberében Scheel Varsóba látogatott és közölte, hogy az NSZK komoly hitelkeretet bocsátana Lengyelország rendelkezésére kedvező feltételekkel. A lengyel kormány kijelentette, hogy a kitelepülés kérdését a következő években rendezni fogja. A lengyel külügyminiszter decemberi bonni látogatásakor évi 50 000 ember kivándorlásának lehetőségéről beszélt, de a következő évben a kérdés még nem rendeződött, és a kibontakozás az európai biztonsági konferencia utánra maradt.

Sajátos téma merült fel Brandt 1973. évi áprilisi jugoszláviai látogatásán. Belgrádban Bijedics miniszterelnökkel, Brioni szigeten Titóval tárgyalt. Az NSZK-ban akkor közel félmillió jugoszláv vendégmunkás dolgozott már, és sokuknak családtagjai is hosszabb időn át ott tartózkodtak. A jugoszláv kormány kérte, hogy a nyugatnémet kormányzat akadályozza meg az emigráns usztasa és egyéb fasisztoid szervezetek vendégmunkások körében folytatott tevékenységét. Ugyancsak szóvá tették, hogy az NSZK-ban élők életkörülményeit, iskoláztatását javítani kell. A két ország kereskedelmének értéke 1972-ben 868 millió dollár volt, de ezen belül igen jelentős volt a jugoszláv deficit (340 millió dollár). Ezért olyan megegyezés született, hogy ezentúl a közös vállalkozásokat részesítik előnyben, ami lehetővé teszi az ilyen torzulások kialakulásának megelőzését.

Az NDK-hoz fűződő „különleges kapcsolatok” talaján, az alapszerződés megkötésével többértű együttműködés-rendszer bontakozott ki a két állam között. Határügyi Bizottság alakult, amelynek javaslatára 1973. szeptember 20-án megállapodtak a határvédelmi berendezések kijavítása és a határvizek szabályozása alapelveiben. A határvonal megállapításában elég gyorsan létrejött az egyetértés. Ugyancsak tisztázódott a lübecki öböl halászati jogának kérdése is 1974-ben.

1973 novemberében kezdődtek tárgyalások a kulturális, tudományos, valamint a gazdasági együttműködés bővítése és a kör-

nyezetvédelem összehangolásának lehetőségeiről. Az elvi ellentéteket azonban nem sikerült áthidalni és eltérően értelmezték Nyugat-Berlin bevonásának feltételeit is.

A diplomáciai kapcsolatok felvételének módját az 1974. március 14-i bonni megállapodás rendezte. Ennek megfelelően május 2-án kezdték meg működésüket az „állandó képviselők”. Bonn eredetileg azt akarta, hogy az NSZK képviselője ne az NDK külügyminisztériumához, hanem az NDK minisztertanácsához legyen akkreditálva, az NDK megbízott pedig az NSZK „belnémetügyi” miniszteréhez. Végül kompromisszum született: az NSZK képviselője – Günther Gauss, a *Der Spiegel* korábbi főszerkesztője, keletszakértő – az NDK külügyminisztériumához, az NDK képviselője – Michael Kohl – pedig a bonni kancellári hivatalhoz lett akkreditálva.

A két német állam kereskedelmének zökkenőmentességét szolgálja az NSZK által folyamatosan nyújtott kamatmentes ún. swing-hitel.

Látványosan alakult az utazások és a látogatások száma. 1972-ben már 6,8 millió nyugatnémet vagy nyugat-berlini látogatott át az NDK-ba, illetve Kelet-Berlinbe. 1973-ban már 8 millióra nőtt a látogatások száma. Az NDK-ból Nyugat-Németországba vagy Nyugat-Berlinbe is emelkedett az utazások száma. 1974-ben pl.: 1,316 millió keletnémet (elsősorban nyugdíjasok) utazott családi és egyéb okból Nyugatra.

Politikai síkon továbbra is fennálltak nézeteltérések. Az alapszerződés ratifikálása ellen az 1973. júliusi alkotmánybíróági határozat ugyan nem emelt kifogást, de egy olyan meghatározás került a szövegbe, hogy „az NSZK az NDK valamennyi polgárát... az NSZK valamennyi állampolgárához hasonlóan németként kezeli”. Ez az értelmezés azóta is érvényben van, s az NDK – joggal – sérelmezi. Továbbra is eltérően értelmezték Nyugat-Berlin státusát.

A Szovjetunióval ígéretes együttműködés kezdődött. Az első lépést gazdasági, illetőleg kereskedelmi vonalon még 1969–1970 fordulóján megtették a felek, megkötve az első földgázvezeték-szerződést. Az akkor 20 éves időtartamra szóló megállapodás alapján az NSZK 2,5 milliárd márkáért kívánt földgázt vásárolni, amiért cserébe nyugatnémet cégek (elsősorban a Mannesmann) 1,2 millió tonna nagyméretű acélcső szállítását vállalta. Az ügylet finanszírozására német bankok 1,2 milliárd márkás hitelt biztosí-

tottak. Az igazi áttörést azonban Leonyid Brezsnyev nyugat-német-országi látogatása hozta, amikor 10 évre szóló átfogó gazdasági-ipari-műszaki együttműködési szerződést írtak alá, és egy sor kiegészítő megállapodás is született. A lehetőségek között szerepeltek kompenzációs megállapodások, licencegyezmények, vegyes vállalatok alapítása, közös fellépés harmadik piacokon stb. 1974-ben gazdasági együttműködési továbbfejlesztési egyezményt írtak alá. A gázcsőüzlet kontingenseit megemelték (3,7 millió tonna cső, évente 10 milliárd m³ gázért) és az ezredfordulóig meghosszabbították. Az együttműködés a későbbiekben látványosan kibonakozott, és a szovjet–nyugatnémet kulturális kapcsolatok elől is elhárultak az akadályok.

Az olykor felszínre kerülő elvi-értelmezési és nézetkülönbségek ellenére a hetvenes évek első felében tartóssá vált a párbeszéd az európai szocialista országokkal, és az elért eredmények akkor további fejlődést ígértek, ami beleillett az „enyhülés” folyamatába, sőt annak egyik lényeges elemét képezték. Mindazonáltal nyilvánvaló volt, hogy az NSZK egyértelműen és minden szempontból a Nyugat integráns része, a NATO tagja és az Egyesült Államok szövetségese. Az is bizonyos azonban, hogy az „új keleti politika” vezetett enyhüléshez a világpolitikai viszonyokban.

NYUGATI POLITIKA 1974-IG

Az Adenauer-korszak óta a „nyugati világrendbe” tökéletesen beilleszkedő Nyugat-Németország konszolidálódásának feltételeit mind európai, mind globális összefüggésekben meghatározták azok a kötődések, amelyek egyrészt a nyugat-európai országokkal, másrészt az Egyesült Államokkal létrejött kapcsolataiból adódtak. E kötődések és kapcsolatok – az általános nyugatnémet megítélés szerint csakis ezek – jótékonyan hatottak a gazdaságra és a fasizmus szégyenétől megtört nemzeti tudatra. A „gazdasági csoda” nyilvánvalóan az amerikai és egyéb tőkék nagyvonalú intervenciójának volt köszönhető. A német háborús generáció – a büntudattól is nyomasztva – egy új „nyugat”-, illetve „Európa-tudattal” azonosult. A németiség sokáig ebben az összefüggésben keresett új azonosulási lehetőségeket.

Az „európaiság”, pontosabban a „nyugat-európaiság” genezisének kérdéseit nem feladatunk itt elemezni, csak utalhatunk azokra

az integrációs lépésekre, amelyek a fejlett európai tőkés országok együttműködési törekvéseiből adódtak. Nyilvánvaló, hogy az integrációra törekvés a tőkés szerveződés immanens törvényszerűségeiből következett (elsősorban a tőke multinacionalizálódása), de hasonlóan fontos eleme volt – főleg politikai indítékként – a szocialista világrendszerrel való szembenállás is. E folyamat azonban egyáltalán nem zavartalan, mivel a legkülönbözőbb érdekek konfliktusai befolyásolják. Kimutatható ez az NSZK és a Nyugat kapcsolatainak történetében, különösen pedig a szociál-liberális korszak idején zajló folyamatokban. Vizsgálunk kell ezért egyfelől az európai integráció fejlődését önmagában, a benne részt vevők lehetőségeinek változásait, különösen természetesen Nyugat-Németország szerepének és súlyának módosulását, másfelől az Egyesült Államok–Európa, illetve az amerikai–nyugatnémet viszonyt is.

Az európai gazdasági integráció a vámunió és az agrárközösség tervszerű fejlesztésével már 1968-ra elért egy olyan szintet, ahonnan tovább lehetett lépni a magasabb szintű koncentráció felé az Európai Gazdasági Közösség (EGK) keretei között. A politikai integráció ügye azonban sokáig stagnált Franciaország ellenállása miatt.

Az NSZK egy francia vezetésű európai együttműködésben is komoly lehetőséget látott a hatvanas évek végén.

De Gaulle 1969 májusában lemondott és Pompidou kormánya hajlott az EGK bővítésére, de egyelőre csak gazdasági vonalon. A nyugat-németországi kormányváltozás az együttműködés fejlesztésének új alternatíváját kínálta. Az NSZK lényegében francia lépéseket várt. Az 1969. december 1–2-i hágai Európai Konferencián áttörés történt. Az NSZK hajlandó volt elfogadni a francia agrárérdekeket (jelentős pénzügyi terheket vállalva az agrártámogatásban) és egyelőre lemondott az Európa Parlament szerepének növeléséről (a közvetlen választásokról) is, csakhogy biztos lehessen az új tagok – Nagy-Britannia, Írország, Dánia, Norvégia – felvételében. Európa „kitágítása” azért is volt fontos az NSZK számára, mert nyugatnémet megítélés szerint bármiféle speciális német érdek (legyen szó akár az erősen exportorientált gazdaságról, akár a német egyesítés ügyéről, akár a biztonság kérdéseiről) csak az „európai alapon” képviselhető eredményesen. Márpedig, amíg sokan „kilógnak” az integrációból, mindig fennáll a korlátozások, konfrontációk, kizáró stagnálások veszélye, ami különösen

korlátozhatja az NSZK mozgásszabadságát. 1970 januárjában az Európai Közösség meghatározta a belépés feltételeit, júniusban a jelöltek 5 év „átállási” időt kaptak, hogy igazodni tudjanak az EGK-viszonyokhoz, illetve 7 évet mezőgazdaságuk átszervezésére.

1972 októberéig Anglia, Írország és Dánia parlamenti jóváhagyással, illetve népszavazással csatlakozott az EGK-hoz, Norvégiában azonban a népszavazás elutasító eredményt hozott. Az eddigi francia politikai „túlerő” mindenestre mérséklődött, és a nyugat-német gazdasági és politikai dinamizmus érvényesülése előtt szabadabb lett az út. 1970 júliusában Pompidou szabad kezet adott Brandtnak az új keleti politikához és csak azt kötötte ki, hogy tartásuk szem előtt a négyhatalmi felelősség elvét. A továbbiakban folyamatossá vált az „entente elementaire” (az elemi egyetértés) a két ország viszonyában.

Az európai integráció fejlesztésének feltételeként a közösség országai 1971 februárjában elhatározták, hogy folyamatosan kiépítik az Európai Gazdasági és Monetáris Uniót. Ennek értelmében 1980-ig, három lépcsőben kellett volna megvalósulnia a teljes gazdasági és monetáris összeolvadásnak, amely biztosítaná az áru, a tőke és a munkaerő szabad áramlását, összehangolnák az adópolitikát, kialakítana egy közös központi bankrendszert stb. Ez a túlságosan nagyvonalú – de az akkori euforikus hangulatban tettséssel fogadott – terv az első lépcsőben (1975-ig) a valuták egymáshoz közelítését és a fizetési mérlegek kiengyensúlyozását írta elő. A nehézségek áthidalását egy 2 milliárd dolláros segélyalap létrehozásától remélték. A terv sikerét azonban nagyban veszélyeztették az egyes országok gazdasági struktúrájának eltérései, sokszor ellentmondó érdekorientációi, eltérő társadalmi-politikai felfogások, sőt külpolitikai szándékok és törekvések. A pénzügyi egyeztetés szinte kilátástalanná vált, mert éppen ezekben az években omlott össze a második világháború után az Egyesült Államok bábáskodásával létrehozott nemzetközi pénzügyi rendszer (Bretton Woods-i rendszer).

1968-ban felszabadították az arany árfolyamát, de nemzetközi szinten tartották a dollár elméleti aranyparitását. Ez azzal járt, hogy az arany felértékelődött, kereslete csökkent, ám megindult a gyenge valuták versengése a valóban „kemény” pénzért. Ezek során akkoriban első helyen állt a márka. Mindenfelől, de főleg Ameriká-

ból özönlött a spekulációs dollár a német valutapiacokra. Az NSZK sok ország dollárban őrzött tartalékait „felszívta”: a márka átvette az arany szerepét a pénzvilágban. Ezzel túlhitelezési helyzet keletkezett az NSZK-ban, aminek következménye a gazdaság túlfűtöttsége, infláció lett. A szociál-liberális kormányzat a hata omra kerüléskor azonnal felértékelte a márkát. Ugyanakkor a kamatlábak magasan tartásával próbálta fékezni az ipar vállalkozási kedvét, ám nem ért el sikert. A magas kamatlábak ugyanis további spekulációs pénzt csaltak a német pénzpiacokra. „Ördögi kör” jött létre. 1971. április-május fordulóján Hamburgban a Közös Piac pénzügyminisztereinek tanácskozásán az érdekeltek megoldásként az egész közösségben egyszerre végrehajtandó felértékelést fontolgatták, de a terv a franciák ellenállása miatt módosult. Május elején viszont az NSZK-ban bezárták a devizapiacokat és szüneteltették a dollár beváltását, majd bejelentették, hogy a márka árfolyamát felszabadítják, azaz lebegtetik (ami a valóságban 3,5%-os, később 8–10%-os felértékelést jelentett). E lépést követte Hollandia, Svájc és Ausztria. Ezzel kezdődött az európai közös lebegtetés és a „valutakígyó,” a lebegtetések egész rendszere, amelyben a márkának a dollárhoz viszonyított aránya volt a meghatározó. Az EGK-ban mindenesetre arra törekedtek, hogy az egymáshoz viszonyított „lebegtetési sávot” a lehető legkeskenyebbre szűkítsék. A dollár állapota azonban nem javult, világpénz-funkcióját egyre kevésbé volt képes betölteni. Az NSZK azonban részben az amerikai piachoz fűződő üzleti érdekből, részben politikai okokból is vállalta a dollár mentését, és igyekezett a francia ellenállást leszerelni. 1971. december 28-án Willy Brandt Floridában tárgyalta Nixon elnökkel, és sikerült megegyezniük. Az új nemzetközi pénzügyi paritások elfogadásával a valutaválság átmenetileg megszűnt.

1973-ban azonban a helyzet kritikussá vált az NSZK számára. Februárban, egy korábbi megegyezés alapján (miszerint: ha a dollár árfolyama 3,15 DM alá süllyed, a Bundesbank minden dollárt megvesz) egyszerre 6 milliárd dollárt váltottak át 20 milliárd márkára. Ezzel a Szövetségi Bank hirtelen 600 millió dollárt veszített. Az NSZK akkoriban nem szívesen értékelte volna fel a márkát, ezért Brandt konzultált Nixonnal és USA-akciót kért, Schmidt viszont február 9–11. között, párizsi tárgyalásain, egy európai ellenmegoldást készített elő általános árfolyam-revízióval. 1973. február 12-én végül is bejelentették a dollár 10%-os devalvációját (1 uncia

arany 42 dollár), aminek következménye az lett, hogy októbertől megszűnt Európában a közös lebegtetés.

Az európai politikai integráció ügye sem alakult a hetvenes évek első felében úgy, ahogy a közösség programadói eltervezték. A politikai-szervezeti összefonódás gondolata lassan vert gyökeret, mert Franciaország továbbra is hajlott a konföderációs (tehát önállóságot megőrző) együttműködésre is.

Az Európai Közösség állam- és kormányfőinek 1972. október 19–20-i párizsi csúcstalálkozóján ünnepélyes és optimista döntés született. Nyilatkozatot tettek, hogy szándékukban áll „még az évtized vége előtt kapcsolataik összességét Európai Unióvá átszervezni”.

Az Európai Közösség fejlesztésének lehetőségeit azonban végső soron az NSZK és Franciaország együttműködése határozta meg. 1973-ban a két ország kapcsolataiban azonban legalább négy ponton ellentétek is adódtak. Ezek egyike a keleti politika következményeiben fejeződött ki: a keleti nyitást kezdeményező franciákat az NSZK megelőzte. A másik terület a pénzpolitika volt. Franciaország külkereskedelme nem kötődött annyira az Egyesült Államokhoz. A franciák tehát nem örültek a márka felértékelődésének. A frankot mesterségesen alacsony árfolyamon tartották. Élesen szembekerültek a franciák a nyugatnémet álláspontokkal az Egyesült Államok politikai és katonai szerepének megítélésében. Kétségtelen, hogy az NSZK – gazdasági erejének és az európai együttműködés fejlődésének tudatában – az egyenrangúság elismerését várta, mégis egyértelműen elfogadta az Egyesült Államok abszolút vezető szerepét a nyugati világban. Azt is tartotta, hogy az Egyesült Államok nélkül – különösen ellenére – kizárt bármiféle európai együttműködés. A francia Európa-koncepció jóval függetlenebb volt. Az amerikaiak 1973 végén egy „Új Atlanti Charta” tervét vetették fel (Kissinger-koncepció), amelyben lényegében szentesítette volna Amerika primátusát az igen szoros amerikai–európai együttműködés elvének elfogadása mellett. Párizs szembeszegült ezzel az elképzeléssel, és Bonn is fanyalogva fogadta, de Brandt inkább óvatos kompromisszumokat kerestek. Az Új Atlanti Chartát végül is a NATO fennállásának 25. évfordulóján írták alá Brüsszelben, 1974 júliusában. A negyedik vitás kérdés az európai fegyveres erők fejlesztése volt. A franciák az európai ütőerő „kemény magját” az angol–francia nukleáris együttműködésre

akarták alapozni. Ezzel az NSZK katonai téren háttérbe szorulna – következtek a német elemzők –, hiába a legerősebb a Bundeswehr a hagyományos fegyverzetek terén Nyugat-Európában. Részben ezért a nyugatnémet katonai doktrínában nagyobb hangsúlyt kapott az Egyesült Államokkal való együttműködés, másrészt a biztonság alapfeltételének tartották az erős amerikai katonai jelenlétet az NSZK-ban. Akkoriban az amerikaiak – többek közt a vietnami háború, de az általános pénzügyi bajok miatt is – törekedtek arra, hogy a közvetlen európai katonai tehervállalásukat korlátozzák és rászorítsák a NATO-partnereket katonai kiadásaik növelésére. A franciák eleve nem hagytak beleszólást katonai ügyeikbe, a németek viszont folyamatosan egyezkedtek.

Az amerikai 7. hadseregnek 5 hadosztálya – 250 000 fővel és a hozzárendelt harcászati légierővel – állomásozott az NSZK-ban. Jelenléte évente kb. 10 milliárd márkányi dollárral terhelte az amerikai katonai költségvetést, ezért a tengerentúli tervekben vagy létszámcsoökkentés, vagy a dinamikus német pénzügyi hozzájárulás (a költségek 50 %-áig) szerepelt. A Brandt-kormány úgy vélekedett, hogy az amerikai csapatcsökkentés gyengítené az NSZK pozícióit (például a keleti tárgyalásokon is), az amerikaiak azzal érveltek, hogy az enyhülés feleslegessé teheti az európai jelenlétüket. (Az amerikaiak azonban egy kicsit attól is tartottak, hogy a keleti politika eltávolítja az NSZK-t a Nyugattól, ezért szintén hajlottak a kompromisszumokra.)

Az NSZK végső soron arra törekedett, hogy az USA ne csökkentse a katonai jelenlétet, de ne kelljen nagyobb kiadásokat se vállalnia. Cserében az NSZK tolerálta az amerikai pénzügyi teheráthárító manipulációkat.

Nixonnal Brandt egyre inkább a „Mister Európa” pozíciójából tárgyalt, akár katonai, akár az európai integráció ügyeit érintő kérdéseket vitattak meg. Az Egyesült Államok arra törekedett, hogy az integrálódó Európában az erőviszonyok az amerikai érdekeket legjobban figyelembe vevő Nyugat-Németországnak kedvezzenek. Az NSZK politikáját lényegében az a vezérelv szabályozta, hogy a középhatalmak sorába emelkedő Nyugat-Németország Európában „nagyhatalmi szintre” jusson.

Az NSZK új világpolitikai szerepvállalásához kialakított új koncepciók megvalósítását Walter Scheel egy megújított diplomáciai testületre bízta. Külügyminiszter korában már Brandt is

elkezdte óvatosan fiatalítani a külügyi szolgálatot, a kormányváltással azonban lényeges változtatásokra adódott lehetőség. A régi gárda egyébként is egyrészt kiöregedőben volt, másrészt sokan nem akartak részt vállalni az új politikában.

Az NSZK mozgástere valóban bővült a hetvenes évek elején, és ez a NATO-együttműködésben is megmutatkozott. Természetesen a katonai együttműködés fontosságát a nyuganémetek mindig elismerték. A Brandt-kormány is mindig kiállt a szervezet erejének és hatékonyságának növeléséért. A kérdés csak az volt, hogy az NSZK súlya és lehetőségei hogyan alakulnak a szervezetben. A nyugatnémet befolyás növelésének egyik eleme lehetett a politikai felértékelődés, a másik a Bundeswehr erejének közvetlen növelése, illetve a katonai szerepvállalás.

A NATO 1967 óta a „rugalmas reagálás elvét” (MC/14/3. sz. dokumentum) követte a katonai tervezésben. Feltételezték, hogy egy háború a Varsói Szerződés hagyományos fegyverekkel indított támadásával kezdődne Európában, természetesen elsősorban az NSZK ellen. Amennyiben a Bundeswehr és az amerikai expedíciós hadsereg ezt nem tudná visszaverni konvencionális erővel, a harci cselekmények eszkalálódnának, bevetnék a taktikai nukleáris harceszközöket. Végül, ha ezek után sem jönne létre fegyverszünet, hanem folytatódna a szovjet támadás, elkerülhetetlen lenne a totális nukleáris háború, ám ez már beláthatatlan következményekkel járna. A kezdeti szakaszban – úgymond – tehát döntő szerep hárulna a Bundeswehrre. Fejlesztése, üttőerejének fenntartása rendkívül fontos, függetlenül attól, hogy nem rendelkezhet stratégiai atom-üttőerővel. A konvencionális fejlesztésnek az ad értelmet, hogy a hagyományos eszközökkel esetleg korlátozni lehet a pusztítást, amennyiben az ellenfél egyébként „elretten” az atomkonzekvenciák vállalásától. A nyugatnémet stratégiák a hatvanas évek végén úgy értékelték, hogy a NATO-együttműködés önmagában nem elegendő az NSZK biztonságának szavatolására és egy nagyszabású hadseregfejlesztési program kidolgozását javasolták. Különösen az 1968-as csehszlovákiai fejlemények nyomán erősödtek fel a fejlesztést követelő hangok. Általánossá vált a szövetségesek iránti bizalmatlanság is, a szervezeti összehangolatlanság, a felszerelések különbözősége stb. miatt. Bírálták az amerikai haditechnikát is, mondván, hogy túl bonyolult és sérülékeny. 1968 augusztusában közzétették a Bundeswehr ötéves fejlesztési tervét az 1969–1973

közötti periódusra. A programra 1972-ig 80 milliárd márkát irányoztak elő, amit további 2,5 milliárdos pótkerettel lehetett kiegészíteni.

A hatvanas évek végén a nyugatnémet hadseregben 450 000 katona szolgált: 53%-uk sorkatona, a többi hivatásos, illetve továbbszolgáló (26 200 tiszt és 122 200 tiszthelyettes) volt. A hadseregbe fordított kiadások 20 milliárd márkát tettek ki, és a hadsereget szolgáltatta 160 000 polgári alkalmazott is. Fenyegetés esetén további 1,2 millió embert mozgósítottak.

Az ötéves fejlesztési terv alapján arra törekedtek, hogy a hadsereget a NATO-tól függetlenül is irányítani lehessen, ha arra szükség lenne. Erősíteni kívánták a szárazföldi csapatok alárendeltségébe tartozó, de a NATO-köteléktől független „területvédelmi erőket” is. Ugyanakkor átfogó programot dolgoztak ki a technikai-műszaki színvonal emelésére és a katonai célú kutatás fejlesztésére. A hadsereget korszerűbb fegyverzettel kívánták ellátni (új típusú lövegek, önjáró eszközök, taktikai rakéták, Leopard II. harckocsik, Tornadó és harci repülő stb.).

A NATO Fegyverkezési Tanácsadó Csoportot szervezett vezető ipari konszernnek részvételével NIAG (NATO Industrial Advisory Group) néven, amelybe a BDI (Bundesverband der Deutschen Industrie, a nyugatnémet Iparszövetség) is delegálhatott négy tagot, további kettőt pedig a kormány jelölhetett ki.

A hatvanas évek végén az NSZK ipari-gazdasági potenciálja már első volt Európában: teljesítőképessége kétszerese volt a Franciaénak és 20%-kal magasabb, mint Nagy-Britanniáé. Ugyanakkor haditermelése messze alacsonyabb volt, mint a másik két országé. A tudományos-műszaki potenciál kihasználtságát illetően sem közelítette meg az NSZK lehetőségei határait. A kutatásban és fejlesztésben (K+F) az NSZK katonailag nem vállalt anyagi kötelezettséget, mint NATO-partnerei. A bruttó társadalmi termékben a K+F részesedése az Egyesült Államokban 3,4% volt, amivel óriási előnnyel vezetett. Ennek közel felét katonai célokra fordította, míg az NSZK alig több mint 10 %-át.

A szociál-liberális periódusban az NSZK óriási lépésekkel kezdte behozni ezt a lemaradást. A célt részben a „nemzeti programokkal”, részben az ipari tőke kutatásra és fejlesztésre való serkentésével, illetőleg közös (állam+magán) vállalkozásokkal érték el. Ugyan-

akkor az NSZK egyre nagyobb részt vállalt a közös európai tudományos vállalkozásokban is.

A hadsereg fejlesztése mellett a nyugatnémet kormányzat nagy súlyt helyezett társadalmi megítélésének javítására, a Bundeswehr nimbuszának növelésére.

1972 januárjában a Bundeswehrről kiadott „Fehér könyv” megállapította, hogy hadászati erőegyensúly áll fenn a nagyhatalmak között, de a szárazföldi és légierő tekintetében Európában nyomasztóvá kezd válni a Varsói Szerződés fölénye. Az SPD biztonságpolitikai elveinek megfelelően a prioritások sorrendje a következő: 1. erősíteni kell a szövetségi politikát, 2. fejleszteni kell a Bundeswehrt az egyensúly fenntartása érdekében, 3. feszültségenyhítő politikát kell folytatni. Hasonlóan fogalmazott Helmut Schmidt is „Az egyensúly stratégiája” c. tanulmányában.

A harcias, revansista erők ezidőben némileg háttérbe szorultak a hadseregben, bár a régi tisztikar nem adta fel elveit, továbbra is ápolta a militáns hagyományokat és igyekeztek fenntartani a szovjet-bolsevista fenyegetés képét a sorkatonák közt. A liberálisok szerint viszont azért van szükség jól képzett és modern hadseregre, hogy háború esetén minimalizálni lehessen a pusztítást.

Általában azonban a szociál-liberális kormány nem engedte a hadseregben úgy érvényesülni a revansista koncepciókat, ahogy azt a jobboldal szerette volna, és inkább a nemzetközi katonai együttműködési és biztonságpolitikai szempontok érvényesültek.

AZ ENYHÜLÉS ESÉLYEI ÉS AZ NSZK

A világpolitikai enyhülési folyamat kiindulási pontjaként általában a „Budapesti Felhívást” tekintik. A Nyugat némi habozás után pozitív választ adott. 1970 decemberében NATO-döntés született arról, hogy előzetes megbeszélések kezdődhetnek az Európai Biztonsági Konferencia lebonyolításáról, „mihelyst a Berlinről folytatott párbeszéd kedvezően lezárul és a többi folyamatban levő tárgyalás is kedvező fordulatot vesz”. A franciák nagyon határozottan sürgették a mielőbbi konkrét lépéseket, ám nyilvánvaló volt, hogy a német kérdés rendezése előtt erre nem kerülhet sor. 1972 nyarán a NATO bonni külügyminiszteri értekezletén azonban már „zöld utat” adtak a programnak, és hasonlóan erős támogatásban részesült a közép-európai haderőcsökkentés ügye.

Előzetes konzultációk után az európai biztonsági és együttműködési értekezlet első szakasza 1973. július 30. és 7. között Helsinkiben zajlott 35 állam külügyminisztereinek részvételével, a folytatásra pedig szakértői megbeszélések formájában 1973. szeptember 18–1975. július 21. között került sor Genfben. Az értekezlet záróaktusa az 1975. július 30-án és augusztus 1-én Helsinkiben tartott állam- és kormányfői találkozó volt, amelyen aláírták a záróokmányt. Az előmunkálatok során a tárgyalási anyagot négy kérdéskörbe („kosár”) csoportosították. Az elsőbe az európai biztonság, a másodikba a gazdasági, tudományos-technikai és környezetvédelmi együttműködés, a harmadikba a humanitárius együttműködés, a negyedikbe pedig a konferencia utáni tennivalók kérdései kerültek. A Nyugat főleg az első és a harmadik, a szocialista országok elsősorban az első és a második kosár anyagában voltak érdekeltek. Az államok szuverenitásában és biztonságának szavatolásában a résztvevők könnyen egyetértettek. Az együttműködés lehetőségeit és feltételeit (második kosár) is részletesen körvonalazták, a legtöbb nézetkülönbséget akkor és azóta is a harmadik kosár okozta és okozza. A Nyugat úgy ítélte meg, hogy az emberek az információk és a vélemények szabad mozgásának és áramlásának elvét a szocialista országokban korlátozzák. Mindazonáltal az NSZK a későbbiekben gondosan kerülte hivatalos állásfoglalásaiban az ilyen értelmezéseket, hogy ne keltsen zavarokat az enyhülés politikai gyakorlatában.

A katonai kérdésekkel és közép-európai haderőcsökkentéssel kapcsolatos megbeszélések (MBFR-tárgyalások) 1973. október 30-án kezdődtek Bécsben, miután már januártól előkészítő tárgyalások folytak. A szocialista tábor részéről teljes jogú résztvevőként a Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia és az NDK, nyugati részről az Egyesült Államok, Kanada, Nagy-Britannia, a Benelux-államok és az NSZK vett részt a tárgyalássorozaton, amely az 1983. évi megszakítástól eltekintve folyamatosan tart azóta is. A problémák rendkívül bonyolultak, részben elvi és megítélésbeli különbségek miatt, részben pedig a katonai doktrínák, szervezeti formák és a fegyverzet minőségi különbségei következtében. A Nyugat szerint a szovjet doktrína és fegyverzet egyértelműen offenzív jellegű és villámháborús koncepciót követ (erősen preferálja a páncélos erőket és a tűzértséget), míg a NATO úgymond az elhárításra tette a hangsúlyt (páncéltörő fegyverzet, taktikai atomfegyverek

és válaszcspás-doktrína). A Varsói Szerződés abból indult ki, hogy a szemben álló felek ereje nagyjából kiegyensúlyozott, tehát csak egyidejű és azonos mértékű csökkentés lehet, míg a NATO szerint a Varsói Szerződés van előnyben, ezért „aszimmetrikus” csökkentést kell elérni, mert csak így valósulhat meg az egyenlő biztonság. 1973. november 8-án a Varsói Szerződés kölcsönös, 17%-os csökkentést javasolt, amire a NATO limitációs tervet terjesztett elő, de annak értelmében Keleten közel háromszor annyi katonát kellett volna leszerelni, mint Nyugaton, továbbá kivonni 9000 tankot, míg a NATO-ban egyet sem. Utóbb a Nyugat 15%-os csökkentést javasolt. A kölcsönös el nem fogadás után a Szovjetunió százalékos csökkentéseket javasolt olyan feltételekkel, hogy a hazai csapatokat megfelelő arányokban leszerelnék, a külföldieket pedig kivonnák. A Nyugat azon az elven ellenezte ezt, hogy így a szovjet hadsereget kivonnák ugyan Közép-Európából, de az a szovjet területen érintetlenül és bevezethető állapotban maradna, az amerikai hadseregnek azonban vissza kellene menni Amerikába, miközben a Bundeswehrt teljesen leszerelnék. A tárgyalások többször holtpontra jutottak, bár a későbbiekben további kompromisszumos javaslatok is születtek.

E két tárgyalássorozat fő érdeme mégis az, hogy rendszeressé tette a párbeszédet Európában.

KAPCSOLATOK A FEJLŐDŐ ORSZÁGOKKAL

Az NSZK-nak a fejlődő világgal való kapcsolatait a szociál-liberális fordulatig a Hallstein-doktrína határozta meg. Az ún. „fejlesztési politika” arra szolgált, hogy a világ egyes pontjain „megvásárolják” a kizárólagos képviselet elvének elismerését. Ennek a törekvésnek volt is sikere, mert a fejlődők nem merték elismerni az NDK-t, tartván a bonni segélyek felfüggesztésétől. Ez az elv azonban üzleti szempontból egyáltalán nem volt rentábilis, mert az így folyósított esetleges kölcsönök alig jártak exportmegrendelésekkel, beruházási ajánlatokkal, nyersanyagforrások megnyitásával. Távolati politikai és gazdasági súlypontokat is figyelembe vevő politika a harmadik világ iránt a szociál-liberális kormányzati periódusban vált reális lehetőséggé.

Az NSZK gazdaságának fejlődése körülbelül akkor érkezett arra a szintre, amittől kezdve a tőke határozottan igényelte a fejlődő

világ felé kibontakozó expanziót, amikor a politikai fordulat bekövetkezett és ez „szerencsés” egybeesés volt.

Az államnak a gazdaság befolyásolásában aktív szerepet szánó szociáldemokrata koncepció célnak tekintette, hogy egyengesse a tőke érvényesülésének útját a fejlődő világban is. Ezt a szándékot már a nagykoalíció idején érvényre próbálta juttatni Brandt külügyminiszteri minőségében és Wischnewski mint gazdasági együttműködési miniszter. 1968 októberében a chilei Vina del Marban Brandt felvázolt egy koncepciót, amelyben az együttműködés lehetséges irányait jelölte ki. Latin-Amerika országai csatlódtak az amerikai fejlesztési politikában és az EGK de Gaulle által diktált politikájában is. Az NSZK az így támadt részbe kívánt betörni. Brandt nem segélyt, hanem „segítő együttműködést” ajánlott, ami különösen tetszett az „alamizsnára” rendkívül érzékeny dél-amerikaiaknak. Wischnewski ugyanebben az évben „szelektív fejlesztési-együttműködési” tervekről beszélt. Szerinte nem szabad „szórni” a pénzt, hanem gazdasági és politikai szempontból gondosan kiválogatott néhány bázis-országnak kell sokat adni. Ázsiában India, Kína, Pakisztán kaphatna preferenciát, Afrikában főleg Egyiptom. Az állam igyekezzen a magántőkét serkenteni azzal, hogy garanciákat ad a vállalkozások sikerének biztosítására.

Az új kormányzati szakaszban Erhard Eppler fejlesztési miniszter átfogó tervet készített 1971-ben „Fejlesztéspolitikai koncepciók” címmel. Igyekezett figyelembe venni azt a körülményt, hogy a legtöbb fejlődő országban annyira rossz a lakosság élelmiszer-ellátása és fejletlen az infrastruktúra, hogy az iparfejlesztés szinte lehetetlen. Ha a pénzeket iparfejlesztésre fizetik, az súlyos torzulásokat okozhat, irreális reményeket kelthet. A lakosság tömegesen a városokba áramolhat, miközben a vidék elnéptelenedik, és a mezőgazdaság a legalapvetőbb élelmiszer-ellátást sem képes biztosítani. Figyelembe véve ugyanakkor a nyugatnémet érdekeket, olyan hosszú távú nemzetközi munkamegosztási rendszer kifejlesztését javasolta, amelyben lehetővé válik a német tőke- és áru-export. Olyan segélypolitikát kell tehát folytatni, hogy a fejlődő országok mezőgazdasága és az infrastruktúra élvezzen elsőbbséget, amit egy szelektív, valóban helyi lehetőségekre épülő iparfejlesztés egészíthet ki. Ugyanakkor a német termékek találjanak jó piacra a harmadik világban, de a fejlődő országok is tudják értékesíteni exportképes termékeiket. Kétségtelen, hogy ezzel folytatódik

– legalábbis átmenetileg – a strukturális alárendeltség a világgazdasági rendben a fejlődők hátrányára, de ez még mindig jobb, mint az irreális és katasztrofális következményekkel járó erőltetett iparfejlesztés. Ha majd a mezőgazdaság megfelelően megerősödik, akkor lehet fejleszteni a nyersanyag-, energia- és munkaerőigényes iparágakat.

A nyugatiak (vagy inkább „északiak”) segély-koncepciójával szemben az 1968-as UNCTAD konferencia Új-Delhiben meghirdette a „kereskedelem – segélyezés helyett” elvet. A fejlődő országoknak a világkereskedelemben való 1 %-os részesedése – úgymond – már olyan devizabevételeket biztosítana számukra, amelyekkel saját erőből is meg tudnának alapozni fontos nemzetgazdasági programokat. Ezzel eladósodásuknak is elejét lehetne venni. Szabaddá kell tehát tenni a piacokat a fejlődők előtt, és amennyin lehet, emelni kellene áruik árát. Az ellentmondás azonban ott van, hogy a fejlődők kínálata elsősorban alapanyagokra, ásványi termékekre és olyan mezőgazdasági termékekre korlátozódik, amelyekkel nem lehet ellensúlyozni a késztermékek árait. A másik súlyos probléma, hogy ha megvalósul is a piacok szabadsága, csak azok a fejlődő országok élvezhetik ennek előnyeit, amelyeknek megfelelő exporttermékeik vannak, míg a „szegények szegényein” („a negyedik” világ) semmi sem segít: „életveszélyes kiszolgáltatottságuk” folytatódik. Az ő esetükben csak a közvetlen és lehetőleg térítésmentes segítség lehet megoldás.

Az Eppler-terv úgy fogalmazott, hogy a kétoldalú, függőségeket indukáló adománypolitika helyett a sokoldalú, segítő együttműködés kerüljön előtérbe (integrált programok). A „pénzügyi együttműködés” irányítása a gazdasági minisztériumtól átkerült a gazdasági-együttműködési (fejlesztési) minisztériumba és a szövetségi kormány 1969-ben a fejlesztési segély évi 10 %-os növelését irányozta elő. Ez nem látszott elegendőnek, és Eppler 1974-ben lemondott, mert nem értett egyet az alacsony költségvetési kvótákkal. Utóda Egon Bahr lett, aki a fejlesztés kérdését globális koncepcióba ágyazta.

Az Európai Gazdasági Közösség 1963-ban a Yaoundéi Egyezmény aláírásával megállapodásra jutott 18 afrikai állammal, hogy az EGK piacán kedvezményes elhelyezési lehetőségeket kapnak áruik számára, tehát a vámok, kvóták, kontingensek nem fogják sújtani őket. Ugyanakkor folytatódik a pénzügyi segélyezés is.

1971-ben az afrikai félkész- és késztermékekre is kedvezményeket irányoztak elő.

Az NSZK segély- és fejlesztési politikája végül is ellentmondásos. Kétségtelen, hogy a fejlődő országok bizalommal voltak a nem gyarmattartó Németország iránt. Az is igaz, hogy az NSZK állami segélypolitikája (a hetvenes évek elején 1–1,5 milliárd márka évente) a „negyedik világ” legszegényebbjéi számára karitatív jellegűnek látszott (itt legfeljebb az a politikai haszon származhatott, hogy e segélyek esetleg elejét vették a rendszerek összeomlásának és „kommunizálódásának”). Ami azonban a „harmadik világ” felé irányuló, tőkemobilizáló hitelpolitikát illeti – igaz „korrekt üzleti alapon” –, nyilvánvaló volt a profitorientáltság. A fejlődők piac- és tőkeigénye kifejezetten előnyös volt a rendkívül erős német gazdaságnak. Az együttműködést ezután úgy irányította az NSZK, hogy a politikailag stabilabb, „félig fejlett országok”, és az olajtermelő országok kerüljenek előtérbe. Igaz azonban az is, hogy bár egyre több tőke áramlott a fejlődő országokba, az NSZK sokkal látványosabban növelte a fejlett országokba irányuló tőkekivitelét. 1969–1970-ben az NSZK külföldi tőkebefektetései 17,618 milliárd márka értékűek voltak, amiből 5,383 milliárd esett a fejlődő országokra. 1975-ben az állami tőkehitel (1,4 milliárd) csaknem teljes egészében fejlődőknek jutott, de a 13,8 milliárd márka magántőkehitelből csak 2,1 milliárd jutott a „harmadik világnak”. Általában igaz, hogy az NSZK segélyei és hitelei a fejlődő világnak abszolút értékben lassan nőttek, de a teljes kivitelhez képest csökkentek. 1975-ben a külföldön elhelyezett teljes tőkeállomány 42 milliárd márkájának mindössze 1,8%-a esett a fejlődő világra (1969-ben még 2,6%). A beruházásoknak ott látták értelmét, ahol a megfelelő infrastruktúra nagyjából megvolt (háttérpar, kvalifikálható munkaerő, szállítókapaacitás, információs rendszer, piac).

Az áruexport azonban távolról sem volt olyan „válogatós”, mint a tőkekivitel.

Az NSZK külkereskedelmében a fejlődő világ a következő oldalon levő táblázat szerint részesedett.

Külön kell szólnunk itt a Közel-Kelet részesedésének alakulásáról. Nyilvánvaló, hogy az NSZK olajérdekeltsége meghatározó volt, és az export növekedése mögött az olajimport fokozódása áll. Ez elsősorban tisztán üzleti kapcsolat, vagyis nem „együttműködés”, hanem exporttal ellensúlyozott behozatal. Az NSZK a het-

	Export			Import		
	1965	1970	1975	1965	1970	1975
A teljes külkeres- kedelem százalé- kában	15,2	13,7	18,4	19,9	17,1	20,8
Ebből Afrika	3,1	2,8	4,0	6,5	6,1	6,6
Közel-Kelet	2,5	2,2	5,7	3,1	2,7	6,1
Ázsia	4,1	2,7	2,5	2,8	2,5	3,5
Latin- Amerika	4,4	3,9	3,9	6,6	4,7	3,5

venes évek első felében évi 100–110 millió tonna kőolajat importált. Ez az importkényszer arra szorította, hogy akár az Egyesült Államok akarata ellenére is jó kapcsolatokat ápoljon az arab világgal. Problémát az okozott, hogy a hagyományos Izrael-barátság miatt az arab államok és különösen Egyiptom évekig elzárkóztak. 1972 júliusában azonban 7 év után helyreálltak a diplomáciai kapcsolatok Egyiptommal. A diplomáciai előmunkálatok eredményeként az NSZK állást foglalt az izraeli agresszió ellen és a Biztonsági Tanács határozata mellett. Nem emelt kifogást az NDK és Egyiptom kapcsolata ellen sem. A kereskedelemben azonban már hamarabb megindult a mozgás. Az NSZK már 1971-ben Egyiptom második külkereskedelmi partnere volt a Szovjetunió mögött, és 448 millió márka értékben szállított árukat. Később a Suez–Alexandria-olajvezeték építéséhez nyújtott jelentős hiteleket.

A fejlődőkhöz fűződő kapcsolatok politikai elemeiről szólván elmondható, hogy az NSZK a szociál-liberális fordulat után nyíltan általában nem támasztott feltételeket a segély és együttműködés megadásához. Az előzetes szelekció és „irányított” kooperáció azonban nyilvánvaló logikai sorrendet követett ilyen szempontból is. A súlypontok oda kerültek, ahol a hosszabb távú együttműködés – úgymond – kölcsönös elkötelezettségeket, érdekvédelmet és felelősségvállalást eredményezett. A segélyek ebben az összefüggésben rendszerstabilizáló hatásúak: a kiválasztott félnek valóban előnyöket biztosítanak. Ugyanakkor segítik a modern-kapitalista típusú polgárosodást és ilyen módon megelőzik a „bolsevizálódást”.

Az NSZK saját vezető szerepét, illetve a partnerek függőségét is prolongálni akarja.

Külön helyet kapott az NSZK külpolitikájában Kína. A Szovjetunióval kibontakozó konfrontációját az NSZK politikai jobboldala kiváló esélynek minősítette, de a szociál-liberális kormányzat nem értett egyet azzal, hogy „a keleti politika nem ér véget a Szovjetuniónál”, vagyis nem volt hajlandó a távol-keleti konfliktust kalandor módon kombinálni az „európai keleti politikával” és az „enyhülés” esélyeit veszélyezteti. A későbbiek ezt egyébként messzemenően igazolták. A „négy modernizálás” politikájába kezdő Kínában hosszú távra is feladták a direkt szovjetellenesség gyakorlatát. Támogatta viszont a bonni kormány a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat és az NSZK 1972-ben már Kína második számú kereskedelmi partnere volt Japán után (nem számítva a különleges helyzetben levő Hong-Kongot). Az NSZK acélt és acéltermékeket, gépi berendezéseket és járműveket szállított mezőgazdasági termékekért. Kína ugyan bírálta az NSZK „barátkozását” a Szovjetunióval, de szívesen vette a kereskedelem fejlesztését.

ÁTMENETI FELLENDÜLÉS

A szövetségi köztársaság gazdasági életének fejlődését a szociál-liberális kormányzat első szakaszában az állammonopolizmusra is jellemző ciklikusság és az állam gazdaságsszervező tevékenységének módosító hatása határozta meg.

A konjunktúra 1966–1967-ben bekövetkezett kifulladásá meg-ingatta a hitet a korábban követett keynesiánus gazdaságpolitikában, és maga a tőke is az állam segítségét kezdte keresni, mint válság idején általában. A szociáldemokrácia a „strukturális ökonomizmus” elméletét ajánlotta, s ez sokak számára tetszetősen hangzott. Ez az elképzelés-rendszer több volt a korábbi állammonopolista koncepcióknál. Nemcsak anticiklikus konjunktúramanipulációkat ígért, hanem konstruktív struktúrapolitikát is.

Az állami tevékenység kiterjesztésének alapja magának az államnak egyre jelentősebb tőkerészesedése, melynek révén meghatározó érdekkötődések és függőségek egész hálóját építi ki a magántőkével együttműködve, miközben élen jár bizonyos fontos területek szervezésében és ellenőrzésében. Így például a kutatás és fejlesztés

nagymarányú finanszírozásával, a tudományos-technikai forradalom serkentésével annak eredményeit és hatásait integrálja.

Az állami szektor aránya, részesedése és érdekeltisége az NSZK gazdaságában nem lebecsülendő. Vezető helyen áll az energia-termelésben, jelentős a részesedése a tőkeigényes alapanyaggyártásban, állami kézben van a posta, az autópályák, a villany-, a víz-, a gáz-ellátás, a vasút 86 %-a. Természetesen a Bundesbankon keresztül a kormány intenzív tőke- és hitelmanipulációkra is képes. Az állam azonban főleg az „új” területeken tulajdonos és vállalkozó (kutatás és fejlesztés, atomenergetika, fegyvergyártás egyes szférái).

Még a nagykoalíciós időszakban Karl Schiller (SPD) gazdasági miniszter folyamatszabályozási elképzelései alapján született a „Stabilitási és gyarapodási törvény”, amely fő feladatként az ár-stabilitást, a teljes foglalkoztatottságot és a gazdasági egyensúlyt jelölte meg. Középtávú pénzügyi tervet dolgoztak ki és a beruházások serkentésére adókönyvitéseket helyeztek kilátásba. Megalakultak a Konjunktúra Tanács szövetségi, tartományi és kommunális képviselői többek közt azzal a céllal, hogy a regionális egyenlenségeket kiküszöböljék. 1969 nyarán megszületett a „Költségvetési irányelvek”-ről szóló törvény, és megszervezték a Pénzügyi Tervező Tanácsot. Az állam orientációs adatokat bocsátott rendelkezésre az ún. koncentrált akciók lebonyolításához, amelyeknek célja volt a lehetőleg minden fontos érdeket összehangoló döntéshozatalok biztosítása. A „koncentrált akciók” keretében a Pénzügyminisztérium és a Bundesbank, továbbá a Vállalkozók Szövetsége és a Szakszervezeti Szövetség (DGB) közösen készítették elő a döntéseket.

Az intézkedések nyomán (bár valószínűleg azoktól függetlenül is) fellendült a konjunktúra. Nemcsak a teljes foglalkoztatottság valósult meg, hanem munkaerőhiány lépett fel, és gyorsan nőtt a vendégmunkások száma. 1971-ig elérte az 1,8 milliót.

A konjunktúrát két tényező is táplálta és tette néhány éven át tartóssá. Az egyik a hatalmas tőkekinálat, a másik az a tény, hogy a piac élénk maradt.

A piac egyrészt a belső kereslet növekedése, másrészt az exportlehetőségek nagyarányú bővülése nyomán élénkült. A hazai vásárlóerőt főleg a bérek emelkedése fokozta. Az SPD/FDP kormányzat eleinte maga is támogatta ezt a folyamatot, ha nem is olyan mértékben, mint amennyire a munkavállalók szerették volna. 1970

elején bérsztrájkok robbantak ki országszerte, a szakszervezetek 12%-os általános béremeléseket követeltek. A munkáltatók szervezetei ennek a felét megajánlották, és arra figyelmeztettek, hogy a béremelés gyorsuló áremelkedéseket von maga után, ami viszont „elviszi” a bérnövekményt. Kemény összecsapások és társadalmi viták után a nominál bér 1969 és 1974 között jó 40%-kal nőtt.

Utalni kell a gazdaság külpiazi „kiszolgáltatottságára”, különösen az energiahordozók iránt. Nyilvánvaló, hogy az atomenergia-termelés növekedése ellenére is a hőenergia a meghatározó. Az ugyancsak rendkívül gyorsan fejlődő vegyipar (részesedése az NSZK ipari termelésében 1970-ben 9,4%, világpiaci részesedése 1976-ban 17,9% – és ezzel második az Egyesült Államok mögött!) is egyre több kőolajat és olajszármazékot dolgozott fel. Az NSZK kőolaj-felhasználása 1973-ban már 134,6 millió tonna, saját termelése azonban csupán 6,64 millió tonna volt. A különbözetet importból fedezték. Ugyancsak importra szorult a nyugatnémet gazdaság más alapanyagokból.

A bruttó hazai termék értéke (GDP) folyó árakon 1970-ben 679 milliárd, 1975-ben 1034,9 milliárd márka volt és ezen belül a szűkebben vett feldolgozó ipar a GDP felét adta. Mindez csak a külpiazi forgalom növelésével volt lehetséges. Az NSZK bruttó hazai termékének 18,8%-a 1969-ben külpiacon értékesült, és ez az érték ezután is fokozatosan nőtt. Még az 1975-ös „rossz” évben is 23,6%-át exportálták az ipari termelésnek.

Ezekkel az eredményekkel az NSZK a tőkés világ egyik legnagyobb külkereskedője lett.

A látványos eredmények és a lendületes gazdasági növekedés mögött azonban ellentmondások húzódtak meg. Nyilvánvaló, hogy a gazdaság „túlfűtöttsége” hosszú távon súlyos gondokat okozhat és válsághoz vezethet. Nyilvánvaló, hogy különösen a racionalizálás túltermelést okozhat. A kereslet és a kínálat egyensúlyának felbomlása elindíthatja az inflációt, ami viszont már politikai okokból is veszélyes, hiszen elsősorban a bérből és fizetésből élőket, köztük is a szegényebbeket sújtja.

A kormányzat különböző terveket dolgozott ki, amelyekben vagy a kínálatcsökkentés elve (a beruházások visszafogása), vagy a keresletcsökkentés (a váráslóerő korlátozása) dominált. Fennállt továbbá az a veszély, hogy végső soron a munkanélküliség fog növekedni. Schiller gazdaságügyi miniszter azért mondott le, mert

a problémáknak ebből a komplexumból nem látott kiutat. Utóda, Helmut Schmidt mégis restriktív politikába kezdett, vállalva még a munkanélküliség esetleges növekedését is.

1973 decemberében hirtelen megtört a konjunktúra. 1974 elején a szövetségi kormány felülvizsgálta a restriktív politikát. Később. Az olajárrobbanás nyomán világméretű recesszió vette kezdetét, és az egyébként erős NSZK sem tudta kivonni magát hatásai alól. Komplikálta a helyzetet, hogy az NSZK egyébként is a konjunktúraciklus „leszálló” ágába érkezett, a hatások összegződtek. Rövidesen az is kiderült, hogy ezúttal nemcsak könnyen tolerálható ciklikus depresszió kezdődik, hanem tartós strukturális válság.

A hetvenes évek elején tömegesen mentek csődbe a kisebb vállalatok, a nagyok pedig – a valódi piaci mechanizmusok esetleg számukra sem kedvező hatásait monopolárok tartásával, átcsoportosításokkal stb. kivédve – még nagyobbak lettek. A kiskereskedelem is szűkült. Az NSZK mintegy 1,5 millió vállalatából természetesen továbbra is csaknem 99% számított kis- és középvüzemnek, és ezek együttesen a vállalati forgalomnak kb. 60%-át adták. Jellemző továbbá az is, hogy a kisvállalkozások meglehetősen rugalmasak. A csődöket sokszor szanálás, ill. más összefüggésben szervezett új vállalkozás követte.

A nagyvállalatok és a monopóliumok nem voltak kitéve a kisvállalkozásokat tönkretévő hatásoknak. A problémákat részben saját rendszerükön belül „emésztették meg”, részben áraik révén áthárították a piacra.

A Szövetségi Kartell Hivatal felhívta a figyelmet „a piacgazdaság lassú eróziójára”. A szakszervezeti szövetség hiába remélte, hogy a bérek a termelékenység növekedésénél nagyobb mértékben emelkednek. A nagytőke a szabad verseny korlátozásával, inflációs áremelésekkel, külföldre településsel és racionalizálódással (tehát a munkaalkalmak csökkentésével) válaszolt. Az állam mindezzel nem tudott mit kezdeni, pontosabban kiszolgáltató helyzetben volt, mert végül is a gazdasági növekedés a nagyvállalatok termelőképességétől és expanziójától függött. 1973-ban felújították a kartelltörvényt, amely a fúziók ellenőrzését volt hivatva biztosítani, de kimondta, hogy fúzió lehetséges, „ha nemzetgazdaságilag vagy nemzetközi versenyképesség miatt ez fontos”. A tőke pedig mindig megtalálta az érveket ennek igazolására.

Az 1968 és 1976 között zajló koncentrációra jellemző, hogy míg

1968-ban a 100 legnagyobb német vállalat közül ötvennek az évi forgalma érte el vagy haladta meg az 1 milliárd márkát, 1976-ban már nyolcvannégynek. Közülük kilencnek az évi forgalma már a 10 milliárdot is meghaladta. Rendkívül magas szinten integrálódott a pénz- és termelőtőke is. A nagybankok (Deutsche, Dresdner, Commerz) holdingrendszerben is ellenőrizték a kapacitások jelentős részét. A tőkeintegrálódás általában konszern formációban valósult meg. 1972-ben a világ 50 legtőkeerősebb konszernje közül 18 volt nyugatnémet. (A legnagyobbak: I. G. Farben-Nahfolger, [benne Bayer, BASF, Hoechst], Thyssen-Mannesmann, Flick-csoport, [benne a Daimler-Benz], Volkswagen, Siemens, AEG-Telefunken, Ruhrkohle, Hoesch, Metallgesellschaft-Degussa, Krupp, Klöckner, Bosch.)

A folyamat másik meghatározó jelentősége a tőke nemzetközi szerveződése. 1975-re a világ 50 legnagyobb multinacionális csoportosulása közül nyolcnak a székhelye az NSZK-ban volt már.

Az NSZK a világ egyik legnagyobb tőkeexportőre lett. A tőke elsősorban a legnagyobb nyereségeket ígérő területekre áramlott. Első helyen az Egyesült Államokba. A hetvenes évek első felében az évi 3 milliárd márkás tőke kivitelnek 8–10 %-át tette ki. További preferált országok Kanada, Nagy-Britannia, a Benelux-államok, Franciaország és Svájc voltak. A második vonalban a dél-európai országok és a „fejlettebb” fejlődő államok álltak (Spanyolország, Olaszország, Brazília, India, Szingapúr stb.). Harmadsorban vette csak figyelembe a tőke a világ „szegény” övezeteit.

Az NSZK ugyanakkor óriási tőkét is fogadott. Legnagyobb része az Egyesült Államokból érkezett.

A nagyarányú gazdasági fejlődés megváltoztatta az egyes ágazatok, a munkaerőpiac, sőt a társadalom szerkezetét is. 1971 áprilisában 60 000 parasztgazda tüntetett Bonnban, a mezőgazdasági árak 10 %-os emelését követelve, hivatkozva arra, hogy emelkedtek a mezőgazdasági termelés költségei (gépek, vetőmag, műtrágya). Az EGK-ban 1962 óta szándékosan olyan parasztpolitikát folytattak, hogy a gyengébb termelők tönkremenjenek és csak az erős farmergazdaságok maradjanak fenn a mezőgazdaságban. Az ár-költség-olló megtette a hatását. Az NSZK-ban tíz év alatt a parasztság 3,3 milliós tömege 2 millióra apadt, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma pedig 0,7 millióra esett. 1972-től azonban a kormányzat már határozottan támogatta a mezőgazdaságot,

amelynek termelési értéke 20 milliárd márka körül alakult. Ezzel a bruttó hazai termék mintegy 3%-át adta. Rendszeressé vált a mezőgazdasági ártámogatás (1972-ben 8 milliárd márka) az exportképesség fokozására. Noha a nyugatnémet mezőgazdaság távolról sem fedezte a hazai szükségletet, számottevő mennyiséget exportált (a teljes kivitelnek kb. 2%-át).

A konjunktúra időszakában az NSZK sok vendégmunkást fogadott. 1973-ban már 610 000 török, 537 000 jugoszláv, 450 000 olasz, 250 000 görög, 190 000 spanyol vendégmunkás (közel egyharmad részük nő) dolgozott az NSZK-ban.

A vendégmunkások az NSZK-ban jelentősen magasabb élet-színvonalon élhettek, mint otthon, pedig nagyon kizsákmányolták őket. Azonos munkáért kevesebb bért kaptak, mint a hazai munkások. Többségük rossz lakáskörülmények között élt.

Az áttelepült családok 300 000 gyermeke semmiféle iskoláztatásban nem részesült, de tiltott gyermekmunkát végzett. Sújtotta őket a jogi és társadalmi megkülönböztetés is. Tartózkodási engedélyük rendőrségi szabályozástól függött. A vendégmunkából származó hatalmas profit lehetősége ösztönözte az „emberkereskedelmet”. Általánossá vált az ún. munkáskölcsönzés: a felhajtó kikölcsönözte a munkáltatónak a munkást. A szakszervezet 1972 januárjában „A német szakszervezetek és a külföldi munkások” c. dokumentumban követelte helyzetük javítását.

A szociál-liberális gazdaságirányítás a hetvenes évek első felében igyekezett folyamatos konjunkturapolitikát folytatni, eszközei azonban nem voltak elég hatékonyak a monopóliumokkal szemben és nem tudták ellensúlyozni a külső hatásokat sem. Végül is nem sikerült megvalósítani a tervezett struktúrapolitikát.

A TÁRSADALMI ÉLET FEJLŐDÉSE

Az NSZK lélekszáma ezekben az években kezdett csökkenni. Az idegenek számának növekedése átmenetileg elfedte ezt a jelenséget (1969: 60 millióból 2,4 millió, 1974: 62 millióból 4,13 millió külföldi). A munkaképes korosztályok fogyása ekkor még nem indult meg.

A modern ipari állammá váló NSZK társadalmi fejlődését a háború óta általában az önálló árutermelők (kisiparos, kereskedő, paraszt) számának csökkenése, és ezzel összefüggésben a bértől

való függés általánossá válása jellemezte. E jelenség mögött azonban az állammonopolista kapitalizmus rendszerében olyan lényeges különbségek érzékelhetők, hogy a társadalmi fejlődés általános minősítése a legfontosabb tendenciák tisztázására meglehetősen nehéz feladat volna. A foglalkoztatottak közül mintegy 12 millió vehető klasszikus értelemben munkásnak, míg 10 millió az alkalmazottak száma. Az a felfogás azonban, amely szerint az alkalmazottak csoportja a munkásosztályhoz tartozik, annak sajátos rétege, nem helytálló, mert jelentős részük nem közvetlenül függ a tőkétől (például állami alkalmazottak), más részük pedig ugyan elsősorban bérből él, közvetlenül a tőkétől függ, de egyúttal maga is tőketulajdonos (pl. részvényei vannak). Ismét más elbírálás alá tartoznak azok a vezetők (menedzserek), akik egyértelműen bérből élnek ugyan, de érdekeik teljesen integrálódtak a tőkével.

A szorosabb értelemben vett munkásosztály rétegződése is sajátos. 1970-ben a munkásság 68 százaléka végzett közvetlenül produktív munkát (gépmunkások és kisegítők). A magasan képzett szakmunkások jelentős része elsősorban saját beilleszkedésén munkálkodott, és nem kereste az összeütközést a munkaadóval. A kollektív szellem legfeljebb rétegszolidaritásban nyilvánult meg.

Általánossá vált az a megítélés is, hogy a tőke úr ugyan, de nem, vagy csak egyre kisebb mértékben kizsákmányoló, hiszen az állam keményen ellenőrzi a profitot, annak jelentős részét elvonja és szociális csatornákon keresztül a dolgozókhoz juttatja, a profit másik része pedig a termelés elengedhetetlen bővítését szolgálja (ami újabb és újabb munkaalkalmakat, kedvezőbb béreket, még bőségesebb áru kínálatot stb. jelent). A munka a bér, a javak megszerzésének eszközévé vált, a javak pedig óriási mennyiségben és választékban, hatásos reklámmal ajánlva hajtották előre a munkát. Erősen hatottak a polgári magatartásminták.

A társadalomban nincs egyenlőség. Ez nyilvánvaló volt a kisember számára, ám ezt természetesnek ítélte. A felemelkedés a szerencse és az egyéni ambíciók (főleg tanulás) függvénye lett a szemében. Az SPD-program megvalósításától sokan vártak változást, de szenzációkat nem. Az SPD azonban már régen felszámolta osztályképviseleti jellegét. A munkásság érdekképviseleti intézményei a szakszervezetek, elsősorban a DGB, a Német Szakszervezeti Szövetség voltak. Ezekbe 16 iparági szakszervezet integrálódott (legnagyobb köztük a Fémipari Szakszervezet, az IG-Metall).

A szakszervezetek a kollektív szerződésekkal és „beleszólási jog” kiterjesztésével kívánták érvényre juttatni a munkásérdekeket, de lehetőleg kerültek a konfrontációt. A beleszólási jogot az üzemi tanácsokba, illetve felügyelő bizottságokba delegált munkásképviselek útján lehet érvényesíteni. A kérdés csak az volt, hogyan alakuljon e testületek összetétele. Ezidőben az 50%-os képviselet került napirendre. A munkásképviselet azonban valójában eszközül szolgált arra, hogy a „munkásság integrálódjék a demokratikus társadalomba” (Heinz Oskar Vetter, a DGB elnöke nyilatkozata).

1970-ben és 1971-ben körülbelül kétezer bérsztrájk fejezte ki a munkáskövetelések komolyságát. A bérek – mint erre már utaltunk – látványosan emelkedtek is, de nem sokkal később a Munkaadók Szövetsége és az Iparszövetség közbelépése miatt a kormány, sőt a DGB is „józanságra” szólította fel a munkásságot, az infláció növekedésére, illetve a gazdasági növekedés lefékezésére hivatkozva. Ennek következtében valóban lassult a béremelés, sőt a reáljövödelmek emelkedése meg is állt. Kétségtelen azonban, hogy a szakszervezetek – bár lojálisak a rendszerhez – közvetlenül védik a munkásérdekeket. Az érdekképviselet lényegében anyagi és szociális érdekképviseletet jelentett, és a munkásság zöme ezt is várta el a szakszervezetektől. A nagyarányú munkásmegmozdulások a szakszervezet iránti elégedetlenséget is kifejezték, de nem volt politikai tartalmuk, vagyis rendszerellenes élük.

Általános volt a megítélés, hogy aki dolgozik, annak lesz is megélhetése, aki viszont nem dolgozik, maga tehet róla. A „teljesítményelv” ellen sok jeles személyiség emelte föl a szavát, köztük olyan írók mint Heinrich Böll, Günter Grass, Hans-Magnus Enzensberger, Martin Walser és mások. A vallásos világnézet jelentősen teret veszített, ám a modern polgári szemlélet nem fogalmazott meg egy új humanizmust. Integrált modern munkástudat sem alakult ki.

A társadalom másik pólusán ugyanakkor rendkívül tudatosan és szervezeten halmozták a kiváltságokat. Az NSZK „szupergazdagjai” (kb. 2000 család) minden eszközzel törekedtek lehetőségeik konzerválására, sőt kiterjesztésére. A társadalom azonban lényegében elfogadta, hogy a „szupergazdagok” önregeneráló jólétének elfogadása biztosítja az egész társadalom viszonylagos jólétét (tehát a vállalkozók a társadalmi munkamegosztásban „vállalják” a szervezés és az irányítás egyébként nem könnyű és „piszkos” munkáját).

Megoldatlan volt a lakáskérdés. Még mindig közel egymillió ember lakott szükséglakásban és a lakások harmadrésze sürgős felújításra szorult. Virágzott az üzérkedés és az uzsora.

Sajátosan alakult a nők társadalmi szerepe és megítélése. A hetvenes évek elején az NSZK-ban a keresők 34 %-a volt nő, akik főleg a szolgáltatásban helyezkedtek el, illetve elég nagy számban dolgoztak (főleg alsófokú) oktatási területen. Alig több mint negyed-részüik végzett szakképzettséghez kötött munkát (asszisztens, pedagógus, könyvelő, pénztáros stb.). Az EGK-ban 1961 óta béregyenlőségi törvények érvényesek, ám ez nem érvényesült egyértelműen. Csupán a magasabb kvalifikációt igénylő területeken nem volt megkülönböztetés, de nagyon kevés volt a vezető beosztású nő (egyetemen pl. a tanársegédek 20 százaléka nő, a professzorok között már csak 0,6 százalék).

BELSŐ REFORMOK

A szociál-liberális kormányzat komolyan gondolta, hogy szükség van a reformokra, de a megvalósításban nem értettek egyet a koalíciós partnerek. A másik – és talán még nagyobb – baj az volt, hogy nem volt átgondolt, távlati program. Nem voltak meg a reformok finanszírozásához szükséges alapok sem.

Napirendre került a nyugdíj, a betegbiztosítás és a munkanélküli segély ügye. A kormány elsősorban nem strukturális újításokat tervezett, hanem szélesíteni kívánta a részesedők körét, illetve a részesedések mértékét kívánta hozzáigazítani a „piac” követelményeihez. Az új nyugdíjtörvényt 1972 szeptemberében fogadta el a Bundestag. A nyugdíjkorhatárt (65 év) rugalmassá tette. Egyéni döntés alapján a férfiak már 63, a nők 60 éves korban visszavonulhattak. A törvény kimondta, hogy a nyugdíj nem lehet alacsonyabb, mint a minimális bér után kiszámított szint. Az áremelkedéseket gyorsabban kompenzálták és a nyugdíjjogosultságot kiterjesztették a szabadfoglalkozásúakra és háziasszonyokra is. Később 1972 szeptemberétől, a parasztsaládok kaptak nyugdíjemelést és az egyéni gazdák öregségi nyugdíját is felemelték.

Betegség esetén 1969-től a munkaadó 6 hétig a teljes fizetést adta, a továbbiakban a biztosítópénztár fizette a bér 75 %-át. 1972 elejétől a rendszert kiterjesztették a gazdálkodókra és az egyetemistákra is. (1976-ra a lakosság 92 %-a volt biztosított.)

Születtek olyan tervek, hogy a nyugdíjbiztosítást általános társadalombiztosítássá, a betegbiztosítást általános társadalmi egészségbiztosítássá („egészségügyé”) fejlesszék, de a CDU/CSU azzal érvelt, hogy „túlkapásokra vezetne és züllesztené a munkaerőpiacot”, és hogy „maradjon meg az egyéni felelősség” elve mindenkinek önmagára.

Munkanélküliség-alapra a munkaadók és munkavállalók fele-fele arányban 2–2%-ot fizettek a bér után. Ezidőben a munkanélküliség alacsony szintje miatt a segélyek kifizetése nem okozott gondot.

A szociális biztosítás kiterjesztésével szociális célokra a bruttó hazai termékből 1970-ben 25,5, 1975-ben 31,1%-ot fizettek ki.

A nagyobb egyenlőség elvét szolgálta (volna) a vállalati beleszólási jog fejlesztése. A szakszervezet célja az volt, hogy a beleszólást (a felügyelő tanácsokban 4–4 munkaadó és munkavállaló + 1 semleges személy vesz részt) kiterjesszék minden vállalatra. Az SPD támogatta ezt a megszorítással, hogy a munkahelyek betöltésével kapcsolatban csak tanácsadói jog érvényesüljön. Az FDP azonban határozottan a munkaadók túlsúlyát ajánlotta, a CDU pedig a párt 1973-as hamburgi kongresszusán a vállalkozók és a vezető alkalmazottak külön képvisellete mellett döntött. Közben 1972 januárjában megszületett az a törvény, amely szerint a vállalati tanácsok csak tájékoztató és tanácsadási jogkörrel bírnak, illetve beleszólásuk csak szociális ügyekben lehet a vállalati döntésekbe.

A reformterveket társadalmi vita kísérte. Különösen nagy vita bontakozott ki a 218. §, az abortusztörvény körül. A törvény ellenzői „határidős megoldást” javasoltak: a terhesség első három hónapjára engedélyezzék a beavatkozást. Az ellentábor szerint a módosítás serkentené a magzatelhajtási szándékot. Csupán az ún. „etikai-orvosi indikációt” fogadták volna el, azt is csak nagyon indokolt esetben. 1974. június 5-én a Bundestag elfogadta a határidős tervet, de a CDU elnöksége az Alkotmánybíróságnál fellebbezett ellene. A törvény végrehajtását felfüggesztették és a módosított etikai-orvosi indikációt alkalmazták.

A legnagyobb szabású és legbonyolultabb reformtervek az adóüggyel és a képzési reformmal kapcsolatban születtek. Mindkettő a társadalom minden tagját személyesen is közvetlenül érinti, és

messzemenő politikai összefüggései is vannak. Ezért heves viták és konfrontációk kísérték.

Az adóügy ellentmondásait és „igazságtalan” voltát már a hatvanas évek végén bírálták. Arra hivatkoztak, hogy sem az adóztatási rendszer, sem az egyes adótípusok struktúrája, sem a kettő újraelosztási funkciója nem egészséges. Igazságtalan teherelosztást prolongálnak és nem felelnek meg a „szabad verseny semlegessége” elvének. Az Adóreform-bizottságot még 1968 végén állította fel a pénzügyminisztérium azzal a céllal, hogy dolgozzon ki átfogó reformtervet. A bizottság javaslata alapján a kormány 1971. június 11-én döntött az adóreformról. A tervezett változtatások az adóbevételek szerkezetét érintették és összesen 3,2 milliárd márka többletbevételt irányoztak elő.

Az értéknövekedési adó (Mehrwertsteuer) 1968-ban váltotta fel a forgalmi adót. Lényege, hogy ezzel az NSZK rátért az összefázisú nettó adórendszerre, ami azt jelentette, hogy míg a régi forgalmi adó a teljesített forgalomból indult ki, az új adó a teljesítendő forgalomra épült (Soll-Umsatz). Ez a vállalkozó számára az adó előzetes levonását jelentette, a kisfogyasztók és bizonyos intézmények számára azonban fogyasztási adóként jelentkezett. Az adó mértéke 11 százalékos eredetileg, de éppen ezért (hogy ne sújtja a kisembereket) a legalapvetőbb fogyasztási cikkekre a kulcsot 5,5 százalékra mérsékeltek.

Külön gondot okozott az egész adórendszernek a többi EGK-országok rendszeréhez való közelítése. Alapelvként szerepelt az értéknövekedési adók egységesítése adóalap szerint, a fogyasztási adók kivetésének összehangolása, illetve a tőkemozgást befolyásoló adók kiegyensúlyozása, ám ezekre lényegében nem került sor.

Az ellenzék mindenesetre sokszor keményen ellenállt a kormány terveinek. Érthetően, mivel az adókérdés a haszon újraelosztásának legfontosabb elemeit foglalja magába. A középrétegek érdekeinek védelmében pedig az FDP fékezte a „szabadvállalkozást” veszélyeztetni látszó elképzeléseket. Az 1975. január 1-i adótörvény végül is tehermentesítette a legalacsonyabb fizetéseket. Az adóztatás családosoKnál 32 000, egyedül élőknel 16 000 márkás évi jövedelemnél kezdődött, de az adókulcs innen kezdve 22 %-ra emelkedett. A felső régiókban (250 000 márkánál nagyobb éves jövedelmekre) 56 %-os adót vetettek ki. A többletértékadót 13 %-ra emelték, de

végrehajtását elhalasztották 1978. január 1-ig. Szűkült az adómentesség lehetősége, de növekedett a tőke állami szubvenciója.

Még az adókérdésnél is szövevényesebb problémának bizonyult az oktatás reformjának ügye. Az NSZK-ban nincs egységes oktatási-képzési rendszer, a képzési kompetenciák szétaprózódtak, regionális (tartományi, kommunális) alapon szervezettek. Szövetségi szinten tulajdonképpen 1969 előtt nem szervezték. Nem véletlen, hogy a problémák olyan hálója jött létre, hogy párját ritkítja az oktatás történetében.

Az NSZK oktatási rendje a hatvanas évek végén sokak szerint már semmilyen szempontból nem felelt meg. Egyes szakértők „katasztrófát” emlegettek. Elviselhetetlen nyomás nehezedett például a felsőoktatásra, amelynek kereteiben 1968/1969-ben már közel 400 000 fiatal készült „az életre”, de az igények messze felülmúlták a lehetőségeket, és a legtöbb pályán „numerus clausus” volt érvényben. Akkoriban az ifjúság 13,5%-a jelentkezett egyetemre (1980-ra 25%-kal számoltak), de a feltételek ehhez hiányoztak. Nem volt jobb a helyzet más szinteken sem. A 3 millió kisgyermekre csak 1 millió óvodai férőhely jutott (18 000 óvoda volt kommunális kezelésben vagy jóléti intézmények, illetve magánvállalkozók kezén) és minőségi problémák is adódtak. Óriási volt a káosz főleg a középfokú oktatás szintjén, ahol szinte követhetetlen kuszaságban működtek különféle típusú iskolák. Az új kormányban megalakult az egységes Oktatási és Tudományügyi Minisztérium Hans Leussink vezetésével, és már 1969 decemberében előterjesztett egy 10 pontos rövid távú és egy 14 pontos távlati programot. 1970. június 25-én a szövetségi kormány és a tartományok megállapodásával megalakult a Szövetségi Tartományi Oktatástervezési Tanács (Bund-Länder Komitee für Bildung – BLKfB), amelynek határozati joga is volt tartományi beleegyezéssel. Az volt a cél, hogy lehetőleg egységes képzési rendszert fejlesszenek ki, és a tartományi oktatási hatóságok alkalmazkodjanak a kimunkálendő központi koncepcióhoz. Az 1965 óta működő Német Képzési Tanács (Deutscher Bildungsrat – DBR) 1970-es áprilisi tervezete az óvodásoktól a felnőttoktatásig terjedő reformot javasolt. Különösen nagy szerepet kapott ebben a tervben a középfokú oktatás, elsősorban a pályairányítás.

1973 őszén készült el a BLKfB tervezete, mely figyelembe vette a DBR-tervet is. A vázolt elképzelésekkel kapcsolatban azonban

az ellenzék rendre fenntartásokkal élt. Leginkább a középiskolai integrációs terveket bírálták, mondván, hogy ezzel a tehetséges gyerekek hátrányba kerülnek, a gyengék „olcsó érettségihez” jutnak. Túl nagyok lesznek az iskolák, nem lesznek osztályközösségek, éppen a kormányzattól remélt szociális integráció esélyei csorbulnak és felületesé válik a tanár–diák viszony.

Különleges hangsúlyt kapott a főiskolai reform ügye. Vitatott volt a „numerus clausus”, az egyetemek és főiskolák szervezeti rendje és a tanulmányi munka kérdései. A felsőoktatás szervezeti felépítésével kapcsolatban nagyon sok terv született. A legvitatottabb az egyetemes főiskolák (Gesamthochschule) koncepciója volt, amelyet az SPD Művelődéspolitikai Bizottsága dolgozott ki. Az elképzelés lényege, hogy teljes képzést nyújtó főiskolákat kell szervezni: kooperatív alapon, vagy szervezetileg teljesen integrálni az egyetemeket a főiskolákkal! Az egyetemek ellenálltak, mondván, hogy nincsenek valódi szakmai és tartalmi kooperációs lehetőségeik a főiskolákkal.

A főiskolai kerettörvény-tervezetet, amelyet a BLKfB készített, 1972. június 8-án tárgyalta a Bundestag. Az ellenzék az egyetemes főiskolai tervet erősen támadta, illetőleg csak a kooperatív modellt fogadta el a javasolt integráció helyett. A később (1975 decemberében) elfogadott kerettörvény a főiskolák önkormányzatával és a tanulmányi rend kérdéseivel foglalkozott, de a döntést meghagyta a tartományi törvényhozás jogkörében.

A Gesamthochschule végül is nem vált meghatározóvá az NSZK felsőoktatásában, és csak kísérleti szinten vállalkoztak bevezetésére.

A képzési reform kérdéseinek felvetésével, ha nem alakult is ki egységes szemlélet, mégis előrehaladt a képzés ügye. 1975-ig évente 15%-kal növekedtek az oktatási kiadások és látványos volt a mennyiségi növekedés. 1975-ben például már 792 000-en részesültek felsőfokú képzésben, gyorsan növekedtek az ösztöndíjak (1972-ben életbe lépett a „képzési támogatás”-törvény, és 1976-ig már 10 milliárd márkát fizettek ki ilyen célra). Az ösztöndíjak növelése lehetővé tette a szegényebb, illetőleg kulturálisan hátrányosabb helyzetű csoportokból származó fiatalok nagyobb arányú részvételét a felsőoktatásban. Új egyetemek nyíltak Dortmundban, Augsburgban, Brémában és több főiskola emelkedett egyetemi rangra. 1972-ben az NSZK-nak már 42 egyeteme volt.

A szociál-liberális koncepció nagyszabású infrastrukturális fejlesztési programokat is előirányzott a regionális egyenlenségek felszámolására. Tartományi beruházások indultak, melyek szövetségi támogatást kaptak, és nagyarányú építkezések és felújítások kezdődtek országszerte.

A tömeges építkezés azonban, bár nagyon sok fontos eredményt hozott (iskola, kórház, út, lakás), új ellentmondásokat is értelt. Lakótelep épült kertváros helyére, ipartelep lakókörnyezetbe. A lakosság egyre nagyobb csoportjai kifogásolták a döntések antidemokratizmusát, az előzetes társadalmi konzultációk hiányát. Ugyancsak szándéka volt a vezetésnek a döntések levitele kommunális szintig, ám a bürokrácia inkább akadályozta ennek megvalósulását. A már említett polgári kezdeményezések (iniciatívák) a folyamatok korrekciójára törekedtek helyi érdekvédelmi akcióikkal. Elsősorban a környezet kérdései kerültek előtérbe. Amikor a kormány 1973-ban nagyszabású atomenergia-programot határozott el, melynek keretében 1976-ig 6,1 milliárd márkát ruháztak volna be atomerőművek építésébe, a környezetvédő csoportok, főleg a kijelölt építési körzetekben az ellenállás mellett döntöttek. A környezetvédő és növekedésellenes mozgalom ezután egyre gyorsabban fejlődött.

A belső reformok mérlege végül is felemás. Kétségtelen, hogy bevezetésükkel széles rétegek életszínvonala kedvezően módosult, a leghátrányosabb helyzetűek egzisztenciális kiszolgáltatottsága mérséklődött, de a változások elsősorban mennyiségiak voltak. Annyi minőségi következménnyel mégis jártak, hogy az NSZK-ban általánosságban létrejött egy új társadalmi konszenzus.

A TERRORIZMUS ÉS A „RADIKÁLIS RENDELET”

Ebbe a folyamatba azonban nem integrálódott mindenki. A rendszert sokan bírálták ösztönösen és szenvedélyesen vagy elvi alapon, tudományos módszerekkel. A bírálók leginkább Willy Brandt „Merjünk több demokráciát” elvének hitelét kérték számon, és a demokratizmus beszűkült voltára utaltak. A leglátványosabban mindenesetre a terroristák fordultak szembe az általuk teljesen elvetett és tagadott viszonyokkal.

A terrorizmus gyökerei a hatvanas évek diákmozgalmaihoz nyúlnak vissza. Az akkor megfogalmazódott remények a társadalom

közelebbi forradalmi átalakítására azonban rövidesen szertefoszlottak, és bár a diáklázadások felhívták a figyelmet bizonyos megoldásra váró problémákra, társadalmi szinten mégis egy új konszolidáció indult meg. Az ifjúság egy meglehetősen szűk rétege ezzel nem békélt meg, s köztük az új típusú forradalmi harc gondolata vert gyökeret: az államhatalom aktív rombolásával kell elérni a társadalmi változást. Benno Ohnesorg egyetemista 1967. június 2-i halálára emlékezve indult a „Június 2. Mozgalom”, amely a terrorizmus első szervezeti keretét adta. 1968 áprilisában a polgári értelmiségi családból származó, korábban újságíróként, akkoriban szociális gondozóként dolgozó 25 éves Andreas Baader és élettársa, a korábban az SPD baloldalán politizáló 28 éves tanítónő, Gudrun Ennslin, felgyújtottak két frankfurti áruházat. Ezzel az aktussal – úgymond – „fáklyát gyújtottak” jelzésként egy forradalom elindításához. Tettüket az akkor 32 éves, egyébként kiváló intellektusú és érzékeny szociális gondolkodású újságíró (a *Konkret* munkatársa) Ulrike Meinhof a „forradalmi önmegvalósítás” tetteként üdvözölte és Horst Mahler ügyvéddel együtt támogatta őket bírósági tárgyalásuk idején. A Frankfurter Tartományi Bíróság 3 év börtönre ítélte Baaderékat, de jogerőig szabadlábra helyezte őket. Ezután az elítéltek eltűntek, de Baadert 1970 áprilisában a rendőrség ismét letartóztatta, és megkezdte büntetése letöltését. A közben végleg a radikálisok oldalára állt Ulrike Meinhof, aki az új mozgalom fő ideológusa lett, május 14-én sikeres fegyveres akciót szervezett kiszabadítására.

Ezzel megkezdődött a terroristák városi gerilla háborúja a rendszer megdöntéséért. 1971-ben megszervezték a „Vörös Hadsereg Frakciót” (Rote Armee Fraktion – RAF) és áprilisban közzétették politikai kiáltványukat, amelyet Meinhof szerkesztett. Ebben kifejtették, hogy a valamikori diákmozgalom utódjának tartják magukat. Kifejtették, hogy „a városi gerilla azt jelenti: nem hagyjuk, hogy a rendszer által gyakorolt erőszak demoralizáljon bennünket... A mozgalom célja, hogy az állami apparátust egyes pontokon szétrombolja, helyenként megszüntesse és a rendszer mindenhatóságáról és sérthetetlenségéről szóló mítoszt szétzúzza.” A harc anyagi feltételeit erőszakos eszközökkel kell biztosítani. Az 1970 nyara óta sorozatos robbantások és bankrablások 1972-ben értek a csúcspontra. Májusban támadást intéztek a frankfurti amerikai katonai főhadiszállás ellen, a karlsruhei Alkotmánybíróságnál,

a hamburgi *Springer* sajtóközpontnál robbantottak és megtámadták a heidelbergi amerikai főhadiszállást. Az akcióknak sok halálos áldozata volt. A rendőrség rendkívüli erőfeszítései nyomán júniusban elfogták a „kemény mag” valamennyi tagját. Ezzel a terroristák ún. „első generációja” lebukott.

A terrorizmus belpolitikai vihart kavart. A jobboldali ellenzék a kormányt tette felelőssé a terrorizmusért, sőt azzal vádolták Brandtékat, hogy maguk is támogatják e mozgalmat. A jobboldali *Die Welt* „az igazi felelős a szocializmus, a bombák feltárták természetét!”. A kormány természetesen egyértelműen a terrorizmus megfékezésére törekedett, de óvott a szenvedélyek felszításától. Heinemann, aki a tv-ben maga akarta megadásra felszólítani a tetteseket, Brandt éppen ezzel tartotta vissza. A szakszervezetek, a „jusók” és a kommunisták határozottan elutasították a terrort, de arra is utaltak, hogy háttérben megoldhatatlan problémák húzódnak meg.

A Bundestag 1972 júliusában alkotmánymódosítást fogadott el, amely a rendőri közbelépés lehetőségeit kibővítette, lehetővé tette a Szövetségi Bűnügyi Hivatal rendkívüli részlegeinek megszervezését és a terroristák ellen folytatott küzdelem hatékonysága érdekében kiszélesítették az alkotmányvédelem feladatait. E szigorításokat a baloldal azért bírálta, mivel az új elvek alapján nemcsak a terroristák, hanem minden törvényes baloldali erő ellen is fel lehetett lépni.

A terrorizmus további alakulásában két tényező vált fontossá. Az egyik, hogy az új bűnöző generáció egyre inkább kereste a kapcsolatot a nemzetközi terrorizmussal és összeköttetést alakított ki dél-amerikai és palesztin bázisokkal.

A másik sajátosság, hogy a bebörtönzött vezetők ügyvédek segítségével, kihasználva a nyugatnémet perrendtartás túlságos liberalitását, a börtönből is vezethették a mozgalmat. Az ügyvédek végezték az információs és koordináló munkát. 1974 szeptemberében 59 bebörtönzött terrorista éhségsztrájkot kezdett. Közülük meghalt Holger Meins, és ezzel újra elszabadult a terrorhullám. November 9-én agyonlőtték Günter von Drenkmannt, a nyugatberlini bírósági kamara elnökét. A terroristák közölték, hogy a „nép ítéletét” hajtották végre.

Ezzel a terrorizmus új szakaszába lépett.

A demokratizmus kibontakozásának pozitív megítélését súlyosan

megterhelte az NSZK-ban az 1972. január 28-án kiadott ún. „radikális rendelet” (Radikalenerlaß), amelyet Willy Brandt kancellár és a tartományok kormányzói írtak alá. Az SPD már korábban határozottan elhatárolta magát minden következetes baloldali erőtől, elsősorban a kommunistáktól. Erőteljesen hangsúlyozták a szociáldemokrácia és a kommunizmus ellentétét, deklarálván, hogy a „szociáldemokrata és a kommunista politika alapvető különbsége nem a tulajdonviszonyokban van, hanem a jogállam és az önkény, a szabad demokrácia és a pártidiktatúra különbségében”. Már 1970 őszén megtiltották az SPD-tagoknak az együttműködést a kommunista párttal (DKP), Nyugat-Berlin Szocialista Egységpártjával (SEW), a Szocialista Német Dolgozó Ifjúsággal (SDAJ), és a Szabad Német Ifjúsággal (FDJ). 1971 novemberében az SPD vezette hamburgi szenátus kezdeményezte, hogy a közszolgálatból távolítsanak el minden szélsőséges „államellenes” elemet. Így került sor a rendelet kiadására, amellyel tartalmat akartak adni a már rég-
gen érvényben levő tisztviselői kerettörvényeknek is. Tisztviselőnek csak az alkalmazható – mondja ki ez a törvény –, aki biztosítékot tud adni afelől, hogy mindig az alkotmány szellemében, a szabad demokratikus rendszerért fog tevékenykedni. Elkezdődött az állami szolgálatban állók, illetve lépni kívánók ellenőrzése. A vizsgálatok szélsőségei gyakran politikai „boszorkányüldözésre” emlékeztettek. Különös gyanakvással kezeltek minden baloldali megnyilatkozást vagy kritikát. Külön problémát jelentett, hogy az ún. akadémiai állásokról szinte kizárólagosan az állam dönt mint munkaadó és mint a képzés irányítója, így sok jelentkezőnek egyáltalán semmi esélye sem maradt választott hivatása gyakorlására. Az NSZK-ban az állami szolgálatban levőknek csak egy része „visel felségjogot” (kormánytisztviselők, hivatásos tisztek, rendőrök, akiktől elvárható a nyílt lojalitás), a többséget jelentő vasutasok, postások, ápolónők, tanárok stb. esetében érthetetlennek tűnt az ideologizált szigorúság, illetve a „hűség aktív bizonyításának” kötelme.

A hivatás gyakorlásának tilalma (Berufsverbot) egyre élesebb kritikát váltott ki mind bel-, mind külföldön. Az NSZK rendőrállam, súlyosan sérti az egyén szabadságjogait – vélték sokan.

A bírálók joggal hivatkoztak arra, hogy lehetetlen egy legálisan működő párt (a DKP) tagjainak kirekesztése a közalkalmaztatásból csupán azért, mert a kormánypártok elveit nem fogadja el, és megindult egy társadalmi mozgalom is a rendelet ellen. Nyilvános

gyűléseken, a sajtóban, valamint petíciókban és küldöttségek mentésével követelték betiltását.

Az SPD egyre kínosabban érezte magát. Elkezdődtek a mentegőzések és magyarázkodások. Arra hivatkoztak, hogy az „alkotmányellenesnek tekintett pártok és egyéb szervezetek tagjai mindössze 0,06 ezreléket teszik ki a közalkalmazottaknak”, akik 3,5 millióan vannak, ez az arány tehát elhanyagolható. A helyzet ellentmondásosságát a kormányzat is érzékelte. Igyekezett kidolgozni a közalkalmaztatás feltételeinek egységes rendszerét. A Szövetségi Alkotmánybíróság 1975 májusában hozott ítéletében többek között kimondta, hogy a közszolgálatban állók „kötelezettsége magában foglalja az állam és az alkotmányos rend érdemi elismerését”. Ennek az ítéletnek alapján újabb törvényjavaslatok születtek, a vita azonban nem ért véget.

BRANDT LEMONDÁSA ÉS A SCHMIDT-GENSCHER KORMÁNY MEGALAKULÁSA

Az 1972 őszére előre hozott választások megerősítették helyén a kormánykoalíciót, de az SPD-nek szembe kellett néznie korábbi ígéreteivel. A hangsúly a belügyekre esett, ám ezekről különböző volt a párt egyes csoportjainak álláspontja és komoly frakcióellentétek keletkeztek. A baloldalon egyre aktívabban bírálták a kormányt a „jusók”, akiknek a Bundestagban 34 képviselő szimpatizánsuk volt és akik a 35 éven aluli szociáldemokraták 300 000-es tömegét képviselték. (Legjelentősebb képviselőik Karsten Voigt, Wolfgang Roth, Johann Strasser, valamint Heidi Wieczorek-Zeul és Klaus-Uwe Benneter voltak.)

A „jusók” már korábbi (1970: Bréma, 1971: Hannover) döntéseikben is követelték a társadalom megváltoztatását, a termelés társadalmi ellenőrzését és a dolgozói döntéshozatalt. 1973 márciusi Bad Godesberg-i kongresszusukon Wolfgang Roth bírálta a kormányt az osztályellentétek „elkenése” miatt és államosítást követelt.

Strasser azt fejtegette, hogy a „jusók” képviselőinek be kell jutniuk a párt felső vezetésébe. Kimondták, hogy együtt kell működni a kommunistákkal is, ha szükséges, ugyanakkor azonban elítélték a legradikálisabb csoportjukat, akik az állammonopol-kapitalizmus

megszilárdításával és revizionizmussal vádolták az SPD-t. A csoport 30 tagja ezután kilépett a pártból és a DKP-hez csatlakozott.

Az SPD végül is megőrizte egységét, és áprilisi hannoveri kongresszusán már csak taktikai okokból is győzött a pártfegyelem elve. A jusók lecsillapítására a vezérkar sokukat a vezetőségbe választotta. Herbert Wehner lemondott a pártelnökségről, de maradt frakcióvezető.

Az ellenzéket szorongatta a megújulás kényszere. Strauss ismételtén a frakcióközösség felbontásával fenyegetőzött és keményen támadta Barzelt, mint a vereség felelősét, aki 1973. május 8-án lemondott a frakcióelnökségről, kijelentette, hogy a kancellárjelöltségért sem indul és lemondott a pártelnökségről is. Utódja a parlamenti frakció élén Carl Carstens lett, aki 1961 és 1966 között külügyminiszterhelyettes, a nagykoalícióban pedig kancellári hivatali államtitkár volt.

Carstens 1914-ben született, jogtudós, aki főleg az ipari tőkés csoportok és a középosztály támogatását élvezte.

A CDU ezután június 12-én rendkívüli vezetőségválasztó kongresszust tartott Bonnban, ahol a párt új elnökévé Helmut Kohlt, főtitkárává pedig Kurt Biedenkopft választották. Megbízásukkal kapcsolatban az volt az általános vélemény, hogy az új vezetés pragmatikus vonalat fog követni.

Helmut Kohl 1930-ban született Ludwigshafenben katolikus családban. Apja városi adótisztviselő volt. Bátyja meghalt a háborúban. Kohl 17 évesen lépett be a CDU-ba, ahol őszinte lelkesedéssel követte Adenauer vonalát, amelyet magáénak vallott a későbbiekben is. Egyetemi tanulmányait Frankfurtban és Heidelbergben végezte, ahol 1958-ban doktorált. Hivatalos politikussá a rajna-pfalzi pártszervezetben vált. 1959-től képviselő volt a mainzi tartományi parlamentben, 1966-tól pedig a CDU tartományi elnöke lett. Közben következetesen építgette kapcsolatait, szervezte „csapatát”, elsősorban régi ismerőseire, volt iskolatársaira építve. Politikájának fontos eleme, hogy tudatosan kerülte a bizonytalan, távolabbi kilátásokat veszélyeztető helyzeteket. Nem vállalta a nagykoalíciós belügyministerséget, inkább maradt „vidéki”, de Pfalzban szilárdan megvetette a lábát, összefogva a szociáldemokrata vonalon haladó müncheni főpolgármester Hans-Jochen Vogel öccsével, Ber-

nard Vogellel, Heiner Geisslerrel (később ő lett a párt főtitkára) és volt diáktársaival, Waldemar Schreckenbergerrel, továbbá Kurt Biedenkopffal.

1973 őszén nagy sztrájkok voltak országszerte. Az olajválság következményeként felgyorsult az infláció. Brandt „nyugalomra és józanságra” intett. Kompromisszumok születtek mérsékeltebb béremelésekkel. Bár a nyugalom helyreállt, mégis fokozódni kezdett egy új feszültség, a társadalomban és az SPD-ben is úrrá lett a nyugtalanság. A dolgok „kezdték rosszul állni”, és Brandt korábban vitathatatlan népszerűsége gyorsan csökkent.

Közben az FDP-ben is váltásra készültek. A szövetségi elnöki tisztségről lemondó (1974 májusában lesz váltás) Heinemann helyére a kormánypártok Walter Scheelt jelölték, aki ezzel megválni készült pártelnöki tisztségétől. A kiváló liberális ideológus Hermann Flach főtitkár pedig váratlanul meghalt. A szabaddemokraták őszi tisztújításán a 46 éves Hans-Dietrich Genscher kapott előzetes megbízást a pártelnökségre, a főtitkár pedig Martin Bangemann lett.

Genscher „keleti származású”. Egyetemet Halléban és Lipcsében végzett, 1952-ig az NDK-ban élt. Áttelepülése után ügyvédeskedett és belépett az FDP-be. 1962-től a párt országos ügyvezetője, 1969-től miniszter. Szorgalmas, pragmatikus politikus.

1974 elején gyakran emlegették, hogy Brandt kancellár fáradt és nem elég erőyes.

1974. április 24-én olyan esemény történt, ami formailag indokolta a kancellárváltást. Letartóztatták Günter Guillaume-ot, a kancellári hivatal munkatársát, akit az NDK javára történő kémkedéssel vádoltak. Az ellenzék féktelen kampányba kezdett, azt hirdette, hogy a kormány vétkes könnyelműséggel veszélyeztette az állam biztonságát. Támadták Genscher belügyminisztert és a Szövetségi Hírszerző Szolgálatot az elhárítás megbízhatatlanságáért. A botrány hatására Brandt május 6-án bejelentette lemondását a kancellárságról, de május 8-án így nyilatkozott a tv-ben: „továbbra is elnöke maradok pártomnak és... az emberek és a béke ügyét szolgáló politikáért fogok harcolni”. Utódjának Helmut Schmidtet javasolta, akit május 16-án a Bundestag megválasztott szövetségi kancellárnak.

Helmuth Schmidt 1918-ban született Hamburgban. A második világháborúban légvédelmi tüzérként harcolt, majd közgazdasági tanulmányokat folytatott. 1946-ban belépett az SPD-be. 1947 és 1949 között a Német Egyetemisták Szocialista Szövetségének volt az elnöke. 1953-ban képviselő lett, majd 1961 és 1965 között szenátor Hamburgban, ahol kitűnt kiváló szervezőképességével. 1965-től ismét képviselő, majd 1967-ben – Fritz Erler halála után – az SPD parlamenti frakcióvezetője lett. 1968-ban a párt elnökhelyettesévé választották, 1969-től miniszter (hadügy-, pénzügy) volt. Személyét a tőke respektálta részben kiváló képességei, részben közmondásos „fukarsága” miatt. Atlantista beállítottságú, de a keleti politikában is korrekt szándékú politikusként ismerték.

Brandt „bukását” az ellenzék gyors hatalomátvételre akarta kihasználni, de az SPD fegyelmezetten hajtotta végre a kancellár-váltást és a kormányátalakítást. A legfontosabb változások az alábbiak voltak: Genscher kancellárhelyettes és külügyminiszter lett, a belügyminiszter Werner Maihofer, az igazságügyi poszt Hans-Jochen Vogelé lett. Az új gárda „technokrata” vonalvezetésűnek ígérkezett, kevesebb ideológiával, több pragmatizmussal.

Kétségtelen, hogy a Schmidt–Genscher-kormány hatalomra kerülésével új szakasz kezdődött az NSZK történetében. Schmidt kormányprogramja a „folytonosság és az összpontosítás” gondolatából indult ki. A megrendült gazdasági helyzetben a stabilitás biztosítására takarékossgot, átgondolt beruházási politikát és a „munkáltatók és dolgozók közös felelősségét” hirdette. A külpolitikával kapcsolatban azt fejtegette, hogy az enyhülésre szükség van, de feltétlenül a nyugati szövetségi rendszer talaján kell rá törekedni; korrekt módon folytatni a megkezdett keleti politikát is. Az NSZK – hangoztatta a kormányprogram – hajlandó ugyan további erőfeszítéseket vállalni az EGK-integráció fejlesztéséért, de „nem kívánja mások válságának terheit kiegynlíteni, és ha kell, egyedül járja útját!”.

A SCHMIDT-GENSCHER KORMÁNY TEVÉKENYSÉGE AZ 1980-AS VÁLASZTÁSOKIG

A GAZDASÁGI VÁLSÁG ÉS SZÖVŐDMÉNYEI

A válság kialakulásának alapvetően két oka volt. Az egyik, hogy az NSZK gazdaságában 1973 közepén tetőzött egy konjunktúra-ciklus és utána lényegében természetes módon lanyhuló-depressziós szakasz kezdődött. A másik fontos tényező az olajárrobbanás volt.

Az NSZK-ban a bruttó hazai termék (GDP) növekedésének üteme 1973 őszén csökkenni kezdett, egy év múlva pedig teljesen megállt, 1975-ben végig abszolút értékben is csökkent (éves szinten 3,4%-kal). A válság legerősebben az építőipart sújtotta, de a bányászat és más iparágak is megsínylették. A beruházások 1974-ben 8,1%-kal visszaestek az előző évhez viszonyítva, és 1975-ben további 4,1%-kal csökkentek.

A termelési válság fokozta a munkanélküliséget. A konjunktúra éveiben 1% alatt volt. 1975-ben elérte a 4,7%-ot és ott megállt. Ezúttal a magasabban képzett réteget is megrázta a válság. Erősen nőtt a részmunkaidős foglalkoztatás. 1975-ben 773 000 ember dolgozott rövidített munkaidőben, a munkanélküliek száma 1,5 millió. Egyre kevesebb vendégmunkást alkalmaztak. Sokan haza is utaztak, amit prémiumokkal igyekeztek elősegíteni. Az 1973-as 2,5 milliós vendégmunkástömeg 1975-re 2 millióra csökkent.

Emelkedtek az árak, az infláció 7,6%-ra emelkedett, de a magánfogyasztás csak 1974 elején csökkent kissé, egyébként nőtt, különösen 1975 végétől. A beruházások és építési tevékenység, valamint az export 1975-ös tartós csökkenésével azonban 60 milliárd márkás keresletcsökkenés alakult ki a piacon. A kiviteli lehetőségek szűkülése különösen kellemetlenül érintette a nyugatnémet gazdaságot. A negatív hatások végül is stagflációt eredményeztek.

A Schmidt-kormány határozott ellenakcióba kezdett. 1974 elején nagyarányú állami beruházásokat kezdtek, illetve közvetve támogatták a válságtól legjobban sújtott építő- és textilipart. Az igazi nagy akció azonban a decemberben induló „szövetségi konjunktúraprogrammal” kezdődött. Ennek keretében 1,13 milliárd márkát ruháztak be.

1975 februárjában az adó és a családi pótlék reformja nyomán

15 milliárd márkás belpiaci keresletnövekedés mutatkozott, az új, 5,7 milliárd márkás kommunális infrastrukturális és környezetvédelmi megrendelések további 10 milliárd márkás piacot képeztek. Ezekre már nem voltak elegendők a tartalékok, és az állami költségvetés gyorsabb ütemben nőtt, mint a bruttó társadalmi termék.

A kormány erőfeszítéseit és nehézségeit az ellenzék kárörömmel nézte és a bajok okát a hibás gazdaságpolitikában vélte felfedezni.

A konjunktúraélénkítő erőfeszítések nyomán 1976-tól ismét konjunktúraciklus indult, azonban továbbra is mutatkoztak olyan problémák, amelyek arra utaltak, hogy ezúttal nemcsak egy „normális” válságot vészelt át az NSZK, hanem strukturális átrendeződésekre kell számítani.

VÁLASZTÁSOK 1976-BAN

Az 1974-es tavaszi fordulat után a pártok ismét arcukat kialakítására törekedtek, illetve tömegbázisuk szélesítésén munkálkodtak. Az ellenzéki vezeték úgy értékelték a válság következtében kialakult állapotokat, hogy a tömegeknek a kormánypolitikával szembeni erősödő elégedetlenségét ki lehet használni a hatalomba való visszakerülésre. Valóban, 1974-ben a tartományi és kommunális választásokon az uniópártok előretörték, és az a lehetőség kínálkozott, hogy a Bundesratban esetleg 26:15 arányt érhetnek el, amivel végérvényesen akadályozhatnák a törvényhozást. A CSU – miután a párt októberben 62%-ot szerzett Bajorországban – november 18-án és 19-én Sonthofenben tartott kongresszust, ahol Strauss nem válogatta meg szavait: „A gazdasági bajok orvoslására az ellenzéknek nem szabad semmiféle receptet adni, hanem szüntelenül támadni és vádolni kell a kormányt... a lakosság érzelmeit fel kell korbácsolni. Félelmet, rettegést kell kelteni..., hogy az SPD és az FDP átengedi az állam irányítását közönséges és politikai gengsztereknek... politikájukkal véleményünk szerint a Szovjetunió nyugat-európai hegemonista törekvéseit támogatják.” A külpolitikát illetően a bajor miniszterelnök úgy fogalmazott, hogy „az európaiak teljesen degenerálódtak, kikerültek a történelem sodrából, elvárják, hogy az amerikaiak őrködjenek helyettük, behunyják szemüket a szovjet veszély előtt”, ezért „...a nyugat-európai országokat gazdaságpolitikai eszközökkel... kell vezetnünk. Európa sorsa a németek kezében van!”

A CDU 1975. május 23-án Mannheimben tartotta programadó kongresszusát, ahol elfogadták a Kurt Biedenkopf által kidolgozott „Alternative '76” című nyilatkozatot. Ebben fogalmazta meg a CDU hosszú évek után első programját, középpontjába állítva a „szociális kérdást”. Tőkések és dolgozók hatalmas szövetségbe szerveződtek, hogy... biztosítsák érdekeiket a társadalom szervezetlen csoportjaival szemben... (öreges, anyák, munkaképtelenek, fiatalok, segéd munkások) ..., akik alulmaradnak a szervezett csoportokkal szemben!” A CDU-külpolitika kiindulópontja, hogy az amerikaiak vietnami kivonulása és Kína nagyhatalmi fellépése nyomán új egyensúly kialakulása várható Délkelet-Ázsiában. Közben a Szovjetunió az enyhülést kihasználva mértéktelenül növelte katonai erejét. Nyugat-Európának egységes politikai nagyhatalommá kell válnia, amelyben az NSZK döntő szerepet vállalhat. A Kelettel szemben az „offenzív védelem” álláspontjára kell helyezkedni és nem szabad feladni az „össznémet” képviselő elvét. Különösen nagy súlyt kell helyezni az ideológiai ellenállásra, mert a szovjet propaganda a német társadalom vertikális szétzilálására tör. Nagy hangsúlyt kapott a harmadik világ problémája. Erőteljesen fejleszteni kell a harmadik világot, hogy partnerré válhasson – hangoztatta a CDU programja.

Az uniópártok a válság éveiben erőteljesen növelték befolyásukat a társadalom egyes rétegeiben (130 000 új tag), igen eredményesen az ifjúság soraiban. Az SPD csak a főiskolások körében őrizte meg előkelő helyét. Nem nőtt az „ifjúdémokraták”, a „judók” (az FDP ifjúsági szervezete) létszáma. Az ifjúság körében még fasiszta hajlamok is mutatkoztak, Nürnbergben például Karl-Heinz Hoffmann fegyveres kiképzésben részesített fiatalembereket, akiknek jelszava: „Véget kell vetni a demokráciának!”

Az SPD 1975 novemberében szintén Mannheimben tartotta programadó kongresszusát, és hosszú vita után elfogadták az „Orientierungsrahmen 1985” nevet viselő, 10 évre szóló dokumentumot, amelyben a „demokratikus szocializmus” szempontjait fogalmazták újra, mégpedig a szocialista országok gyakorlatával ütköztetve. A szociáldemokrácia – úgymond – szembeállítja a szabadság, az igazságosság és szolidaritás eszméit „a kommunista diktatúrával”. „Az igazságosság megvalósítja az egyén szabadságát, mivel azonos jogokat és esélyeket biztosít, a szolidaritásnak

pedig alapja a munkamegosztás és együttműködés szükségességének felismerése. Felelősséggel segíteni kell egymásnak a társadalmi hovatartozástól függetlenül. A tőke új minősítése így hangzott: „...a termelési eszközök magántulajdona és a piaci verseny messze-menően nélkülözhetetlen”. Ezzel „a godesbergi programban” még koncentrációellenesen kifejtett elveket elvetették. Az új program végkövetkeztetése: lehetséges a demokratikus szocializmus államok feletti rendszerének kiépítése az EGK-ba integrálódó Európában. Ez az új alternatíva a szocializmus és kapitalizmus között.

Általános külpolitikai határozat is született Mannheimben, amelyben első helyen a harmadik világ, majd a nyugati integráció kérdései következtek, és csak harmadsorban esett szó a keleti politika és az enyhülés kérdéseiről. Az Európai Közösség fejlesztésének fontosságát összekapcsolták az amerikai befolyás ellensúlyozásával, de hangsúlyozták, hogy a „primitív Amerika-ellenesség” értelmetlen, és hogy az atlanti szövetség és az európai integráció a külpolitika alapja marad. A katonai éberséget nem szabad csökkenteni, és a Bundeswehr fejlesztése folyamatos. A Szovjetunióval való kapcsolatokról Schmidt így nyilatkozott: „...a világbéke megőrzése minden más politikai feladatnál előbbre való. Mindkét fél békeakarata szilárd alap az NSZK és a Szovjetunió hosszú távú együttműködésére.”

Az FDP október 27—29. között Mainzban tartott kongresszusán Genschert megerősítették pártelnöki tisztségében, míg Bange-mann főtitkárnak távoznia kellett túlzott „jobbossága” miatt. Kiderült azonban, hogy a szabaddemokratáknál új megfogalmazásokra aligha lehet számítani. A liberalizmus értelmezésének modernizálására nem került sor.

1976-ban a parlamenti választások ügye állt az érdeklődés középpontjában. Az év elején elkezdődött egy új „északi”, szélsőjobb-oldali párt szervezése „Aktionsgemeinschaft Vierte Partei” [AVP] néven, de végül is elakadt. Az év elején Alsó-Szászországban a CDU ragadta magához a vezetést, áprilisban pedig Baden-Württembergben a CDU a náci múltú Hans Filbinger miniszterelnökkel az élen megelőzte az Erhard Eppler vezette szociáldemokratákat (56,7 százalékos abszolút többséget szerzett).

Az 1976. október 3-án tartott 8. Bundestag választásokon a szociál-liberális kormánykoalíció győzött, de nagyon szerény többsége

maradt. Az SPD 1,1 millió szavazatot veszítve 42,6%-ot ért el, az uniópártok 1,6 millió plusz szavazattal 48,6%-kal ismét a legnagyobb politikai csoportosulássá váltak. Az FDP is „életben maradt” 7,9%-kal. A Bundestagban a kormánykoalíció 253 (SPD: 214, FDP:39) mandátummal folytathatta munkáját. Az uniópártok 243 helyet (CDU:190, CSU:53) kaptak. Az eredményekkel egyik párt sem volt elégedett. Az uniópártok nyilvánvaló sikertelensége az SPD kormányzati problémáit lényegében nem csökkentette. Herbert Mies, a DKP elnöke a kommunista párt október 16–17-i düsseldorfi tanácskozásán figyelmeztetett, hogy az NSZK általában jobbra tart. E veszély ellen a parlamenten kívüli harc és összefogás fontosságát hangsúlyozta. A DKP addigra bizonyos szerény sikereket ért el, képviselők bekerültek néhány városi parlamentbe. 1976. december 13-án került sor az új kancellárválasztásra. Helmut Schmidt megbízatása nem került veszélybe, a kormány pedig Marie Schlei gazdasági együttműködési tárcájától eltekintve változatlan összetételben folytatta munkáját.

AZ NSZK KÜLPOLITIKÁJA A HETVENES ÉVEK MÁSODIK FELÉBEN

A hetvenes évek második felében az NSZK külpolitikai aktivitása elsősorban a nyugati integráció, az Egyesült Államok és egyre inkább a fejlődő világ irányában élénkült meg. A keleti politika lehetőségei a nyugatnémet megítélés szerint egyelőre kimerültek és a továbbiakban az addig elért eredmények „aprópénzre váltása” lett a cél (szinte szó szerint: kereskedelemmel, gazdasági együttműködéssel). Kivételt talán az NDK képezett, mivel az NSZK folytatni kívánta a „különleges kapcsolatok” politikáját.

Az Egyesült Államok a hetvenes évek közepétől – kibontakozva a vietnami konfliktusból – ismét erőteljesebben fordult Európa felé. Európa hagyományos vezető erői – először Nagy-Britannia, majd Franciaország – egyre inkább veszítettek súlyukból, miközben az NSZK óriási gazdasági potenciált fejlesztett ki, és politikai mozgástere is egyre szélesedett, egyre önállóbbá vált. Az Egyesült Államok európai politikájában egyre inkább az NSZK-ra támaszkodott.

Az NSZK szociál-liberális kormánya azonban – bár az atlanti érdekszövetség fontosságát vallotta – elsősorban az európai együttműködés fejlesztésén munkálkodott. Pártállástól függetlenül,

alapelv volt az „Európának nincs alternatívája” tétel és a „francia kapcsolat”. Különös esélyt kínált a két ország szoros együttműködésére Giscard d’Estaing kormányának megalakulása 1974 májusában, szinte azonos időben a Schmidt-kormány hivatalba lépésével. Mindkét fél a gazdasági érdekek prioritásait ismerte el és a válság megoldását szerezegyeztetésekkel és kompromisszumokkal kívánta elősegíteni. Franciaország rá volt szorulva az NSZK pénzügyi „megértésére” (főleg mezőgazdasága érdekében) és Jean Sauvagnargues külügyminiszter (volt bonni nagykövet) dolga lett érvényesíteni az új szempontokat az NSZK-hoz való közeledésben.

Bár nagyon távolinak tűnt a politikai integrálódás, több esetben is sikerült összehangolni a külpolitikai lépéseket (helsinki konferencia, spanyolországi, portugáliai, görögországi események megítélése). Az NSZK komoly erőfeszítésekre volt hajlandó az integrációért és gyakran tanúsított „önkorlátozó” magatartást, illetve súlyos pénzügyi konzekvenciákat vállalt. Az 1974-es olaszországi gazdasági összeomlást 5 milliárd márkás sürgős hitellel segített kivédeni, és a portugál „demokratizálódási folyamatot” is nagyvonalúan támogatta.

Az 1972-es párizsi közös piaci csúcsertekezleten elhatározott Európai Unió lehetőségeinek vizsgálatára állították fel az ún. Tin-demans-bizottságot, amely 1975 decemberében vázolt egy programtervet a lépésenként végrehajtandó európai integrációról, de nem vették igazán komolyan az érdekeltek, mert túl sok saját problémával küszködtek. Egyre eredményesebben működött azonban az 1974 augusztusában a Giscard és Schmidt által elhatározott és életre hívott Európa Tanács.

1976. szeptember 20-án a Tanács döntést hozott az Európai Parlament általános és közvetlen megválasztásáról (eddig a tagállamok parlamentjei delegálták oda a képviselőket, az NSZK 36 tagot a 142-ből). Az új Európai Parlament, amelynek hatáskörét bővíteni kívánták, 410 képviselőből áll, ebből az NSZK-ra 81 mandátum jut (ezen belül Nyugat-Berlinre 3 fő). Európa-szerte élénk propagandát fejtettek ki az ügy érdekében.

Az Európai Parlamentet az SPD különösen fontosnak tartotta saját „demokratikus szocializmus” koncepciójának terjesztése szempontjából. 1975. április 5-én megalakult az EGK Szociáldemokrata Pártszövetsége. A tagpártok közül az SPD volt a legerősebb, és bár más pártok – főleg a francia szocialisták – sok minden-

ben nem értettek egyet a német elképzelésekkel, erőltette, hogy „Nyugat-Európa legyen vonzó modellje a szocializmusnak”. Schmidt kijelentette: „Nekünk, akik Európa legerősebb szociáldemokrata pártjához tartozunk, nemcsak az a feladatunk, hogy harcoljunk a jobboldali reakció ellen..., feladatunk legfőképpen az, hogy... megerősítsük az általunk kínált alternatívát, a kommunizmussal szemben.” A nyugatnémet szociáldemokraták az európai szocialista találkozókra és a Szocialista Internacionálé kongresszusain (1976: Genf, 1978. november: Vancouver, 1980. február: Bécs) saját elképzeléseiket javasolták elfogadásra az egész világ számára.

Az Európai Parlament választásai 1979. június 7–10. között zajlottak. A részvétel alig haladta meg az 50%-ot, és a nagy hírverés ellenére nem talált igazán megértésre az egész akció. Az NSZK a két legnagyobb pártszövetségbe küldött képviselőket: a szocialistákhoz 35 főt, az Európai Néppártba 42 főt. A parlament megválasztásával túl sok nem történt ugyan, de az európai integráció olyan fórumot kapott, amely alkalmas időben még fejleszthetőnek bizonyulhat. A mandátumok birtokosai pedig otthon, a hazai parlamentekben sikraszállhattak az európai programokért.

Eredményesebbnek ígérkezett, hogy 1978. július 6-án Brémában a Közös Piac állam- és kormányfőinek értekezletén határozat született az európai pénzügyi rendszer megreformálására, és 1979 tavaszán megvalósult az Európai Pénzügyi Rendszer (European Monetary System – EMS), melynek alapján a tagországok 2,25%-os maximális ingadozás mellett egymáshoz igazították valutáik árfolyamát, illetőleg bevezették az Európai Valutaegységet, az ECU-t. Az új rendszerhez csatlakoztak a kölcsönös árfolyam-lebegtetést korábban elvető franciák is. Nem csatlakoztak viszont az angolok, akik rendszeresen tiltakoztak az ellen, hogy csak ráfizetnek a közös kódésre.

Az integráció alakulását a kommunisták a tőke nemzetközi szerveződéseként minősítették. A DKP az 1974-es brüsszeli nemzetközi konferencián a „Trösztök Európája helyett a dolgozók Európáját” jelszót fogadta el. Herbert Mies 1978-ban pedig feltette a kérdést: „Országunk dolgozóinak azt ígérték, hogy az NSZK belépése az EGK-ba csak előnyökkel jár, valójában azonban az árak folyamatosan emelkednek... a közös piaci monopolárok támogatása céljából nemcsak hús- és tejporhegyeket halmoznak fel, hanem gyakran

meg is semmisítik az élelmiszert... Kinek használ ez? Kizárólag a konszernek profitvágyának...”

Franciaország és az NSZK kezdeményezte 1975-től a fejlett tőkés országok csúcsértekezletét, a világméretű gazdasági tervezés érdekében. Az Egyesült Államok azonban ezt a fórumot egyre inkább saját céljaira igyekezett felhasználni. 1975. november 15–17. között a Rambouillet-ban tartott konferencia fő témái a kereskedelem szabadsága, illetve a valuták árfolyamai voltak. Az NSZK határozottan követelte a szabadkereskedelem biztosítását, fellépett a protekcionizmus és védővámok ellen. 1976. június 27-én és 28-án Puerto Ricóban a multinacionális hitelügyletek álltak a közép-pontban. 1977 májusában Londonban már erőteljesen érvényesült az az amerikai szándék, hogy a stabilizáció és a növekedés nemzetközi biztosításában az NSZK és Japán vállalják a „mozdony” szerepét. Schmidt azért ellenezte ezt, mert az infláció felgyorsulásától tartott és utalt arra, hogy az Egyesült Államok felelőtlen energiapazarlása veri fel az olajárakat, ezért inkább az amerikaiak takarékoskodjanak. 1978. július 16-án és 17-én Bonnban tartották azt a csúcstalálkozót, ahol Schmidt ígéretet tett Carternek, hogy a nemzeti termék 1%-a erejéig pótlólagos konjunktúraprogramot indítanak (13 milliárd márka), de cserébe megígértette az amerikai elnökkel, hogy az Egyesült Államok csökkenteni fogja olajbehozatalát, az egész fejlett tőkés világ pedig távlatilag felére igyekszik csökkenteni függőségét az energiahordozók importjából. 1979 júniusában Tokióban is ez volt a fő téma. Drasztikus olajimport-csökkentést határoztak el az európaiak (napi 10 millió barrelnél), és ezt a következő évben, júniusi velencei találkozójukon kiegészítették azzal, hogy 1985-ig további napi 4 millió barrel olajat váltanak ki alternatív forrásokkal és takarékossgal. Ezen a konferencián azonban már nagy hangsúlyt kapott a politika is: a résztvevők állást foglaltak a Szovjetunió afganisztáni politikája ellen.

Az Egyesült Államok továbbra is a mozgony és a konvoj elvét preferálta, azaz az NSZK és Japán élénkítse gazdaságát mesterségesen, és Schmidt hiába ellenkezett, mondván, hogy „túlbecsülik az NSZK erejét és lehetőségeit”. Az évtized végén határozottan érezhetővé váltak az NSZK-val szemben támasztott amerikai igények gazdasági, sőt politikai tekintetben is. A Schmidt-kormány ezt megpróbálta valamelyest ellensúlyozni a francia és egyéb európai kapcsolatok erősítésével, illetve a szocialista országokkal való együttműködés fenntartásával.

A nyugati politikában egyre nagyobb hangsúlyokat kaptak a fejlődő országokkal kialakított kapcsolatok. Az NSZK-ban napvilágot látott a „25 tézis a fejlődő országokkal való együttműködés politikájához” elnevezésű tervezet. Középpontjában a német magánvállalatok terjeszkedésének támogatása állt, illetőleg a szelektív együttműködés és fejlesztés, valamint a legszegényebbek közvetlen támogatása.

1975. február 28-án az EGK országai és 46 (afrikai, karibi, óceániai) fejlődő ország aláírták a loméi egyezményt. Ennek alapján a fejlődők exportcikkeik 96%-át vámmentesen vihetik be az EGK piacára. Létrehozták a „Stabex”-rendszert (stabil export), amellyel garantálták, hogy a világpiaci áringadozásokat egy kiegyenlítő alap képzésével (450 millió dollár 5 évre) kompenzálják, és így a fejlődő országok exportőrei biztosan tervezhetik bevételeiket. További fontos döntés volt, hogy az Európai Fejlesztési Alapból és az Európai Beruházási Banktól 3,6 milliárd dollárt szabadítottak fel, hogy abból a fejlődők fejleszthessék gazdaságukat. Az összeg után 1%-os kamat járt, illetve 80%-ban térítésmentes kölcsön.

Az NSZK támogatta a programot és még azt is hajlandó volt akceptálni, hogy a fejlődő országok áruikért szerettek volna magasabb árakat kapni, de nem fogadta el az „új világ gazdasági rend” követelését, hanem ismételten a „világpiac szabadságát” támogatta. A szabad piac nem megoldás a gyengén fejlettek számára. Ezt az ellentmondást a II. loméi egyezmény sem tudta feloldani.

A fejlett „északi” országok magatartása miatt azonban a fejlődőkkel való kapcsolat „süketek” párbeszédévé vált, ahogy azt Willy Brandt, a fejlesztés kérdéseivel foglalkozó Független Bizottság vezetője jellemezte. A „Brandt-bizottság” a Szocialista Internacionálé vancouveri kongresszusa után kezdte meg működését és jelentésében új nemzetközi munkamegosztást és elosztási rendszert, a finanszírozás integrált módozatainak kiterjesztését (Világbank, Nemzetközi Valutaalap a környezetvédelmi szempontok figyelembevételét sürgette, továbbá kifejtette, hogy jótékonykodás helyett közös érdekek alapján együttműködésre, a szocialista tábor bevonására van szükség, és állította, hogy leszerelés nélkül aligha van esély világméretű sikerre a „Dél” gondjainak enyhítésében.

A keleti politikában elsősorban a gazdasági szempontok kerültek előtérbe. A kereskedelem és együttműködés ígéretesen fejlődött, noha nem volt zavartalan, elsősorban az NSZK közös piaci kötődései miatt, de némileg a szocialista országok nehézkes adminisztrációja következtében is. Mindenesetre a hetvenes évek második felében az NSZK a szocialista országok első számú tőkés külkereskedelmi partnere lett. Egyes nyugatnémet cégek pedig nagymértékben váltak függővé a keleti kapcsolatoktól. Az 1973 óta folyó EGK–KGST tárgyalásokon lassú volt a haladás, mert a nyugatiak nem akarták „nemzetközi jogilag elismerni a KGST-t, hanem egyenként akartak szerződni a kelet-európai országokkal. 1976 februárjában a KGST kérte a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazását, a korlátozások és kvóták felfüggesztését és a szabad hitelezést. Az EGK azonban fenntartotta az eddigi gyakorlatot. Viták folytak Nyugaton arról is, hogy az egész keleti kereskedelem egyoldalú előnyöket biztosít a szocialista országoknak, mert növelni tudják exportkapacitásaikat, hitelhez és technológiához jutnak. A valóságban a Nyugat számára is nagyon előnyös lehetőségek adódtak e kapcsolatokból. Helmut Schmidt az 1976. áprilisi Európa-parlamentari vitában utalt is erre, kifejtve, hogy az 1975-ös recesszióban a nyugatnémet export általában csökkent, de 22%-kal nőtt a forgalom a KGST-vel, aminek hatása jótékonyan érvényesült. Gyakorlatban volt a COCOM-korlátozás, melynek értelmében a „kemény” (stratégiaileg fontos) termékeket kizárták a keleti piacról.

A keleti üzletben az EGK országok közül mindenesetre messze az NSZK vezetett: 1981-ben már (az NDK nélkül) 15,3 milliárd dollár értékben forgalmazott, ami külkereskedelmének 4,5%-át adta. Az NSZK a legnagyobb szabású üzleteket a Szovjetunióval kötötte. A kereskedelem értéke az 1975-ös 10,1 milliárd márkáról 1980-ig 15,4 milliárd márkára növekedett. 1980-ban már közel 2000 nyugatnémet vállalat volt érdekelt a szovjet piacon, közöttük jó néhány óriás (a Mannesmann évente 0,5 millió tonna acélcsövet, AEG-Telefunken turbinákat, kompresszorokat, a Salzgitter kohóberendezéseket szállított stb.). A kompenzációs és közös vállalkozások (kooperációk) keretében léptek be német cégek a kurszki elektromos kohómű, más erőművek és járművek (KAMAZ) kivi-

telezésébe, és sor került licenccserékre is. Multilaterális akciókba is kezdtek a felek (gázszállítás Iránból szovjet közvetítéssel az NSZK-ba, Franciaországba, Ausztriába) és vegyes vállalatokat is alapítottak, főleg a szovjet áruk nyugati értékesítésének elősegítésére. 1980 január végén a földgázüzlet kiterjesztéséről tárgyalt eredményesen német küldöttség Moszkvában. Még 1978 májusában Leonid Brezsnyev bonni látogatásakor 25 évre szóló együttműködési szerződést kötöttek a felek.

Az Egyesült Államok a Szovjetunió afganisztáni akciójának és a szovjet középhatósugarú rakéták telepítésének ürügyén embargóval, a kapcsolatok szűkítésével fenyegetőzött és szövetségeseit is hasonló lépésekre sarkallta. A bonni kormány azonban a párbeszéd fenntartását döntő fontosságúnak minősítette, és 1980 július elején Helmut Schmidt Moszkvába látogatott, ahol döntést hoztak a gázcső üzletről (20 milliárd márkás keret) és hangsúlyozták a rakétatárgyalások fontosságát. Lényegi kérdésekben a Schmidt-kormány mindenképpen meg kívánta őrizni mozgásszabadságát az amerikai szándékok ellenében, ám ezzel felkeltette Carter, később Reagan elnök gyanakvását.

Jelentősebb döntésekre a Lengyelországhoz fűződő kapcsolatokban került sor. A helsinki záródokumentum aláírásakor, 1975. augusztus 1-én Schmidt ígéretet tett a lengyel vezetőknek a kártalanításra, és október 9-én Varsóban egyezményeket írtak alá a külügyminiszterek. A nyugdíjszerződés alapján (lengyel állampolgárok követelése a második világháború idején Németország számára végzett munka fejében) az NSZK 1,3 milliárd márka kifizetését vállalta 1976 és 1978 között, a hitelszerződésben pedig 1 milliárd márkát biztosított Lengyelország számára 2,5%-os kamatra, szállítási előfeltételek nélkül. (Törlesztése 1980-tól 20 éven át esedékes). Az ugyanakkor kelt kiutazási jegyzőkönyvben pedig a lengyel kormány vállalta, hogy a következő 4 évben 120 000–125 000 német származású lengyel kivándorlását engedélyezi.

Eredményesen alakultak hazánk és az NSZK kapcsolatai a hetvenes évek második felében. A diplomáciai kapcsolatokat 1974. január 21-ével vettük fel. A helsinki értekezleten találkozott Kádár János és Helmut Schmidt, majd a magyar párt első titkára 1977. július 4. és 7. között Bonnba, a kancellár pedig 1979. szeptember 3-án Budapestre látogatott. Kiegészítő megállapodások születtek a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokról (Bíró József és Hans

Friedrichs tárgyalásai), és gyorsan nőtt a kereskedelmi forgalom. Az 1975-ös 2,3 milliárd márkáról 1980-ig 4,1 milliárd márkára. Ezzel az NSZK első számú tőkés partnerünk lett. A közös piaci kontingensek azonban erősen sújtják termékeinket. Az évek során 350 kooperációs együttműködés indult.

Változatlanul „különleges kapcsolatként” minősítette az NSZK a másik német államhoz való viszonyát. A kereskedelem látványosan fejlődött és értéke elérte az évi 10 milliárd márkát, sőt további szerződéseket is kötöttek közös földgáz és barnaszénkitermelésre. 1975 végén szabályozták a nyugat-berlini forgalmat (1980 után épült meg a Hamburg–Berlin autópálya). Ezenkívül számos egyezmény született a vasúti kérdések szabályozásától a környezetvédelmi megállapodásig.

A két német állam kapcsolatát továbbra is terhelték politikai természetű konfliktusok. Nyugatnémet tudósítókat utasítottak ki az NDK-ból, gondot okozott néhány ellenzéki is, akik nyíltan támadták hazájuk, az NDK társadalmi rendszerét, s akik közül többen az NSZK-ba távoztak. 1976. augusztus 13-án a berlini fal építésének 15. évfordulóján az NSZK-ból Nyugat-Berlinbe utazni akaró kereszténypárti fiatalok (Junge Union) tranzitját az NDK hatóságok megtagadták, mivel amúgy is nagyon sok provokáció történt. A CSU 1978. január 28-án a Bundestag elé terjesztette a német kérdésről szóló téziseit, amelyben az NSZK mint a német birodalmi örökség egyedüli képviselője szerepelt és az NDK „ideiglenes képződmény” minősítést kapott. Hasonló gondolatok jegyében fogant a CDU ludwigshafeni alaptörvényprogramja. Még a realista nyugatnémet elemzők is károsnak ítélték e deklarációkat. A kormány eközben törekedett a normalizálás folytatására. Ezt igazolják a Schmidt–Honecker találkozók (1980. augusztus 28–29-én és 1981. december 11–13-án) elfogadott közlemények.

AZ ENYHÜLÉS VÁLSÁGA

Az Egyesült Államok politikája a hetvenes évtized közepéig tudomásul vette az „enyhülési folyamatot”. Ennek jegyében dolgozták ki a SALT-szerződések rendszerét, adtak elsőbbséget az egyensúly és az együttműködés elvének a NATO doktrínájában.

Sajátos helyzet alakult ki azonban a SALT-II tárgyalások idején. A Szovjetunió elavult rakétaütegeit 1976-tól kezdte felváltani a mo-

dern SS–20-asokkal. A telepítést semmilyen megállapodás vagy korlátozás nem akadályozta, mivel ezeket az új eszközöket eleinte nem számították stratégiai csapásmérő eszközöknek.

Az európai NATO-országok közül elsőnek az NSZK kormánya reagált a fejleményekre, és Helmut Schmidt 1977. október 28-án a londoni Stratégiai Tanulmányok Nemzetközi Intézetében tartott előadásában utalt arra, hogy a stratégiai megállapodásokat ki kellene terjeszteni a közepes hatósugarú fegyverekre is. Sokáig nem is állította senki, hogy az SS–20-asok megváltoztatnák az egyensúlyi viszonyokat, egyre inkább kikristályosodott egy olyan fel fogás, miszerint az új szovjet rakéták alapvetően megváltoztatják az erőviszonyokat Európában.

A szemléletváltás mögött az húzódott meg, hogy az Egyesült Államok új hangsúlyokat kezdett érvényesíteni globális stratégiájában. Már Ford elnökségével revideálni kezdték az „enyhülés” elvét, és egyre hangosabban vádolták a Szovjetuniót, először az emberi jogok diszkriminálásával, majd beavatkozással (Etiópiában és Angolában), végül imperialista agresszióval (szovjet jelenlét Afganisztánban), sőt a nemzetközi terrorizmus támogatásával (nemzeti felszabadító mozgalmak „szítása” Közép-Amerikában). Carter alatt egyre inkább erősödött az új konfrontáció szándéka.

Schmidt kancellár a guadeloupe-i tőkés csúcstalálkozón felhívta Carter elnök figyelmét arra, hogy a közepes hatósugarú fegyverzet kérdését vonják be a globális stratégiába. Schmidt ezt a tárgyalási bázis kiszélesítésének szándékával tette, mert attól tartott, hogy az SS–20-as rakéták telepítése közvetlenül országa biztonságát fenyegeti, de az amerikaiak ettől elzárkoztak. A SALT-II-egyezményt 1979. június 18-án alá írták Bécsben, ekkor azonban az NSZK-ban már javában folyt a rakétavita.

Herbert Wehner kijelentette, hogy szerinte „a szovjet haderő inkább defenzív, mint offenzív jellegű”. A jobboldal azonnal támadásba lendült. Az ellenzék parlamenti biztonsági vitát kényszerített ki. Az ellenzék szerint „az SS–20-asokkal ... a NATO hagyományos haderejét harcképtelenné lehet tenni anélkül, hogy egyetlen szovjet katonának is át kellene lépnie a vassüggönyt... e fegyverrendszer tehát politikai fegyver... a NATO szövetséget meg lehet osztani vele”. A teendő tehát „Amerikát ... rábírní arra, hogy kezd-

je meg az atomfegyverek korszerűsítését Európában”, máskülönben a Nyugat egyetlen alternatívája, hogy megadja magát. A baloldal álláspontja az volt, hogy „a szovjet közepes hatósugarú fegyverek gondot okoznak, de semmiképp sem bizonyos, hogy a Nyugat a szovjet túlerőt csak megfelelő új fegyverrendszer szembeállításával küszöbölheti ki”. Schmidt azt fejtegette, hogy „a politikai önmérséklet és az önkorlátozás a nyugati katonai szövetség alapja, amely a Varsói Szerződést hasonló önmérsékletre biztathatja”. A megoldás tehát: tárgyalni, és csak sikertelenség esetén telepíteni.

A szovjet fél hajlandónak mutatkozott kompromisszumokra, és e szándékát bizalomnövelő gesztusokkal is alátámasztotta. 1979. október 6-án Leonyid Brezsnyev berlini beszédében kifejtette: „Stratégiai doktrínánk kizárólag védelmi jellegű... készek vagyunk csökkenteni a Szovjetunió nyugati területén telepített... nukleáris eszközök mennyiségét..., ha Nyugat-Európában nem helyeznek el további közepes hatósugarú nukleáris eszközöket.” Kijelentette, hogy kivonnak 1000 harckocsit és 20 000 katonát. Az NSZK-ban ezt a lépést vegyes érzelmekkel fogadták. Schmidt rádiónyilatkozatában egyes elemeket hasznosnak és megfontolandónak minősített, a kivonással kapcsolatban azonban kétkedésének adott hangot. Strauss azzal érvelt, hogy „csupán elavult T-54-es és T-55-ös trágacsokat selejteznek le”.

A NATO-ban 1979. december 12-én végleges döntésként megszületett a pótfigyeztetésről szóló „kettős határozat”. Eszerint, ha 1983. december 31-ig nem kerül sor megegyezésre, akkor 572 Pershing-2 rakétát (108 az NSZK-ban) és 464 robotrepülőgépet (96 az NSZK-ban) telepítenek Európában. Az újabb fegyverkezés alapja szintén az „elrettentés”. Arra épít, hogy e fegyverekkel első csapást lehet mérni a Szovjetunióra. Az elrettentés kétes logikáját akkor és azóta is sokan joggal vitatták, és különösen élesen vetődött fel a kérdés az SPD 1979. december 3-i nyugat-berlini kongresszusán. Helmut Schmidt így érvelt: „Nem mi fegyverkezünk. Az amerikaiak válaszolnak egy szovjet lépésre... Ők pedig nem fegyverkeznek feleslegesen.” A kongresszus elfogadta ugyan a döntést, de a szociáldemokraták többsége őszintén remélte, hogy megegyezés születik a szovjet-amerikai tárgyalásokon a hátralevő 3 évben.

Az 1974/1975-ös depressziót 1976-ban új konjunktúraszakasz követte. Nagy szerepe volt a fellendülésben a gyorsan növekvő külföldi keresletnek. Az NSZK az évtized végére már a külpiacokon értékesítette bruttó hazai termékének csaknem 30%-át.

A gazdaság nyersanyag- és energiaigénye változatlanul magasan tartotta az importot, különösen az olajét. 1980-ban már 77,4 milliárd márkára kúszott az energiahordozó-számla, amiből 44,2 milliárd volt az olaj ára, noha közben csökkent az olajfelhasználás (1976-ban 138,9 millió tonna, 1981-ben már csak 117,6 millió tonna).

Az energiagondokat általában ellensúlyozta a virulens termelés-növekedés, ami a nagyarányú beruházásoknak és a termelékenységek (1975–1980 között több mint 25%-os) növekedésének eredménye volt.

A magánvállalatok nagyobb lendülettel racionalizálták és automatizálták a termelést. Ennek köszönhető a termelékenységek látványos növekedése, különösen a periódus első felében.

Az állam továbbra is a „moderátor” szerepét igyekezett játszani a gazdaságban. Beruházásait úgy irányította, hogy lehetőleg munkahelyeket mentsen meg vagy létesítsen, illetőleg segédkezett a megingó tőkés vállalkozások szanálásában. 1978-ban indult be „A jövő beruházásainak programja” 5 milliárd márkás kerettel, ám az eredmények vegyesek voltak. A munkanélküliség ugyan enyhén csökkent, de a teljes foglalkoztatottságot nem tudták biztosítani. Az infláció meghaladta a reálbérek növekedésének ütemét.

A fogyasztást az állam igyekezett úgy befolyásolni, hogy az biztosítsa a gazdaság optimális működését. Serkentette a magánfogyasztást (részben adópolitikával, részben tovább növelve a „szociális ösztönzést”). Növelte, ha kellett, az állami megrendeléseket és vásárlásokat.

A fogyasztás befolyásolásán túl továbbra is a tőke vállalkozókedvének növelését szolgálta, hogy 1977-ben „megelőző tehermentesítő” adókedvezményeket vezettek be. A tőkés társaságok nyereségeinek bizonyos hányada adómentes lett. 1978-ban csökkent a közvetlen vagyonadó. Az intézkedések következtében 5,2 milliárd márka maradt a vállalkozóknál, de az eredmények elmaradtak a várakozásoktól. A tőke egyre nagyobb mértékben „szökött” külföldre.

Az állam a termelési szerkezetváltást is igyekezett segíteni. Elsősorban a kutatás és fejlesztés támogatásával a legmodernebb ágazatokba (pl. elektronika) avatkozott be, másrészt a válságba került ágazatokat igyekezett megóvni az összeomlástól. Az elektronika térhódításával új piaci szerkezet kezdett kialakulni az NSZK-ban is. 1979-ben már 150 000 komputer szolgált a termelést és szervezést.

Hanyatlani kezdett ugyanakkor az acélipar, a hajógyártás, a gépgyártás és a textilipar. Stagnált vagy csökkent a feldolgozó, az építő- és szerelőipar. 153 kohó- és hengerműből 20 megszűnt és 60 000 munkahelyet számoltak fel, noha az állam 3 milliárd márkát irányított ebbe az ágazatba. Érdekesen alakult a Ruhr-vidék sorsa. Az NSZK valamikori „műhelyében” 1979-re 140 tárnából már csak 31 üzemelt, a kohászat kapacitásának harmada kihasználatlan maradt. 114 gyárat bezártak, 6,4 százalékos volt a munkanélküliség. A Ruhr-vidék szanálására, Johannes Rau tartományi miniszterelnök (SPD) 5 milliárd márkás programot dolgozott ki (állami pénzekből), és tervbe vették, hogy itt alakítják ki az NSZK modern energiaközpontját.

A folyamatos struktúraváltás regionális súlyponteltolódásokat okozott. A hetvenes évek második felében a modern beruházások nagyobb része az ország korábban gyengébben fejlett déli (keresztény pártok vezette) tartományaiban (Bajorország, Baden-Württemberg, Hessen, Rajna-Pfalz) összpontosult.

Tovább folyt a töркеkoncentráció, a monopolizálódás és a multinacionalizálódás. 1981-ben a világ 50 legnagyobb, nem amerikai vállalata között 11 nyugatnémet óriás szerepelt.

A nagy monopoliumok mögött a kis- és közepes vállalatok óriási teljesítőképességű és dinamikus tömege adta a háttéripart, amelyet az óriáscégek folyamatos megrendelésekkel és kooperációkkal működtettek. E korszak sajátossága, hogy a rugalmasan és gyorsan alkalmazkodó kis- és közepes vállalatok szervezeti rendjét a monopoliumok nem bomlasztották fel, hiszen ezek a versenyben nem lehettek ellenfeleik, viszont, éppen mivel az óriások nehézkessége nem sújtotta őket a szerkezetváltásnál, amazokat is segítették az innovációban, és jellemzővé vált egy új típusú együttműködés a nagy- és kisvállalatok között.

Monopolszinten a már említett válságágazatokban került sor szanálásokra. Az AEG-Telefunken például – noha katonai meg-

rendelések ellensúlyozták gondjait – 1979 végén 15 000 embert bocsátott el és állami segélyeket igényelt. Az autóiparban is váltani kellett: kisfogyasztású típusokat kerestek a vásárlók és az átállás alatt korlátozásokra kellett szorítkozni. 1979 végén rendszeres volt a csökkentett munkaidő a rüsselsheimi Opel gyárban, a kölni Fordnál, a Volkswagen viszont külföldi expanzióval akarta gondjait enyhíteni (1981-ben Iránban és az Egyesült Államokban készített elő fejlesztést). Ezen a vonalon szinte csak a Daimler-Benz nem sújtották hullámmások óvatos fejlesztési programja következtében.

Válságenyhítő hatása volt a növekvő katonai megrendeléseknek, amelyek főleg a Messerschmidt-Bölkow-Blohm, a Dornier, valamint a Daimler cégek dolgát könnyítette.

Az évtized végén komoly problémát kezdett jelenteni a japán és amerikai konkurencia, méghozzá éppen a „húzó” ágazatokban (elektronika, elektrotechnika, autóipar). A japánok közvetlen áruexporttal árasztották el a piacokat. 1980-ban az elektronikában a német piac harmada, az autópiac negyede idegen, főleg japán terméket forgalmazott, majd a termelés áthelyezése is elkezdődött (Sony, Matsushita, Hitachi).

A németek tőke- és technológiakoncentrációval, multinacionális szervezéssel próbálták a folyamatot megakadályozni. A Siemens például állandó együttműködést épített ki az amerikai Intel Corp-pal, 1977-től megvásárolt több amerikai elektronikai céget, vagy részesedést szerzett bennük, és kapcsolatot épített ki a legnagyobb adatbank-rendszerekkel. Ezzel egy transznacionális oligopólium vezetője lett és 1980-ra az európai félvezető piacon a 3. helyre került a Philips és a Texas Instruments után. A japán kihívásra egy közös kutatási szervezetet hoztak létre európai autógyártó cégek, amelyben a Renault-Peugeot/Citroën-British Leyland-Volvo és Fiat mellett a Volkswagen is részt vett. A Grundig pedig a Philips-szel és a Thomsonnal kialakítandó együttműködés esélyeit mérlegelte az elektronikában.

A globális átrendeződések, a hazai szerkezetváltás, az energia drágulása, és nem utolsósorban az „ijesztővé” váló hazai túlfogyasztás, illetve a nyugatnémet turisták külföldi „pénzszórása” (1980-ban 33 milliárd márkát költöttek el idegenben) következtében az NSZK fizetési mérlege deficitessé vált, noha a kereskedelmi mérleg egyelőre pozitív maradt.

Az NSZK népe tehát az évtized végére – jóllehet egyre többet

termelt – annyira növelte fogyasztását, hogy nyilvánvalóvá vált az újabb egyensúlyvesztés lehetősége. A szociál-liberális kormányzat pedig nemigen tudott a jól beváltaknak ítélt módszereknél újabbat, jobbat kitalálni a gondok orvoslására.

A TÁRSADALMI „KONSZENZUS” HIÁNYOSSÁGAI

Reformokra ezután is sor került, de nyilvánvalóvá vált, hogy sok mindenre az adott keretek között nincs lehetőség. Schmidt és kormánya ezzel tudatosan számolt is és reformpolitika helyett „reálpolitikát” hirdetett.

Az ország lakosságának lélekszáma tovább csökkent (1980-ban 61,56 millióból 4,45 millió volt az idegen). A munkaképes korúak száma a periódus végére mintegy 2 millióval csökkent, arányuk mégis nőtt a népesség „öregedése” és a gyermekek számának csökkenése következtében.

A társadalomban egyre inkább terjedt az a nézet, hogy nem lehet csodákra számítani, illetve a kérdések bonyolultsága és az anyagi lehetőségek szűkülése folytán csak kis lépések lehetségesek. Ennek következményeként az értékorientációk mind jobban szétzilálódtak a hetvenes évek második felében. Új utakat és megoldásokat kerestek, de kerülték egyelőre a konfrontációt a társadalom különböző érdekű csoportjai. Az alábbi kérdések körül bontakozott ki a leghevesebb vita: az abortusz ügyében; az oktatás és képzés dolgában, és a társadalombiztosítás ellentmondásai nyomán.

A beleszólási jog kérdésében 1976. március 18-án például kompromisszum született. A több mint 2000 dolgozót foglalkoztató, mintegy 650 vállalat felügyelő tanácsában a tulajdonosok–dolgozók-arányt 6:6, 8:8 vagy 10:10-ben állapították meg azzal, hogy a dolgozók közül legalább 1 legyen vezető beosztású. A patti-helyzetek elkerülése érdekében az elnök két szavazattal rendelkezik. A többi vállalatokra továbbra is az 1951-es szűkebb dolgozó-arányú törvény érvényes. A szakszervezet közvetlenül nem delegálhat, csak javasolhat tanácstagokat.

A munkásság társadalmi státusa változóban volt a hetvenes évek második felében is. A munkavállalók egyre inkább meggyőződhetek arról, hogy az új munkamegosztási rendszerbe való integrálódás feltétele az átképzés, a magasabb szintű ismeretek megszerzése. Ebben az időszakban először szűnt meg több munkahely, mint

amennyi létesült. (1976-ban 1,3 millió szűnt meg, 960 000 létesült.) Noha a munkanélküliség krónikussá vált, évente 200 000 magasabb képzettséget igénylő állás betöltetlen maradt.

A munkásság számára azonban e folyamatok nem kevés nehézséget okoztak. Nem véletlen, hogy ismét megélénkült a szakszervezeti és munkásmozgalom. 1978 elején Baden-Württembergben és másutt, általában a recessziótól legjobban sújtott fémiparban, sok tízezer munkás kezdett sztrájkot bérkövetelésekkel. (A tőkések közel 150 000 munkást bocsátottak el.) A munkavállalók érdekvédelmét vállaló szakszervezetek – elsősorban a DGB – erőteljesen szembehelyezkedtek a munkaadói diszkriminációval. A megfogalmazások ismét osztályharcosabb hangvételűek lettek. 1979 októberében a DGB új „alaprogram tervezetet” dolgozott ki. A szövetség kongresszusán Heinz Oskar Vetter elnök kijelentette, hogy „ha a piacgazdaság politikája nem jelent mást, mint az állami gazdaságpolitika és a szakszervezeti tarifapolitika alárendelését a vállalkozói profitérdekeknek, akkor számunkra ez a piacgazdaság elviselhetetlen.” A programtervezetben rögzítették, hogy „a tulajdon- és hatalmi viszonyok ... nem változtak. A tőke koncentrációja tovább folyik. A munkavállalók ki vannak zárva a termelőerők birtoklásából”. A cél ezért a munkavállalók befolyásának növelése.

A DGB azonban dilemmák között őrlődött. Elfogadta ugyanis azt az elvet, hogy a gazdaság intenzív fejlesztése – ami egyben a növekedés záloga – csak racionalizálással lehetséges. Ez viszont munkahelyek elvesztésével járt. Megoldásként két lényeges szempont érvényesítését ajánlották. Az egyik, hogy mindenképpen biztosítani kell a foglalkoztatottságot, amit elősegítene a munkaidő csökkentése azonos bérek mellett (35 órás munkahét, hosszabb kötelező szabadság, korábbi nyugdíjba vonulás). A vállalkozókat ezzel – úgymond – nem érné veszteség, mert egyidejűleg növelhető lenne a munka intenzitása. A másik, hogy biztosítani kell a munkásság képzési és átképzési lehetőségét a legszélesebb értelemben. Ezzel a munkaerő-struktúra gyorsabban követhetné a termelési struktúra fejlődését.

A kommunista párt 1978 októberi mannheimi kongresszusán Herbert Mies pártelnök előterjesztésében utalt arra, hogy az új típusú válsággal a monopolkapitalista rendszer nem tud megbirkózni. A munkásság életszínvonala nem emelkedik, sőt egyes rétegek helyzete romlik. A termelés 1970 és 1977 között 17%-kal nőtt,

a termelékenység viszont 40%-kal, mert közben munkahelyek veszttek el. „A munkához való jogért folytatott harc létkérdés” – fejtette ki a pártelnök, és meghirdette az „Akció a munkához való jogért” programot. Aktív bérpolitikára van szükség. Nem szabad elfogadni a tőkések érvelését, hogy a bérek emelése a profitot veszélyeztetve a termelés általános csökkenéséhez vezetne. A tőkések érvelése („mai nyereség – holnapi beruházás – holnaputáni munkahely”) már csak azért sem igaz – így a kommunisták –, mert a profitokból finanszírozott új beruházások nem teremtenek új munkahelyeket, illetőleg a tőke óriási része külföldre áramlik.

A munkásság többnyire azonban nem a konfrontáció, hanem a konszenzus felé hajlott ezután is. Ezt erősítendő a tőke egyre gyakrabban tett kísérletet arra, hogy „érdekeltté tegye” a munkásokat saját céljai iránt. Ezt főleg az FDP támogatta. 1976-ban indult a „munkásrészvénnyel-akció”, és azóta is folyik.

Egy átlagosan havi 3000 márka körül kereső szakmunkás a hetvenes évek második felében az adó és biztosítási járulékok levonása után mintegy 2000 márkát használhatott fel a családi költségvetésben. Ha a felesége is dolgozott (rendszerint alacsonyabb képzettséget igénylő helyen, illetve részmunkaidőben), további 500–1000 márka kerülhetett a kasszába. Ebből egy átlagos család kb. 1000–1200 márkát költött élelmiszerekre, 200–400 márkát lakbérre, a többi tanulásra, kulturálódásra, közlekedésre, szolgáltatások igénybevételére stb. A takarékpénztárakban ez időben mintegy félmilliárd márka halmozódott fel lakossági takarékoságból.

A fennálló viszonyokkal és társadalmi-politikai képviseleti rendszerrel a lakosság kétharmada elégedett volt, körülbelül egynegyede közömbös, a maradék részben vagy egészében tökéletlennek tartotta. Bírálatok jobbról és balról egyaránt érték a „Németország-modellt”. A legszélsőségesebben a terroristák cselekedtek, akiknek második és harmadik generációja lépett akcióba ezekben az években.

A terrorizmus „alapítói” börtönben ültek, mégis kapcsolatot tartottak a mozgalommal, amely most már határozottan együttműködött palesztin és dél-amerikai terroristákkal is. Az új szakaszban az akciók a „politikai megtorlást” szolgálták. Az új terrorhullám első áldozata – mint említettük – Drenkmann bírósági kamarai elnök volt 1974 novemberében. 1975. február 27-én a terroristák („Június 2. mozgalom”) elrabolták Peter Lorenzet, a CDU

nyugat-berlini elnökét és 6 bebörtönzött társuk szabadon bocsátását követelték érte. A kormány engedett és 5 terrorista kiszabadult (Horst Mahler nem fogadta el az elbocsátást), akik azután Dél-Jemenbe távoztak. Április 24-én a „Kommando Holger Meins” nevű csoport (Meins halt meg éhségsztrájkban előzőleg novemberben) megtámadta a stockholmi NSZK-nagykövetséget, 12 túszt ejtett és 26 terrorista szabadon bocsátását követelte a nyugat-német kormánytól. Követeléseik nyomatékául kivégezték Mirbach attasét, később pedig egy másik túszt is. A német kormány ugyanis ezúttal már nem engedett, mivel Schmidt és Genscher szerint az engedetlenség beláthatatlan láncreakciót indítana el: a terroristák egyre merészebben zsarolnának. A terroristákat végül is kifüstölték a követségről, miközben egyikük meghalt.

Május 21-én rendkívüli biztonsági intézkedések közepette kezdődött a Baader–Meinhof-banda 11 fővádlottjának pere, akiket többségében életfogytiglani börtönre ítélték, de 1977. október 18-ig lényegében nem volt jogerős ítélet.

1976-ban folytatódtak a terrorakciók. Kölnben és Hamburgban bankokat raboltak ki, de a nagy szenzációt az Air France repülőgépének eltérítése jelentette júniusban. Az entebbei repülőtéren veszteglő gépből a palesztin terroristák által fogvatartott 103 zsidó túszt speciális izraeli kommandó szabadította ki. A palesztinok mellett két német terrorista nő is életét vesztette (Wilfried Böse és Brigitte Kühlmann, akit „Helima” fedőnéven ismertek). Közben Ulrike Meinhof – az egyetlen igazi ideológus a mozgalomban – májusban a börtönben felakasztotta magát.

A terrorizmus fellángolása a kormányzatot – óriási társadalmi vitát kavarva – arra készítette, hogy a jelenség lokalizálása érdekében ellenintézkedéseket tegyen. 1976. augusztus 18-án életbe lépett a „terrorizmusellenes törvény”. A törvény azzal váltott ki ellenkezést, hogy noha a terrorizmust mindenki elítélte és visszaszorítását fontosnak tartotta, sokan a demokratikus jogállamot féltették a szükségintézkedésektől. Valóban nem egy esetben előfordult, hogy a nyomozók zaklattak olyanokat, akiknek semmi közük nem volt a terrorakciókhoz, és a bírálók azzal érveltek, hogy a törvény a terroristákat nemcsak nem rettentí el akcióiktól, hanem a „rendőrállam” képzetét erősítve bennük, még inkább érveket szolgáltat nekik a támadásra.

1977-ben érte el csúcspontját az NSZK-ban a terrorizmus. Az

akciók néhány bankrablással kezdődtek, majd a rendőrség elfogta Siegfried Haag ügyvédet, aki a terrorista akciók egyik koordinátora volt, és kiderült, hogy „frontális támadás” várható. Április 7-én Siegfried Bubach főállamügyészt gyilkolták meg, július 30-án pedig Jürgen Ponto, a Dresdner Bank igazgatótanácsának elnöke esett áldozatul a terroristák támadásának, végül szeptember 5-én Kölnben elrabolták Hans-Martin Schleyert, a Német Munkaadó Szervezetek Szövetségi Egyesülése és az Iparszövetség elnökét. Életéért cserébe a magát „Siegfried Hausner Kommandó”-nak nevező csoport 11 terrorista vezér szabadon bocsátását követelte, fejenként 100 000 márkát és két túszt: Martin Niemöllert, a neves antifasiszta lelkészt és Denis Payot svájci ügyvédet, az Emberi Jogok Ligájának elnökét. A kormány Schmidt vezetésével válságstábot hozott létre, amelybe meghívta az ellenzék részéről Kohlt és Strausst is, továbbá Joachim Zahnt, Schleyer helyettesét és a tartományi miniszterelnököket is. A cél időhúzás volt, hátha a nyomozó szervek felgöngyölítik az ügyet. A kormány alkudozott, a terroristák egyre fenyegetőbb ultimátumait október 6-án a fogoly Schleyer levele egészítette ki: „ezt a ma már érthetetlen huzavonát... nem tudom elviselni”. Közben Daccában terroristák kényszerítették ki Japántól 6 társuk kiadatását, és Algéria befogadta őket. Ezzel precedens teremtdött Schleyer elrablói számára is, és az alkudozásban egyre keményebbnek bizonyultak. Október 13-án végzetes fejlemény történt. A Lufthansa Palma de Mallorca és Frankfurt között közlekedő gépét a „Világimperializmus Elleni Harc Szervezetének Helima Mártír Kommandója” előbb Rómába, majd onnan Dubaiba, végül Mogadisuba térítette. A banda az összes Németországban levő „bajtárs” szabadon bocsátását, Schleyer kiadását, 15 millió dollárt és 2 török terrorista szabadon bocsátását követelte október 16-ig. A nyugatnémet kormány Hans-Jürgen Wischnewskit küldte Mogadisuba tárgyalni a terroristákkal, de közben Schmidt eldöntötte, hogy a géprablók ellen bevetik a müncheni olimpia után megszervezett „Grenzschutzgruppe-9” elnevezésű superkommandót. Október 17-én éjfélkor a kommandó sikeresen kiszabadította a repülőgép utasait. Ugyan ezen az éjjelen a terroristavezérek – Andreas Baader, Gudrun Ennslin, Jan-Carl Raspe, Irmgard Möller – öngyilkosok lettek a stuttgart-stammheimi börtönben. Az öngyilkosságok hitelességét később széltében vitatták – köztük Ennslin ügyvédje, Otto Schilly,

aki később a „zöldek” egyik vezető alakja lett. Schmidt október 20-i parlamenti beszámolójában „teljes tisztázást” követelt (a szövetségi kormány nem szólhat bele a tartományok belügyének számító börtönkérdésbe, és az illetékes tartományi vezető történetesen a náci múltú Hans Filbinger volt!), bár a pártatlan külföldi orvosszakértők véleménye nem zárta ki az öngyilkosság lehetőségét. Schleyert október 19-én fogvatartói kivégezték, de utána óriási apparátussal kezdődött a nemzetközi hajsza. Sok terroristát le tartóztattak.

A terrorizmus eddig is szűk „hátszaga” (szakértők szerint 300 fős „kemény” mag és kb. 3000 szimpatizáns) megszűnt az NSZK-ban. Fontos megjegyezni, hogy a kezdeti „ideologikus” irányzatot felváltotta a hideg terror. Az új generáció már „csak ölt, de nem gondolkodott”.

Az igazi baloldal következetesen elutasította a terrorizmust. Herbert Mies szerint „kalandorok műve,... amelynek semmi köze sincsen a munkásmozgalomhoz és a dolgozó emberek szociális és demokratikus jogaiért folytatott elkerülhetetlen politikai harchoz”.

A jobboldal azonban a baloldaliság minden formája elleni frontális támadásra akarta kihasználni a dolgot. Strauss az akciókat a „világot átfogó terrorista harc” részeként jellemezte és nem titkolta, hogy az egésznek végső mozgatója szerinte a létező szocializmus. Alfred Dregger a terrorizmus szellemi gyökereit a balos-liberális „frankfurti filozófiában” vélte felfedezni, Heiner Geissler a CDU főtitkára pedig a terrorral rokonszenvezők „listáját” állította össze, rajta többek között, Heinrich Böll, Günter Grass, Helmut Schmidt, Willy Brandt nevével. Ez természetesen nagy felháborodást keltett. A kormány mérsékletre intett. A terrorizmus azután gyorsan elhalt, Schmidt kancellár erélyes intézkedései révén viszont öregbítette „válságmenedzser” hírnevét.

A német közéletben nem játszottak lényeges szerepet, de újra meg újra feltűntek szélsőséges mozgalmak és pártocskák. A szélső-balos maoistáknak a hetvenes évek második felében négy szervezetük volt, a jobboldalon viszont 140 félfasiszta, nacionalista szervezetben, mintegy 20 000 ember „készült a demokrácia kivégzésére és a bolsevizmussal való leszámolásra”. A nagy pártok azonban figyelembe se vették őket.

Sokkal komolyabb volt az igazi, a régi nácizmus utóélete. A hetvenes évek közepén újra volt nácik kerültek bíróság elé, ám

a legtöbb esetben „bizonyítékok híján” felmentették őket vagy nagyon enyhe büntetést kaptak.

1979-ben elementáris visszhangja volt a „Holocaust” c filmnek. Teljes iszonyatosságában, dokumentarista eszközökkel ábrázolta a náci rémtetteit. A film katartikus hatásában szerepet játszott az a körülmény is, hogy 1979. december 31-én elvben élévülhettek volna a háborús bűnök. A Bundestag „elévülési vitájában” végül 255:222 arányban a háborús bűnök „elévülhetetlenségét” mondták ki.

„Ugyancsak állandóan napirenden volt az alkalmaztatási tilalom (Berufsverbot). Különösen azért, mert sokan a terrorizmussal hozták kapcsolatba. Nagyon sok baloldali érzelmű embert terrorista-szimpatizánsként bélyegeztek meg. Heinrich Böll ezzel kapcsolatban jelentette ki: „A szabadságot és demokráciát a szabadság és demokrácia nevében tiporják el.” Alfred Dregger viszont a Bundestagban 1975. október 21-én azt fejtegette, hogy „a terrorizmus csak úgy küzdhető le, ha elszánt harcot folytatnak szellemi háttere ellen, kivált a közoktatásban, ahol évek óta mérgezik a lelkeket és neomarxista tendenciák érvényesülnek”.

A „ZÖLD” ÉS A „TARKA” MOZGALOM

A hetvenes évek második felében az NSZK-ban talán a legsajátosabb – legeredetibb – társadalmi jelenség a „zöld” és „alternatív” mozgalmak kibontakozása volt. A szociológusok e fejleményben a modern ipari társadalomtól elidegenedett, kiábrándult és tiltakozó, elsősorban polgári középosztálybeliek reintegrációs törekvéseit vélték felfedezni. Kétségtelen, hogy ezt az analógiák nélküli társadalmi mozgást nagy embertömegek újfogalmazódó azonosulási szándéka táplálta, olyan szándék, amely elvetett, illetőleg rendszerében nem fogadott el, avultnak ítélt eszmerendszereket. Neopopulista (új-népi, „alulról jövő”) jelenségként minősíthető tehát, és valós problémák sejlének mögötte akkor is, ha kérdésfeltevései és válaszai rendkívül ellentmondásosak.

A társadalomban egyre szélesebb körben ható ökológikus szemlélet elsősorban a polgári kezdeményezések (iniciatívák) formájában kezdett erőteljesen érvényesülni a hetvenes évek közepétől. Az ökológikus szemlélet elvetette a hagyományos kategóriákat. Az ember, illetve emberiség legújabb problémáira új alternatívákat

keresett. Először a környezetvédelem kapcsán fogalmazták meg szélesebb perspektívában az ökológiai koncepciókat. A környezetvédelem ügye magával hozta az energiakérdések vizsgálatát, az pedig a nyersanyag és termelés problémáját. A termelés vizsgálata elvezetett a növekedés határainak kérdéséhez, onnan a következő lépés az élet minőségének, illetve az életben maradás lehetőségének problémája.

1975-ben jelent meg Herbert Gruhl könyve „Egy bolygó kifosztása” címmel és hatalmas sikert aratott. A szerző – aktív CDU-politikus – egy munkaintenzív, egyensúlyra törekvő gazdaság koncepcióját vázolta fel, amelyben az anyag- és energiatakarékos termelés az élet „alapvető szükségleteit” biztosítja és gondoskodik a források megújításáról. E rendszer lemásolja a természet önmegújító folyamatait. Az ember a környezetet „partnerként” kezeli. A társadalom szervesen illeszkedik bele a természetbe. Gruhl elméletét egyre többen üdvözltek. Egyre többen úgy gondolták, hogy a „növekedést fetisizáló”, minden emberi gond megoldását a növekedéstől váró „hivatalos politika” pusztuláshoz és az ember elkorcsosodásához vezet. A növekedést energiával és anyaggal „kell fűteni”, miközben a természeti környezet elpusztul. Világméretekben a fejlett országok kirabolják a „harmadik világot”, túlfeljesztik termelési kapacitásaikat és ellenőrizhetetlen, túlbonyolított struktúrákat hoznak létre, ami katasztrófa-sorozatokhoz vezet (pl. szennyezési láncreakció). Való igaz, hogy a nyolcvanas évek elejére a savas esők közel félmillió hektár fenyőerdőt tettek már tönkre a hét és félmillióból, a kéndioxid aránya a levegőben a nagyvárosokban sokszor tízszeresen meghaladta az elviselhető szintet, a folyókból a beléjük juttatott szennyező anyagok kiirtották az életet stb.

Az esztelen növekedés megtestesülése azonban az atomerőművek voltak a környezetvédők szemében. A kormány által – elsősorban az olaj kiváltása érdekében – indított atomerőmű-program szerint gyors ütemben fejlesztették a kapacitásokat, de a munka rövidesen lelassult a környezetvédők ellenállása miatt. 1976 őszén és 1977-ben a grohndei és a Hamburg melletti brockdorfi erőművek ellen nagy tüntetés-sorozat indult, amit a rendőrség és a hadsereg bevetésével tudtak csak megfékezni. De a környezetvédők elérték a kalkari reaktor építésének leállítását és 1976-tól akadályozták a gorlebeni atomhulladék-temető építését. A mozgalmak

hatására a kormányzat komolyan foglalkozni kezdett az atom-energia-program felülvizsgálatával, de az SPD és az FDP is annak folytatása mellett szállt síkra, azzal a megszorítással, hogy a biztonsági előírásokat nagyon szigorúan kell venni, s főleg gyorsítani kell az alternatív energiaforrások kutatását. Az ellenállást azzal is próbálták leszerelni, hogy ha az erőmű-építkezés leállna, nagyon sok munkaalkalom szűnne meg.

A nagyszabású környezetvédő akciók már túllépték a polgári kezdeményezések szintjét és pártok alapítására is sor került. 1977 májusában Alsó-Szászországban megalakult a Környezetvédő Párt (Umweltschutzpartei – USP). Októberben Hildesheimben megszervezték a zöld listát (Grüne Liste Umweltschutz – GLU). Decemberben a két csoportosulás fúziójáról tárgyaltak. 1978 elején Schleswig-Holsteinben is több környezetvédő „zöld” párt alakult, és a helyhatósági választásokon két kerületben is 6% fölötti eredményt értek el. Közben az ország déli vidékein is haladt a környezetvédők szervezkedése. A déli pártok konzervatívabbak lévén az északiaknál, nem értek el olyan eredményeket, mint amazok.

Egyre nagyobb tömegekben csatlakoztak egyéb szempontokat követők is, akik a legkülönbözőbb megfontolások alapján kerültek szembe a fennálló viszonyokkal: balos-liberálisok, akik a „demokratikus önmegvalósítás” útját járták, antimilitaristák és pacifisták, meghasonlott kommunatagok, életmód-alternatívákat keresők, anarchista és maoista ultrabaloldaliak, a technokratikus növekedést elutasító konzervatívok és jobboldali fajvédő szélsőségesek. A környezetvédelem mellett általában az „ember újra-felfedezése” vált a mozgalom közös nevezőjévé. A „konzumkényszerrel” szemben az „alternatív életformát” ajánlották, amely a természetes igények kielégítésére és a belső értékek és képességek kibontakoztatására törekszik.

Különös hangsúlyt kapott a fegyverkezés és háború kérdése. E tekintetben általános elutasítás érvényesült. A fegyverkezéssel és különösen az atomfegyverrendszerekkel kapcsolatban szenvedélyesen támadták az elrettentés egyensúlyának elvét. A kapitalizmus mellett azonban többnyire a létező szocializmust is bírálták, mondván, hogy bürokráciája, valamint a „párt terrorja” akadályozza a demokratikus kibontakozást és az emberi önazonosulást.

A megoldást lehetőleg valahol a kettő között kell keresni – vélték általában –, pontosabban mindkettőtől függetlenül.

Ami a módszereket illeti, a „zöldek” és „alternatívok” a toleranciát és erőszakmentességet hirdették. Demonstrációik – eltekintve a hozzájuk csapódó szélsőségesek akcióitól – többnyire békésen zajlottak le. Sok vitát váltott ki azonban a pártszervezés kérdése, mert a pártellenesség és a spontaneitás megőrzésének szándéka elég általános volt. Sokan viszont azzal érveltek, hogy a mozgalom csak akkor lehet sikeres, ha az országos politikát belülről, a saját eszközeivel módosítja, tehát párttá kell szerveződni.

Nagy lökést adott a párttá szerveződésnek, hogy más országok környezetvédői egyre inkább a nyugatnémeteket tekintették az „európai környezetvédelem” élharcosainak. Tizenegy ország „zöldjei” megalakították az Európai Ökológiai Akció (ECOROPA) mozgalmat és céljaikat kiáltványban hozták nyilvánosságra. Ennek kidolgozásában fontos szerepet vállaltak a német „zöldek” is. A „zöldek” indultak az Európai-parlamenti választáson és 3,2%-ot szereztek. A siker hatására az országos szervezés felgyorsult, annál is inkább, mert 1979-ben a hazai választásokon is meglepő sikerek születtek. Nyugat-Berlinben az Alternatív Lista 3,7 százalékot szerzett, októberben pedig Brémában a „zöldek” áttörték az 5%-os határt és először kerültek be a tartományi parlamentbe.

1979 novemberében Offenbachban megrendezték a környezetvédő csoportok országos konferenciáját és elhatározták a pártalapítást. A „Zöld Párt” megalapítására 1980. január 12–13-án Karlsruheban és Saarbrückenben került sor, de a „Zöld Párt” mégsem lett a hagyományos értelemben vett politikai párt. A föderalista megoldást fogadták el, miszerint a tartományi szervezetek döntenek el, hogy kik lehetnek a párt tagjai. Sokan deklarálták, hogy nem csatlakoznak az új szervezethez, de „útítársként” támogatják. A párt vezetői Herbert Gruhl, August Haussleitner és Petra Kelly lettek. A programba szinte mindent belevettek, amit a többség általában elfogadott és meglehetősen vulgarizált formában gyűrták össze a különböző követeléseket. Az alapelvek rögzítése után a konkrétumok között szerepelt a takarékoság, az igazságos elosztás, 35 órás munkahét, a munkanélküliség felszámolása, az atomerőművek leállítása, az alternatív energiaforrások hasznosítása, az abortusz engedélyezése stb. A külpolitikában a minden erőszak felmondásának elvét követelték és élesen támadták a NATO 1979.

decemberi „kettős határozatát”, de a Varsói Szerződést is. Támadták az Európai Közösséget, ökológikus nemzetközi együttműködési politikát követeltek, amelyben „organikus kooperáció” valósulna meg a harmadik világgal.

A fegyverkezési hajszra kérdésének éles felvetéséhez járult hozzá Gert Bastian tábornok levele, melyet Hans Apel hadügyminiszterhez írt, s amelyben kifejtette, hogy míg „a Szovjetuniót nem lehet agresszív szándékkal vádolni”, az Egyesült Államok a fölény megszerzésére törekszik. A rövidesen nyugdíjaztatott tábornok ezután egyre inkább közeledett a „zöldekhez”, majd később egyik vezetőjük is volt.

AZ 1980-AS PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK

Az 1976-os viszonylagos választási siker igazolta ugyan a szociál-liberális együttműködés folytatásának lehetőségét, de azt is, hogy a kormány „konszenzusra törekvő politikájának” áldozatul fog esni minden következetesebb reformelképzelés. A folytonossá váló gazdasági nehézségek társadalmi következményei, a világban pedig az „enyhülés” bekövetkező eróziója kényszerhelyzeteket teremtett, amelyekre a kormányzat nagyon óvatosan reagált és az addigi eredmények bebiztosítására törekedett. Ez a törekvés átmenetileg hozhatott eredményeket, hosszú távon azonban veszélyeket rejtett magában az igazi koncepciók hiánya.

Miután az SPD 1977 tavaszán a pártvonalat bíráló „jusókat” leszerelte, (több ifjúszocialista vezetőt kizártak a pártból), novemberben Hamburgban kongresszust tartott, ahol a vezetőséget megerősítették tisztségében. A párt növelte taglétszámát, amely már meghaladta az egymilliót. A reformista vonalat a többség továbbra is támogatta. A kommunistákkal való együttműködés tabu maradt. A keleti politika folytatása mellett döntöttek, „de illúziók nélkül”.

A harmadik világ ügye is napirendre került, és határozat született arról, hogy támogatni kell a nemzeti felszabadító mozgalmakat (Namíbiában, Zimbabweben, Dél-Afrikában), de nem fegyverrel, hanem a nemzetközi szervezetek útján, tárgyalásokkal és közvetítéssel.

A szabaddemokraták 1977 novemberében Kielben tartott kongresszusán Genscher a koalíció fenntartásáról kétértelműen

foglalmazott. A párt kereste azokat az elveket, amelyek sajátos profiljának megfelelnek. Egyre inkább előtérbe került az új gazdasági miniszter, Lambsdorff, aki rövidesen a „legmarkásabb”, de egyben az SPD-vel is konfrontációra hajló vezető személyisége lett az FDP-nek.

1978 februárjában a költségvetés kérdésében meghasonlott a kormánykoalíció, és Schmidt kemény kézzel teremtett rendet. A kormányátalakítás nyomán szinte tiszta menedzser-gárda vette át a munkát az SPD részéről a kabinetben. A szociáldemokrácia általános nemzedékváltást hajtott végre.

A CDU-t 1978 nyarán a Filbinger-ügy foglalkoztatta. Rolf Hochhuth író Hans Filbinger baden-württembergi miniszterelnököt náci múltjával vádolta, aki viszont ezért perbe fogta az író. Hochhuth azonban igazolta állításait (Filbinger még a háború végnapjaiban is halálos ítéleteket hozott a dezertálók ellen. Augusztusban Filbingert pártja kénytelen volt „ejteni”. A kereszténydemokraták 1978 novemberi ludwigshafeni kongresszusukon új „alapprogramot” fogadtak el, amelyben azonban új szempontok nem fogalmazódtak meg. Külpolitikai összefüggésben az „Egyesült, Európáért és benne az egyesített Németorszáért” szálltak síkra.

1979-ben javában folytak az országos választások előtti pozícióharcok. A nagy helyezkedés májusban indult a szövetségi elnök megválasztásával. Az ellenzék Carl Carstenst jelölte a biztos siker reményében. Az SPD sokáig nem is jelölt senkit, végül Annemarie Rengert javasolta (korábban a Bundestag elnöke), aki a május 23-i választáson alul maradt. Május 31-én Richard Stücklen CSU-frakcióelnök került a Bundestag elnöki tisztségébe, az ellenzék közös frakcióvezetője pedig Friedrich Zimmermann, Strauss embere lett. Strauss ekkor bejelentette, megpályázza a kancellárjelöltséget. A CDU részéről Kohl visszalépett, de nem Strauss, hanem Ernst Albrecht alsó-szászországi miniszterelnök javára. A CDU kénytelen volt tudomásul venni, hogy a CSU nélkül nem léphet. Az év elején Kurth Biedenkopf javasolta Helmut Kohlnak, hogy válaszszaak szét a CDU-ban a pártelnök, a frakcióvezető és a kancellárjelölt megbízást. A dolog hátterében magának a CDU-nak Kohllal szembeni bizonytalansága húzódott meg. Nem bíztak egyéniségében, abban, hogy eredményesen vetélkedhet Helmut Schmidttel. A márciusi kieli rendkívüli kongresszuson csak pártelnök maradt és ezzel megbukott. Ám a CDU Strauss jelölését sem vette szí-

vesen. Amikor az ellenzéki frakció július 2-án az ő kancellárjelöltsége mellett döntött, tiltakozásul többen kiléptek a CDU-ból.

Az SPD 1979 december elején Nyugat-Berlinben tartott kongresszusán főképp az akkor akuttá váló eurorakéta-kérdésről folyt a vita. A határozat kimondta: először tárgyalni kell a Szovjetunióval, és ha nem sikerül kompromisszumra jutni, akkor 3 év múlva kell megkezdeni a rakétatelepítést az NSZK-ban.

A következő év tavaszán teljes erővel megindult a választási küzdelem és rendkívül kiélesedett, főként Strauss „jóvóltából”, aki sokszor nagyon durván fogalmazott és saját táborát is gyakran megbotránkoztatta. A kormány mellé felsorakozott az értelmiség. Megjelent egy „Fekete könyv Franz-Josef Straussról”, melyet ki-váló írók – köztük Martin Walser és Günter Wallraff – állítottak össze. Tavasszal nagy sikerrel vetítették a mozik Volker Schlöndorff filmjét „A jelölt”-et, amelyben félreérthetetlen utalások voltak Strauss politikai működésére és személyisége ellentmondásaira.

Günter Grass nyílt levélben fordult Schmidt kancellárhoz, hogy álljon ellen az amerikaiak nyomásának, mivel éppen akkoriban az amerikai politika rá akarta szorítani a Nyugat országait a leghatározottabb szovjetellenességre. Schmidt véleménye az volt, hogy „a nemzetközi válságot kívül kell tartani Európán”, és semmiképpen sem szabad a nyugatnémet belügyeket ilyen összefüggésben minősíteni. Schmidt éppen július elején látogatott Moszkvába, ahol ugyan a rakétakérdésben eltértek az álláspontok, azonban a gazdasági együttműködés hosszú távú programját fogadták el. A kormány a feszültség enyhítését döntő fontosságúnak ítélte, ami Strausst a végsőkéig dühítette. Az SPD-ben – úgymond – a „moszkvai frakció” (Brandt, Wehner, Bahr) irányít, és Schmidt teljesen behódolt nekik, belpolitikai tekintetben pedig a kormány felelőtlenül az ún. szociális háló erősítése érdekében túlköltekezik, a költségvetési deficit katasztrofálisan megnőtt.

Az FDP arra szorítkozott, hogy megerősítse júniusi freiburg kongresszusán kiskoalíciós szándékát. A párt nem sok jót remélt, mivel a korábbi tartományi vetélkedőkön rendre pozíciókat veszített és különösen a „zöldek” ritkították táborát. A „zöldek” azonban kiszámíthatatlannak tűntek, bár nyáron egységesedni látszottak, miután januári karlsruhei és saarbrückeni „alapító”-kongresszusaikon nagyjából összeállították programjukat. Válasz-

tási kongresszusukat június 26-27-én Dortmundban tartották, programjukban pedig a környezetvédelem fontosságára hívták fel a figyelmet. Követelték a 35 órás munkahetet, a munkanélküliség felszámolását és az adóreformot. Sikra szálltak a számukra létfontosságú bázisdemokrácia szélesítése mellett.

Az 1980. évi országos választásokat október 5-én tartották. A részvétel 88,7%-os volt, ami jelentős érdeklődést igazolt. Az eredmény az ellenzék, személyesen pedig Strauss számára lesújtó volt, hiszen jobban „megverték”, mint annak idején Helmut Kohlt. A választási eredmények a következőképpen alakultak (zárójelben az 1976-os mutatók):

SPD	42,9%	(42,6)	218 mandátum	(214)
FDP	10,6%	(7,9)	53 mandátum	(39)
CDU	34,2%	(38,0)	174 mandátum	(190)
CSU	10,3%	(10,6)	52 mandátum	(53)

Az uniópártok több mint 4 millió szavazót veszítettek, de a nagy meglepetés az FDP ugrásszerű előretörése volt. Nyilvánvaló volt, hogy a még bizonytalan arculatú „zöldek” nem tudtak igazán átörönni (1,5%-ot kaptak) az FDP rovására. A választással nyilvánvalóvá vált, hogy az SPD-nek ezután hangsúlyozottan figyelembe kell vennie koalíciós partnere esetleges fenntartásait is igényeit. Ez akkor nem látszott problematikusnak, mert Schmidt és az FDP vezérek között biztos összhang uralkodott. Az újabb gazdasági válsaggal és a világpolitikai hangsúlyváltással azonban nem-sokára válságosra fordult a helyzet.

A SZOCIÁL-LIBERÁLIS EGYÜTTMŰKÖDÉS FELBOMLÁSA

Az 1980-as őszi látványos választási kormányzati siker nem teremtett egyértelmű helyzetet, mivel az FDP előretörése – noha erőteljesen növelte a pártvezetés önbizalmát – valójában nehezen kiszámítható tényezőkön múlt, az SPD pedig nem tudta úgy erősíteni pozícióit, hogy következetesebben érvényesíthesse önálló politikáját. Az FDP ismételten kinyilvánította, hogy szándéka a „szociáldemokrata kilengések korrekciója”, csak hogy ezt az igazi felelősségvállalás konzekvenciáit elkerülve tette. Az „erős parlamenti

többség – gyenge kormányzati pozíció” ellentmondásos helyzete állt elő az SPD/FDP koalícióban.

Az első szakítópróbára a kormányprogram összeállításánál került sor. Az SPD-nek figyelembe kellett vennie, hogy nem növekedhetnek a szociálpolitikára fordított kiadások, míg a közép- és kisvállalkozások támogatására adókedvezmények kilátásba helyezését kívánják a liberálisok, sőt tervbe kell venni a „nép” nagyobb arányú megterhelését is. Schmidt kénytelen volt engedni, hogy menthesse a nyugdíjakat és a munkanélküli-segélyt.

Az 1979-ben kezdődő olajár-emelkedési hullám és a nyugatnémet lakosság túlköltekezése következtében megbillent a gazdaság egyensúlya. Rövidesen érezhetővé vált továbbá az amerikai kamatpolitikának a hatása. Gyengítette a beruházási kedvet, és az NSZK-ból nagy tömegű pénz áramlott a dollár-szférába spekulációs céllal ahelyett, hogy otthon működő tőkévé vált volna. Megállt a növekedés, pontosabban 1981-ben a bruttó hazai termék már 0,3 %-kal csökkent, és 1982-re – noha közben a kormány nagyszabású élénkítő programot indított, további 1,1 %-os csökkenés következett. A fizetési mérleg hiánya ugyan csökkent 1981-ben, sőt megszűnt 1982-ben, de egyéb mutatók kedvezőtlenül alakultak. Az infláció 1981-ben közel 7 %-ra nőtt, 1982-ben némileg csökkent, az igazi gondot azonban a rendkívül gyorsan növekvő munkanélküliség jelentette. 1981. nyár végén 1,3 millió, 1982 elején már 2 millió (8,2 %) volt a számuk.

A válság strukturális jellege még jobban kitűnt, mint az 1975-ös időszakban. Tudomásul kellett venni, hogy a jövőben alig lehet számítani „spontán” konjunktúrára, és hogy a „növekedési elv” keynesiánus értelmezése aligha tartható. A „liberális kapitalizmus meghalt”. A piac majdnem telítődött.

A válság tizedelte a vállalatokat is. 1981-ben 12 000, 1982-ben már 13 000 csődeljárásra került sor, és ezúttal sok nagyot is elsodort az ár. Összeomlott a Pelikan, a müncheni Agfa és a Zündapp, a „legendás” Grundig, a Saarlauterbach és a 130 000 munkással dolgozó AEG-Telefunken is. Folytatódott az „acélkrach” és a kohóipar további sorsa bizonytalan.

A németek tulajdonképpen még mindig „nagyon jól éltek”, de az 1981-es 1 %-os reálbércsökkenés rossz közhangulatot teremtett országszerte, aminek politikai következményei lettek.

A válsághelyzetben három tényező mérsékelte a válság hatását.

Erősen növekedtek a hadimegrendelések, méghozzá a külpiacra. Az EKG még 1980 júniusában felszabadította a nyugatnémet szállítási korlátozásokat, és azóta az NSZK hadiipara még sokkal látványosabban tör expanzióra. 1977 óta egyébként az ország több fegyvert ad el, mint vásárol, és az export 1980-ban 1,1 milliárd márka értéket ért el. A haditermelés legalább 200 000 embert foglalkoztat, ezért a kormányzat is támogatta fejlesztését a baloldali szociáldemokraták tiltakozása ellenére.

Válsághírtő hatásúak voltak a keleti kereskedelem egyes elemei is, elsősorban a szovjet gázcső-üzlet.

A harmadik – és legfontosabb – tényező a kormány válsághírtő akciói voltak. Ennek szellemében dolgozták ki – hosszas SPD–FDP alkudozások árán – 1981 szeptember elejére azt a költségvetés-tervezetet, amely 1985-ig 20 milliárd márka beruházását irányozta elő az acél- és elektronikai iparba, valamint a közlekedés fejlesztésébe. Ez a program azonban már komoly politikai konfliktusok árán fogalmazódott meg. Ezzel kezdődött a két kormánypárt közti meghasonlás, és Genscher, de főleg Lambsdorff a szociális kiadások csökkentését követelték. Ezzel összefüggésben az államadósság mérséklését. Való igaz, hogy az állami költségvetés, amely összegét tekintve már 2,5-szerese volt annak, ami ellen valamikor Karl Schiller hadakozott, csak óriási hitelfelvételekkel (ezúttal 26,5 milliárd márkáról volt szó) válhatott volna valóra.

A következő év február 5-én Schmidt 12 milliárd márkás ösztönzési programot jelentett be a parlamentben, és kilátásba helyezte hogy 1985-ig további 27,5 milliárd márkát fordítanak ilyen célokra. Az állam vállalta, hogy annak, aki az év végéig munkahelyteremtő beruházásba kezd, 10%-os bérkiegészítést fizet a költségvetésből. A finanszírozásra azonban a többletértékadó 13%-ra való emelésével kívántak alapokat képezni, amit a baloldal és a szakszervezet támadott. A DGB a nagy jövedelmek megadóztatását követelte, az ellenzék viszont változatlanul azzal érvelt, hogy a szociális kiadások túlfeszítettek.

A NAGYPOLITIKA ÉS A KÖZÉLET

Igaz, hogy a gazdasági válság komoly társadalmi–politikai következményekkel járt az NSZK-ban, a világpolitikai események azonban még jobban befolyásolták az ország közéletét és a kor-

mánykoalíció sorsát 1980 után. A Reagan-kormány a leghatározottabban kívánta kiépíteni az „erős Amerika” pozícióját és a nyugati világ szovjetellenes együttműködését.

A szovjet rakétatelepítésre adandó válaszokat illetően a nyugat-német kormányzat óvatosságra törekedett és a tárgyalásos megoldás lehetőségét hangsúlyozta, illetve igyekezett nem megszakítani a keleti kapcsolatokat. 1980 június végén Moszkvában Schmidt még az enyhülés folytatása és a megegyezések mellett szállt síkra, és 1981 májusában Washingtonban is ilyen értelemben nyilatkozott. 1981 júliusban Willy Brandt járt Moszkvában, ahol igyekezett rakétaügyben tisztázni az álláspontokat a szovjet vezetőkkel. November 23-án Brezsnyev Bonnban tárgyalt, és az NSZK szinte a Kelet és Nyugat közti közvetítőként vehette tudomásul és közölhette a világgal, hogy a szovjet fél a genfi tárgyalásokig hajlandó befagyasztani a rakétatelepítést, sőt a meglevő kapacitásokat is csökkenti, ha leállítják a nyugati telepítési előkészületeket.

Az amerikaiak egyre határozottabban követelték a határozott szovjetellenességet. 1981 februárjában ismét napirendre tűzték a Carter elnök által „befagyasztott” neutronfegyver ügyét. Az Egyesült Államok a világ különböző pontjain működő nemzeti felszabadító mozgalmakat azzal vádolta, hogy a szovjetek által irányított nemzetközi terroristák, akik a kommunizmus behatolását készítik elő ezekbe a térségekbe. 1981 szeptemberében Alexander Haig külügyminiszter Nyugat-Berlinben kijelentette, hogy „fontosabb dolgok is vannak, mint a béke” és a kommunizmust a lehető legrosszabb dolognak minősítette a világon (50 000-en tüntettek ellene).

Az amerikaiak bojkott-politikája ellenkezést váltott ki az európaiakból, de az amerikai szándékokkal nem egy egyesült Európa szállt szembe, mert a válság miatt általános lett a nacionalista beszűkülés. Az 1981. júliusi ottawai és az 1982. júniusi versailles-i tőkés csúcstalálkozókon kompromisszumok születtek: az európaiak – főleg Schmidt – tiltakoztak a magas amerikai bankkamatok ellen, de elfogadták a Kelettel szembeni „üzleti óvatosság” elvét (szigorítani a stratégiailag fontos technológia átadását, selektálni a hitelnyújtást).

1982-ben azonban már Helmut Schmidt is egyre erőteljesebben hangsúlyozta a szovjet felelősséget. A kancellár mértéktartó hűségnyilatkozatai azonban nem voltak elegendők ahhoz, hogy a vezető

amerikai körök ne keressék mégis egyre inkább a nyugatnémet kormány ellenzékénél az együttműködőket. Megszaporodtak a találkozások a CDU-vezetők és amerikai barátaik között.

A KERESZTÉNY-LIBERÁLIS FORDULAT

A parlamenti választások után a kormánypártok között rövidesen megkezdődött, majd egyre inkább felerősödött a konfrontáció, aminek oka a gazdasági válságból való kibontakozás lehetőségeinek és a külpolitikai állásfoglalások tendenciáinak eltérő megítélése volt. Megterhelte a kapcsolatokat az is, hogy mindkét párt belső szervezeti és ideológiai válságba került. A szociáldemokrata baloldal szembekerült a kancellárral azt állítva, hogy érdemi reformok helyett csak a válságot finanszírozza, és maga Brandt is megkockáztatott ilyen tartalmú bírálatokat. Schmidt is kezdett elszigetelődni, miközben általános lett a pártban az elégedetlenség és sokan új program kidolgozását követelték.

Az FDP 1980 decemberében Münchenben tartott kongresszusán Genscher és Lambsdorff egyértelműen a rakétatelepítés mellé álltak, és a szabad vállalkozás elvének elfogadtatását követelték. A párt baloldala azonban igazi új programot kívánt, olyat, amelyik nemcsak a szociáldemokrata partner lépéseit korrigálja, hanem válaszokat is ad a kor kérdéseire. Ilyen program nem született, a párt ezután hónapról hónapra vesztett népszerűségéből és 1982 nyarán már a hatalomból való kiszorulással kellett számolnia. Az FDP vezetői egyre többször engedték sejtetni, hogy a szociáldemokratákkal sok mindenben nem értenek egyet. Elkezdődött a közeledés a CDU felé, amit a nagyobbik kereszténypárt szívesen is vett. Genscherék úgy ítélték meg, hogy a jövőben az SPD válsága hatalomképesége elvesztéséhez vezethet, és ha fenntartják a koalíciót a szociáldemokratákkal, akkor a SPD-vel együtt az FDP is bukni fog, méghozzá tökéletesen és reménytelenül. Felvetették tehát a keresztény-liberális koalíció lehetőségét.

A CDU 1981. novemberi, hamburgi kongresszusán Geissler, a párt főtitkára kifejtette, hogy a CDU-nak komoly esélye van a hatalom megszerzésére. Valóban a párt érezhetően növelte befolyását a közéletben és az SPD jelentős veszteséget szenvedett el 1981 májusában Nyugat-Berlinben, mely emberemlékezet óta szociáldemokrata „fellekvár” volt. Ezúttal mégis a CDU embere, Richard

von Weizsäcker lett a kormányzó polgármester Hans-Jochen Vogel (SPD) ellenében.

A „zöldek” hamar magukhoz tértek a választási kudarc után. Együttműködve független ökológiai szakemberekkel egyre tudományosabban vázolták törekvéseiket, amelyekre már csak taktikai okokból is reagáltak a nagy pártok. Schmidt maga gyakran nyilatkozott a környezetvédelem fontosságáról, hangsúlyozta, hogy a kormánzatnak is célja a kármegelőzés, és arra hivatkozott, hogy a kiskoalíciós időszakban 120 milliárd márkát fordítottak megelőző környezetvédelemre. Az SPD-ben sokan remélték, hogy a „zöldek” fokozódó népszerűségére építhetnek, ám akkoriban éppen fordított folyamat zajlott: a szociáldemokrata ifjúság tömegesen állt át a környezetvédőkhöz. Közrejátszott ebben, hogy a „zöldek” következetesen a rakétafegyverkezés ellen léptek fel, és a szélesen kibontakozó békemozgalom biztos bázisát adták.

1981 tavaszán született a „krefeldi felhívás”, amelyet a DKP kezdeményezett, és több mint egymillió aláírással küldtek el a NATO központjába. Felhívták az észak-atlanti szervezetet, hogy tegyen „leszerelési gesztust”: ne telepítsenek Pershingeket. A hangulat egyre Amerika-ellenesebb lett. 1981. október 10-én az egyházak óriási tömegtüntetést szerveztek 300 000 ember részvételével Bonnban, és november 25-én került nyilvánosságra volt NATO-tábornokok Gert Bastian tábornok részvételével kidolgozott memoranduma, amelyben lépcsőzetes leszerelést javasoltak. A sajtóban rengeteg cikk jelent meg a katonai kérdésekről.

Az év végén az SPD-ben nagy viták kezdődtek a párt vezetéséről. Richard Löwenthal professzor kifejtette, hogy a párt súlyos válságban van, aminek fő oka, hogy mindenféle csoportosulásokkal (zöldek, alternatívok) egyezkedni igyekszik. A párt ezzel tömegbázisát (polgári közép) veszti el, és ideológiája felhígul. 1982 februárjában Löwenthal külpolitikai téziseiben az enyhülést ideiglenes jelenségnek minősítette és kiállt a rakétaprogram mellett.

A rakétakérdés „kettétörte” az SPD-t. Eppler szerint inkább le kellett volna mondania a pártnak a hatalomról, mint részt vállalni az új fegyverkezésben. Az SPD 1982. április 19–23. között megtartott müncheni kongresszusán csaptak össze a nézetek, és végül „jobb-közép” megoldás született. A párt hivatalos álláspontját Brandt fejtette ki: „azt várjuk, hogy ne kerüljenek újabb amerikai

fegyverek Európába, miután a Szovjetunió is eltávolítja a saját-jait”!

1982-ben folyamatossá vált a pozícióharc. Az SPD Alsó-Szászországban és Hamburgban erősen visszaszorult, sőt Hamburgban az FDP kihullott a parlamentből és az SPD csak a bejutó „zöldek” támogatásával folytathatta a kormányzást.

Június 17-én az FDP „árulásra” szánta el magát Hessenben. A párt tartományi szervezete darmstadti kongresszusán úgy döntött, hogy az őszi választásokon a CDU-val fog koalícióra lépni. Az SPD-ben óriási volt a felháborodás, ám nyilvánvalóvá vált, hogy a kiskoalíciós együttműködés aligha tartható. A nyár elején Schmidt és Lambsdorff súlyos viták árán jutottak csak kompromisszumra az 1983-as költségvetés tételeit illetően. A kancellár most már levélben szólította fel Genschert, hogy az FDP végleg döntse el, akarja-e folytatni az együttműködést a szociáldemokráciával, vagy nem. A külügyminiszter már döntött, de úgy akart szakítani, hogy pártja a hatalomban maradjon a CDU-val lépve szövetségre.

Lambsdorff ellenben sietette a kormánykoalíció felbontását. Szeptember 10-én nyilvánosságra került a „Lambsdorff-papír”, amelyben a gazdasági miniszter tézisek formájában előadta, hogy miért nem működhet együtt pártja a piacgazdaságot veszélyeztető szociáldemokratákkal. Az FDP ezután a „puccs” mellett döntött, amit Kohl és Genscher konstruktív bizalmatlansági indítvány tervével készített elő. Szeptember 17-én Schmidt a Bundestagban felszólította a koalíciós partnert a nyílt színvállásra. A szabaddemokrata miniszterek kiléptek a kormányból, helyükre átmenetileg szociáldemokrata szakértők kerültek.

Rendkívül feszült légkörben zajlottak le ezután szeptember 26-án a hesseni tartományi választások, ahol az „erkölcsileg összeomlott” FDP mindössze 3,1 %-ot kapott (előzőleg 6,6% volt) és kiesett. A CDU győzött 45,6 %-kal, de nem érte el az áhított abszolút többséget, és Alfred Dregger lemondott a helyi pártvezetésről. Az SPD 42,8 %-kal csak a kisebbségi kormányzás lehetőségével élhetett, ami a nagy sikert elért „zöldek” (8%!) akaratától függött. A „zöldek” viszont nem akartak koalíciót vállalni az SPD-vel, legfeljebb külső támogatást voltak hajlandók adni a szociáldemokratáknak.

A CDU-nak és az FDP-nek sietni kellett a kormány megbukta-

tásával és Kohl mindenképpen a szabaddemokratákkal együtt akarta az akciót végrehajtani egyrészt, mert tudta, hogy csak a CSU-val együttműködve egyáltalán nem biztos a siker, másrészt nem akart „egyedül maradni Strausszal”, akinek vonalához képest a CDU profilját a „közép”-hez akarta közelíteni. Az FDP-nek tehát a CSU-val szembeni ellensúly szerepét kellett játszani, most közvetlenül pedig garantálni, hogy a „kancellárbuktatásban” valóban kiáll Kohl mellett, ami nem volt könnyű, mert a pártban sokan szembefordultak az „árulással”, és szeptember 28-án az FDP elnökségi, majd frakcióülésén csak kis többséggel fogadták el az átállást (ellene szavazott például Gerd Baum volt belügy-miniszter és több volt államtitkár!). Végül 1982. október 1-én az ellenzék konstruktív bizalmatlansági indítványt terjesztett be a Bundestagban Schmidt kancellár ellen, Helmut Kohlt jelölve a helyére. Az indítványt elfogadták. A szociál-liberális koalíció 13 évi együttműködés után megszűnt és megkezdődött a keresztény-liberális kormányzati időszak. Olyan korszak ért véget, mely az NSZK történetében a legjelentősebb változásokat hozta.

HOGYAN TOVÁBB?

Az új kormány programját Helmut Kohl október 13-án ismertette a Bundestagban, amelyben kifejtette, hogy a „közép koalíciója” az NSZK történelmének legsúlyosabb gazdasági és eszmei-politikai válsága idején vette át a hatalmat. A jövő megalapozása érdekében új elveket kell érvényre juttatni a közéletben: a nagyarányú állami beavatkozás helyett biztosítani kell a legszélesebb értelemben vett piaci szabadságot. „A jövő nagy kérdése nem az, hogy mennyivel többet képes tenni az állam polgáraiért. A jövő kérdése, miként bontakoztatható ki újra a szabadság, a dinamika és az önálló felelősségvállalás.” Biztonsági és külpolitikai kérdésekkel kapcsolatban az új kancellár kifejtette, hogy „békét teremteni fegyverek nélkül érthető vágy, de szép álmom csupán... sőt, életveszélyes illúzió. Békét teremteni fegyverekkel: ez halálos elvakultság lenne. Békét teremteni mind kevesebb fegyverrel: ez korunk feladata”, ám „csak akkor lehet számítani arra, hogy a Szovjetunió kész tárgyalni, ha tudja, hogy 1983 végétől Európában ott állomásoznak majd az új amerikai fegyverrendszerek”.

Schmidt „az utolsó szó jogán” viszont kijelentette: „Minden

ideológiai és külpolitikai véleménykülönbség ellenére szükség van a jószomszédi viszonyra! Ezt tanítja mindannyiunknak az eddigi legszörnyűbb háború tapasztalata”.

1983. március 6-án az előrehozott országos választásokon az új kormánykoalíció megerősítést kapott, noha a szabaddemokraták az „átállási sokk” következtében 1,3 millió szavazót és 19 mandátumot vesztek. Erősen meggyengült a Hans-Jochen Vogel személyében új kancellárjelöltet állító SPD, és csak 193 képviselőt küldhetett a parlamentbe. Az uniópártokra 4 millióval többen szavaztak, mint a szociáldemokratákra, akik tudomásul vették, hogy programjuk és politikájuk egyelőre nem megfelelő a kor nagy kérdéseinek megoldására, és be kell rendezkedniük az ellenzéki-ségre.

A „zöldek” országos sikert értek el, bejuttattak a parlamentbe 27 képviselőt, ám nyilvánvaló számukra, hogy csak akkor kapaszkodhatnak meg a hatalomban, ha törekvéseik teljesen átgondolt rendszerbe szerveződnek és megtalálják a politikai együttműködést a szociáldemokrata ellenzékkel. A „zöld” vezetők (elsősorban Otto Schilly parlamenti frakcióelnök) maguk is felismerték az „elmúlás” veszélyét együttműködés híján. 1984 elején már jelentkeztek – egyelőre meglehetősen bátortalanul – az új együttműködés jelei: Hessenben együttműködés jött létre az SPD és a „zöldek” közt.

Mit hozhat a jövő? Herbert Mies, a Német Kommunista Párt elnöke szövetséget sürget a jobboldali erők koalíciójával szemben. A kommunisták véleménye szerint „a koalíció bukásának mélyebb okát... a tőkés válság éleződésében kell keresni... A monopoltőke csak addig tűr meg szociál-liberális kabinetet, amíg az szavatolni képes a profitját. Jó volna létrehozni a CDU-tól balra álló erők szövetségét, amint arra Willy Brandt is célzott... Kétes azonban, hogy belátható időn belül megteremthető-e, minthogy az SPD vezetésének nagy része továbbra sem fogadja el a békemozgalom követelését: a fegyverkezésre fordítandó összegeket használják fel új munkahelyek létesítésére!”

Kétségtelen, a nyugatnémet társadalmi-politikai fejlődés nem biztat e tekintetben gyors sikerrel. A szakmunkások 52%-a az uniópártokat tüntette ki bizalmával az 1983-as márciusi választásokon (az SPD-re csak 42% voksolt), a CDU 720 000-es párttagságának 38%-a munkás és alkalmazott, ami azt bizonyítja, hogy a termelési és társadalmi gondok megoldását a „nép” jelentős része

„nem szociáldemokrata úton” tartja elképzelhetőnek, illetőleg csatlódott az SPD-ben. Az uniópártoknak sincs azonban biztos gyógymódja a bajok orvoslására, amit lényegében el is ismernek. A tőkét – mint várható volt – adókedvezményekkel és a beruházási pótdó visszatérítésével igyekeztek kezdeményezésre sarkallni. Nem is sikertelenül, amit az 1983-as és 1984-es év mérsékelt konjunktúrája igazolni látszik (3 % körüli növekedés), ám a kilátások meglehetősen bizonytalanok és a krónikussá vált munkanélküliség távlatilag sem látszik leküzdhetőnek. A kérdés megoldását a munkavállalók szervezetei a 35 órás munkahéttől (azonos bér mellett), a leszállított nyugdíjkorhatártól és a megosztott munkahelyek rendszerének bevezetésétől várják.

Az új kormányzat a külpolitikában sem térhetett ki a meghatározó realitások elől. Kétségtelen, hogy a rakétakérdésben az uniópártok és a „maradék” FDP is egyértelműen a NATO-döntések mellett álltak ki, mégis feltétlenül folytatni kívánják a párbeszédet. 1983 júniusában Lambsdorff Moszkvában a gazdasági kapcsolatok fejlesztésének esélyeiről tárgyalt, de utána elismerte, hogy „zavarok támadhatnak” a Szovjetunió–NSZK kapcsolatokban. Július elején **Helmut Kohl** látogatott Moszkvába, ahol a „kelet–nyugati meg egyezések” folytatójának szerepét igyekezett vállalni, de kevés sikerrel. A keresztény-liberális kormányzat mindenesetre jóval „hűségesebben” állt az amerikai politika oldalára, mint azt Schmidték tették.

Strauss is „keleti politikusként” lépett föl. 1983 július végén az NDK-ba, Csehszlovákiába és Lengyelországba látogatott. A nyugatnémet kormányzat az NDK számára egymilliárd márkás kedvezményes hitelt ajánlott fel, amivel demonstrálni kívánta a „belnémet” jó viszony fenntartásának szándékát.

Az ősz a rakétaviták és a békemozgalom rendkívüli aktivizálódásának jegyében telt el. Az SPD az év folyamán a telepítés elhalasztását kezdte követelni. Szeptember elején nagyszabású tüntetésekre került sor a leendő rakétabázisoknál, amelyeken jeles közéleti személyiségek és politikusok is részt vettek. Tartományi választásokon (Brémában és Hessenben) az SPD előretört. Mindkét helyen bennmaradtak a „zöldek”, ám Brémában az FDP 4,5 %-kal kiesett, Hessenben pedig az SPD a „zöldek” külső támogatásával folytathatta csak a kisebbségi kormányzást.

Október 22-én óriási tömegtüntetésekre került sor országsszerte,

novemberben pedig az SPD kölni kongresszusán döntő többséggel a rakétatelepítés ellen foglaltak állást. Addigra azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a rakétatelepítésre mindenképpen sor kerül, hiába tiltakozik ellene a lakosság több mint 2/3 része. A Bundestag november 22-én 286:226 (1 tartózkodás) arányban a NATO 1979-es „kettős határozatának” végrehajtása mellett döntött, és kezdetét vette a Pershing-2-esek telepítése.

Ezzel a döntéssel az enyhülés ügye kétségtelenül további súlyos problémával terhelődött meg, és az általános világpolitikai helyzetben az elhidegülés tendenciái erősödtek fel.

A nukleáris háború azonban – s ezt éppen az NSZK-ban jól látják – nem lehet alternatíva. A széles értelemben vett európai együttműködés viszont nemcsak gazdasági, hanem politikai téren is előnyöket kínál az NSZK-nak. A nagyhatalmak közti tárgyalások (Genf, Stockholm) felújítása és számos más tényező a realitások figyelembevételére, pragmatikus politikára sarkallja az NSZK mai vezetőit is.

**Időrendi
áttekintés**

1945. május 8.	Németország feltétel nélküli kapitulációja
június	A szövetségesek nyilatkozata Németország megszállási zónákra történő felosztásáról
július–augusztus	A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek potsdami konferenciája
1946. október–november	A fasiszta háborús főbűnösök nürnbergi pere
1946. szeptember	Byrnes amerikai külügyminiszter stuttgarti beszéde a Hitler-ellenes koalíció megszüntetéséről
december	Amerikai–angol megállapodás „Bizónia” megteremtéséről Németország általuk megszállt területén
1947. január	„Bizónia” megalakulása
február	A CDU „ahleni programja” Poroszország megszüntetése
március–április	A moszkvai külügyminiszteri konferencia a német kérdésről
június	A frankfurti gazdasági tanács megalakulása
november–december	A londoni külügyminiszteri konferencia a német békeszerződésről
1948. február–március	A londoni hathatalmi konferencia a Szovjetunió kizárásával tárgyal a német kérdésről Német tartományi bank létrehozása a három nyugati katonai kormányzat által Frankfurt am Mainban. Megszűnik a berlini négyhatalmi szervek működése

április-június	A londoni hathatalmi konferencia második szakasza a német kérdésről. A „londoni ajánlások” elfogadása
június	Valutareform a nyugati zónákban A berlini blokád kezdete
augusztus	„Trizónia” megalakulása
szeptember	A Parlamenti Tanács megkezdí munkáját
1949. április	A nyugati külügyminiszterek washingtoni tanácskozása. Megállapodás a külön nyugatnémet állam megteremtéséről Megalakul a Nemzetközi Ruhr-Hatóság
május	Négyhatalmi megállapodás a berlini „blokád” megszüntetéséről A Parlamenti Tanács elfogadja az Alaptörvényt
június	A háromhatalmi Németországi Szövetséges Főbizottság megalakítása
augusztus	Az első Bundestag-választások
szeptember 7.	A Német Szövetségi Köztársaság kikiáltása
szeptember	Dr. Theodor Heuss az NSZK első szövetségi elnöke Konrad Adenauer megválasztása szövetségi kancellárrá Az Adenauer-kormány megalakulása
október	A Német Demokratikus Köztársaság kikiáltása
november	A „petersbergi megállapodás”

1950. május	A Schuman-terv meghirdetése
június	A Német Szövetségi Köztársaság belép az Európai Tanácsba
1951. március	Külügyi Hivatal felállítása
április	A Montánunió-szerződés aláírása Párizsban
július	A nyugati hatalmak bejelentik a Németországgal való hadiállapot megszűnését
1952. március	A Szovjetunió kezdeményezése a német kérdés rendezése érdekében
május	Bonni szerződés az NSZK és a nyugati nagyhatalmak kapcsolatáról
május	Az Európai Védelmi Közösségről szóló szerződés aláírása Párizsban
szeptember	Az NSZK és Izrael közötti jóvátételi megállapodás
1953. szeptember	A második Bundestag-választás
1954. január–február	Négyhatalmi külügyminiszteri értekezlet Berlinben
július	Heuss újraválasztása szövetségi elnökké
augusztus	A francia nemzetgyűlés elutasítja az Európai Védelmi Közösség tervét
október	A párizsi szerződések aláírása Az NSZK felvétele a Nyugateurópai Unióba (WEU)

1955. május	A párizsi szerződések életbelépése. A szállási rendszer megszűnése. Az NSZK szuverén állammá válik Az NSZK felvétele a NATO-ba
június	A messinai konferencia elhatározza az Európai Közös Piac létrehozását
július	A kormányfők genfi négyhatalmi konferenciája
szeptember	Adenauer moszkvai tárgyalásai. A diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunió és az NSZK között
október	Népszavazás a Saar-vidéken
október–november	A külügyminiszterek genfi négyhatalmi konferenciája
december	A Hallstein-doktrína
1956. augusztus	Az NSZK alkotmányjogi bírósága törvényen kívül helyezi a kommunista pártot
1957. január	A Saar-vidék csatlakozása az NSZK-hoz
február	Nyugdíjreform
március	Az Európai Közös Piac létrehozásáról szóló római egyezmény aláírása
szeptember	A harmadik Bundestag-választás
október	Az NSZK megszakítja diplomáciai kapcsolatát Jugoszláviával
1958. március	Atomvita a Bundestagban

április	Kereskedelmi megállapodás a Szovjetunió és az NSZK között
1959. január	A szovjet kormány javaslata a német békeszerződésre
május–június	A négy nagyhatalom külügyminisztereinek genfi értekezlete a német kérdésről
július	Heinrich Lübke megválasztása szövetségi elnökké
1959. november	Az SPD elfogadja a „godesbergi programot”
1960. augusztus	Willy Brandt berlini kormányzó polgármestert az SPD kancellárjelöltjévé választják
1961. augusztus	Az NDK berlini államhatárának megerősítése
szeptember	A negyedik Bundestag-választás
1962. július	Adenauer franciaországi útja
október	A Spiegel-botrány
november	Kormányválság Bonnban
december	Adenauer utolsó kormánya leteszi a hivatali esküt
1963. január	Német–francia együttműködési szerződés
június	Kennedy elnök látogatása az NSZK-ban
szeptember	Nyugatnémet kereskedelmi misszió létesítése Varsóban

október	Adenauer lemondása. Ludwig Erhard szövetségi kancellárrá választása
1964. február	Willy Brandt megválasztása az SPD elnökévé
1965. május	Határozat az NSZK és Izrael közötti diplomáciai kapcsolat felvételéről
szeptember	Az ötödik Bundestag-választás
október	Erhard második kormánya
1966. október	Az FDP kiválása a kormányból
november	A CDU/CSU és az SPD a „nagykoalíció” mellett dönt. Kurt-Georg Kiesinger a kancellár, Brandt az alkancellár
1967. január	Az NSZK és Románia elhatározza a diplomáciai kapcsolatok felvételét
április	Konrad Adenauer 91 éves korában meghal
1968. január	Felújítják a diplomáciai kapcsolatokat az NSZK és Jugoszlávia között
április	Diákmegmozdulások
május	A Bundestag elfogadja a szükségállapot-törvényt
1969. március	Gustav Heinemann szövetségi elnökké választása
április	A Német Kommunista Párt megalakulása az NSZK-ban
szeptember	A hatodik Bundestag-választás

október	Szociáldemokrata-szabaddemokrata koalíciós kormány. Brandtöt szövetségi kancellárrá választják
1969. november	Az NSZK is aláírja az atomsorompó-egyezményt
1970. január	Tárgyalások kezdődnek Moszkvában az NSZK és a Szovjetunió között
február	Tárgyalások kezdődnek Varsóban az NSZK és Lengyelország között
március	Brandt és Stoph, az NDK miniszterelnöke, Erfurtban találkozik
május	Brandt és Stoph második találkozója Kasselben
augusztus	A Szovjetunió és az NSZK közötti szerződés aláírása
december	A Lengyelország és az NSZK közötti szerződés aláírása
1971. szeptember	A nyugat-berlini kérdés rendezéséről szóló négyhatalmi egyezmény aláírása Brandt és Brezsnyev találkozója a Krímben
1972. augusztus	Tárgyalások kezdete az NSZK és az NDK között az „alapszerződésről” Olimpiai játékok Münchenben
szeptember	A Bundestag feloszlata
november	A hetedik Bundestag-választás Brandt másodízben szövetségi kancellár

december	Az NSZK és NDK közötti alapszerződés aláírása
1973. május	Brezsnyev bonni látogatása
június	Helmut Kohlt a CDU elnökévé választják
szeptember	Az NSZK és az NDK felvétele az ENSZ-be
december	Csehszlovákia és az NSZK közötti szerződés aláírása
1974. május	Brandt kancellár lemondása Walter Scheel szövetségi elnökké, Helmut Schmidt szövetségi kancellárrá választása
1975. február– április	Terrorista akciók
október	Schmidt kancellár látogatása a Kínai Népköztársaságban
1976. október	A nyolcadik Bundestag-választás
december	Schmidt ismét szövetségi kancellár
1977. április	Buback szövetségi főügyész meggyilkolása Baader és terrorista társai elítélése
szeptember	Hans-Martin Schleyer elrablása, majd meggyilkolása
október	Terroristák eltérítik a Lufthansa egyik repülőgépét. A túsók kiszabadítása
1978. május	Brezsnyev második látogatása az NSZK-ban
október	Franz-Josef Strauss Bajorország új miniszterelnöke

július	Strauss az NDK-ba, Csehszlovákiába és Lengyelországba látogat. Az NSZK egy milliárd márka hitelt nyújt az NDK-nak
szeptember– október	Tömegtüntetések és akciók az eurorakéták telepítése ellen
november	A Bundestag a NATO rakétahatározatának végrehajtása mellett dönt. Megkezdődik a rakéták telepítése

Tartalom

ELŐSZÓ	5
A KÉT NÉMETORSZÁG KIALAKULÁSA	7
AZ ADENAUER-KORSZAK	23
A Német Szövetségi Köztársaság megalakulása	25
A fellendülés évei	38
A háború utáni időszak lezárása	62
A konszolidáció	75
Válságos esztendőik	85
A fogyasztói társadalom élete	100
A korszak végét ér	108
AZ ÁTMENETI KORSZAK	121
Az első Erhard-kormány (1963–1965)	123
Erhard második kormánya és bukása (1965–1966)	137
A nagy koalíció (1966–1969)	145
A SZOCIÁL-LIBERÁLIS KOALÍCIÓ	167
A szociál-liberális kormány megalakulása	169
A Schmidt–Genscher kormány tevékenysége az 1980-as választásokig	240
A szociál-liberális együttműködés felbomlása	271
IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS	283

A KIADÁSÉRT FELEL A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA

ZRÍNYI NYOMDA 85.1144/10

FELELŐS VEZETŐ VÁGÓ SÁNDORNÉ VEZÉRIGAZGATÓ

A KÖTETET KENESEI ISTVÁN SZERKESZTETTE

A BORÍTÓ, A KÖTÉSTERV ÉS A TIPOGRÁFIA

KUN GÁBOR MUNKÁJA

MŰSZAKI VEZETŐ BERECKZI GÁBOR

TERJÉDELME 18,5 (A/5) ÍV